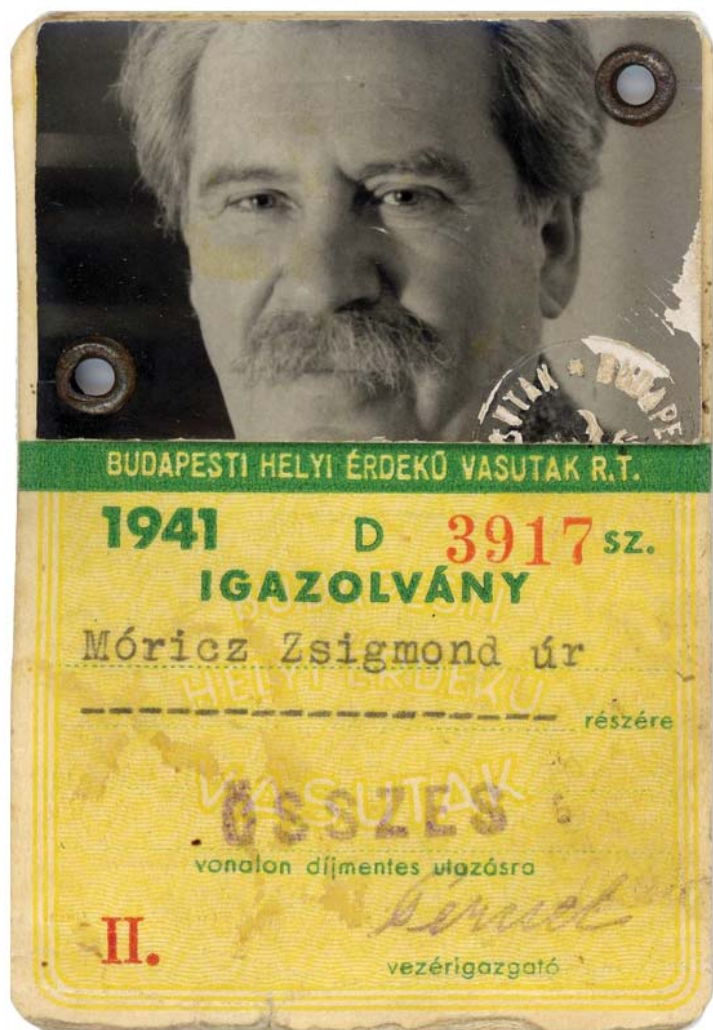

Kedves Olvasó!

Mórícz Zsigmond fényképes igazolványa a HÉV-re, 1941 (Petőfi Irodalmi Múzeum)

Mórícz Zsigmond alkotói varázslatának forrásait egyforma erővel kutatta ön maga történelmi ideje és utókora. Már kortársai elbűvölten álltak művei előtt, a titkot keresve, amellyel az író korának természetét, viszonyait, arcait – a zsíros kalapot hordó barbár pásztortól a dorbézoló dzsentriig és az öngyilkos hősökig – formálta, történetüket és jellemüket teremtette. Az irodalomtudomány a Mórícz írásait körbetapogató kritikák után elméleti fogalmak tűzijátékát lobbantotta fel munkássága körül. A legkülönbözőbb szempontokból kísérelte meg értelmezni realizmusát, naturalizmusát, parasztbrázolását, szerelemképét, jelképeit, nyelvét s mindazt, amit a móríci művészet fénykőre tartalmaz. Egyre több ismeretet építve egymásra arról az íróról, aki az egész országot alkotói optikájába emelte: a pusztától, a falutól a kis- és a nagyvárosig, Erdély történelmi tematikájában egyetlen fókusz izzott fel mind felismerhetőbben: nemzete sorsa. Ennek egyre következetesebb feltárása során lett az Isten háta mögötti faluból érkező ember egyszerre író, népsors-„kutató”, a Nyugat és a Kelet Népe szerzője és alakítója: bármilyen szellemi irányból azonnal felismerhető fénypont, akinek üzenetei ma is itt feszülnek körülöttünk. S aki most is válaszokra készlet művészi kihívásaival, látásmódja frissességével.

Az Irodalmi Magazin Mórícz-száma ebből a varázslatból mutat fel meghatározó vonásokat, színeket. A tanulmányokban, a megidézett műalkotásokban Mórícz alkotói kibontakozásának, művei sajátosságainak és életének – szerelmeinek is – nyomába eredve keresi azt, amit elődei is közel száz éve már: Mórícz Zsigmond alkotóerejének forrásait és természetét. E számunkat a folyóirat alapító főszerkesztőjének, a közelmúltban elhunyt Oláh János emlékének ajánljuk, akinek egész alkotói pályáján meghatározó modellt adott Mórícz Zsigmond öröksége.

■ Jánosi Zoltán

IRODALMI MAGAZIN

IMPRESSZUM: Főszerkesztő: Jánosi Zoltán / Alapító főszerkesztő: **Oláh János** / Felelős szerkesztő: Réger Ádám / Olvasószerkesztő: **Mórocz Gábor** / Szerkesztőbizottság: Bíró Gergely / Boka László / Zsiga Kristóf / E szám néprajzi tanácsadója: Ratkó Lujza / A lap megalapításában közreműködött: Kardeván Lapis Gergely / Lapterv: Bányay Anna és Szita Barnabás / Gazdasági ügyintéző: Szentmártoni Anikó (szentmartonia@magyarnaplo.hu) / Parragi Zoltán Kiadja az Írott Szó Alapítvány (1092 Budapest, Ferenc krt. 14.), a Magyar Napló Kiadó Kft. (1062 Budapest, Bajza u. 18.) és az Országos Széchényi Könyvtár (1014 Budapest, Szent György tér 4-5-6.). Felelős kiadó a Magyar Napló Kiadó Kft. ügyvezető igazgatója. Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt. (1097 Budapest, Táblás u. 32.) Nyomdai előállítás: Pannónia Nyomda Kft. (1139 Budapest, Frangepán u. 16.) A szerkesztőség címe: 1092 Budapest, Ferenc krt. 14., e-mail címe: irodalmim@gmail.com / HUNGART © / Magyar Napló Kiadó © / Bakos Zoltán © / 2016 ISSN 2063-8019

A címlapon Székely Aladár felvétele látható Mórícz Zsigmondról (Budapest, 1919–20 körül) (Petőfi Irodalmi Múzeum)

Tájak, forrásvizek

Bertha Zoltán: A móríci íróalkat sajátos vonásairól
Hamar Péter: Ködoszlatás a Mórícz-szülöház körül
Szilvási Csaba: Tiszacsécse
Mórícz Zsigmond: Életem regénye (részlet)
Mórícz Zsigmond: Életem regénye (részlet)
Mórícz Zsigmond: A szülöház előtt (részlet)
Tóth Gábor: Önéletrajzi és szociográfiai elemek szintézise az *Életem regénye* című műben
Mórícz Zsigmond: Életem regénye (részlet)
Mórícz Zsigmond: Életem és korom
Mórícz Zsigmond: Népköltés gyűjtői (részlet)
Cséve Anna: Mórícz Zsigmond verses meséi
Mórícz Zsigmond és a Nagy Háború
Szilágyi Zsolt: Mórícz Zsigmond földi paradicsoma
Mórícz Zsigmond: A rádió helyszíni közvetítése
Leányfaluból (részlet)

A tehetség és tükréi

Mórícz Zsigmond: Osvát Ernő, a Nyugat szerkesztője (részlet)
Rosonczy Ildikó: Mórícz Zsigmond Görgei Artúrról
Mórícz Zsigmond: Ady Endre napja
Bartha Ákos: „...nem érzem magam távol Zsilinszky Endrétől” – Mórícz Zsigmond és Bajcsy-Zsilinszky Endre kapcsolatához
Karádi Zsolt: „Minden ember Nyilas Misi” – Schöpfung
Aladár Mórícz Zsigmond drámáiról a Nyugatban
Mórícz Zsigmond: Nagyon fáj (részlet)
Nagy Endre: Mórícz Zsigmond arcképe
Buda Attila: „Nagy terveket főzők” – Mórícz Zsigmond mint a Nyugat szerkesztője
Mórícz Zsigmond: Naplóbejegyzés (részlet)
Tersánszky Józsi Jenő: Nagy árnyakról bizalmasan – Mórícz Zsigmond
Bata Imre: A Kelet Népe főszerkesztője (részlet)
Mórícz Zsigmond: Kelet Népe
Cseke Péter: Az írói lelkiismeret móríci mértéke – Egy 1931-es levélváltás margójára
Sas Péter: Mórícz Zsigmond erdélyi utazása 1926-ban, Kelemen deák társaságában

Sorsokból szőtt szavak

N. Pál József: Miniatúrák – Mórícz-regényekről
Baranyai Norbert: „Az ember még a saját testének sem ura” – Test és elbeszélés összefüggései a *Sárvány* egy fejezetében

4 Mórícz Zsigmond: Gaea 65
7 Oláh János: Gaia anyánk 66
8 Lajtos Nóra: A műpártoló Mórícz (részlet) 67
9 Gy. Szabó András: A *Rózsa Sándor* nép- és történelemszemlélete 70
10 Imre Rubenné: Mórícz Zsigmond nyelvi tudatossága 74
11 Minya Károly: Szentenciaszerű paraszti bölcsesétek *A boldog ember* lapjain 78
12 Balázs Géza: Bántáslétániák – Árvácska bántásai 82
15 Farkas Domonkos: Mórícz zsoltárparafrázisai népekként 84

Szerelem, boldogság, halál

Mórícz Zsigmond levele Magoss Olgának (részlet) 86
Mórícz Zsigmond levele Holics Jankának (részlet) 87
Kodolányi János: Visszapillantó tükör (részlet) 88
Holics Janka: Búcsúlevél 89
Kodolányi János: Visszapillantó tükör (részlet) 89
Mórícz Zsigmond: Simonyi Mária (részlet) 90
Mórícz Zsigmond levele Simonyi Máriaának (részlet) 91
Mórícz Zsigmond: A pápa jól néz ki (részlet) 92
Mórícz Zsigmond levele Simonyi Máriaának Simonyi Mária levele Mórícz Zsigmondnak 92
Magoss Olga: Visszaemlékezés (részlet) 93
Mórícz Zsigmond levele Magoss Olgának (részlet) 93
Mórícz Zsigmond: Napló (részlet) 94
Mórícz Zsigmond levele Magoss Olgának (részlet) 95
Litkei Erzsébet levele Mórícz Zsigmondnak 96
Mórícz Imre: Emlékezés Mórícz Zsigmondra (részlet) 97
Mórícz Virág: Apám regénye (részlet) 98

Mórícz-kaleidoszkóp

49 Ondrejcsák Eszter: Anton Straka műfordítása – Mórícz Zsigmond: *Légy jó mindhalálig* 99
50 Hamar Péter: A mozinéző és a filmíró Mórícz Zsigmond 102
51 Mórícz Zsigmond: Írógép 105
52 Szilágyi Zsófia: Szegény hősök – szegény írók? Mórícz Zsigmond és a „móríci hagyomány” 106
55 Mórícz Zsigmond: Irodalompartolás (részlet) 110
Mórícz Zsigmond: A könyv és az író a vásáron (részlet) 111
Mórícz Zsigmond: Magyar Írók Sátora (részlet) 111
Gerliczki András: Korpacibere – Mórícz Zsigmond *Tragédiájának* gasztrokulturális vonatkozásai 113
Szilvási Csaba: Csései ételek 116
Mórícz Zsigmond: Mit eszik a magyar ember? 117
61 Jánosi Zoltán: Az író és az ország – Feljegyzések Mórícz Zsigmondról 118

DOSSZIÉ

Mórícz Zsigmond 1926 körül (Petőfi Irodalmi Múzeum, a felvétel készítője ismeretlen)

A móríci íróalkat sajátos vonásairól

BERTHA ZOLTÁN

Vannak írók, akik a művészet örök sorsélményétől feszülten a létezés megfogható, tapasztalati mezőitől a spirituális titkok térségei felé szárnyalnak, valóságfölötti, természetén túli valóságok és rejtett törvények áramától megragadottan pillantva bele a mindenség örvényeibe, akik a közvetlenül látott köré inkább ellenvilágot, az átlényegült máslet kínjával és gyönyörével teljes szellemzférát boltoznak föl, s akikben a teremtés láza absztrakciókat dob magasra és látomássá duzzadnak a megalkotott képzetek. És vannak írók, akik pedig – szintén a művészet örökké tartó ihletettségtől vezérelten – a gyakorlatilag átélt érzéki egzisztencia széles hőmpölygésébe ereszkedve az elemi élet robajló áradását tudják kifejezni, a millió színben feltündöklő, összetornyosuló, aláhanyatló, leroskadó, újrafolytatódó életküzdelem robusztus nagyságát és végtelen pompáját képesek gyötrő és lenyűgöző, fájdalmasan rádöbbenő ábrázolásokba foglalni.

Ilyenfajta génusz lakozott Mórícz Zsigmondban is. Ami lényeges egy népsors mélyéről, egy tájegységnyi, országnyi, nemzetnyi közösség lelki alkatának gyökere sajátosságaiból, egy társadalmi szituáció emberi keserveinek, tragédiáinak, torzulásainak és kínzó törekvéseinek televényéből fölszívárogat és megnyilvánulhat, az az ő hatalmas életművébe mind be is került. Téma, stílus, hangvétel, gondolkodásmód átható erejének varázslatosságával, egyszerűségnek, természetességnek, realizmusnak tetsző vagy mutatózó elementáris sugárzásával, szemléleti létközelségével egy ősi, nyers és igaz öneszmélés, valami alapvető felismerésekben kiütköző érvényesség lehetősége és valósága teremődik meg a móríci irodalom monumentális tartományában. Meglátás és elbeszélés, kifejezés-, előadásbeli tempó és hangulat együttesen keltett benyomása, élménye szerint ez a fundamentális meghatározottság pedig nem más, mint a gazdagon és hamisítatlanul, kötetst, mértéket és teljességet biztosítva felfakadó magyar önazonosság. Ha például Tamási Áron joggal tekinthető a székely etnikai identitás jelentős, illetve kiemelkedő nagy írójának, úgy Mórícz Zsigmond is értékelhető a magyar identitás jellegzetes és klasszikus huszadik századi prózaköltőjeként. Műveiben a magyarság szociális, történelmi, erkölcsi, vitális-ösztöni rétegei és körei oly terebélyesen és dúsan árnyalódnak, hogy belőlük igazán „a magyar föld zenéje hangzik ki” (Farkas Gyula).

Tiszacséce, Debrecen, Sáropatak, Kisújszállás – tájak és szellemi körök, szatmári falvak és ősi református kollégiumok, amelyek útját járja diákkorában Mórícz Zsigmond, a modern magyar prózaírás fejedelme. Vidékek, ahol a vaskos gyökerek a messze múltba nyúlnak, ahol sorsot és életreményt lélegeznek még a végtelen alföldi síkok, a Tisza-menti fák vagy a Bodrog-parti hegyek is. Ahol örökízű az azonosságörzés és a szabadságvágy összesűrűsödő levegője, az ősmagyar vezéri neveket viselő Ung, Ondava, Laborc, Latorca, Tapoly összeszakadásából eredő folyó pedig – Parakon – az iskolán, a szellemi fellegváron – „az osztályokon és a cétusokon és a nagy könyvtáron” – keresztül torkollik a lelkekbe, s ahol a kollégium múzeumában ma is ott ol-

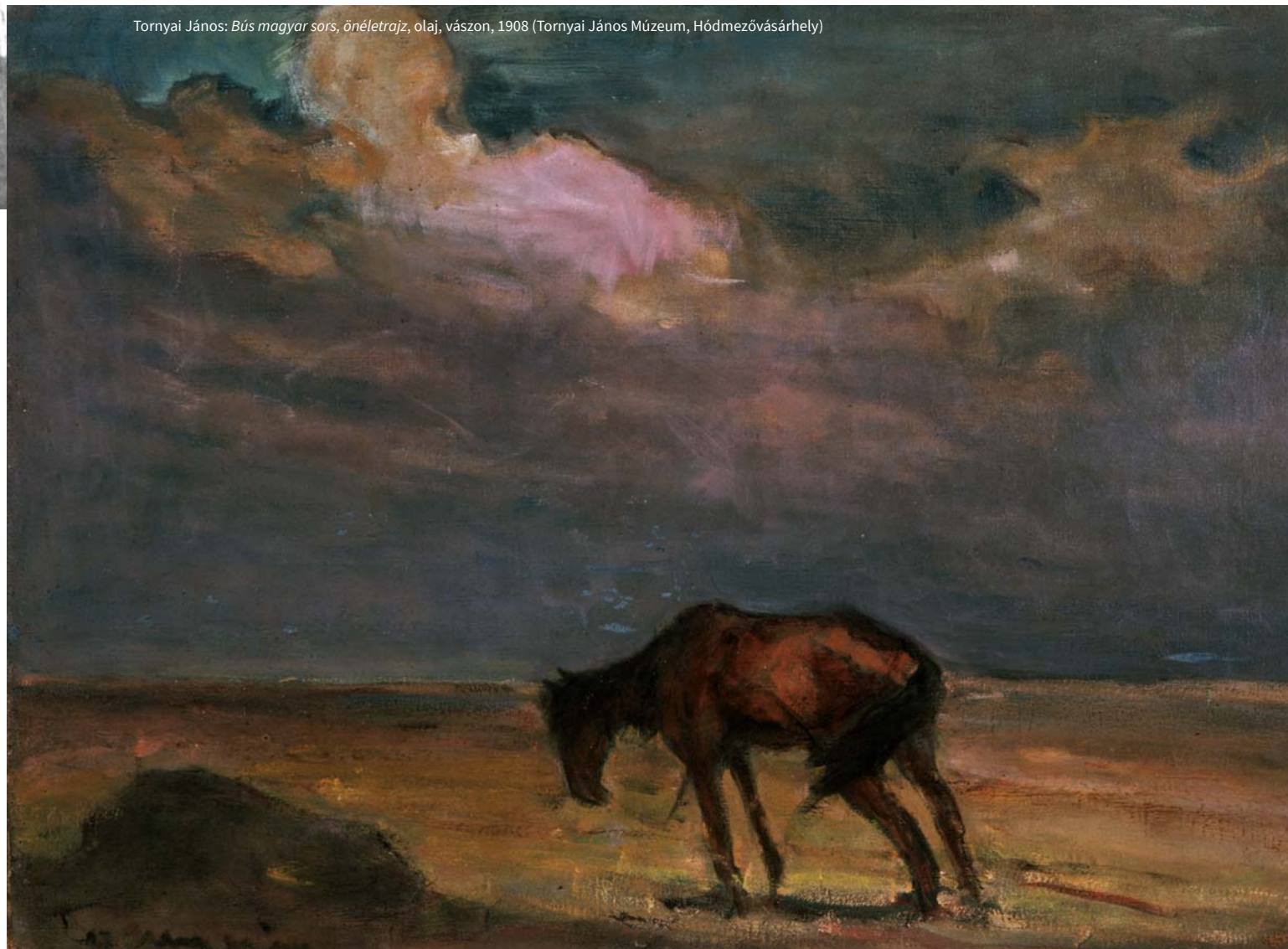
Mórícz Zsigmond a Hortobágyon, 1942 (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Sőregi János)

vashatók az öreg táblára felírva a móríci mondatok: „kutya nehéz” volt ez az iskola, mert itt a tanárok azt akarták, hogy a diák tudjon. De nemcsak a Rákócziak fészkebe áramlik be a „konok húség” és a szabad honfoglaló akarat erkölcsi bátorsága – akárha az „egyesített ősmagyar szellemet” hordozó Bodrogon érkezne –, hanem mindenüvé, ahol a megmaradás a folytonos újjáéledésben kell, hogy teljesedjék. Például a szatmári, tiszaháti – kurucos, szabadságharcos – vidék (az induló Móríczot köszöntő Adyval szólva) „magyar föld, az első foglalkóké, magyar, tehát véres, szomorú, fáradt, sivár, de harcos, de szép, de elpusztíthatatlan”. És Debrecen is „a tiszta magyar faj szülőhelye volt már az ősidőkben, s ez a jellege megmaradt máig”; „erényei, hibái magyarok a legmélyebb gyökerükig” – vallja mélyeséges hagyomány- és értéktudattal a felnőtt író, aki a tanulóssal támadt egykori bajai ellenére is úgy tud emlékezni diákvárosaira, hogy: „minden ház, minden bolt, minden név,

minden por és minden kollégiumi vas- kalap megrezzenti a szívem”. Hogy aztán akit ennyire megigézett a magyar létezés, a magyar kultúra eléje-följe tornyosuló eleven birodalma, a magyar lélek egész hatalmas építménye: maga is részesévé, alakítójává, teremtőjévé válják e kincses örökségnek. („Emberben valóságos Tisza volt, olyan nagy és igazán magyar folyó” – Tamási Áron szavaival.) Mert most már az ő gondolat- és lélekrezdülései is beléivódtak az évezredek-évszázados falakba, tanyák és falusi utcák, templomok és iskolák, várak és udvarházak, kis- és nagyvárosok sugárzó kötőanyagába – nehéz rögzök és szálló egek valóságuniverzumába. Mert a változatos tanulmányok, a teológiai, jogi, bölcsészeti tanulmányok, az újságíróskodás, a néprajzi gyűjtések, az országjáró gyaloglóutak – és a roppant európai műveltség – alapjára felboltozódó – irdatlan intenzitású és kiterjedésű – írásművek (riportok, útirajzok, esszék, értekezések, kritikák, szociográfiák, publicisztikák, s a szorosabbban szépirodalmi elbeszélések, tárcák, karcolatok, mesék,

novellák, regények, drámák, önéletírások, krónikás jegyzetek, naplószerű vallomások, s még versek, zsoltárfordítások, sőt gyermekversek) kolosszális összessége: az újabb magyar nemzeti önismeret legnagyobb és leggazdagabb tárházának építőjévé avatja Mórícz Zsigmondot. A legszélesebb társadalmi övezetek és a legsúlyosabb történelmi folyamatok kritikus felderítőjévé, megismertetőjévé: egy nemzet – az északkelet-alföldi tájaktól immár az egész Kárpát-medencére szétgyűrűző horizontba fogott nemzeti közösség – vitalitásának, önazonosságának és önmegújító élethivatásának lenyűgöző látású és láttató erejű tanítómesterévé.

S mindez a káprázatos nyelvi gazdagság, a felborzolt primordiális nyelvi mélyrétegek művészi katarziséval, felkavaró esztézisével bontakozik ki. Szereplők, figurák, karakterek változatos rengetegének beszédmódját a stílusára annyira jellemző átképzéletes, különféle nézőpontokat sűrítő-vibráló előadásmóddal is érzékeltetve, kottázva mintegy a népi tudatvilág, az ősparaszti lélek belső és külső hangjait – a lüktető érzelmi hullámverések ritmusát és dallamát dobogtatva a szókapcsolatok és mondatszerkezetek hajlataiban. Nem véletlen Kosztolányi Dezső ámulata, amikor az „utánozhatatlanul-keleti tagolású” nyelv „barbár” hangzataiból, a szavak „ázsiai tempójából” a magyar psziché kísértetiesen archaikus, „messze-messze muzsikáját” hallja ki. Tanúsítva, hogy „természet és művészet” egységének ilyen csodája s a nyelvi génusz nemcsak a hasonló, hanem a másfajta világszemléletűek bámulatát is kiválthatja, ha azok is igazán a nyelv mesterei. Például Márai Sándor is úgy nyilatkozik, hogy Mórícz „megszállott erővel, a pusztai ember farkas-szemével” látta a magyarság egészét, a magyarság lényegét – jellegét és értelmét. És Kosztolányi – más vonatkozásban, Móra Ferencről írván – egyenesen leszögezi, hogy „a magyar próza gyökerében és mivoltában népies, s más nem is lehet”, mert nincsen „tudós” stílusunk, s „minél elvontabb, minél finomabb, légiesebb árnyalatokat keresünk, annál inkább vissza kell nyúlunk a népnyelvbe”.

Tornyai János: *Bús magyar sors, önéletrajz*, olaj, vászon, 1908 (Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely)

Hasonlatosan az Ady-jelenség és az Ady-líra nyújtotta azonosságmodell integer egyetemességéhez a móríci mű szintén valódi, eredendő közösségi vé-tetésével és érdekelttségével, életes tel-tségével, sorsos magyarságfelfogásával válhatott a mai napig egyfajta organikus és univerzális, az érdes, anyagszerű és kendőzetlen realitásra épülő népi világ-látás irányító állócsillagává. S e benső létazonosság keresetlen, meghasonlás és elidegenedés nélküli tisztaságával, a konfliktusok és nyomorúságok özönét is feldolgozni, megemészteni kész ener-giájával, a mindent lejegyezni és meg-örökíteni vágyó elszántság példájával. Az, ami itt képet és alakot ölt, s ahogyan: a leírás, a megjelenítés, a történetmon-dás, a szilárdan konkrét korábrázolás, a beleéléses beszédforma mesteri tökélyé-től eleven alakrajz révén – mindez egy-szerre igéző minta és tanulság a kortársi

(vagy későbbi) nemzedékek és szellemóriások számára is. Németh László: „Móricz-nak csodálatos adománya [...]: hatalmas formaérzéke. Móricz Zsigmond a formát-lanság formaművésze. Nála első pillantásra nyelv, anyag, szerkezet minden amorf, de ebben a brutális alaktalanságban van valami egész, erős, széttörhetetlen, több mint a legtökéletesebben kristályosító művészkedés”; „Alakok, szólások, esetek határtal-an bőségét gyűjtötte össze”; „A régi oroszok nevezték Oroszországot Anyácskának. Magyarország mintha az ő művein át vált volna a mi anyácskánkká. Benne kellett rájainak, múltjának, mélységének, szorongásainak és szegénysége bajának úgy össze-kapcsolódni, hogy így szólíthassuk.” Illyés Gyula: „Móricz Zsigmond a jelen nap-számosa lett, szerényen, fogadkozás nélkül, szívósan, csak a munkát nézve; mint a nép, amelyet ábrázolt [...]. Írói természete és észjárása egyszerűségében is éppolyan titokzatos és érthetetlen a műirodalomnak, akár a paraszt észjárása és természete [...]. Mondatai a szellem akaratára úgy dőlnek, frissen sercegeve és engedelmes bő-kolással, mint kasza nyomán a rendek, telve barna, ragyogó étellel.” Kós Károly: „Az Erdély-széli magyar ott Pesten írta meg Erdélyt úgy, ahogy Kemény Zsigmond óta senki, és magyarul, ahogy magyarul nem írtak Mikes Kelemen óta. Ő tudta, talán csak ő, hogy a betegnek orvosság kell, az éhezőnek és szomjúhozónak étel és ital kell, a hitében tántorgónak biztatás kell. És ezt cselekedte írásban Móricz [...]. Nagyobb jót akkor és rég ideje nem cselekedett magyar író.” Tárgy, alkotó és alkotás bővérű eggyéolvadása, kiegyensúlyozott epikai méltósága mögött Kodolányi János különös, szenvedélytől fűtött révületet érzékel: „Sámánszerű ember volt [...] kora hajnalon bezárkózva szobájába, vadul verte az írógépet, s közben hangosan beszélt, kiáltozott, kacagott és sírt. Úgy is képzeltem őt, mint aki bikává válva bikával viaskodik. Vagy lánggá válva, lánggal [...] az ő [...] ihlete nem volt szándékosan földézett állapot, hanem meg-szállottság, teher, csapás, sors, elháríthatatlan roham.” Benne a magyar nép „rendíthetetlen tárgyilagossága”, „félelmet nem ismerő realitásérzéke”, „következetessége”, „minden embert egyforma higgadtsággal szemlélő demokráciája”, az erőszak előtt „lélekben meg nem hajló öntudatossága”, a hazugságok közepette is a „természeteshez való feltétlen ragaszkodása”, a „magyar paraszti ősréteg” nyilatkozik meg. – A látszólagos írói eszköztelenség azonban színek, helyzetek, ízek rengetegét fedi fel minden közeget otthonossá kerekítve, minden érzelmet érzékletessé testesítve, a „sáaranyos” indulatot, a „fáklyás” profétizmus hevületét, a „légy jó mindhalálig” üzenetébe zárt morális megrendülést és hitet, a „pillangós” idill béklyókat legyőző fensőbbségét, az „árvácskás” szenvedés szoltárosan is lázító poézisét, az „úri muris”, tehetetlen önsorsrontást, a „ro-konok” közé pusztuló, vergődő gyengeséget, a „boldog em-ber” szelíd esendőségét, a betyáros, Rózsa Sándor-os igazság szilajságát, a „hét krajcár” könnyes-tragikus líráját, a „barbár” pogányság balladáját, a „tündérkertben” kibontakozó jelké-pét a (Németh László-i tipológia szerinti) parádés, illetve jó-zan, építő magyarnak – s a felsorolhatatlan többit. A keleti reformátusság, az alföldi paraszti népelet sajátos vonásaitól a kisértelmiségi, a középosztályi, a dzsentrí, az arisztokrata mentalitás fajtáin keresztül különféle vidékek, társadalmi cso-portok, történelmi karakterek jellemző jegyeiig, a férfi és a nő közötti kíméletlen tusakodás ezernyi lélektani változatáig. S a vitalizmus ódon tömbjébe, időtálló törzsébe befészkelődő modern nyugtalanságok sugallatáig.

A móríci örökséget minden új nemzedéknek elhatározó vállalása részévé kellene avatnia. Ha értelmetlenné korcsul, ha kiesik az aktív emlékezetből: veszedelmesen felgyorsulhat egy társadalom talajvesztése, úttévesztése; egy megtartó ha-gyományaitól, értékeitől megfosztott, eszményeitől eltávololo-dott, vad káoszba tántorodó nemzet önmagától idegenedik el. A szellemi lealacsonyodással szemben nekünk erkölcsi táma-szunk, erőforrásunk Móricz, e magatartás és artisztikum mi-nősége, s eszméltető kötődés az ő alkotásaiban fölmorajló és megtelepedő magyar élet.

Ködoszlatás a Móricz-szülőház körül

HAMAR PÉTER

A Móriczhoz köthető ikonográfia ismert darabja egy tiszacsécsi zsúpfedeles parasztház fotója, amelyet az író bemutató kiadvá-nyok gyakran közöltek. Magya-rázó szöveggént ez állt alatta: Móricz Zsigmond szülőháza. Az így ismertté tett épület falán ma is látható egy már-ványtábla, azt hirdető, hogy az író itt született, holott ehhez a „paraszti haj-lék”-hoz – ahogy Nagy Péter irodalom-történész nevezte 1953-as monográfiájá-ban – sem neki, sem a családjának soha semmi köze nem volt. Eredjünk nyomá-ba, miként került ez a néha még ma is makacsul felbukkanó hamis információ oda, s onnan a köztudatba! Hiteles ta-núnak elsőként idézzük magát Móriczot, akinek a leveleiből, naplójegyzeteiből és mindenek előtt *Életem regénye* című munkájából az igazság pontosan kiol-vasható!

Közeledvén 50. életéhez, s készü-lődvén önéletrajzi könyvének megírá-sára, Móricz 1928. május 15-én levelet küldött Orosz Kálmán csécsi refor-mátus lelkésznek, családi adatok iránt érdeklődve. Ebben írja: „...nekünk Csé-csén három házunk volt.” Vajon melyik három házra utalt itt az író?

Az első minden kétséget kizáróan az, amelyben Móricz Bálint, az író apja

Móricz Zsigmond Emlékház, Tiszacsécs (Fotó: Gombos László)

született és nevelkedett, s amelyből Mó-ricz Zsigmond világra jött idején Csé-cse iskolája lett. (Ez ma a Kossuth utca 62. alatti, 158-as helyrajzi számú telek, rajta az emeletes ifjúsági szállóval.) Mit tudunk erről a házról? Ez állott a kóródi faluvégén, s örökség révén került az író apjának nevére. „De ő [ti. Móricz Bálint – HP] csak egy tohonya sült parasz-tot [ti. Farkas Andrást, a „Papót” mint mostohaapát – HP] kapott a házba... ő lett hamar a pater familias, övé volt

az »örökség« – ő parancsolt benne, s ő tartotta el anyját, Károly öccsét, aki fél-testvér és gyerek volt, de még a Papót is.” A házra vonatkozó leírást nem találunk az önéletrajzi regényben, pusztán egy utalást: „A Móricz-portán a jobbagyság nehéz szaga öröködött meg...”

Ismeretes Móricznak egy autobiogr-fiája, amelyben ez áll: „Jó kis falu az [ti. Csécs – HP], ötvenkét ház van benne, a mienk volt a legkisebb és a legna-gyobb; az egyikből az apám, a másikból az anyám nőtt egymás számára...”, ám valószínűleg a „legkisebb” és a „legna-gyobb” legendája is hamis, de ez a sarkí-tás szükséges volt Móricz számára a „két pólus” mítoszához.

A második ház megszületésének kö-rülményeit Móricz hosszan részletezi az *Életem regényében*: „Az egész falunak elállott szeme-szája, amikor 1877 őszén hozzáfogott [ti. Móricz Bálint – HP] gerendákat faragni. Soha életében nem volt faragóbalt a kezében. Tavaszra ki-vetette a vályogot. Volt az anyjának és

Móricz Zsigmond Emlékház, Tiszacsécs (Fotó: Móser Zoltán)

**„Szakadatlan sóvárgás
maradt bennem a csécsi
korszak után. Ha sikerül
egy pillanatot kilobbantani
a sötétből, már ott vagyok,
mindenről megfeledkezve
a boldogság kellős
közepében.”**

Móricz Zsigmond

Móricz Zsigmond Leányfalun 1940 körül (Fotó: Fortepan/Fortepan)

Farkas Györgynek [Móricz Bálint anyai nagyapja – HP] egy kis telke a sikátoron, azon a kis zugutcán, amely a Tisza felé megy le [Ez ma a Petőfi utca, amely a Tisza-töltés tövében húzódik, és ott kezdődik, ahol a Kossuth utca elkanyarodik Tiszakóród irányába. A sikátor és a főút nyitott Y-alakot formáz, amelynek V-alakja fogja közre azt a telket, amelyen egykor Móricz Bálint háza állt. – HP], s csak nézték, csak találgatták, mit akar ez a Bálint, még házat épít,

Varga Imre bronzszobra Móricz Zsigmondról, Tiszacsécse (Fotó: Gombos László)

TISZACSÉCSE

„A közvetlenül az ukrán határ melletti, Tisza-parti település a Szatmári-síkságon, Nyíregyházától északkeletre, mintegy 109 kilométerre található. Nevét, amely minden bizonnyal személynévi eredetű – ahogy Maksai Ferenc *A középkori Szatmár megye* című könyvében ezt leírja –, 1344-ben említik először, amikor a »hűtlenségbe esett« Szentmágócs nembeli Kölcsy Máté fia, Dénes fiainak I. Károly király ezt a birtokot is visszaadta.

A község ma sem sokkal nagyobb, mint Móricz idejében volt. 1978-ban 106 házat és 415 lakost számlált. 2008. január 1-jén már csak 237-en laktak. Jelenleg, a 2010-es adatok szerint, 114 lakásban 288-an élnek a községben. 98%-uk magyarnak, 2%-uk cigánynak vallja magát. A helységnek vasútja nincs, autóbuszjárat köti össze a szomszédos falvakkal és a tőle nyugati irányban, mintegy 28 kilométerre fekvő, legközelebbi kisvárossal, »Gyarmattal«, azaz Fehérgyarmattal.

Csécсэн orvosi rendelő, védőnői szolgálat, idősök klubja, református parókia és ifjúsági ház is működik. A helységnek önálló iskolája nincs, a gyerekek a szomszédos Tiszakóródon tanulnak.

A község legjellegzetesebb épületei ma az 1822–25 között épült református templom és a hozzátartozó, fatalpakon álló, fazsindellyel fedett, 24 méter magas, négy fiatornyos, tűhegyes sisakban végződő fa harangtorony, valamint a főúton, a Kossuth utcában található Móricz Zsigmond Emlékház. A 19. század második felében épített, azóta többször átalakított, taposott szalmával fedett, kontyterős, vert falas, szabadkéményes szegényparashti ház műemlék. 1966 óta életrajzi múzeum, amelynek három helyiségében korabeli berendezés és néhány érdekes Móricz-dokumentum látható. Az emlékház udvarán Móricz egész alakos szobra, Varga Imre alkotása áll.”

■ (Szilvási Csaba)

nézzétek már, még házat csinál. De ki fog abban lakni?

Bálint pedig, az édesapám, csak nevetett rajtuk, s mint később is, ha terven főtt a feje, mint a többi hadvezér, nem szólt senkinek egy árva szót sem, hanem egykettőre kész lett a ház.”

Móricz Bálint tudta, mit tesz és miért. Akkor fogott bele a házépítésbe, amikor már biztos volt benne, hogy feleségül veheti az özvegy papné lányát, Pallagi Erzsébetet. Nem akarta, hogy az ő asszonya együtt lakjon az anyósával, mint ahogy kezdetben ő sem akart együtt lakni a sajátjával. Pedig jövődöbelijének anyja ezt ajánlotta. De a nyakas fiatalember másként gondolta. „Hogy ő idejöjjön lakni? Hiszen ez kisebb ház [ti. az özvegy papnéé, amelyről az imént említett életrajzból úgy értesültünk, hogy a legnagyobb a faluban – HP], mint az övé! Egy kis szoba az egész, az is tele van [a három Pallagi-fiú ekkor még az anyjukkal élt – HP], de hát ő egész házat tudott építeni az anyjának, majd rak itt is még egy szobát az öreg tiszteletesnének. A csak nem aggat! Úgy kitelepíti ezeket a házból, mind, mind, anyját, fiai, észre se veszik.

– No, anyám, maga csak ne búsuljon. Én a feleségemet most hazaviszem a magam házába, de mán mondtam a papnak, hogy eladom az örökségem is-

kolának... s már azt mérte, hogy hány sukkoz falat kell rakni ott kint, hogy a papné kitelepíthesse, s az mibe kerül... kell hozzá háromszáz vályog... és kell három pár szarufa... Inkább a zsinde-lyel van baj, de majd farag ágakból lécet, s egyelőre szalmatetőt tesz fel...”

Móricz Bálint 1878. május 28-án átköltöztette az édesanyját, a mostohaapját és a féltestvérét a sikátoron épített házba (73. csécei betét, 140. hrsz., ez a telekkönyv szerinti első adat, de majd csak 1889. május 29-én jegyzik be a tulajdonjogot Farkas Károly, Móricz Bálint féltestvére nevére). Rá két napra, áldozócsütörtökön feleségül veszi Pallagi Erzsébetet, és hazaviszi a házába. „Nagyon furcsa lehetett, amikor ez a két idegen együtt találta magát az esküvő után az üres házban” – írja Móricz a szüleiről.

Ezt az információt Pallagi József is megerősíti. A nagybácsi Móricz Zsigmond kérésére részletesen leírta családi emlékeit, köztük azt, hogy „Aztán elment Erzsí Móricz Bálinthoz lakni...”

Pontosan nem tudjuk, hogy az ifjú férj innen mikor költözött át feleségével az anyósához a milotai faluvégre, csak gyanítjuk, hogy erre 1879 tavaszán kerülhetett sor. A vállalkozó kedvű fiatalembert erre a lépésre több ok is sarkallhatta. Felesége gyermeket várt, s faluhelyen az volt a szokás, hogy az asszony – ha tehetne – első gyermekét az anyja házánál szülte meg. Ezenkívül kínálkozott háza eladásának lehetősége, és tudta, hogy az érte kapott pénz befektethető, fialtatható, s ebben a reményében nem is csalatkozott, merthogy ebből vette meg rövidesen a vízimalmot a Tiszán. Az sem volt közömbös, hogy időközben mindhárom sógorfiú tanulni ment, elkerült a háztól. Így hát – ha szűkösen is – elérték az új helyen.

Ez már a harmadik ház, a szülőház, amely 1970-ben a hálátlan utókor mël-

tatlansága következtében az enyészet martaléka lett! Pedig 1929 júniusának végén még e ház udvarán gyűlt össze ünnepi ebédre az illusztris társaság, környékbeli potentátok és pesti vendégek, akik Móriczot köszöntötték abból az alkalmából, hogy szülőfaluja díszpolgárává avatta.

A falu egyetlen zsinde-lyetős háza volt ez. Pallagi Józsefnek akkor vette meg, amikor megözvegyülvén visszaköltözött a szülőfalujába. (A helyére 1970-ben épített új ház a mai Kossuth utca 93. alatt áll, az 1-es helyrajzi számú telken.) 1875. október 19-i dátummal jegyezték be a vételt a telekkönyvbe, eladására 1885. november 19-ével került sor.

„De édesapám – írja Móricz Orosz Kálmánnak – már az első évben [azaz házassága első évében – HP] átvette anyai nagyanyámnak, Pallagi Józsefnek birtokát s beköltözött a falu túlsó végén levő Pallagi házba, s itt születtem én.”

Ha ennyire világos és egyértelmű a csécei Móricz-házak ügyében minden, akkor hogyan került a képbe az a negyedik ház, amelynek falán ott a félrevezető emléktábla? Miért oda helyezték ezt a táblát 1952-ben, Móricz halálának tizedik évfordulóján, s miért nem az

igazi szülőház falára? E kérdésekre válaszként dokumentumértékű bizonyítékokat nem tudunk felsorakoztatni, de az egykor megszólaltatott szemtanúk vallomásai és a kor politikai-ideológiai viszonyai ismeretében jól megalapozott feltételezésbe bocsátkozhatunk.

Az emléktábla-állítás története 1952 elején kezdődött. A szülőház akkori tulajdonosa Bartha Péter volt. Feleségét Paládi Idának hívták, s a fiatalasszony szülei vásárolták meg a házat lányuk esküvőjekor az ifjú pár számára. A tulajdonosok tudták, kik laktak ott korábban, ők találták meg a padláson és ajándékozták a falu nevében Móricznak 1929-ben azt a bölcsőt, ami most az emlékház kiállításán szemlélhető meg. Bartha Péter unokája, Absenger Ferencné mondta el nekem, hogy 1952 tavaszán idegenek jártak náluk, és utasítást adtak a ház előtt álló fa kivágására, hogy a felhelyezendő emléktábla jól látsszék az országútról. A fát kivágták, a tábla mégis a másik házra került. Hogy miért, arról Bartha Pétert nem tájékoztatták.

Mi történhetett a fa kivágása és a tábla avatása közötti időben?

Ne feledjük, a szocialista diktatúra legkeményebb szakaszában járunk! Azt

a marxista tételt, hogy a szocialista építés folyamatában a munkásosztályé a vezető szerep, és hatalmát a parasztsággal szövetségben gyakorolja, bele kellett sulykolni a társadalomba. Ehhez munkás- és parasztidolokra volt szükség. Az irodalom terén a munkásosztályból származó bálvánnyá József Attilát igyekeztek tenni, a parasztság köréből Móricz Zsigmondot szemelték ki erre a célra.

Ám amikor a „fontos elvtársak” szemlét tartottak a faluban, kiderült, hogy a szülőház zsinde-lyetős. Hogy jön ahhoz „egy vérbeli parasztíró” (habár Erdei Ferenc már 1945-ben hangsúlyozta, hogy Móricz nem parasztíró), hogy zsinde-lyetős házban szülessen? És ami még aggasztóbb: a ház tulajdonosa negyven holdas kulák. (Mellesleg: nagyjából ugyanennyi földje volt Móricz Bálintnak 1885 elején.) Nosza, keressünk egy olyan házat, ami jobban megfelel az író személyiségének! Pontosabban: annak a személyiséggépnek, amelyen-né a hatalom kívánta retusálni a valódit. Így is lett! Kapóra jött a zsúptetős ház a kóródi kanyarban, Móricz Bálint iskolává lett házával szemben. Az nem számított, hogy a telekkönyv tanúsága szerint 1900-ban épült, s előtte ott más ház nem állt. A lényeg, hogy az egyéb szempontoknak megfelelt.

S hogy nem a képzelet világában járunk, azt megerősíti a neves publicista, Kiss Károly is. Megírta később a Magyar Nemzetben, hogy Cseres Tiborral, Sarkadi Imrével még a táblaavató előtt eljutott Csécsére. Szemtanúja volt a szülőházzá kinevezett épület tatarozásának, és természetesen elbeszélgetett a helybeliekkel. Így emlékszik vissza: „Egyik nap meg-

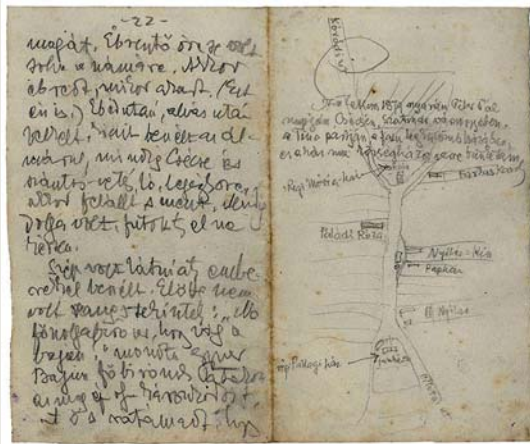
”

Bölcső a Móricz Zsigmond Emlékházban Tiszacsécсэн (Gombos László felvétele)

„A bölcső még ma is megvan. Most kilenc éve adta ajándékba Tiszacsécse községe, mikor díszpolgárává választott. A közvélemény szerint ezt édesapám maga csinálta. De nem tudok ráismerni. Kilenc év alatt se szoktam meg. Nagyon formásnak, csinosnak találom: elhiszem, hogy ez volt a bölcsőm, de abban kételkedem, hogy édesapám saját kezűleg csinálta volna. [...] Édesapám képes lett volna fél óra alatt összeütni egy bölcsőt, de éppen ez hiányzott belőle, a falu lelke, hogy aprólékosan és gondosan gyagulgassa, késelje és farigcsálja a bölcső minden alkatrészét. Ezt a bölcsőt egy, a falu törvényei szerint élő és gondolkodó paraszt csinálta, s édesapám az nem volt soha. Egész életében hiányzott belőle a műgond. Ideiglenes dolgokkal pótolta mindent: »jó van a már«. Csak éppen megtegye, s róla a felelőség elmúljon. Hamar, hamar, essünk túl rajta.”

■ (Móricz Zsigmond: *Életem regénye*, részlet, 1939)

„Csécsén egy utca folyik végig, mint Buda és Pest között egy Duna. Az út két partján húsz-harminc ház hely, úgy összepréselve, hogy szoronganak, mint a lovak a ménésben. Ott a nagy puszta, a végtelen mező, s a lovak összebújnak, félve és egymást melengetve, mint a jobbágyok, hogy lélegzeni sincs módjuk egymás nélkül. [...]”

Valami titokzatos, soha ki nem mondott, fel nem fedezett ősi rend szigorúan megszabja, hogy ezek a családok egymás mellett, az élet legfinomabb részleteiig teljesen egyenlő módon élnek. Ki van zárva, hogy bármelyik is különb lehessen a másiktól. Lehet, hogy egyiknek-másiknak, sőt valamennyinek különböző nagyságú tulajdona van a határban. Azon a hatszáztízholdas határon, ahol ma már uradalomnak nyoma sincs, de ahol mégis van birtokkategória, igenis különböző módon osztottnak, de bent a faluban az életmódjuk nemigen tér el egymástól, s amennyiben eltér, az is oly grammra van megszabva, hogy ettől megint nem lehet tovább elhajolni.

Csak két telek van Csécsén, amely egészen külön s a többitől elkülönült állapotban van.

Ahogy az országút végigfolyik a községen, a falu két végén, mielőtt tovább menne, kanyarodót tesz, itt jobbról fut be, ott balról megy tovább. Mindkét helyen adódik egy-egy kis telek, mely így háromszög formában szembe kerül a főútra, s ha a fatornyos templom ott nem állana a kis falu közepén, szemezhetnének is egymással. Mind a két telket egy-egy sikátor még külön önállóvá határolja, s a kis családi ház, mely a többi parasztháztól nemigen különbözik, így valósággal záróközszerűen ékelődik. Vagy boldog szigetül.”

■ (Móricz Zsigmond: *Életem regénye*, részlet, 1939)

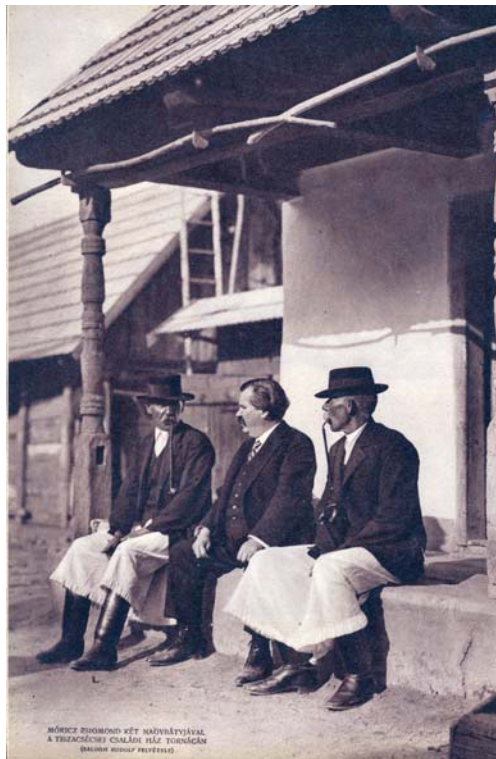
”

ismerkedtem Kiss Bertalan bácsival, Tiszacsécsé legidősebb, akkor 78 esztendő lakosával, Móricz Zsigmond gyermekkori játszópajtásával. Ott nézelődtünk a már csaknem újraépült vályogháznál, frissen meszelt fala vakítóan fénylett, szalmafedele is csaknem elkészült. Nézte-nézte Berti bácsi, majd megszólalt: »Nem itt született Zsiga, Móriczék soha nem laktak ebben a házban.« Nem nagyon kellett kérlelnem... megmutatta a takaros, tornácos házat, Móricz Bálint hajdani portáját. Akkor éppen egy nagygazda tulajdona volt. Cseres Tibornak, amikor a titok végére akart járni, valamelyik megyei nagyság elmagyarázta, politikai hiba lenne, ha egy kulákház falára kerülne a szegényparasztság írójának emléktáblája.”

Az avató ünnepségre 1952. szeptember 7-én került sor. Hatalmas tömeg gyűlt össze az apró ház előtt, s a szónok Nagy Sándor, Sztálin- és Kossuth-díjas író (van-e, ki e nevet nem ismeri?) így summázta mondanivalóját: »Elmondhatjuk, hogy Móricz Zsigmond szabadságát is a dicső Szovjet Hadsereg vére váltotta meg – az író és népe csak a felszabadulás után találkozott igazán.»

Ezután a tábla hirdette hazugságot a teljes kultúrpolitikai gépezet igyekezett igazolni. Nagy Péter az említett

monográfiájában ezt írta a házról: „...nyílt tűzhelye, tenyérnyi ablaka s a látogató fejét fenyegető mestergerendája az évszázados paraszti nyomorról, éhezéstről és fázásról, jobbágyi kiszolgáltatottságról mesél – de most már örökre mesél minden látogatónak arról is, hogy itt

Móricz Zsigmond szülőházának tornácán, Tiszacsécsé (Pesti Napló, 1929. július 6.)

Móricz Zsigmond szülőházának tornáca

húsz méter távolságra, aligha kellett volna kísérni a gyereket, azaz értelmét vesztené a „végig... egész Csécsén” kifejezés.

Molnár Mátyás, a későbbi vajai múzeumigazgató, az avatás idején túrístvándi tanító, levélben fordult Papp Mihályhoz, a „boldog emberhez”, szerinte mi az igazság. Móricz unokaöccse ezt válaszolta: „Én részemről az 1929-es ünnepély, ahol meg volt tartva, ezt tartom a szülőháznak.”

Tudták ezt a falubeliek is, de tiltakozni nem mertek. S hogy a kommunista párt micsonda félelmet tudott kelteni, annak legfőbb bizonyítéka, hogy Móricz három lánya szintén hallgatott, pedig ők is pontosan tudták, mi az igazság.

Móricz Virágnak az édesapjáról írott könyvében olvasható: „Mi már akkor, 1938-ban végtelen távol voltunk a forrástól, ahol ez a könyv [ti. az *Életem regénye* – HP] eredt. De ránk is át kellett ragadnia az izgalomnak, amint papírt, ceruzát vett elő, s lerajzolta pár vonással Csécsé térképét. – Na, ez Csécsé. Itt folyik át rajta az utca, mint Budapesten a Duna. Itt van a Margitsziget végén az apám háza, itt meg a Csepel-sziget csúcsán az anyámé. A két pólus között szikra pattant, s lettem én.”

Ez a rajz nyilvánosságra került, látható volt a Petőfi Irodalmi Múzeumban az író születésének 125. évfordulójára rendezett kiállításon. A „térkép” perdöntő bizonyítékkal szolgál minden kérdésben, ami a csécséi Móricz-házakat illeti. Legfontosabb információja, hogy az író arra a pontra, ahol az emléktáblás ház áll, semmiféle épületet nem rajzolt be, viszont az említett három ház, sőt a rokonság házai is sorra fel vannak tüntetve.

De nem ez az egyetlen bizonyíték, hogy a Móricz-lányok ismerték az igazságot. Gyöngyi és Lili ott volt 1929-ben a díszpolgáravató ünnepségen, apjuk maga mutathatta meg nekik, melyik házban született. S még egy adalék: Nagy Gyula, Tiszacsécsé későbbi polgármestere, aki pont szemben lakott a szülőházzal, mondta el nekem, hogy valamikor az ’50-es években Móricz Virág vendégekkel érkezett, s mert a kutya a kerítésen belül erősen ugatott, ő kísérte be őket

„Milyen boldog vagyok én, hogy én itt születtem. Hogy én innen vihettem a nyelvet, az érzéseket s talán az erőt az egész magyarság öntudatába.

Mert őseim mind itt éltek e tájon, Szatmár megyének ezen a vidékein. Családi emlékekből tudom, hogy az én atyámnak az édesatyja jött csak ebbe a faluba házasodni s vette feleségül nemes Lengyel Józsefnek leányát, Lengyel Zsuzsannát, kik ott laktak szemben a falu túlsó oldalán, ugyanúgy szembe az utcára, mint ez a ház. S az én édesanyámnak is csak a nagatyja, nagyváradi Nyilas József költözött ebbe a faluba, feleségével, kisdobronyi Isaák Erzsébettel jött Porcsalmásról, mint református pap.

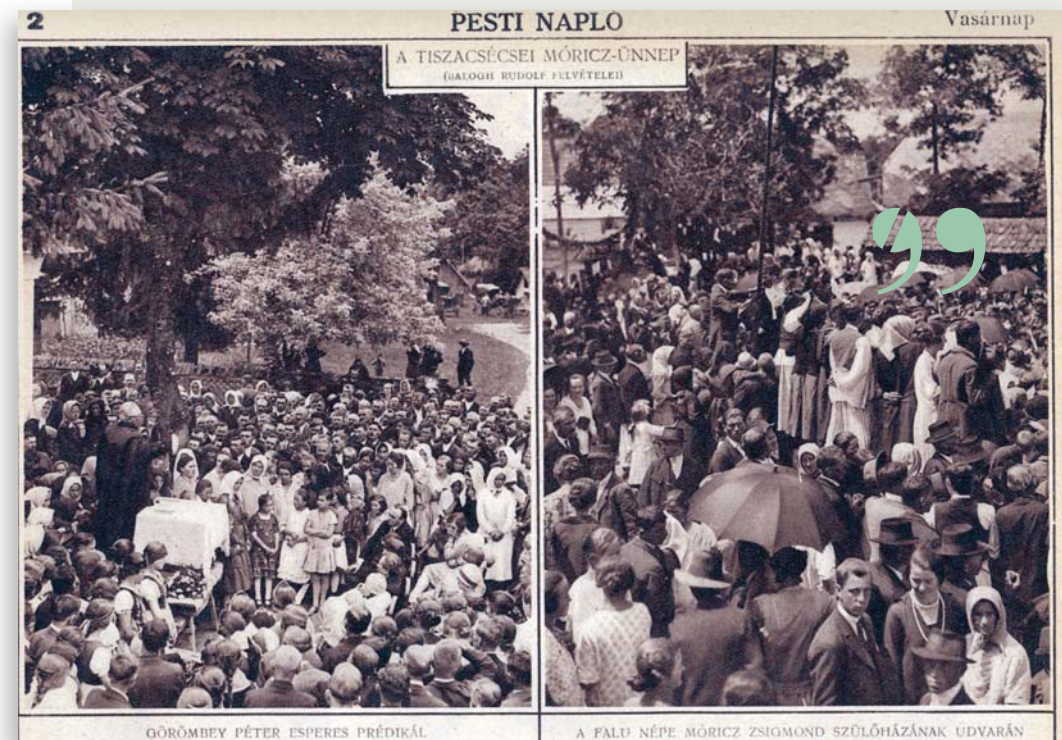
De mind a két család olyan határtalan szeretettel szerette meg ezt a községet, hogy az én lelkembe úgy van beiktatva Csécsé minden emléke, mint a paradicsomkertnek üdvössége és boldogsága.

Szüleimet gazdasági szerencsétlenségek elsodorták innen, én magam öt éves korom óta mindig csak mint a hívő a szenthely felé, úgy tértem meg olykor-olykor.

Már huszonöt esztendeje, hogy nem voltam itthon.

De nem vettem észre az idő múlását. Csak számítás után tudtam meg, hogy oly régen nem voltam idehaza. Mert a szívémben úgy él Csécsé emléke, mintha valósággal benne volnék. Ötven könyvet írtam az utolsó húsz esztendőben, tízezer oldalt nyomtattak tele azokkal az írásokkal, amelyeket papírra vetettem, de eszékben az írásokban Csécsé mindig úgy él, mint a boldogság utolsó szigete.”

■ (Móricz Zsigmond: *A szülőház előtt*, részlet = Móricz Zsigmond hagyatékából, s. a. r. Réz Pál, 1960, Akadémiai, 197.)

Részlet a Pesti Napló 1929. július 6-i számából (Petőfi Irodalmi Múzeum)

az épületbe, s ekkor az író legidősebb lánya megmutatta neki az akkorra már kibővített házban azt a szobát, amelyben apja született. Tudták tehát mindhárman, hogy a hatalom manipulálja apjuk emlékét, szólni azonban még ők sem mertek. Akiknek kétségük támad azzal kapcsolatban, amit a kortársak a Rákosi-éra félelemjárta légköréről írtak

vagy elmondtak, gondolkodjanak el ezen az eseten!

Jómagam pedig már hosszú ideje azon gondolkodom, hogy a hazugságot hirdető táblát az illetékesek miért nem távolítják el. Néhányszor már szóvá tettem, hogy félretájékoztatja a látogatókat, de mindhiába. Nemcsak Isten malmai örölnék lassan.

Önéletrajzi és szociográfiai elemek szintézise az *Életem regénye* című műben

TÓTH GÁBOR

Móricz Zsigmond *Életem regénye* című alkotása kitüntetett helyet foglal el a 20. század egyik legjelentősebb magyar írójának életművében. A jelen kor olvasója számára azért is különösen érdekes, mert a cím által sugallt műfaji meghatározással ellentétben szerkezete jelentősen eltér a hagyományos értelemben vett regényekétől: az *Életem regénye* leginkább az önéletrajzi alapú dokumentumregény kategóriájába sorolható.

A cselekmény életrajzi háttere és tematikus szerkezete földrajzilag három pillérre épül, melyek az író életútjának – az érett felnőttkorban meghatározó világnézet szempontjából – legfontosabb, kora gyermekkori periódusát foglalják egységbe. A gyökerek a szatmári síkságon fekvő szülőfaluból, Tiszacsécséről indulnak; a következő „állomás” a közeli Túrístvándi, végül pedig az előző két településtől viszonylag távol lévő, tőlük társadalmi hagyományait és gazdasági viszonyait illetően is eltérő Prügy lesz a történések színhelye. A főszereplőként ábrázolt Móricz-család földrajzi térben történő elmozdulása a személyesen megélt életsors alapvető megváltozásával jár együtt: a Tiszacsécsén megtapasztalt idilli béke állapota fokozatosan és visszahozhatatlanul tűnik el, és adja át helyét a bizonytalanságnak, a félelemnek, a nélkülözésnek és a szenvedésnek.

A regényben ábrázolt életesemények elsődleges színtere tehát a magyar Alföld keleti periferiáján elhelyezkedő archaikus falusi világ, a főszereplők ugyanakkor erős és megszüntethetetlen kapcsolatban állnak a várossal: konkrétan Budapesttel, amely Magyarország egyetlen igazi nagyvárosa. A már-már mitikus magasságokba emelkedő város ezért a természettől fogva adott, illetve a családi áthagyományozódás által örö-

költ miliőből történő valódi kitörés legfőbb mozgatórugója, az egyéni önmegvalósítás terepe. A fenti megkülönböztetés a nagy társadalmi léptékek mellett az individuum mikro-szférájában is ugyanilyen erővel van jelen. Az inkább önmagába zárkózó, embertársaitól elszigetelődött városi ember legfontosabb életcélja a saját maga által megteremtett szellemi függetlenség megőrzése. Vele szemben a vidéki ember akkor gondolja életét boldognak és „jól sikerültnek”, ha családi és társadalmi kötelei szilárdak, vagyis a hagyomány és a közösségi összetartás erején nyugszanak.

A falusi és a városi életforma irodalmi eszközökkel ábrázolt eltéréseinek pontosan megfeleltethető a két településformához tartozó embertípusok különbsége. A falut ebben a korban még szinte teljes mértékben a legtagabb értelemben vett „röghöz-kötöttség” jellemzi. Ez abban nyilvánul meg, hogy az egyén társadalmi szerepe és életpályája szigorúan és előre meghatározott: „Mert a faluban a magánélet is közélet [...]. Itt csak egyenlők versenye lehetséges. [...] A falu élete döbbenetesen megszabott síneken halad. Az egyenlő telkek, az egyenlő munka, az egyenlő életmód teljesen és végzetesen s megváltoztathatatlanul egyenlővé teszi az életet.”¹

Ugyanakkor az is szembevetendő, hogy a várost – mint a vidékiséggel ellentétét – elsődlegesen a nyitottság, a mozgalmasság és a dinamizmus jellemzi, amely a történések és az életszituációk gyors váltakozásában nyilvánul meg. E társadalmi tér a személyes kibontakozás és fejlődés folyton megújuló lehetőségeit teremti meg. Amíg a falu a múlt megőrzésére és létformáinak továbbörökítésére törekszik a jelenben, addig a város élet- és világszemléletéből eredően szükségszerűen a jövő irányába mutat.

A két életrend között olyan éles kontraszt áll fenn, hogy közöttük egyáltalán nem, vagy csak nagyon korlátozott mértékben lehetséges közvetítés.

A regényben a társadalmi mobilitás problémaköre az életrajzi események regényszerű elbeszélésének legfőbb vezérfonalát képezi. A szereplők (különösen az író édesapja, Móricz Bálint, akit rendkívüli kezdeményező-készsége, bátorsága és állhatatossága emelnek ki végérvényesen a falu világából) döntéseinek, tetteinek lényegi mozgatórugói, sorsfordulatainak valódi okai csak akkor érthetők meg, ha azokat a késő Monarchia-korabeli (és az I. világháború utáni) Magyarország társadalmi rétegzettségének és gazdasági folyamatainak fényében vesszük szemügyre. Ezek közvetlenül összefüggenek a településformák közötti különbségekkel – konkrétan: a települések hierarchiájával. A regényben bemutatott folyamatok általános gazdasági háttere pedig nem más, mint a modern ipari forradalom nyomán kibon-

Móricz Zsigmond ifjúkorában (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Békei)

Móricz Bálint és családja, a gyermekek közül hiányzik Zsigmond, 1906 (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Hungária fényképészeti társaság)

takozó szabadversenyes kapitalizmus, amelynek kiteljesedése a társadalmi osztálykülönbségek nagymértékű növekedését eredményezte. Ebben az időszakban az európai gazdaság hagyományos – a középkorból származó – keretei végérvényesen eltűntek, és létrejöttek a modern urbanizált társadalom alapjai, melynek centrumai az ipari termelés „fellegvárát” jelentő nagyvárosi térségek. E változások jelentősen csökkentették a városiasodásból kimaradt, elszigetelt vidéki térségek fejlődési esélyeit, mivel azok lényegi megélhetési forrása a mezőgazdaság volt. Ennek következtében fokozatosan háttérbe szorult az itt élő emberek gazdasági tevékenysége és társadalmi szerepe is.

Mindez magyarázatot ad a falu–város ellentét említett jellegzetességeire is: „Az emberek közt más alapvető különbség nincs, csak a társadalmi helyzeti energiapont következtében történt elferdülések.”² Móricz e tézisszerű kijelentéséből egyértelműen következik, hogy egy ember személyes sorsát és az életben való boldogulásának esélyeit nagymértékben befolyásolhatja, hogy lakóhelye társadalmi és gazdasági értelemben a centrumhoz vagy a perifériához tartozik-e.

A regény terjedelmileg és tematikailag is változatos részfejezetei nagy hangsúlyt helyeznek az egyén és a természet – egyes 20. századi gondolkodók

szóhasználatával a „környező világ” – viszonyára: a mű részletesen taglalja az emberi szubjektum és a táj/vidék sokrétű kapcsolatát. Az egyes falusi helyszínek természeti környezetének rendkívül aprólékos jellemzése mindvégig az ott élő emberek lelki alkatával közvetlen összefüggésben tárul fel. E kérdéskör tárgyalása jelenti a regény legizgalmasabb részét. A személyiség jellegét és szerkezetét az élet „objektív” feltételeit képező természeti és társadalmi viszonyok determinálják. Ez az elv az ellenkező irányban is hat: az énnel a külső körülmények hatására lezajló belső alakulása meghatározza a külvilágra vonatkozó ismeretek és habitusok jellegét. Az egyénnek látszólag nincs lehetősége arra, hogy kitörjön az adott körülmények közül. E megközelítés több ponton is köthető a 20. század egyik kiemelkedő európai gondolkodójához, José Ortega y Gasset filozófiai téziséhez, melyben az egyén és az őt körülvevő természeti-társadalmi valóság elválaszthatatlan összetartozását mondja ki: „Én én vagyok és a környezetem.” E kijelentés helyes értelmezése sokat segíthet Móricz pontos és megrendítő szegénység-képének megértésében is.

A szegénység és az ezzel összefüggő társadalmi kitaszítottság problémája Móricz Zsigmond egész életművében kitüntetett jelentőségű. Az egyéni és

a közösségi sors őszinte és mélyreható feltárásakor az író olyan – napjaink magyar társadalmában is ténylegesen jelen lévő és megoldásra váró – szociális problémákra világít rá, mint a vagyoni egyenlőtlenségek növekedése, a kasztosodás és a szegregáció. E negatív folyamatok elmagányosodáshoz, szélsőséges esetekben a szubjektum tragikus pusztulásához is vezethetnek: „A szegénység [a szegényt] körülrakja gátakkal, áthághatatlan és elviselhetetlen törmelékkel, hogy végül már ki se tud lépni a szegény a maga átkozott bűvköréből.”³

Lényegi összefüggés áll fenn a könyvben bemutatott „objektív” társadalmi realitás és a személyesen megélt élettapasztalat között: az elbeszélő alany a saját egzisztenciáját megteremtő és fenntartó családi viszonyokat teljes mértékben az emberi életet általánosságban meghatározó társadalmi jelenségekből, illetve az azokat irányító törvényszerűségekből kiindulva próbálja megérteni. A regény kontextusában e princípiumok közül a társadalmi mobilitás elvére helyeződik a legnagyobb hangsúly, amely az eredendően rögzítettnek gondolt emberi helyzetek, állapotok megváltoztatásának, új irányokba történő elmozdításának eszköze.

A műben aprólékosan kidolgozott társadalomkép összefüggésében – legfőképpen a városi életmód fontossága

miatt – fontos szerepet kap a modern urbánus középosztály, amely Móricz nézőpontjából szemlélve az egyéni fejlődés és önmegvalósítás, valamint ezáltal a társadalmi megújulás egyik legfontosabb „hordozóját” jelenti. A társadalom egészének fejlettsége, a váratlanul bekövetkező új körülményekhez való alkalmazkodóképessége ugyanis e réteg nagyságának és szellemi aktivitásának függvénye. Egyértelmű, hogy a már említett középosztály (amely Kelet-Közép Európában a nyugati világhoz képest sokkal lassabban, időszakos megtorpanások és visszaesések közepette alakult ki) jelenti azt a társadalmi csoportot, amely szinte kizárólagosan rendelkezik azokkal a szellemi forrásokkal és javakkal, melyek a gazdaság és közvetve az egész társadalom fejlődését új irányokba mozdíthatják el. Ez elsősorban a korszerűtlen, elavult (a mezőgazdasági és az ipari termelés túlsúlyán alapuló) mechanizmusok kiiktatása, illetve fokozatos minőségi átalakítása révén történik.

Móricz ennek kapcsán egy sajátos társadalom-tipológiai rétegezettséget mutat be művében: a társadalmi valóság „mennyei” aspektusát jelentő pa-

rasztság és munkásság csoportjai mellett (vagy inkább „felettük”) a főként adminisztratív és kulturális funkciót betöltő középosztály feladata az, hogy biztosítsa az emberi együttélés bonyolult viszonyainak egységét, mivel egyedül ez a réteg rendelkezik azokkal a képességekkel, melyek lehetővé tehetik a jelenlegi állapotok meghaladását, vagyis a tényleges fejlődést.

A mű kompozíciós felépítése teljes egészében a fenti elvet tükrözi. Az elbeszélő a Móricz-család tagjainak élettörténetét végigkövetve megmutatja: a saját lehetőségei és képességei szerint mindegyikük arra törekedett, hogy a paraszti életformát végérvényesen maga mögött hagyva, régi életkeretein túllépve kitágítsa világképét. Az aktuálisan fennálló valóság meghaladásának igénye a legnagyobb erővel a családfő, Móricz Bálint sajátos, a családot „természetes közegként” körülvevő falusi életformától gyökeresen eltérő magatartásában és élet-szemléletében mutatkozik meg. Folyton megújuló vállalkozókedve, leleményessége és kitartása – sok esetben súlyos személyes konfliktusok elszenvedése árán – a Móriczokat a kisértelmiségi létforma

keretei közé emeli. Ugyanakkor az „osztályváltást” előidéző fordulat sikerében kétségkívül nélkülözhetetlen szerepet játszott a család anyai ága is, amely a lelkeszi hivatás révén – a falu szűk világában ugyan, de – biztosította az értelmiségi létformához való kötődést.

Az eddigiek alapján bizonyossággal állítható, hogy az *Életem regénye* egy a világra egész életében nyitott, érzékeny és sokszínű érzelmi életet élő ember élettörténetét és társadalomképét szintetizáló szépirodalmi alkotás, amely szuggesztív erővel világítja meg az egyéni lét sorsfordulóit a szükségszerűen benne rejlő nehézségekkel, és sokszor megoldhatatlannak látszó dilemmákkal együtt. Emiatt a mai befogadó számára is figyelemfelkeltő olvasmány: többek között azért is, mivel egyúttal a magyar történelem egy olyan – múltba süllyedt – korszakát is feltárja, melynek fényében az aktuális jelen társadalmi problémái és ellentmondásai is tisztábban mutatkozhatnak meg.

1 Móricz Zsigmond: *Életem regénye*, Gabo, Budapest, 2006, 12–13.
2 Uo., 183.
3 Uo., 258.

Móricz Zsigmond ÉLETEM REGÉNYE 99

■ (részlet)

„Megtanítottak szenvedni...”

Az apámnak megvolt az a képessége, ami bennem nincs, ami Adyban volt meg legnagyobb mértékben minden ismerősöm közt: az, hogy szakadatlanul foglalkoztatta a világát. Hét évig, míg Csécsén lakott s másik hét évig, míg Pthrügyön lakott, egyébről se beszéltek a faluban, csak róla. S mikor tovább ment egy faluval – legközelebb Sárospatakra –, akkor meg ott indult nyüzsgésnek, forrásnak, pletykálásnak az a réteg, amelybe ő beletartozott. De a régiek is szakadatlanul utánanéztek, érdeklődtek s folyton forrongtak, hogy milyen jól megy ennek az ácsnak. Egy ács? mi az, kis mesterember, arról nem szokás tudni legfeljebb azt, hogy van, lehet rábízni valamit. De az apám valahogy, isten tudja, a fellépésével, a szavaival, a feltűnő és vakmerő belekötésével az emberekbe, azonnal megjegyeztette magát, úgyhogy aki egyszer beszélt vele, az nem felejtette el, mindig úgy emlékezett rá, mint egy eredeti színfoltra a magyar életben. [...]

Nem bírta a falu.

Nem bírták el a rokonok.

Ideje volt már lebecskézni ezt az idegent.

Úgy történt a dolog, hogy Szőke sógor Tarcslra ment. Édesapám meg gyalog ment ki egy kisebb építéséhez, a tarcali úton. Éppen az útszélen tanyát épített valakinek.

– Hő, sógor, az isten így, meg úgy – kiáltott rá édesapám, s megállította a szekeret és felült.

– Éppen jó, hogy jössz.

Így kivitette magát vele.

Szőke sógor volt az a betyárféle magatartású, ragyás, káromkodós, durva, feleségkínzó; a Pallagi Julcsa férje; sok apró gyerekkel és rikoltó hanggal ellátva.

Beszélgettek. Nem voltak ők rossz viszonyban. Édesapám soha senkivel sem volt rossz viszonyban, mert soha senkinek a tulajdonára nem vágyott, még a dolgaira se volt kíváncsi; soha meg nem kérdezte, hogy ez vagy az a dolgod hogy megy: független ember volt, semmi köze a tügyiekhez, itt munkát úgyse kapott, evvel leszámolt s élvezte már, hogy kezd szépen kiemelkedni a nehéz viszonyai közül.

Nyúl futott keresztül a kocsi előtt.

– Hő, hő – kiabálták utána. A nyúl az olyan mezei öröm, gyereket csinál az a felnőttekből is.

– Na fogd meg! – mondta édesapám, szokása szerint felülről rákiabálva a sógorra.

– Ha megfogom, megeszed? – morogta az gúnyosan.

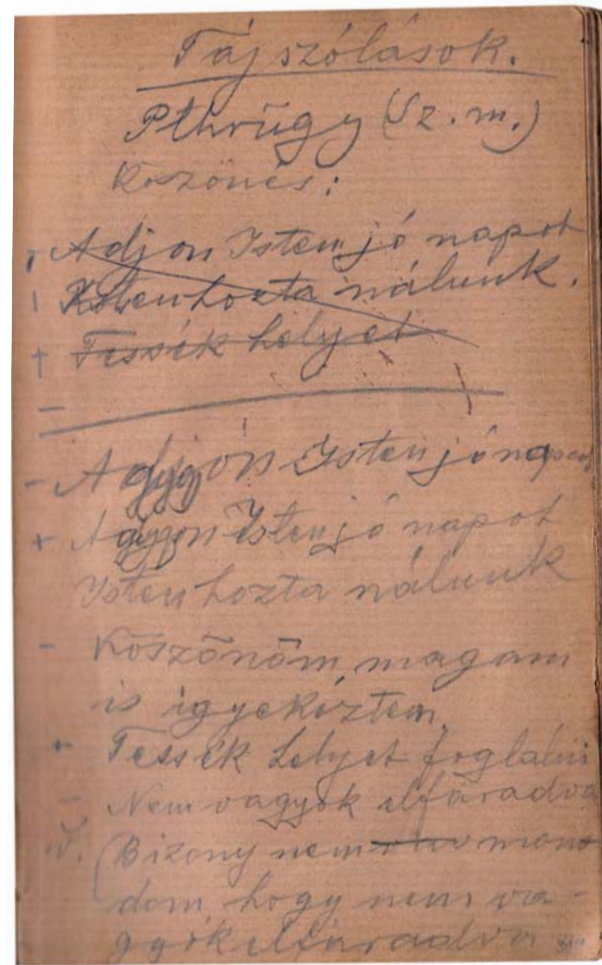
– Hő, meg bizony, még meg is nyúzom, magam csinálók belőle paprikást.

No ez ebbe maradt.

Édesapám a tanyánál leszállott. Két embere dolgozott, ő is közéjük állott s délután újra visszament a faluba. Csak megnézte a munkát.

De estefelé Szőke sógor jött vissza a malomból. Az emberek még dolgoztak. Kiabált, hogy:

Móricz Ida: Móricz Bálint mellszobra (Petőfi Irodalmi Múzeum)

Móricz Zsigmond autográf kézirata a Fehér könyvből (Petőfi Irodalmi Múzeum)

– Hé, hé... sógor! itt a nyúl!

Bosszantotta, hogy a sógor már nem volt ott. Odaadta a nyulat az ácsoknak, akik azt nagyon megköszönték s nagyon örültek neki.

Akkor hazahajtott.

Néhány hét múlva az a hír terjedt el s mindenki nevetett, hogy Szőke Józsi megetette a macskát Móricz Bálinttal. Macska volt a nyúl, megnyúzva adta oda a sógor. Hát az ácsok valószínűleg megették, hiszen a macskát éppen úgy megeszik az olaszok, mint a nyulat, sőt vannak, akik a macskát megeszik, de a nyulat nem.

De Tügyön s általában az egész magyar mezőkön, a nyúl becses és ingyenc csemegefalat, ellenben a macska a legnagyobb szegény. Legalább úgy utálják, mint a görényt. Ezzel nem lehet vitakozni. Ahogy a lóhúst a magyar meg nem ette volna, pedig ő maga is hozzátette, hogy a ló a legtisztább állat, a disznó meg igazi disznó, a legrondább minden közt. És mégis a lóhústól úgy megirtózott volna, a bélit kihányja a magyar.

Tájkép Prügy határában (Fotó: Szőke Bertalan)

Édesapám csak nézett tétován, mit beszélnek. Ő semmit sem tudott a Szőke nyúzott nyuláról. Később kivallatta az embereit, s azok mondták, hogy vót, igen, vót, nyúl vót.

Olyan nagy dolog az egész, hogy még az sem lehetetlen, hogy Szőke sógor valósággal nyulat adott megnyúzva, csak hogy elmondhassa, hogy macskát adott. De nyulat kellett adnia, mert ezek az emberek ismerik ám a boncát ezeknek az állatoknak.

S aztán mikor már napirendre tértünk volna a dolog felett, kipattant az éles, sikító, ingerlő kiáltás:

– Cicmóric!

Ez volt a halálos döfés. Ez volt a lebecskázás. Egyszerre pokollá lett az életünk.

Nem lehetett többet kilépni az utcára. Minden gyerek elvisította magát, ha közülünk valakit meglátott:

– Cicmóric!

Zseniális volt, akárki találta ki. Ha a nevetséges öl, akkor mi meg voltunk ölve. Az embereknek annyira tetszett ez a finom szúrás, hogy nem takarékoskodtak vele. Pótolta az új népdalt, a kuplét, az éljen kosutlajost a cicmóric. A falu hempergett a nevetéstől, kórusban kiáltották, üvöltötték. Éjjel a ház előtt, az utcán, éjfélkor a hazamenő ittasok megállottak s mielőtt nyugalomra tértek, bevisítetták az ablakunk felé, hogy cicmóric.

Édesapám meg akarta ölni Szőkét, de édesanyám a nyakába borult és úgy sírt és úgy könyörgött neki, hogy ne hagyjon bennünket árván. Majd elfelejtik.

Nem akarták elfelejteni, egyre jobban tetszett az embereknek. Nehány verekedés lett belőle. Édesapám beszakította a fejét öt-hat gazdának, de pörre egy se ment. Ahogy beforrt a fejük, már újra röhögve kiáltották: cicmóric.

A tragikai igazságszolgáltatás is hiába következett be. Ezt a Szőkét néhány év múlva meggyilkolva lelték egy reggel az istállójában. Ilyen komiszságért ölte meg a szomszédja. Kést vágtak a betyár szívébe. „Emberére akadt.”

De én mit szenvedtem. Kipécézve, útszélre vetve, hogy minden fiú, minden lány a szívemre taposott... Azt a szenvedést nem lehet érzékeltetni: a gúnynev annyira

remek volt, hogy még most az őszön is felke-resett egy tügyi ember, hogy olvassa az életraj-zomat, hát eljött, hogy elmondjon egy dolgot, amiről én talán nem is tudok. „Tudja-e méltó-ságod, hogy az édesapját, Prügyön még ma is emlékeznek, úgy csúfolták, hogy...”

– Atyafi, mondtam neki: nem vagyok méltóságos és megígérem, hogy nem is leszek soha. Ellenben a „cicmóric” még ma is fáj. Nem kell, hogy ráemlékeztesen. Köszönöm Tügynek, a tügyieknek. Megtanítottak szenvedni már kisfiú korban. S ezzel megacélozták a szívemet. Hogy mindhalálíg harcolni bírjak az ártatlan igazságért. Ezt Tügy tette. [...]

Móricz Zsigmond Emlékház, Prügy (Fotó: Szőke Bertalan)

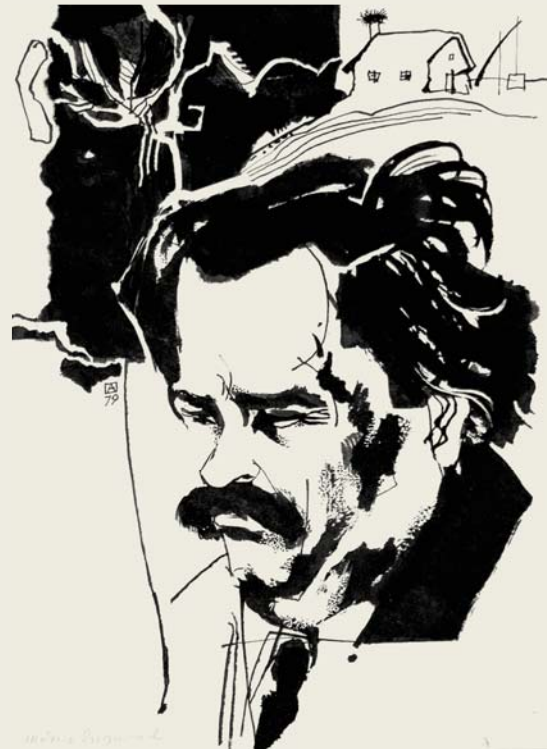
Álló sor balról jobbra: Móricz István, Pallagi József (ifj.), Móricz Zsigmond, Farkas Károly, Móricz Dezső. Középső sor balról jobbra: Pallagi Gyula, Móricz Bálintné, Pallagi Józsefné, ülében Móricz Ida, Móricz Bálint. Ülő sor balról jobbra: Móricz Károly, Móricz Miklós, Móricz Sándor. Sárospatak, 1895 (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

Móricz Zsigmond ÉLETEM ÉS KOROM

Ötvenhat éves vagyok: tehát nyugodtan tekintek vissza félszázadra. Viszont le kell számolni vele, hogy a következő félszázadra nem kell programot csinálnom.

Az elmúlt századfélre sem csináltam programot: ma ötven éve vittek iskolába. Nem én vittem magamat.

Ha én, „a mai eszemmel” határoztam volna el, hogy hol lépek be az általános tankötelezettség kikerülhetetlen kénysze-re miatt az elemi iskola első osztályába, nem bizonyos, hogy Csécsét választottam volna. Szatmár megyében, ahol az öreg Kassai volt a tanító, aki oklevelét a gyalupad mellett nyerte.

Árkossy István: Móricz Zsigmond, tus, 20 x 30 cm, 1979 (Magántulajdon)

De már ezzel el is felejttem az élet programszerűségét: aki így rendezte a dolgot, vagy tudta, vagy nem, nekem mindenetre örömet szerzett azzal, hogy módot adott rá, hogy a tiszta, cseppentett paradicsomkertet érezzem itt magamban: ez a Csécsé nevű kis falu, ragyogó napsütésben, gyümölcsfa erdőben, szőke Tisza fűzfás kanyarodójában állandóan úgy él bennem, mint a föld egyetlen boldog szigete. Hatvannégy ház van benne, de mind a hatvannégyben csak csillogó szemek és kacagó szájak bámulnak rám ötven év angyali közelségében. A tegnapi napot nehezebben tudnám rekonstruálni, mint ezt az ötven év előtti kis világot: a tegnapi még nem gondoltam, de azt már annyiszor megírtam, hogy könyv nélkül tudom.

Csécsé: ez tehát az őstalaj. Milyen különös, csak hat és fél éves koromig éltem ott, s ötven év óta úgy sóvárgok vissza, mint Ádám a paradicsomkertbe. Ami ott volt, az mind szép

volt, jó volt, ami azóta lett, az már homályos, borús, setét, nehéz, csak itt-ott akad valami megnyugtató, de azt is rögtön beborítja a gondok fátyla.

Istvándi: Szatmár megyei kis falu: itt tanultam meg sírni.

Debrecen: itt tanultam meg a kenyérkereset nehéz mesterségét tizenkét éves koromban.

Sárospatak: itt tanultam meg, hogy a pedagógus a diáknak született ellensége.

Kisújszállás: itt tanultam meg, hogy iskolai tananyagon túl is van valami.

Debrecen újra, akadémia: itt tanultam meg, hogy nincs semmi más, csak az én.

Budapest: itt tanultam meg, hogy az énnel be lehet lépni a Mindenbe, az emberiség körébe.

1900 óta Budapesten élek.

Huszonegy éves voltam, mikor bemenekültem ide. Valósággal menekülés volt. És itt kapcsolódik bele életembe a kor, amelyben ez az élet folyt.

1900 táján annak, aki író akart lenni, a magyar vidéken semmi lehetősége nem volt. Író számára elképzelhetetlen volt, hogy a vidéken a legszerényebb életet, sikert és munkaterületet megtalálhassa. Hiányzott a nyomdafesték, az olvasó és a kritika. Egy olyan alvó szellemiség vette körül a vergődő fiatal író, amelyben csak elaludni, beszáradni vagy megörlüni lehetett. Mindnyájan, akik mozogni éreztünk magunkban valamit – még ha az a valami giliszta volt is, Mikszáth szerint – úgy tekinttünk Budapest felé, mint a pásztorok a betlehemi csillagra.

Az sem program volt, hanem irodalmi törvényszerűség, hogy a „fővárosba” kellett jönnöm. Az talán inkább hasonlított a programszerűséghez, hogy viszont nem akartam gyökeret vetni Budapesten. Csécsé örökre megbabonázott, a „jó embert” csak falun éreztem... Budapest három évtizeden át csak szállásom volt: szakadatlanul kijártam innen falura, vadvirágot, szénaitlatot, ákácot szagolni, a magyar bánatot felinni. Jövőt harsonázni a századokkal elmaradt magyarnak.

A század elején Budapest oly távol volt a magyar problémától, mint Berlin vagy Párizs. A fiatal magyar írókat megbabonázta a nemzetközi kultúra, az emberiség közössége, hogy aki idekerült s lekeféltette a port a pályaudvaron a cipőjéről – beléphetett az európai problematikába. Ady volt az egyetlen, aki Párizsba is magával vitte a magyar porfelhőt, ami lelke körül kavargott, mint a menekülő bika körül a muslicák serege, s én visszajártam, mint a hazajáró lélek, a magyar tájakra. Közben a kor erősen átváltozott. Új generációk nőttek fel. A régi táblabíró világnak utolsó mohikánjai mint bús magyarok élnek a hajdan pohárcsengéstől hangos rónákon. A tanyák szegény emberei a keskeny vágányú vonatcskákon iskolába küldik be a gyerekeket, s a jövő a küszöb előtt döng. Még az írók felekezete is úvilág-kereső lett: a mai fiatal író megtalálja a magyar sorsot, s ma húszával jönnek, akiknek nem az a vágyuk, hogy kiszakadjanak a magyar sárból, hanem ezt a sarat kavarják, ebbe a sárba veteményeznek, hogy abból az emberiség egyetemes kultúrájának csíráit neveljék fel.

Alig várom a következő huszonöt évet, hogy ezt a fejlődést tovább kísérhessem. Programom a jövőre a hit, hogy ez bekövetkezik.

Csécsé. Életem alapja az a Tisza-parti kis falu. Életem célja, hogy az a kicsi falu s a magyar „boldog ember”, a Jövő fényében boldog legyen.

■ (Színházi Élet, 1935. október 20.)

Móricz Zsigmond NÉPKÖLTÉSI GYŰJTŐ

(részlet)

A napokban Kodály Zoltán előadása ütötte meg a szívemet, mikor arról beszélt, hogy mi lett volna belőle, a zeneköltőből, ha valahogy úgy történik, hogy sose kerül falura s nem érintkezik a népi zeneköltéssel.

Felbillent bennem az emlékek csilléje s egyszerre rám ömlött tömérdek elfojtott vagy lappangó emlékem, amiket népköltési gyűjtői utamon szedtem föl.

Mikor Budapestre kerültem, 1900-ban, ebben a nagy városban véghetetlenül idegennek éreztem magam. Valósággal fizikai fájdalom volt, ahogy az utcákat róttam, s nem ismertem rá előbbi életemnek semmi ízére, illatára, reményére és tartalmára. Meg lett volna a bázis, amelyen e városnak valóságos tagjává érhettem volna, mert hiszen azonnal kaptam állást rokoni összeköttetések segítségével a kultuszminisztériumban mint díjtalan számgyakor-

nok-jelölt a számvetőségen – aztán az egyetemre jártam, ahol meg volt adva a lehetőség, hogy kiképezzem magamat, s vizsgáim által beérkeztek a főváros társadalmának valamelyik keretébe. Én azonban különösképpen ezeket a természetes utakat-módokat nem kerestem, nem vágytam, s nem csak nem kívántam, de félttem tőle, hogy bekövetkezik, s akkor elveszett ember vagyok. Én ugyanis, valamiképpen már igen kora ifúságomban, már tizenkét éves koromban csak író akartam lenni, s nekem gát volt és félelmes akadály, ha arra kellett gondolnom, hogy pályára szorulok, s azon sikereim lesznek. Ha mégis állás, akkor már jobban szerettem volna, ha könyvtárban lakhatnék, ahol a fantázia számára legalább szabad mezők nyílnak, s pályáztam az Egyetemi Könyvtárban gyakornoki állásra; három ajánlólevelet vittem, a Gyulai Pál, Vargha Gyula és Szász Károly levelét. Ferenczi Zoltán a könyvtár igazgatója a levelekre keblére ölelt s azt mondván: „Uram ennél kedvesebb ajánló leveleket egész Európából nem hozhatott volna” – miután a leveleket elzárta íróasztalának legbelsőbb fiókjába, az állásra kinevezte Hóman Bálint barátomat. Így én tovább is az utcák bolygója maradtam, mert a számvetőségen makacsul összeszorított foggal nem akartam otthont találni.

Ebben az időben történt, hogy Vargha Gyula valami segílyt óhajtván számomra juttatni, egyszer csak azt mondta, hogy ha hajlandó volnék elmenni népköltési gyűjtőút-

ra, akkor ötven korona segílyt kiutalhat a Kisfaludy Társaság pénztárából.

Mint a megváltás, úgy hatott rám ez a lehetőség.

Dal és mese csendült a fülembbe, s gyűjtőterületül szülőföldemet választottam, Szatmár megye síkját, ahova ezentúl minden nyáron elmentem, néha télen, tavasszal s az a négy-öt esztendő, míg e vidékeket jártam, az lett az én egyetemem, legfelső életiskolám írói propeudikai tanfolyamon.

Kodállyal elgondolom, hogy vajon belőlem mi lett volna, ha nem találkozom a néppel.

Igaz, magam is a nép gyermeke vagyok, édesapám valóságos parasztyerek volt, de a gyermekei kedvéért már házaságakor felhúzza a nadrágot és egész élete

Móricz Zsigmond, 1903 (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Uher Ödön)

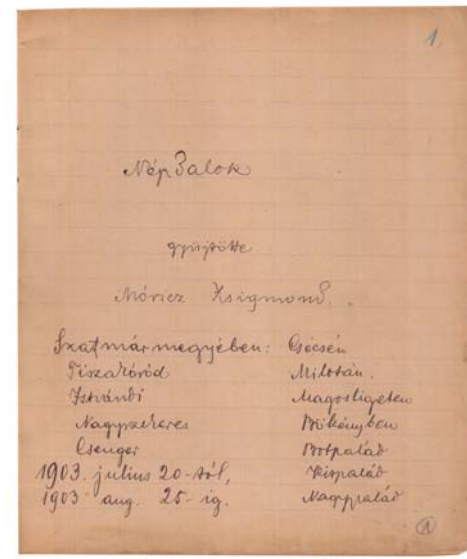
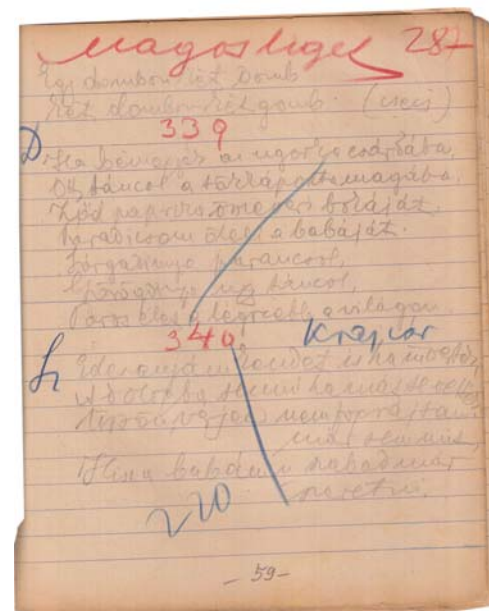

Tiszaháti lakóház, 1909 (Néprajzi Múzeum, Fényképgyűjtemény, fotó: Móricz Zsigmond)

más körbe került. Ő már, mikor én néztem élő figyelemmel, nem volt többé sem földműves, sem falusi, mert óriási nagy utat tett meg az autodidaxis terén, s valóban egyenrangú volt, legalább életfelfogásban, anyám tanártestvérevel s rokonaival. Így én magától a falutól és a néptől elszakadtam már kisgyermek koromban, inkább csak az édesanyám nosztalgiaja ültetődött át belém, hogy falura vágyjak.

Mikor a népköltési utaimra kimentem, a falu olyankor rendkívül szép volt. Ragyogó nyarak és aratási vidámság.

Előttem, úgy tűnt fel, mintha a mesék aranybirodalmába értem volna. Éppen most halt meg a Galamb Papné mintaképe, egy végtelenül édes bájos kicsi úriasszony, egy kis falu nagyjellemű papnéja, akinek házához sodort a sors és a nagyapai barátság a családok között, szomszéd falubeli papok voltak nagyapámmal, dédapámmal, s mintha hazamentem volna, úgy fogadtak... Ez a ház volt életem igazi nevelő iskolája. Ott ismertem meg a falu életét, s tömérdek benyomás, élmény és mély s forró indulat lobbant fel bennem, ami később műveimben mind ott van. Az *Árválányok*, *A fáklya*, számtalan novella és regényeimnek minden része, ahol a falu kálvinista papi világa jelenik meg, mind a mai napig, ezeknek a nyári tartózkodásoknak s e végtelen

Móricz Zsigmond bejegyzései népköltési gyűjtőfüzeteiből (Petőfi Irodalmi Múzeum)

kedves családnak körében s velük tett kirándulásoknak emléke.

Mikor engem Vargha Gyula a Kisfaludy Társaság nevében útnak indított, akkor a népköltési gyűjtés semmi más módszert nem ismert még, csak annyit, hogy a deákok jegyezzék le a falu száján levő dalokat, meséket, mondákat. Valóban, ahogy Kodály mondja, „azt, amit ki lehet markolni a faluból”. Szociológia, szociográfia még akkor csírájában sem volt. Sőt az öreg urak bizonyos aggodó figyelmeztetéssel eresztettek el a falura, mondván, hogy ott sor furcsa és erkölcstelen dolog van, s vigyázzak, meg ne metyeljezen a falu levegője.

Milyen csodálatos, mintha csak ez a figyelmeztetés hatott volna rám, megmetyeljezett a falu és el is következett a Vargha Gyulák kiábrándulása belőlem. Attól a perctől kezdve, hogy a *Hét krajcárt* megírtam, mindezek az urak levették a kezüket rólam, s mind a mai napig nem hajlandók visszafogadni. Kígyót melengettek keblükön, gondolták, s akik még élnek e generációból, gondolják ma is. Elromlottam az ő szemükben, megfertőzött a falu, s ugyanúgy elváltak útjaink, s valósággal vérbeli ellenséggé lettünk, mint ahogy valójában mélységes szakadék választotta el őket s ellenséges front magától a falutól s a néptől.

Rédelyes (bedeszkázott tornácú) ház, Milota, 1909 (Néprajzi Múzeum, Fényképgyűjtemény, fotó: Móricz Zsigmond)

A falu ugyanis rám éppen ebben a korban, mikor az emberben idealizmus lobog, s szeme nyíltan keresi az igazság jelző oszlopait, nem úgy hatott, ahogy én a kész képet vittem magammal.

Én faluimádatall mentem a falura.

Ezt az imádatot a népnemzeti iskola iktatta belém. Az az iskola, amelynek Petőfi, Arany, Tompa, Erdélyi János voltak a megindítói. Hogy a költők miként énekeltek a faluról s milyen aranyverőfényes atmoszférát teremtettek körülötte, azt tudjuk. De az Erdélyi Jánosok még rosszabbat tettek: felfedezték a nép költészeti kincseit, s azt valósággal választóvízzel hántották le a salakról: a népről. Elválasztották a kettőt. Valóban úgy tekintették a népet, mint a közetet, amely tartja a nemesfémeket. De csak a tartalom értékes, a közet jelentéktelen. A népköltés gyöngyeit ki kellett szemelgetni a faluból.

A falu gyönyörű volt. A szemem gyönyörködött benne. Sík és termő mezők, a nyári sürgés-forgás, a daloló s vidám fiatalság. Magam is fiatal voltam, s elmondhatatlan boldognak éreztem magamat, hogy alkalmam van ezen a boldog és ragyogó világon sétálni.

Történt azonban, hogy egy sötét kis parasztházban ütem egy téli napon. Fulladt volt, bűz volt, sötétség volt. Kint a hó csillogott, mint a mese s bent az emberek éltek, mint görények a vácokban. Fiatal lányok jöttek át a szomszédból, s egyszerre hárman-négyen diktáltak a nótát, hogy alig győztem írni. Furcsa volt nekik, amit csinálók, és hancúrozva mentek bele a játékba. Egyszer csak kivágódik egy ajtó, beront egy fiatalember, késsel a marká-

Utcakép ökrös szekerekkel, Giródtótfalu, 1909 (Néprajzi Múzeum, fotó: Móricz Zsigmond)

Móricz Zsigmond verses meséi

CSÉVE ANNA

ban, mellen ragad egy vénasszonyt, aki ott ül a kemence mellett, s azt ordítja vad, magából kifordult embertelen ordítással: „megöllek vén dög, nem vagy anyám, megtagadlak, kutya...” Mindenki megdermed, a férfi rám néz, az idegen jelenléte megzavarja, elereszti az öregasszonyt, s kikullog a szobából...

Rettenetesen megrázott ez a jelenet.

Bezárták utána az ajtót s mindenki tragikus rémületben volt, az öregasszony feltápáskodik a földről s azt mondja: „Semmi, semmi szegény Jani, szegény Jani fiam.”

– A menyé haragítja mindig rá a mamóra, a menyé, a Zsuzsi...

Később benézhettem a kisszobába, ahol a fiatalok laktak. Valami két méteres mélységű szobácska volt ez, azelőtt kamara, ahol a fiatal pár két gyerekkel élt. Ott lakott az új generáció s a ház nagyobbik szobájában, lehetetlen zsúfoltságban a régi.

Ez a jelenet egyik legelső megdöbbenés volt, ami az életre figyelmeztetett. Előbb csak arra gondoltam, hogy most jelen voltam egy olyan pillanatnál, mikor ballada terem. Iskolás neveltetésnél fogva még csak azt kerestem, ami irodalmi motívum benne. De aztán rájöttem, hogy az életnek ez a nehéz és tömött nyomorúsága feltétlenül kitermeli azokat a véres balladákat. Szegénység, éhség, nélkülözés, mint valami természetes elem vette körül ezeket az életeket, s a lelki erőket szakadatlanul vad ellentétbe csapta.

Azontúl már figyeltem a magánéletek tragédiáit is a költészet által feldolgozottak mellett.

S egyre jobban megismertem a falu életét. Rájöttem, hogy ez az élet nem olyan ragyogó és napsütéses, mint amilyennek a vendég, a rövid ideig átsuhanó szemlélő látja.

Ma is megvannak füzeim, amelyekből, ha kinyitom, egyszerre csap rám a daloló nép s a szenvedő nép.

Nem csináltam szociográfiai tanulmányokat, hanem a szívemen íródtak fel a nép életének mély rezdülései.

Eleinte csak a felsőbb réteg körében tartózkodtam, papok, szolgabírák, földbirtokosok házáat kerestem, ahonnan kirándulást tettem helyben, a falu felé. Később már csak a szegények közt maradtam, mert úgy őszintébbek s bizalmasabbak voltak velem szemben. Ott háltam a béresek és a szegény pusztai s faluszéli családok dunnái alatt, s hallgattam a szívből fakadt kitöréseket és

csöndes elmondását olyan dolgoknak, amiket csak ökölbesorított kézzel lehet hallani.

Kodály mondja, hogy nemcsak műveletlenség van a falun, hanem a lélek leggyöngédebb virágait is meg lehet találni. Így van. Ezek a mélységben élők nemesebbek és gyöngédebbek, s durvaságban őszintébbek és egészséesebbek, mint a kultúra által lenyűgözött réteg. Valósággal az ősemberrel lehet találkozni, az ősz érzülettel, a szinte állatian őssforrásból kibuggyanó s kirobbanó szerelemmel és gyűlölettel a nép között.

Mennyire csodálkoztam aztán, hogy a nép írói oly távol vannak a néptől. Mikszáth valósággal kétségbeejtett, hogy novelettjeiben szinte fafaragást csinál a népi alakokból, s ezzel volt idő, mikor felfedezője lett a népek. Még Gárdonyival sem voltam soha megelégedve, pedig ő sokkal mélyebbre jutott a megismerésben, a közvetlen dialógban tömördek finom részletet talál az ember. Hát még azok, akik csak népszínműi szemmel hozzák a nép hangjait és színeit. Hamisítás, amely megegyezik egy felsőbb réteg kívánságaival és rendeleteivel. A nép valósággal féltett és rettegett téma volt mindig az irodalomban. Akkor, fiatal szívvel nem értettem, ma már tudom, hogy azért, mert a társadalmi egyensúly fenntartását nem tudták elképzelni másképp, csak úgy, ha a nép megmarad a mély tudatlanságban és szegénységben. Állandó rettegés veszi körül ezt a problémát, az urodalkodó osztályoknak mindig attól kell félniök, hogy forradalom tör ki, mihelyt levegőt kap a lassan, lappangóan füstölő tűz.

Így jutottam el a népköltészet Ariadnéfonalán a nép sorsa mély labirintusaiba.

Ezek a népköltési gyűjtőutakon több ezer népdalt s tömördek mesét írtam össze. A Kisfaludy Társaság soha nem kérte tőlem az anyagot. Soha nem történt meg, hogy valaki érdeklődött volna az iránt, hogy hoztam-e valamit, vagy nem. Nekem viszont már akkor is fontosabb gyűjtött anyagnak tűnt fel, amit lelkemben halmoztam fel, tömértelen benyomásaimban, mint ezek a variánsok, amiket már alapformáiban a régi gyűjtők nagyrészt összeszedtek.

Így egy kötetem sem jelent meg népköltési gyűjtéseim elég gazdag aratásából: ellenben kimeríthetetlen mondani-
való duzzadt bennem, s huszonöt-harminc év alatt nem fogyott ki az a tarisznya, amit ott és akkor tömtem meg vad és mohó kapzsisággal, a nép valóságos

életének mindenféle anyagával.

S ha volt valami abban az írástömegben, amit én huszonöt év óta kitermeltem, a legfőbb értéknek azt tekintem, hogy eredeti és hiteles tanulmányok alapján közöltem azt, amit a népről írtam.

Nagy öröm volt, hogy velem egy időben sokan indultak el hasonló szemmel a falun. Ady pontosan ismerte a falut, s költészetében valóban tömördek jele és nyoma van a falusi élet tényeinek, s költői és szellemi irányának kialakulása a magyar falu ihletével történt.

A muzsikuskok közt ugyanabban az időben, talán pár évvel fiatalabbnak lévén, annyival később, Bartók és Kodály indultak el ugyanazon az úton. Ők inkább a népzene keresték, s ők is meg kellett hogy találják a falu életét.

Ma, a mai fiatalság legjobbjai újra falukutatókká váltak. Mindenütt, ahol a magyarság él, az egyetemi ifjúság kisebb-nagyobb csoportokban elszállingózik a falura, s a mai kor tudományos szemüvegén át magát az életet próbálják keresni és felismerni.

Ennél szebb célt nem tudok kitűzni fiaink elé. A jövőt csak egységes emberi szemlélet teremtheti meg. Igaz, hogy nem könnyű ma nekik a felizgatott úri osztály egyes tagjaival szemben a falu őszinte kutatása, de mihelyt a kormányzat felismeri, hogy a jövő irányát egyáltalán lehetetlen a pontos faluismerete és az igazságot népismeret nélkül megtalálni, akkor ő maga fog segítségére jönni ennek az ifjúsági iránynak és anyagi segítséget fog nyújtani ahhoz, hogy az ifjak ugyanúgy kimehessenek a falura, ahogy éveken át drága pénzen küldték ki őket külföldre. Ezerszerre nagyobb jelentősége van annak, ha most éledő ifjúságunk népszerűetben és népismeretben nő, mintha világotlátott lesz. A világotlátottság is csak akkor ér valamit, ha a faluhoz vezet. Széchenyi és Wesselényi külföldi útjaikon érezték meg s fedezték fel a magyar elmaradottságot, s ha fel nem fedezik, hol van ma a magyar kultúra?... De miért kelljen akkora vargabetűt írni, hogy német, olasz, angol példák hatása alatt jussanak el tehetséges fiataljaink oda, hogy valóban meg kell ismerni a magyar népet otthon a családi tűzhelynél?... Mikor ők maguk már készek rá, hogy azt a nem könnyű munkát vállalják, hogy a biliárdasztalok helyett a föld boronálását nézzék meg, s a herbárium műszavai helyett az élet valóságos virágait szedik lelkükbe.

■ (Nyugat, 1933. január 16.)

Móricz Zsigmond verses állatmeséinek vannak póruljártjai, és vannak eszes túlélői: mesék, melyeket kihagynak vagy bevalogatnak ma is a gyermekirodalomba. A *Boldog világ* című verses mesekötet legismertebb darabjai – az *Iciri-Piciri*, *A török és a tehének* – lényegében folklórstátuszt foglalnak el, s így nehezen köthetők a kanonikus életműhöz, mint azt a kötetről szóló Móricz-recepció töredékessége is mutatja. E versek továbbá olyan „termékeknek” is látszanak, melyek idővel „visszafolklorizálódtak”, *A medve meg a móc* eredeti címe például *Jó a ropogó* címmel közismert.

Valóban, a *Magyar állatmesék típusmutatója* szerint egyetlen népi meseműfajjal kapcsolatban sem merül fel olyan mértékben az eredetiség problémája, mint az állatmeséknél. Ezen a területen ugyanis a „népi” és az „irodalmi” változat úgy szolván elválaszthatatlan egymástól. Móricz számos nyomtatott forrását és változatát ismerhette azoknak a meséknek, melyeket kiválasztott versfaragásra. Dolgozhatott 19. századi mesegyűjteményekből (Fáy András, Kriza János, Arany László, Gyulai Pál, Benedek Elek közléseiből), valamint népmesegyűjtők (Berze Nagy János, Horger Antal) lejegyzéseiből, mely kiadványokat szerzői könyvtárban összegyűjtött. Olvasottságát a mese tárgykörében számos feljegyzése igazolja,

például az a kutyanyelvekre jegyzett tematikus mutató, melyben Gaál György *Magyar népmesegyűjteménye* (1857), Erdélyi János *Magyar népmeséi* (1855), Istvánffy Gyula *Palóc meséi fonóból* (1890), Merényi László *Eredeti népmeséi* (1861), Pap Gyula *Palóc népkölteményei* (1865) kigyűjtött oldalszámai szerepelnek. A *Medve, róka meg az ember* versének témája szerepel például Benedek Elek *Ezer év meseköltészetében A szegény ember és a róka* címmel. *A galamb, réce meg a lúd* korábbi forrása lehetett *A madarak bort találnak*, a *Róka koma doktorsága* című Móricz-átköltés pedig *A róka paczkázásaiként* szerepel Fáy András *Ere-*

deti meséi és aphorizmái (1898) című kötetében, melyben az író autográf jelölései is megtalálhatók. Arany László *Magyar népmesegyűjteményében* (1901) olvasható a *Miért haragszik a disznó a kutyára, a kutya macskára, a macska az egérre?*, mely egyike lehetett a *Disznó, kutya, macska, egér* móriczi változatának. Ugyanitt azonos címen megtalálható *A kis malacz és a farkasok*, *A kóró és a kismadár* és az *Iczinke-piczinke* című mese is.

Az író saját gyűjtését is használhatta, hiszen 1903-tól a Kisfaludy Társaság megbízásából a dalok mellett meséket is gyűjtött. Az *Iciri-piciri* feltehetően szóbeli közlésének Móricz jegyzetfüzeteiben található a kézírata:

„Vót egyszer egy iciri-piciri kis ember, annak vót egy iciri-piciri kis háza, annak vót egy iciri-piciri két kis ökre, felment az iciri-piciri sutra szántani, kiszántott egy iciri piciri kis ládát, abba az iciri-piciri kis ladába vót egy iciri-piciri kis nyúl, olyan icri-piciri vót a farka, amilyen iciri-piciri vót az én mesém.”

Valószínűnek látszik, hogy Móricz a leírás során szedte sorokba a hallott szöveget. Kozma Andornak 1907 decemberében írott levelében nevezte meg gyűjtési tapasztalatként, hogy „vannak mesék, a melyeket szinte csak sorokba kell írni, hogy versnek lássék is. Mert a kinek füle van a hallásra, hallja, hogy versek azok.”

Az 1906-ban megjelent első verses mesekiadás (*Erdő-mező világa*) még nem tartalmazta az *Iciri-piciri* meséjét, az csak 1912-ben a *Boldog világ* című új kiadásban kapott publicitást. A könyv szecessziós köntösben jelent meg a Nyugat kiadásában, meseképeit és díszbetűit Gara Arnold festő, grafikus, iparművész, a KÉVE tagja rajzolta. A könyv a Nyugat ajándéka volt, egy már ezidőtájt kanonizált író művét hozta vissza: „megszépülve, megbővülten, kitestesebben föltámadt ez a kölyök-munka a *Boldog világban*, Móricznak abban a verses mese-kötetében, amelynek szépköntösű kiadásával a Nyugat már a *Hét krajcár* ifjan hódító szerzőjének kedveskedett.” Ajándék ez alkalommal Babits Mihály kritikája is, mely 1912 márciusában a Nyugat kiadó kötetének útját a folyóiratban kíséri.

A kötetben a mesék hangulatképe és stilizációja került előtérbe. Az új formába kerekedett állatmesék világa a művészi megoldásokra irányítja a figyelmet: 1922-ben a Magyar Ifjúsági- és Gyermekképeskönyv kiállításon – Lesznai Anna, Kozma Lajos, Körösfői Kriesch Aladár, Jaschik Álmos könyvei között – az illusztrátor Gara Arnold szerzői neve jegyzi a könyvet az Iparművészeti Múzeumban: *Gara Arnold. Boldog világ. Móricz Zsigmond összes állatmeséi*. A külső kontextus változott, a szecessziós grafika vizuális médiuma – az állatokat körülvevő növényvilág stilizált motívumai, a virágok, levelek, és más miniatűrök mozaikos elrendezése hozzáadott értéke lett a szövegeknek. A Móricz–Gara párosítás a századforduló összművészeti mű ideáját, az irodalom és képzőművészet kapcsolát példázta, az eredetiség kritériumát és a művészséget sugallta, melyek a Nyugat modernségének védjegyei s egyben azt a törekvést is, melyet a zenében Bartók Béla és Kodály Zoltán, az építészetben Lechner Ödön valósított meg.

Ha az állatmesék recepciótörténetét vesszük számba, szembetűnő, hogy a terjedelmes Móricz szakirodalomból csak öt írást említhetünk, mely Móricz állatmeséivel foglalkozik. Ezek az írások úgy tekintenek e verses mesékre, mint valami eleve adottra, forma és tartalom azonosságának szétbonthatatlanságára, mellyel mintha elemezhetetlenségüket

is megelőlegeznék. Mégis egy-egy részlet értelmezése átségíthet a változatokat vizsgáló folklorisztika szövegfilológijától az autentikus, rögzített szerzői szöveggel dolgozó irodalmi filológia felé.

A *pórujlárt farkas* című versben az éhes hoppon maradt farkas tanulságos meséje a lúdcsapattal, a tarka tehénnel, a szürke lóval folytatott párbeszédében bomlik ki. Az egyik figyelemre méltó versszak a farkas és a tehén kalandját beszéli el. A farkas, a tehén kérésére meggyóntatja áldozatát, keresztet vet hasára, majd a két lábra álló tehén a farkast felökleli, így menekül meg támadójától.

„Tarka tehén, jó étvágyat,
Gyomromban van vetve ágyad.
Búcsúzz el az istenedtől,
Mert megeszlek mindenestől.
– Ha megeszel, rajta lelked,
De csak előbb gyohontass meg.
– Azt megteszem. – Áll két lábra,
Keresztet vet szent hasára.
Tarka tehén fejét szegi,
Neki szalad, felökleli
– Au! – az apám se volt pap,
De a fia se lesz holnap!”

Móricz műveltségét és a népi ünnepkörökkel kapcsolatos tapasztalatait, olvasottságát szem előtt tartva nem elképzelhetetlen, hogy a népi vallásosság egy szegmensének adaptációja rejlik a móríci változatban, mely valaha a „keresztfa” ünnepéhez kapcsolódott. Bálint Sándor Ünnepi kalendáriuma említi, hogy „első jóság hasát, tőgyét sokfelé illetik keresztjellel.” A „szent” has jelentését ez az értelemadó vonatkozás bontja ki: a farkas egy áldott állapotban lévő, vemhes, ellés előtt álló tehenet szemelt ki áldozatának.

A *Galamb, réce meg a lúd* című versben az állatok a szomjhalál elől menekülnek a mesék „világvéégjére”. Találnak az úton egy hordó bort, csapra verik és utána addig örülnek és isznak, amíg be nem csípnek. Benedek Elek azonos című prózameséjében – a „Van bor! Van bor!”, „Csapra, csapra”, „liigyunk, iigyunk” – a galamb, a réce és a lúd beszéde érvényesül, a mese a „hogyan beszélnek az állatok” bemutatására szolgál. Móricz versében azonban nem a talált hordó miatt kerülük el a szomjanhalást a szárnyasok, hanem jámborságuk miatt.

A bor oltalmazó célzatú ivása is köthető ünnepkörhöz. A János napi borszentelés alkalmával nemcsak a családtagok ittak a szentelt borból, hanem a jószágnak is adtak, sőt a kútba is öntöttek belőle, hogy a víz ne okozzon betegséget. A jámbor kifejezés, továbbá a vers első versszaka biblikus képzeteket kelt, feltelezhetjük, hogy Móricz állatszereplőit – mint későbbi regényeinek egyes figuráit is – a szent és a profán határán egyensúlyoztatja.

Az első versszakban az állatmesék leg-tökéletesebb lírai sorait olvashatjuk:

Az volt egyszer bajos élet,
Hogy a vizek kiszáradtak,

A folyóból mind kötél lett,
Patakokból csepümadzag,

Fától-fáig, – hegytől-hegyig
Kifeszíték egytől-egyig,
S mint szárító kötelekre
Teregették föl ezekre
A tengerek lepedőit,
Tavak, tócsák kis kendőit,

Igy száríták, így bizony,
A sok vizet a napon.

A „vizek kiszáradtak” a *Zsoltárok könyve* 106. énekét idézi: „A folyókat sivatagga tette, / és a forrásokat szomjas földdé, / a termőföldet pedig szikessé, / az ott lakók bűnei miatt. / Aztán a pusztát tóvá változtatta, / a kiszáradt földet vizek forrásává.” Móricz Zsigmond 1903-tól 1909-ig folyamatosan végzett – és az állatmesékkal együtt szintén az átírás, átköltés határvidéken rekedt – munkája, „zsoltárfordításainak”, zsoltárátírásainak hangja szűrődhet át ezekben a sorokban. Móricznak ezt az időszakát, melyben verses meséit írta, még az instabilitás jellemezte, kéziratot verseskötetét Gyulai Pál és Vargha Gyula kritikus megjegyzéseinek hatására mind elégette – állatmeséin és zsoltárfordításain kívül. A *Boldog világ* című kötet verseit tehát ajánlott a pályakezdés teljes kontextusában vizsgálni, hiszen Móricz ekkor még kereste azokat a kitöltetlen helyeket az irodalmi kánon térképén, ahol valami új – ugyanakkor ebbe a képbe tökéletesen illeszkedő – feladat adódna számára.

Móricz Zsigmond és a Nagy Háború

Az első világháborúban Móricz Zsigmondot felmentették a katonai szolgálat alól, haditudósítóként azonban járt a fronton, számos megrázó riportja, tudósítása és novellája született ennek kapcsán:

„A világháború... [...] Engem nem küldtek ki a harcmezőre, mint katonát. Tisza István jóakarataiból mint vendég voltam jelen a volhyniai harcmezőkön, 1916-ban Szurmaynál voltam egy hónapig, karácsony előtti csendes időszakban. Úgy gondolom, hogy ez a részt-nem-vételem elveszi a jogomat, hogy a világháború cselekvéseiről nyilatkozzam. Eposznak írni nem akartam, kívülről bele szólni valamibe, az nem az én szokásom. Alig írtam életemben valamit, amit át nem éltem volna. A huszonötézer oldalnyi írásom akár huszonötézer versnek felel meg. Lírának, amelynek csak formája az objektívált előadás. De ha nem vettem részt a háború harcaiban a fronton, részt vettem idehaza a Hinterland életében. Erről szól például a Fáklya című regényem, a Szegény emberek című novellám s elég sok mindenem... Én a háborúban egészen újra teremtettem, vagy az idők teremtették újra az emberiségről való felfogásomat. Az emberi szervezkedés legcsodálatosabb tényének tekintem, hogy egy egyszerű parancsra a sarkokon kiragasztott üzenetre, a férfiak milliói vonulnak be katonának a kaszárnyákba. Hajszál pontosan, habozás, kritika és vita nélkül. Mikor a háború kitört, az emberiség tagadhatatlanul igen magas kultúrfokon állott. S egy nap alatt az egész férfiréteg megmozdult, s mint egy test indult harcmezőkre, s hált a fák alatt és a hó tetején. Nekem az volt a háború adta legnagyobb gondolat, hogy ha ugyanazt a szervezeti erőt az ember fejlesztesére fordítják valaha, akkor mérhetetlen a jövő fejlődése. Mert nem látom be, mért ne lehetne az emberiség erejét ugyanúgy megszervezni a szociális fejlődésre is, ahogy megszervezte az emberiség önmagát a szociális pusztulásra.”

■ (Móricz Zsigmond hagyatékából, s. a. r. Réz Pál, Akadémiai, 1960, 214–215.)

A háború idején legszűkebb családi környezetében is történtek tragédiák: Móricz Sándor idegsokkot kapott, Móricz István pedig elesett az olasz fronton. Erről így emlékezik Móricz 1917-ben:

„Az emberiségen olyanforma lelki kór ütött ki, mint volt olykor efféle tömeges lelki járvány; a vitustánc, a keresztes háború stb. Az emberek jósan pillanataikban látják, hogy nem helyes, nem emberi, amit csinálnak, mégis sodorja magával a tömegörület, mind valamennyiüket.

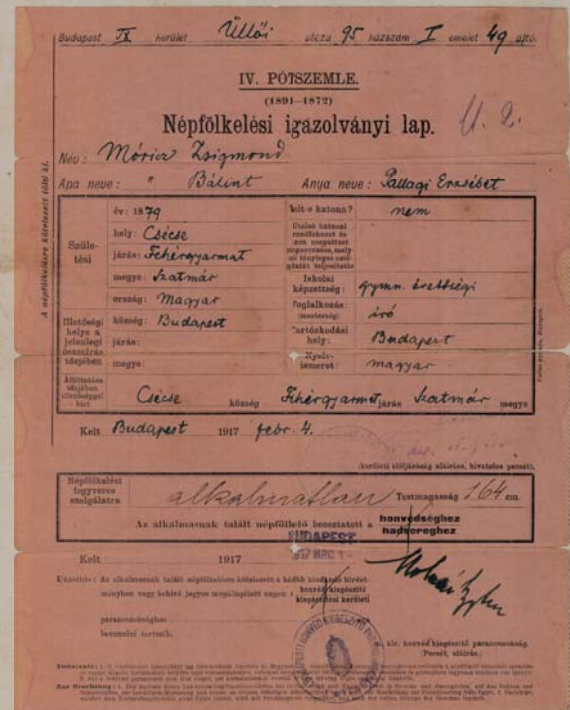
Aztán elmúlik, ahogy kiég a rét s vége a tarlótűznek. Leégett minden; új nő helyette.

De elesett az öcsém, ahelyett már nem lesz nekem több testvérem, olyan kedves és szeretett öcsém. Kettő megrokkant. Egy életen át fog bicékelni az egyik, s így is örül, hogy van, s nem alólról szagolja az ibolyát. S a másik, aki kint van a harctéren... Ah, mindenkinek ott van fia, öccse, bátyja, hitvese, kedvese, ő maga...”

■ (Móricz Zsigmond önmagáról, Vasárnapi Újság, 1917. november 4.)

Tihanyi Lajos: Móricz Zsigmond, 1917 (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Kovács Ferenc)

Népfelkelési igazolványi lap (Petőfi Irodalmi Múzeum)

Móricz Zsigmond földi paradicsoma

SZILÁGYI ZSOLT

A 19. század végén és a 20. század elején Kecskeméten alapvető gazdaszerkezeti átalakulás zajlott. Az 1880-as években Mikszáth Kálmán, visszavetítve saját jelenkorát a múltba, még úgy emlegette a várost, mint ami leginkább az almájáról nevezetes. Ezzel szemben az 1930-as években Móricz Zsigmond már a „szőlő szőlő, csengő barack, mosolygó alma” hármast hangsúlyozta.¹ Láthatóan nemcsak a mikszáthi és a móríci írások között húzható párhuzam, hanem a gazdasági és a táji átalakulás közt is. A korábban problémát okozó futóhomok, amely körbevette a várost, helyi szóhasználatlalt élve, „arannyá” változott a századfordulóra. A filoxéra okozta hegyvidéki szőlőpusztulás következtében gyökeresen megváltozott a kecskeméti határ gazdasági értéke. Előtérbe került a helyi szőlő- és borkultúra. A homoktengerből szőlőskertek és gyümölcsösök emelkedtek, erdők és új szántóföldek nőttek ki. Következésképp a táj is alaposan átférmálódott, mint ahogy mélyreható változások indultak a helyi társadalomban is. A földbirtokos kisparszti réteg aránya, más alföldi városok viszonylatában, egyedülállóan magasra nőtt az 1930-as évekre, mely közvetve-közvetlenül visszahatott más folyamatokra. Ekképp a két háború között Kecskemét egy olyan prosperáló mezővárosnak tekinthető, ahol a települést körbeölelő tanyákon országos jelentőségű, nemzetközileg keresett és ezért volumenében növekvő, sikeres gyümölcs- és zöldségtermesztés folyt.

Móricz Zsigmond másokkal együtt álmélkodva és valamelyest értetlenkedve állt e jelenség fölött. Egyik alkalommal úgy fogalmazott, hogy „Valóban a Hesperidák kertje ez a határ. És ha meg-

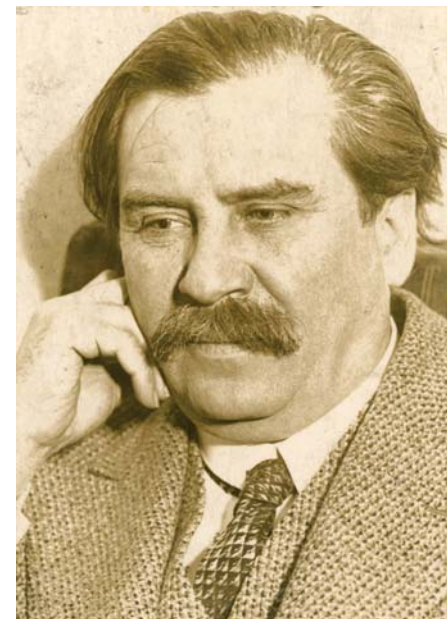
gondoljuk, hogy milyen rossz a földje, még különösebb ez a dolog.”² Megelőzve Németh Lászlót és Somogyi Imrét már az 1920-as években arról beszélt, hogy „Magyarországnak Európa, sőt a világ kertjévé kell lenni”.³ Kétségtelen, hogy a várossal való találkozás mély nyomot hagyott Móriczban, ahogyan írta: egyik délután „kimentünk a Szikrába, a város nagy szőleijébe s gyümölcsösébe. Száz-hatvan hold egy szőlő egy tagban, hozzá másik száz hold kapcsolódik, a lakosság tulajdona. Beláthatatlan szőlőskert.”⁴ Majd csodálkozva hozzátette: az „em-

ber beleszédül: hát ilyen kincsek vannak a magyar földben és a magyar ember munkás kezében?”⁵ Még évekkel később is mint meghatározó élményről számolt be az ott töltött napokról. Ez a találkozás lényegült át olyan tudattá, amelyben a város egy idealizált, elérni vágyott helyként jelenült meg. „Mikor először mentem valamelyik nyáron a kecskeméti pusztákra végig a Tisza felé, nagyon csodálkozva láttam, hogy olyan dús és buja területen megy át a vonat, amilyeneket csak Olaszországban látni itt-ott. Gyönyörű szőlőültetvények, tele gyümölcs-

Iványi-Grünwald Béla: A kecskeméti kaszinókert, olaj, papírlemez, 60 x 57,5 cm (Fotó: Virág Judit Galéria)

Iványi-Grünwald Béla: Kecskeméti részlet, olaj, vászon, 52 x 73 cm, 1917 (Fotó: Virág Judit Galéria)

Móricz Zsigmond 1936 körül, Budapest (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Athenaeum képszoalát)

fával. Minden dús, roskadásig tele, ezt szokták földi paradicsomnak nevezni.”⁶ Mivel Móricz látta és értette is az eredmények mögött meghúzódó fáradtságos munkát, tisztában kellett lennie azzal, milyen áron vált lehetségessé ez a „paradicsomi” állapot. Erről azonban mélyen hallgatott, és csak helyenként utalt a visszasságok párhuzamos világára, s akkor sem Kecskeméttel, hanem Szegeddel kapcsolatban: „Itt van egy csodálatosan szép országrész, valóban Kánaán és a lakossága a sivatag szegény életét éli”.⁷ Ettől függetlenül Móricz, a jövőre nézve, felismerte a kertekben rejlő lehetőséget, a piac teremtette gazdasági perspektívát, a polgárosodás helyben kínált, lehetséges mezővárosi útját. Ez utóbbinak ráadásul az a sajátos vonása is megvolt, hogy „a lakosság szellemének hatása alatt, a közepeosztály egész tömege a földre vetette rá magát”. „Ma Kecskemét határában a gyümölcsösök igen jelentékeny része kultúralt [értelmiségi] tulajdonosok kezén van.”⁸ Emiatt, s a korábban említett többi jellemző miatt, Móricz rendre visszatért íásaiban az idealizált kecskeméti állapotokhoz. Kimondva, legtöbbször azonban kimondatlanul, a kecskeméti kertet, a kecskeméti piacot és a kecskeméti polgárosodást kérte számon Szegedtől, Debrecentől vagy akár Hódmezővásárhelytől is.

Tapasztalataiból merítve, de íróként szabadságával is élve, Petőfihez és Jókaihoz hasonlóan ugyancsak mitizálta Kecskemétet. Olyannak állította be a várost és lakosait, amilyenek egyfelől megtapasztalta, másfelől amilyenek

nem láthatta. Egyszerűen olyannak ábrázolta, amilyennek elvárásaiban élt: továbbgondolva, utópiaként. A gazdasági válság valóságától elszakadva azt nyilatkozta, sőt hangsúlyozta 1933-ban, hogy „a kecskemétiakat nem félttem. Ma a kis Magyarországnak ez a város a szemefénye. A legérdekesebb nép, amely a kőből is bort facsar.”⁹ Ezt a nézetét erősítette később is, amikor azzal érvelt, hogy a „felfelé repülő akarataknak remek példáját tudom felmutatni Kecskemét gyümölcstermelésének mai történetében. Az egész országnak ide kell figyelni, egy tehetséges város tempót diktál a gyümölcstermelés terén.” Az „a homok, ami hajdan a legszomorúbb, legkétségbeesettebb talaj volt, ma kimeríthetetlen bőséggel ontja a nemzeti kincset, a gyümölcst.”¹⁰ Úgy vélekedett, hogy Kecskemét „Magyarország mintapiaca és nevelőiskolája. [...] Innen sugárzik szét az ország egész területére a gyümölcskultúra”.¹¹

A gazdasági válság éveiben úgy született meg Móricz sorain keresztül Kecskemét, mint valami megváltó, mint a magyar agrárvilág messiása. Olyan helyre avanszolt a város, ahol „kánaáni bőség van.”¹² Olyan hely volt, ahol már korábban eldőlt „a magyar földművelés nagy problémája, hogyan lehet a földet nemzeti vagyonná tenni. Hogy lehet a földművet a földjéhez kötni. Hogy lehet óriási néptömegben boldog munkakedvet teremteni és hogy lehet a magyar mezőgazdaságot felvirágoztatni.”¹³ Kecskemét tehát egyszerre volt minta és eszköz. Minta, mert az elképzelt móríci jövőkép origója lett; és eszköz, mert az írói propa-

ganda kellékévé vált: olyan referenciális pont tehát, ami a bőség jelképe. Tulajdonképpen ezt testesíti meg íásaiban a helyi piac témája. Ezzel kapcsolatban pedig úgy fogalmazott, hogy az „ember meglepetve látja a kecskeméti piac hegemóniáját a zöldség-, gyümölcs-, baromfi-exportban. Ahogy a magyar folyók mai napig mind az Alföldre sietnek a Kárpátokból, úgy áramlik ezeknek a cikkeknak tömege a kecskeméti piac felé.”¹⁴ Mintha a két világháború közötti agrárgazdaság elképzelt hitvallásának néhány sora elevenedne meg, mintha a *Hymnus* vonatkozó sorai állnának párhuzamban az idealizált írói világgal. A maga teremtette Kecskemét jóllehet része a megálmodott válságkezelésnek, de egyúttal olyan tapasztalaton túli, transzcendens, ami még az író számára is megmagyarázhatatlan. „Néztem ezt a gyönyörű Kecskemétet. Alig van szebb város az Alföldön”¹⁵ – írta tünődve. Érezni a rövid mondatokban megbúvó feszültséget, a bizonytalanság tanakodó perceit, de leginkább az értelmezés viszonyítási pontjainak hiányát. E helyen felsejlik, hogy maga Móricz sem tudta mire vélni a várost, képtelen volt elhelyezni Kecskemétet a már meglévő referenciális struktúrában, ezért inkább megteremtette a saját értelmezését. Végül úgy fogalmaz időtlenül, határokon kívül, hogy „mindenesetre egyéni jellege van a városnak”.¹⁶

Fontos látni, hogy bár Móricz Zsigmond többször járt a városban, mégis helyi tapasztalatai az átutazó nézőpontjából értelmeződtek. Így aztán neki, akinek előbb meg kellett érkeznie a városba,

Kecskemét csakis a határával együtt jelenhetett meg. Kizárólag e távolról közelítő perspektívából értelmeződhetett a város. Éppen ezért a tanyák (mint mezőgazdasági üzemek) természetes részét képezték a település egészének. Móricz sohasem pusztán a városi Kecskemétet látta és láttatta, hanem azzal együtt a tanyasi Kecskemétet is többnyire igyekezett megmutatni. Tudniillik a kettő együtt jelentette azt, ami kiindulópontja lehetett a gondolataiban új értelmet nyelő idealizált és mitizált Kecskemétnek. Innen tekintve a város–tanya szimbiózis megélt tere, színtere mindenekelőtt a piac, még inkább az exportpiac lett. Ezért érezhette úgy az író, hogy Kecskemét „imázsa” és ártérmetezett szerepe ezen keresztül ragadható és egyben teremthető meg. Ebből a perspektívából a város velejének legfontosabb szimbolikus reprezentációja érthetően a piac volt, ahol a tanyasi termelők mint eladók, a városiakok mint vásárlók s az exportkereskedők mint felvásárlók jelentek meg. Ebben a relációban nyer különös jelentést a móríci elgondolásban a „telepes rendszer”, amikor is Kecskemét „iskolapéldáját mutatja annak, mi a különbség a bérleti rendszer és a telepítés közt”. Ahogyan azt megfogalmazta: a „bérleti tanyák kopaszak, sivarak, elhanyagoltak. A telepesek virulnak, gazdagok, gyümölcsstermelők, zöldségnevelők, baromfitenyésztők, sertéshizlalók. A bérlok nem tudják megfizetni a legcsekélyebb bérleti összeget, a telepesek pedig – igen, a telepesek, a saját tulajdont mívelők – hordják be a kecskeméti piacra az ezer vagonokat megtöltő gyümölcs- és élelmiszertömegeket.”¹⁷

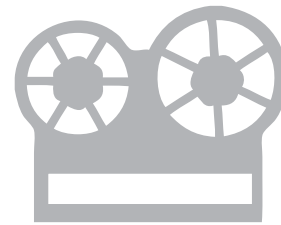
Mindent összevetve: általánosan elterjedt nézet volt, hogy Kecskemét gazdag város. A kép kialakulásához, majd rögzüléséhez pedig mindennél jobban hozzájárult *A beszélő köntös* sikere, később megfilmesítése. Ennek ellenére tény, hogy az 1930-as évekre, épp a tőkeigényes gazdaság szerkezeti átalakulás egyik következményeként, a kertművelő helyi földbirtokosok legalább hatoda oly mértékben eladósodott, hogy kénytelen volt igénybe venni a követelőző pénzintézetekkel szemben a gazdavédő program nyújtotta oltalmat. Olyan méretű volt a kecskeméti agrártársadalom eladósodása, ami országos viszonylatban egyedülállónak mondható. Mindez, egyebek mellett, egyfelől a helyi gazdátársadalom

paratlan vállalkozói szellemének megnyilvánulása, másfelől a felfokozott „gyümölcskonjunktúra” következtében előállt költséges földhétség lehetett. E folyamatot értelmezte Móricz Zsigmond (is) sajátosan „kánaáni bőségnek”, elfedve ezzel a valóság egy részét. Noha látnia kellett a város árnyoldalait, azok háttérbe szorultak írásaiban. S mivel Kecskemét nemcsak alföldi, hanem országos viszonylatban is számos téren egyedülálló vonással rendelkezett, kivált az önálló kis- és középparaszti rétegek magas arányát tekintve, könnyen belátható, hogy ezeket az előnyös adottságokat, tulajdonságokat hangsúlyozta inkább. Ugyanakkor Móricz felfokozott elvárásai mögött egészen biztosan a gyermekkori nélkülözés tapasztalata is meghúzódott. Ezzel kapcsolatban egykoron azt vallotta, hogy „Mikor kisgyerek voltam, egy kis nyírségi faluban laktam, ahol szörnyű gyümölcsínség volt. Egyetlenegy szilvafánk volt a pince mellett, s mi gyerekek egész éven át úgy szerettük azt a fát, mint valami áldásadó lényt. Még most is érzem a hálát, amit a régi, mohos fa íránt éreztem, akitől érés idején nagy piros szilvákat kaptunk.”¹⁸

- 1 MÓRICZ Zsigmond: *Szóló szőlő, csengő barack, mosolygó alma* = Uő: *Riportok 3.*, (1930–1935), Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 162.
- 2 Uo.
- 3 MÓRICZ Zsigmond: *A magyar gyümölcs nemzeti kincs* = Uő: *Riportok 2.*, (1920–1929), Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 244.
- 4 Uo.
- 5 Uo.
- 6 MÓRICZ Zsigmond: *A föld meghódítása* = Uő: *Riportok 3.*, (1930–1935), Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 167.
- 7 MÓRICZ Zsigmond: *Tanya* = Uő: *Riportok 3.*, (1930–1935), Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 350.
- 8 MÓRICZ Zsigmond: *Reményt hoz a tavasz* = Uő: *Riportok 3.*, (1930–1935), Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 500.
- 9 MÓRICZ Zsigmond: *Idegének a puszta* = Uő: *Riportok 3.*, (1930–1935), Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 346.
- 10 MÓRICZ Zsigmond: *Gyümölcs eldorádó. Kertészképző vizsga Kecskeméten* = Uő: *Riportok 3.*, (1930–1935), Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 502–503.
- 11 Uo., 505.
- 12 MÓRICZ Zsigmond: *A föld meghódítása* = Uő: *Riportok 3.*, (1930–1935), Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 168.
- 13 Uo., 169.
- 14 MÓRICZ Zsigmond: *Piac* = Uő: *Riportok 4.*, (1936–1942), Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 39.
- 15 MÓRICZ Zsigmond: *Kecskemét* = Uő: *Riportok 3.*, (1930–1935), Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 156.
- 16 Uo.
- 17 MÓRICZ Zsigmond: *A föld meghódítása* = Uő: *Riportok 3.*, (1930–1935), Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 170.
- 18 MÓRICZ Zsigmond: *A magyar gyümölcs nemzeti kincs* = Uő: *Riportok 2.*, (1920–1929), Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 241.

Móricz Zsigmond

A RÁDIÓ HELYSZÍNI KÖZVETÍTÉSE LEÁNYFALUBÓL

■ (részlet)

– Isten hozott benneteket s isten hozta a Rádiót a házba. Bemutatlak benneteket a családomnak: Stern bácsi, Gyarmathy, Harmath. Mammikám, itt a Rádió... Feleségem, Simonyi Mária szintén örömmel lát benneteket... Virág... Gyöngyi... Lilike, lányaim... Igen, van itt szép nő elég, nyolc darab, ahogy szoktam mondani... Jolán sógornóm, a szép Simonyi-lányok egyike. S itt a két házi áldás, Mariska néni, a legremekebb szakácsné és Juliska, a legügyesebb szobalány... Azonkívül itt van még két fiatal anya, Bobbi és a Pengő, a legokosabb és a legédesebb kiskutyák... Nahát itt a család, foglaljatok helyet köztünk. Tessék, parancsoljatok.

Gyarmathy: egy-két üdvözlő szó a Rádió nevében.

Simonyi Mária: Isten hozta magukat, terített asztallal várjuk, mint látják.

– Igen, a kerítésünkön nincs zárt kapu s az asztal mindig terítve. Hát ki mit szeret így alkonyatkor, vacsora előtt. Aludt tej, sör, fagylalt, limonádé, bor, savanyú ugoroka; ki mivel akarja elrontani az étvágyát és az egészségét?

Egy pohár feldől, sőt eltörik.

Simonyi Mária: Nem baj, nem baj, úgyis repedt volt.

– Hát persze, itt ugyanis minden repedt, vagy csorbult, csak olyan edény kerül ki a nyaralóba, ami már sérült jószág.

Móriczné Simonyi Mária, Móricz Zsigmond, Móricz Lili és Móricz Virág kertjükben, Leányfalu (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

Móricz Zsigmond, 1940 (Petőfi Irodalmi Múzeum)

Simonyi Mária: Ez ellen tiltakozom.

– Parancsoljatok. Amit itt láttok az asztalon, az mind itt termett a kertben. A zöldpaprika is, a barack is, a ringlóta is, a feketekávé is, a Stambul nevű cigaretta is. Azelőtt borom is termett, mert volt a kertben húszezer szőlőtőke, mikor megvettem, de húsz év alatt, mióta itt lakom, min-

den évben kivágattam egy parcellát – részben azért, mert én nem iszom bort, s irigyeltem, hogy olyat termeljek, amit én nem élvezek, részben azért, mert nem is volt hajlandó meginni senki. Már a vendégek összeesküvésbe kezdtek, Schöpflin kiadta a jelszót, hogy csak akkor jönnek ki, ha nem kötelesek az én boromat inni... Ady Endre sose jött ki, mert veszttemre bevittem neki egy palack bort a saját terméséből... Azóta, ha valakinek ajándékot akarok adni: valamit a kert terméséből, azt föltétlenül Szenesnél vásárlom meg a Gizella téren.

Gyarmathy: Rögtön előfizetünk egy jelentékeny kvantumra a kert terméséből.

– Hát azzal jól jársz, te is, meg én is, mert nálam egy darab krumpli annyiba kerül, amennyiért egy kilót lehet venni Pesten... Hát itt élek én huszadik éve. Rózsahegy Kálmán hozott ki a *Sári bíró* idejében. Azt mondta, hogy ez olyan szép hely, mint Svájc... Mikor a hajón jöttünk kifelé, s látom a nagy szarmata síkságot a Duna két partján, amely nekem mindennél szebb, mert hasonlít az én szülőföldemhez, éppen olyan ficfás part, mint a Tiszahát, azt mondom Kálmánnak: – „Hát Kálmán, hol van már’ az a Svájc?”... – „Itt van, nézz körül”... Elnézélődtem... – „Voltál te már Svájcban?”... – „Nem”... – „Mer én voltam”... Abban az időben itt Leányfaluban minden ház eladó volt... mint most. Bejártam az egész telepet. Nagyon tetszett... Később, mikor a civilizáció annyira fejlődött, hogy itt az utcáknak neveket adtak, engem kértek meg a Szépitő Bizottságban, hogy adjak nevet az utaknak. Akkor mint lelkiismeretes ember, utánajártam a hely múltjának. Kiderült, hogy Szent László korában már lakott hely volt, Leánfalw néven. Mátyás királyé is volt valaha... Később a törökidőskor a nép bemenekült a szigetre, s a Duna szigetén szembenlevő Pócsmegeyer falunak voltak itt a legelői addig, amíg a hatvanas

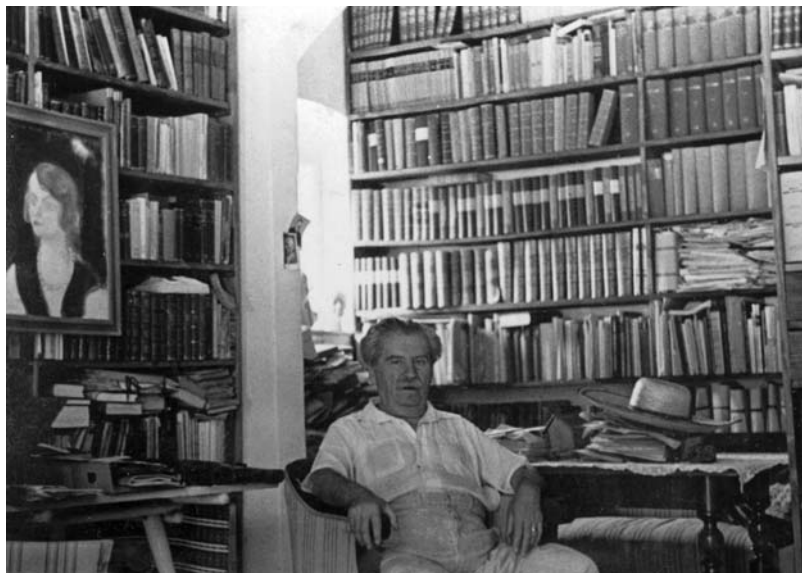
években a Nemzeti Színházban frontot nem csináltak Jókai és Szigeti József ellen. Ezek a Svábhegyen tanyáztak még, és számárháton hordatták fel a vizet. Ők meg itt kezdték megvenni a telkeket, s villákat építettek. És ők győztek, mert mi még most is számárháton hordatjuk a vizet a Dunáról, arra vettem a múlt hónapban a Kicsit, a kis lovat, mindjárt bemutatom, a Rádió közönségét annakidején értesítettem a fontos eseményről. Hát szóval Lányfaluban nyáron párszáz előkelő nyaraló lakik, s télen pár kertész. Meg a csendőrök. Itt vannak éppen szemben. Ezt csak úgy mellesleg jegyzem meg... Szóval, mikor én ide kijöttem, egy villa sem tetszett. A hegyoldalra építkeztek, sötétek voltak, fákkal teleültetve. De itt volt ezen a sima területen a Duna-parton ez a nagy szőlő, meg egy gyönyörűséges nagy diófa. – „Ej, ezt megvenném – mondtam –, ez olyan szép, mint a csécsi szülőházunk kertjében a diófák...” Harmadnap már ott volt nálam Pesten a kert tulajdonosa, az Osztrák Magyar Bank egyik igazgatója és rábeszélte, hogy valóban vegyem meg... Meg lehet belőle élni, mondta. Ez nagyon hatott, mert felcsillant előttem a remény, hogyha a regények el nem tartanak, kerti kapás lehet belőlem... Azóta aztán azért írom a regényeket, hogy fenn tudjam tartani a kertet... Amit itt láttok, azt mind én raktam, mint a fecske. Ahogy a család nőtt, folyton hozzáépítettem... A hangyabolyt különben tiszteletben tartottam, még a házat is úgy helyeztem el, hogy bennük kárt ne tegyek. Hát látom egyszer, mindjárt az első évben, hogy az asszonyok üstben vizet forralnak. Női gyöngédséggel, mire észrevettem, egy perc alatt kiforrázták az őslakókat, a hangyákat... Azért hangya van elég. Szűnyog is. És ha este meggyújtjuk a lámpát, a nagyszerű villanylámpákat, mert ma már villanyunk is van, százezrével jönnek az apró lepkék.

Gyarmathy: elmondja röviden, milyen a ház.

– Nahát akkor gyertek beljebb. Ez az előszoba, vagy ahogy a gyerekek híjják, a hall. Igen, egy kicsit fura, mert darabokban építettem, s így kedvesebb a ház, zezugosabb. Itt áll télen a nagy kályha, ha jól bedurrantunk, ez a legkedvesebb hely... Most a mérleg itt a becses dolog. Mert nálunk mindenki méri magát... Nagyon kedves volt a minap egy vendégünk... Kint volt egy jóbarátunk a feleségével, az asszonyka nagyon kedves elkezdett engem nézni, hogy:
– Mi lett magával, hogy úgy lefogyott.
Már majdnem elhittem, mikor az ura azt mondja:
– El ne hidd, mert ha elmegyünk, a feleségem azt fogja tő-

lem kérdezni: hát te azt hiszed, hogy Zsiga lefogyott?... Igen, a múltkor is azt tette, hogy valahol nagyon megdicsérte a házi-asszony ruháját, s mikor elmentünk azt mondja: Mondja, hát magának csakugyan tetszett ennek az asszonynak a ruhája?... így tudnak dicsérni az asszonyok... No parancsoljatok tovább, ez lesz itt az én barlangom...

– Hogy lettem íróvá?... Azt hiszem olyan könnyen, mint ahogy királlyá lesz némely ember: beleszülettem... De a legitimációt megszerezni mindenesetre nehezebb volt, mint a többi királynak... Kivéve a tökkirályt... úgy gondolom, hogy tizenkét éves koromban már legalább annyira írónak éreztem magamat, mint ma... de huszonkilenc éves koromig kellett várnom, míg más is elhitte rólam... *Hét krajcár* című novellám volt az, amely egy csapásra megszerezte nekem az írói hitelt. A Nyugatban jelent meg, s az a rendkívüli csoda történt akkor, hogy egyetlen írás után minden illetékes: a szerkesztők, a kiadók,

Móricz Zsigmond könyvei között, Leányfalu, 1939 (Fotó: Fortepan/Fortepan)

s ami legnehezebb, az íróársak azonnal besoroztak oda, ahol még ma is tartanak... De én magam már negyedik gimnazista koromban olyan témákat szedtem föl, amelyeknek jórésze még mindig megíratlan. Azt hiszem, ez mindenkinél úgy megy. Alakokat ismertem föl és problémákat éreztem meg, csak kifejezni nem tudtam magamat... Például eszembe jut egy nevezetes eset. Volt kisebb diák koromban valahol egy tanárom, aki valamilyen nyelvre tanított bennünket. Felszólított órán, s kimentem a katedrára. Abban az időben még ki kellett menni, hogy az osztály ne sűghasson. Egy szónál megakadtam. Nem tudtam a jelentését. A tanár úr kitette az óráját az asztalra, öt percig csönd volt, akkor azt mondta: látja, kérem, tovább nem várhatok... Ezt valóban beláttam, de hát istenem, még ma is ott állhatnék. Ha akkor nem tudtam, semmi okom sincs rá, hogy gondolkozással rájöjjelek, mit jelent egy ismeretlen idegen szó... Közben azon gondolkodtam, hogy ezt a dolgot egy-két soros, epigrammában meg fogom írni. Nagyon alkalmasnak tartottam a dolgot egy hexameterre és egy pentameterre... Ilyen problémái vannak az íróknak. Ez a legfontosabb: az anyag és a forma harca. Eleinte mindent versben akartam elmondani, csak igen sokkal később jöttem rá, hogy a regény formájában jobban el tudom mondani, amit akarok. Nagy boldogság volt, mikor erre rájöttem. A *Hét krajcár* után már tisztában voltam magammal, s azonnal írtam egy hosszú regényt. Az volt a címe:

Vér. Egy földbirtokos jogos testvérgyilkosságát írtam meg benne. Ott volt már minden mai problémám ebben a regényben, a magyar problémák... Nagyon büszke voltam, s mikor a regényt átadtam Osvát Ernőnek, előbb megmértem. A kézirat, a papír, amire írva volt, három kiló és huszonhét deka volt. Osvát azt mondta rá, mikor elolvasta, hogy nem ez az, amit tőlem vár... Hazavittem a regényt s elégettem... Mikor szegény Osvát megtudta, majd meghalt, azt mondta, felséges részek voltak benne. Mindjárt felszólított, hogy írjak másikat. Nagyon szívesen – mondtam –, de csak ha látatlanban elfogadja. Sőt megírás előtt. Számonként fogom megírni... Belement: ez volt a *Sárvárany*... Azóta minden regényemet így írtam folytatásokban. De erre Kóbor Tamás tanított meg. Azt mondta egyszer, hogy nem mindegy az, hogy a megírt rész már ki van nyomtatva, vagy ott van a fiókban? Hiszen az író ura az anyagnak, s mikor könyvbe kerül, átdolgozhatja, s közben megkapja az olvasók részéről a helyeslést, vagy helytelenítést... Úgy is volt: van regényem, amely kétszer vagy háromszor hosszabb könyvalakban, mint az első újságközlésben volt... Írtam eddig vagy huszonötezer oldal prózát... Ellenben azt az epigrammát még ma sem tudtam megírni s az még ma is kínoz. [...]

Gyarmathy azt kérdi, ki volt rám a legnagyobb hatással fiatal koromban.

– Bizonyára arra gondolsz, hogy ki volt az az író, aki megtanított arra, hogy mit kell látni egy íróknak, s hogy hogyan kell elmondani a gondolatokat. Viszont ha én visszagondolok a múltra, ifjúkoromból nem írókra emlékszem, hanem emberekre, akik hatással voltak rám... Nem vagyok elméleti ember, hanem mint általában a magyar ember, gyakorlati... Nem voltam sem jó tanuló, se rossz... Éppen most jártam Sárváraton, ahol harmincöt év után visszatérve revideáltam az ott leélt hároméves korszakot. Az a kor volt a legszomorúbb diákéletemben, mert három elégtelennel távoztam el onnan. Az előző iskolában jeles voltam, s a következőben is. De itt volt bennem legerősebb a forrongás. Most hogy végigjártam az öreg kollégiumot, eszembe jutott, hogy a negyedik-ötödik gimnazista korból mit hoztam magammal. Itt én már Macaulayt olvastam, s írói pályámat kezdtem. Itt szedtem össze, nem az iskolában, hanem magánszorgalomból végzett olvasásokkal mai életem legbiztosabb alapjait... Itt találkoztam először az élet viharával. Apám, aki régebben földműves volt, itt iparossá lett; s rendkívül nehéz harcot folytatott, hogy hat fiát s egy leányát nevelje s én magam itt éreztem meg először, hogy az embereknek milyen befolyása van az ember életére. Embereknek óriási

galériája gyűlt fel bennem. Mert kezdettől fogva az embereket s az emberi típusokat figyeltem s kerestem, s mikor sokkal később írói módon ki tudtam már fejezni magamat, ezeknek az itt, a diákkorban megismert egyéneknek a zsúfolt tömege volt velem: volt mondanivalóm. Jókai, Kemény Zsigmond, Tolnai Lajos, Baksay Sándor, Balzac, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Dickens valóban mind segítségemre volt, hogy a magyar életet megismerjem, de azért mégiscsak az Élet volt az igaz s egyetlen tanítómesterem, s azt is hiszem, hogy fiatal író számára nincs más mester csak az Élet. Aki ettől tanulni nem tud, abból sohasem lesz író.

Gyarmathy azt kérdi, milyen a fiatal írónemzedék, s mit lehet várni az új magyar íróktól.

– Erre most van némi jogom válaszolni, mert fél év óta a Nyugatot szerkesztem, a magyar ifjú irodalom folyóiratát. A Nyugat szépirodalmi s kritikai folyóirat. Az utolsó két évtizedben szinte minden író ennek a hasábjain indult el, s itt fejlesztette ki tehetségét. Ma is ez a rendeltetése. Ebben a fél évben több száz fiatal író megfordult a portánkon, s én minden prózai kéziratot elolvasok, ami bejön. A verseket Babits Mihály olvassa. S arra a meggyőződésre jutottam, hogy a fiatal magyar generáció rendkívül tehetséges. Annyi a tehetségük, hogy szinte exportot lehetne belőlük rendezni. Sőt, van is exportunk, mert szokatlanul sokan vannak, akik külföldön keresik a kegyeret s az érvényesülést, s a magyar fiú oly ruganyos és érett elméjű, hogy odakint a fokozott versenyben rendkívül sokan tudják az első helyet megtalálni minden téren. A sportban, a tudományokban, s a művészetek minden ágában elsőrendű anyagot produkál a magyar faj... Ez a legfőbb bizonyossága a faj életképességének... Sőt megjövendölöm, hogy a jövőben a nőírók igen magas nivóra emelkednek, s nagy sikereik lesznek. A mai nő más, mint a Beniczkyne Bajza Lenké volt, a mai nő ugyanolyan iskolázottságon megy keresztül, mint a férfiak, s ugyanolyan komolyan lelkiismereti felelősséggel és végzetes nyíltsággal látják a problémákat, mint húsz-harminc évvel ezelőtt még csak mi, a fiúk... Ma, mikor az életnek két vezető problémája az anyagi élet és a szexualitás, különös fontossága lesz annak, hogy a nők megnyilatkoznak. S a nő kell, hogy másik oldalról lássa a problémákat. A férfi, mint a cselekvő, a nő mint szenvedő alany érzi, tudja s mondja el a dolgokat... Én tehát örömmel üdvözlöm ezen a téren is a szellemi munkásokat. Természetesen csak azokat, akik túl vannak a mesélés limonádé mezein... Mindenesetre nagy reménnyel s bizalommal nézek a jövő generáció munkája elé.

MÓRICZ ZSIGMOND KERTÉSZETE LEÁNYFALU TELEFON: 283

Kertépítéshez kitűnő példányokat ajánlhatunk fel, míg a készlet tart, olesó áron a következő virágokból:

**magastörzsű rózsák
pelargoniumok — muskátlik
begoniák
aserranthus**

különböző évelők és örökzöldek, szegélyek, tornácok, erkélyek díszítésére.

Konyhakerti palánták.

Egész nyáron megrendelésre házhoz szállítunk konyhakerti cikkeket.

Dr. Móricz Zsigmond könyvkiadója Rpost. II. Kertész Kertész u. 5-7

Gyarmathy azt kérdi, hogy most mit írok, min dolgozom?

– Most a *Nagy fejedelem* című regényemet írom a Nyugatban. Ebben a regényben a *Tündérkert* című regényemet folytatom, a 16. sz. nagy magyar hősének, Bethlen Gábornak életét írom meg. Bethlen Gábor, Gusztáv Adolfnak fegyvertársa és szinte versenytársa ebben a században. Pázmány Péterrel és Eszterházy Miklóssal hárman olyan triász, akik a magyar életet Európa legelső szintjére emelték. A Bethlen sorsa s munkája a magyar életet különös, nagyszerű módon jellemzi. Ez az árva fiú, aki maga csinálta magát, mikor átvette Erdély kormányát, egy teljesen elpusztított, felégetett, teljesen tönkretett országot kapott s tizenhat évi uralma alatt a parányi kis országocskát Európa vezető hatalmasságai közé emelte. Azt mutatja meg, hogy egy ember nagyszerű lelki ereje hogy tud megszervezni egy népet, hogy tud semmiből teremteni. Van elég elgondolkozni való ezen az életen, s van benne tanulság az egész nemzet számára...

Gyarmathy azt kérdi, hogy színdarabot írok-e?

– Igen... Az ősszel kerül színre egy nagyon érdekes darabom a Nemzeti Színházban, az *Elektra*. Ez voltaképp a Bornemisza Péter műve. Bornemisza Péter a legelső magyar reformátorok közül való. 1558-ban, még katolikus korában, lefordította magyarra Sophokles *Elektrá*ját. Ez azonban nem fordítás, hanem magyarítása a darabnak. Az ő görög királyai voltaképpen magyar kényurak, olyan Enyingi Török Bálintok, s a mohácsi vész utáni kornak levegőjét lehellik. Magyar reneszánsz dráma lett az ögörög tragédiából. Ez a darab a magyar irodalom nemeslevele. Shakespeare születése előtt hat évvel került nyomtatásba és színre műkedvelők előadásában: de shakespearei alkotás. A Nemzeti igen nagy lelkesedéssel készül a bemutatására.

Gyarmathy kérdi, hogy eredeti darabon dolgozom-e?

– Igen dolgozom, de erről aztán nem beszélhetek. Ennek furcsa oka van. Vannak írók, akik a témákat szeretik elmondani, mielőtt megírják, én viszont egy szót sem mondhatok el addig, amíg készen nincs, mert akkor nem írom meg... Itt a diófák alatt csöndben és magamban kell kidolgoznom végig.

Gyarmathy: A művésznőnek lesz-e benne szerepe?

– Ez a kérdés bele tartozik az egész titokba, erre tehát nem szabad neki sem válaszolni.

Gyarmathy: A művésznőt szeretnék nagyon szépen megkérni, hogy olvasson fel valamit az ura műveiből.

Móricz Zsigmond, Pengő kutyája, Lili leánya, Varga Katalin és Varga Angyalka unokahúgai, Leányfalu, 1937 (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Kálmán Kata)

Mária: Már arra egy kicsit késő az idő, mert az uram legrövidebb munkája is hatszáz oldal.

Gyarmathy: Legalább egy oldalt belőle.

Mária: Jobb az, ha mindenki magának olvassa el. Én is akkor örülök neki legjobban, ha kéziratban kapom. Mert az uram lejön reggel ötör ide a dolgozó szobájába az emeletről, s mikor én kilencckor reggelizem, már készen van a napi munkájával. Ide adja s elolvasom. Tudják, nagyon szép itt a reggel. A nap, ahogy felkél, rögtön besüt az ablakon, szól a sok madár és virít a sok virág. Így élünk egyszerűen, mert az uram azt szokta mondani, hogy ő Arany Jánostól tanult élni. Arany azt énekelte, hogy egyetlen vágya bírni Egy kis fészket zöld lomb árnyán, Hova múzsám el-el várnam...

Én ezt a kis fészket rendeztetem, az ő számára, s egész kis családuknak számára, s egyetlen vágyam, hogy egészségesen s boldogan tudjunk benne élni.

– Furcsa dolog az élet. Furcsa, hogy a létezés örökké tart, születésünk előtt és halálunk után –, és egy kis időt töltünk a földön. Az egyszeri pap azt prédikálta, hogy édes híveim, mindnyájan meghalunk – talán még én is... Nagyon okos ember volt, itt a pohár, koccintsunk, kész a vacsora!... Hát köszönöm a látogatást és köszöntöm a rádió közönséget. Isten áldjon meg mindnyájunkat, szegény magyarokat!

■ (A rádió helyszíni közvetítése Leányfaluból = Móricz Zsigmond hagyatékából, s. a. r. Réz Pál, Akadémiai, 1960, 210–219.)

Móricz Zsigmond OSVÁT ERNŐ, 99 A NYUGAT SZERKESZTŐJE

■ (részlet)

Elek Artúr [...] vitt [...] a szent New Yorkba, ahol várt a főpap...

Ott találkoztam először Osvát Ernővel. Sötét sarokban ült egy kávéházi márvány asztal mellett, asztalán nagy rongyos papír boríték, írással tele, a körülötte lévő székeken hetven újság, angol, francia, német (egész Európa minden ifjú tehetségét számon tartotta), e célból inspekción tartott éjjel-nappal, rossz fogaival harapva a szivart s odaadó szemekkel falva a betűt.

Hallatlan udvarias volt, nem egy társaságbeli úriember udvariassága, egy apa gyöngédsége, aki fogadja a megjött fiút...

Nagy pápaszeme volt s már deresedett, kévékben kefélt fel a hajak ezüstjét, mintha ezüst termett volna magas homlokán. Nézett s mosolygott. Soká nézett s nem szólt, csak megfigyelt a pápaszemén át s valami rögtön buggyant bízalom, valami együtt fakadt közös titok, valami egymásra találtak ősismeretsége volt azonnal jelen.

Még meg sem szólalt. Már megelőztem. Zsebembe nyúltam s odaadtam az új írást.

El voltam szánva, hogy ha a régít „levágja”, ezt nem kapja meg, de a lénye rögtön lefegyverzett s már a másikat, a többet, jobbat adtam neki magamból.

Fölvillant, felragyogott a szeme, szinte kigyúlt s karvaly horgas ujjakkal, egy morfinista szenvedélyével vette át az új dózist s már olvasta, leakasztotta füléről a szemüveget, hogy jobban lásson s közben olvasta.

Az írás valami nagyon mulatságos történet volt, oda lestem, kíváncsian, elmosolyodik-e, élvezi-e? Az arca feszült volt, görcsösen feszült, minden idegszál, minden izom megfeszült rajta, a szeme kidagadt, a szemüveg lencséjén túl fantasztikusan kidagadt, vámpír szemek, kis arany karika, nagy fehér gömbök, mohó, falánk, meredt szemek, izzadt az arca s vibrált olykor, a túlfeszült idegszálak remegtek meg néha arcizmain...

Mint egy nagy kielégülés után, lankadatlan lélegzett föl, hogy befejezte. Rám nézett, komolyan, élesen...

S én, akinek az írását ez napig mindenütt visszaadták, ugyanolyan komoly, harcos, vad lázzal néztem vissza rá.

Akkor levette a szemüvegét s letette az asztalra.

Benyúlt a zsebébe s azt mondta kurtán:

– Kedves barátom, engedje meg, hogy az előbbi írást kicseréljem ezzel.

Elém tette a régít s zsebre vágta az újat.

A régi elbeszélés egy volt a sok közül, ami eltűnt sok írásom bozótjában, az új, az a *Hét krajcár* volt.

■ (Nyugat, 1923, 11–12. szám)

Móricz Zsigmond, Budapest, 1910–1912 (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Révész és Bíró Fotóműterme)

Osvát Ernő (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

Móricz Zsigmond Görgei Artúrról

ROSONCZY ILDIKÓ

„Ha gyermekkorom magyar világának félistene Kossuth volt, akihez szinte imádkoztak, mint az üdvözítők egyikéhez, akkor ugyanannak a kornak megtestesült ördöge, sátánja, Mefisztója Görgei volt, akiről csak a legmélyebb megvetéssel nyilatkoztak, s a legenyhébb, amit róla mondtak, az volt, hogy: »Hogy nem akad egy tiszta szívű magyar ember, aki bunkóval verje agyon az árulót.«”¹

„Két csalfa fény, két álvigasz” adta az alapját annak a legendának, amely a szabadságharc leverését követő évtizedekben meghatározta a magyar közgondolkodást: az egyik az volt, hogy távol élő Kossuth apánk „eljövend még megváltani bennünket a szomorú rabságból”, a másik pedig az, hogy „nem a magunk erőtlensége döntött nyomorba, mert a magyar nemzet örökkévaló, csupán csak egyetlenegy hűtelen fiunk: az áruló Görgei!”

Az író „fanatikus” anyja gyermekeként „gyermekül” osztozott „a hazaáruló elleni dühben”. Egyetemi éveit követően kezdett el komolyan foglalkozni a nagy évekkel, és harmincéves korára már regényt akart írni ’48-ról, amelynek Görgei lett volna a hőse. Természetesen nem váratlan fordulat következett be gondolkodásában.

Móricz, a magyar prózaírásnak nemcsak máig utolérhetetlen nagymestere, hanem a korabeli hazai valóság és annak előzményeként a magyar múlt alapos ismerője és értelmezője is. Történelmi regényeihez széleskörű előtanulmányokat végzett, könyvtárnyi irodalmat olvasott el. Nem egy esszét írt Bethlen Gáborról, Rákócziról, Széchenyiről, Kossuthról: a sorsfordító magyarokról. Előbb-utóbb óhatatlanul szembesülnie kellett a Görgei-kérdéssel is. Már diák korában meghökkentette anyai nagybátyja,

Pallagi Gyula, a nagyműveltségű tanár Görgeit felmentő „könnyed s tiszta” ítélete. Érzékelte, hogy a Görgei-elleni gyűlölet „meg sem közelítette intenzitásában a Kossuth-imádat hőfokát,” mert az előbbi inkább „csak egy intellectuel elemé volt”, az „ábrándozóké.”

1912 tavaszán Móricznak megadatott, hogy találkozzék az idős tábornokkal. Az előző évben végre Magyarországon és magyarul is megjelent Görgei csaknem hatvan évvel azelőtt kiadott német nyelvű munkája a maga 1848/49-es tevékenységéről. Móricz mohón és egyszerre olvasta végig. A 94 éves Görgei nem kívánt új, idegen emberekkel találkozni, az akkor már elismert íróat azonban fogadta. „Én akkor nagyon benne voltam könyvének a legmélyebb érzéseiben, életének valósággal a titkait éreztem, s minden szó, amit mondtam, pontosan gyűjtött, s a tábornok nemsokára csodálatos, valomámszerű szavakat dördült ki magából. Pillanatok alatt oly közel voltunk a legfőbb problémáknál, mintha együtt éltünk volna a nagy időben. Hiszen már régen elmentek akkor a bajtársak s mindazok, akik egész közléről ismerték az ő lelkivilágát. Hatvanhárom éve élt már egyedül lelkének titkaival, s most, egy-egy szó bombájára, kitört belőle a védekezés, a titkok leleplezése. Örök kár, hogy akkor pontosan le nem írtam az összes szavait, de bele akartam építeni a Regénybe... Aztán nemsokára jött a világháború, s epizódáá mosta a szabadságharc hőskorát” – emlékszik vissza az író 1930-ban erre a találkozóra. Mert ekkor újra elővette Görgei ügyét, mégpedig Pethő Sándornak ugyanebben az évben megjelent kiváló Görgei-életrajzát elolvasva. Ez az az időszak, amikor a bécsi levéltári iratanyag hozzáférhetővé válásával a szabadságharcról, a politikai és katonai vezetőiről kialakult mitologikus

képet realisabb megközelítéssel kezdték megrajzolni a kor történései.

Egy elgondolkodtató, különös ellentmondásra tapint rá Móricz. Tudjuk, a fővezér és hadügyminiszter Görgei az 1849. június 26-i minisztertanácsban azt javasolta, hogy még az orosz főerők beérkezése előtt a Komáromnál összevont erőkkel kell eldöntőleg megtámadni Haynau seregét. De mit jelent ez? Azt, hogy a császári erőkre vereséget mérve akarta az osztrák kormányzatot megegyezésre kényszeríteni? Javaslata a katonái, nem a politikusé, és a katonai, a fiatal hadvezér mindenképpen győzni akart. Győzni. De vajon győzhetett-e?

A szépíró Móricz a lélek rejtelmait vizsgálja 1931-ben. „Én ma úgy érzem, *a Görgei-tragédia a magyarság tragikum*a” – írja. A fővezér csapdába került azzal, hogy életben hagyták, ami „visszafelé rombolta le hősiségének csodálatos építményét. A gyanú öl.” De a hamis nemzeti mitológia zsákutcáját jelezve az író arra is utalt, hogy egy kis nép tehetséges katonájából nem lehet nagy hadvezér. (Csak akkor, tegyük mi hozzá, ha egy birodalmi hadsereg szolgálatába áll.) Móricz felidézi, amit az agg, „de még akkor is teljes szellemi erejében” lévő fővezértől 1912-ben megkérdezett: „Tábornok úr, ha ön akkor tíz évvel idősebb?” A kérdés arra vonatkozott, „miért nem kergette szét a fecsegőket, miért nem vette kezébe a főhatalmat, miért nem lett egy új Napóleonná?” De tehette volna? „Mi volt mögötte? Egy kis nép. Egy műveletlen kicsiny nép. Egy csöpp gerillacsapat Európa közepén. Napóleon? Napóleon mögött a francia nemzet állt. [...] kimeríthetetlen tartalékkal [...] De mit kezdhettek Görgei a fekete képű és szalonnázó kun juhászokkal?”

Mert hiába képezte ki „a mezítlábás honvédeket szakszerű hőökké s fősí-

nekké.” „Egy magyar nem robbanthatta szét Európa kereteit. [...] Ezért kellett a legelső pillanatban letörnie a forradalmi erőnek benne. Ezért kellett cinikussá lennie. Ezért kellett Deák Ferenc útját törnie: kiegyezés, ha lehet. És akkor miért nem hajtotta ezt végre? Miért nem békült meg hát az osztrákokkal? Miért tette le kardját az orosz előtt?”

A maga feltette kérdésekre Móricz a következő választ adja: „Mert nem volt egy fáradó öreg, hanem egy harmincéves hős, nem volt egy megalkuvó bölc, hanem egy mesebeli titán.” Ezért tette le úgy a fegyvert, mint egy „condottieri, akinek a kard becsülete mindennél fontosabb. Letehette volna úgy, hogy békejebbot

Azt látjuk, hogy az osztrák kormányzatot a magyar katonai sikerek nem a megegyezés, az ésszerű kompromisszumok felé hajlították, hanem arra, hogy külföldi fegyveres erő bevetésével verje le magyar alattvalói lázadását. Nem a Függetlenségi Nyilatkozat, nem a kossuthi politika váltotta ki az orosz beavatkozást, ahogy Görgei, s ahogy Móricz is vélte, hanem a váratlan magyar győzelemsorozat, amelyet a honvédsereg éppen Görgei fővezérének alatt vívott ki. A politikai döntéseknek a katonai győzelmek adhattak súlyt. A megvert és megalázott hatalom, vagyis Bécs részéről senki nem akart békejebbot elfogadni vagy nyújtani. A kutatások mára azt is bizonyították, hogy az oroszok

magyarázható a szabadságharc sorsa. Ez mai tudásunk. Ami azonban nem érvényteleníti az író Görgei Artúrról alkotott véleményét. Inkább igazolja:

„Históriánk három legnagyobb hadvezére: Mátyás király, Bethlen Gábor és Görgei Artúr. [...] Görgei nagy ember volt, szakember, de a maga nemében a legnagyobbak közül való. Áruló? ... Soha! ... Egyetlen gondolatában sem volt. [...] Kötelességét híven teljesítette, s az a büszke öntudat élhetett benne rendületlenül, hogy a magyar kardnak, a magyar vitézségnek ő volt utolsó legendás hőse. Tisztelet adassék a nagy katonának, akinek nem adatott meg, hogy örömét érezhesse hősiességének.”

Görgei Artúr időskori fényképe

nyújt a hatalomnak, amely itt marad felettünk, akinek napok múlva ki vagyunk szolgáltartva.”

Ma az újabban előkerült levéltári források tükrében árnyaltabban ítéldhetjük meg a szabadságharc történetét, vezetőinek döntéseit, az európai viszonyok szorításából adódó lehetőségeket, mint a kor szereplői, akár Görgei, és akár később az író.

előtti fegyverletétellel sikerült elkerülni Haynau azonnali, több száz kivégzést kilátásba helyező tervének megvalósítását. A Kossuth–Görgei ellentét pedig a történetek utólagos értelmezésében, a 19. század második felében vált sokkal élesebbé annál, mint amilyen a szabadságharc idején, főleg az orosz beavatkozást megelőzően volt. Ebből az ellentétből nem

1 A Móricz Zsigmond-idézetek lelőhelye: *Az élő vértanú*, Nyugat, 1912/6; *Görgey Artúr*, Nyugat, 1930/13; *A Görgei-kérdés*, Nyugat, 1931/14. Móricz utolsóként megadott írásában a Görgey családnévet már i-vel a végén írja, úgy, ahogy 1848-tól maga a tábornok. Az egyszerűség kedvéért végig ezt a névalakot használjuk.

Móricz Zsigmond

ADY ENDRE NAPJA* 99

Elmondom az Ady Endrével való együttlétem perceit. Próbálom érinteni legerősebb emlékeimet, könnyű szárnnyal, mint fecske a vizet.

A múlt század utolsó évében, 1899-ben beiratkoztam Debrecenben a teológiára. Kényszerű cselekedet volt, szegények voltak a szüleim s rokonaim, nem tudtak segíyezni s így nem volt más mentés, csak a háromszázados úzus, debreceni teológus lenni.

Mikor felmentem a dékánhoz, aki fekete szakállas, kegyes és okos és jó ember volt, azt mondta:

– Édes barátom, maga nem soká marad nálunk... Mert aki beiratkozni ilyen világos ruhában jön, azt nem a szíve hozza a teológiára...

Hallottam, hogy maga költészettel szeret foglalkozni: megvallom én is szívesebben írnék szonetteket, de az élet mást parancsol...

Szívembe zártam a derék öregurat, akinek a „költészettel való foglalkozás” a szonettírás, s lementem beiratkozás után a kollégium elé, ahol a szép őszi napfényben billegtek az ifjú kollégák, várván a nehéz kollégiumi jövőt. Egyszer csak hevesen megszólal valaki:

– Ez Ady Endre.

Nem hallottam még ezt a nevet, de oly súlyosan s titokzatosan volt mondva, hogy sietve odanéztem. S egy erős, fekete fiút láttam, kissé feltűnően széles kalapban s nagygalléros köpenyben, amint éppen tovább ment s eltűnt a kollégium sarkán.

– Ki az?

– Az új Petőfi.

Megdöbbsentem. Fájó irigységgel néztem újra a helyre, ahol már nem volt ott. Megelőztek?... – gondoltam magamban.

Aztán négy további évig nem hallottam híret s nevét.

Akkor történt, hogy egy Szatmár megyei kis faluban egy esperesnél voltam, nagy társaság közben, s úgy éjfél után hazajött a lumpolásból a papék nagyváradi jogász fia; teljesen el volt ázva, szép nagyszemű szőke fiú volt, s ez a fiú leborult a szobájában, ahova úgy cipelték be, leborult a földre, s a pokróc csücskét csókolgatta, s részeg szavakat mondott:

– Prófétám, istenem, Ady Endrém, ne haragudj rám...

Imádlak, ez az egész ország egy dög, egy temető, sár, te vagy az isten, te fogsz megváltani bennünket.

Tisztán felvillant előttem a négy év előtt egy pillanatra hallott hang, hogy „az új Petőfi” s megdöbbsentett: íme, valahol a mélyben, a titokban ez a költő érik és híveket és hívőket szerez, s én elkallódom, névtelenül s jeltelenül...

További három-négy év múlva újságíró voltam Budapesten, az Az Újság szerkesztőségében. S vasárnaponként mikor kaszinózni bejártunk, egyik költő újságíró társunk, a *Holt vizek* költője, felvesz egy lapot, egy Budapesti Naplót az asztalról, s a tárcában mutat nekem néhány verset: feltűnő betűkkel voltak szedve, rikító betűkkel s Ady Endre... Valami szeretetteljes, de mégis támadó megjegyzést tett rá... A verset elolvastam... Épp az a vers volt, hogy:

*De ha a piszkos, gatyás, bamba
Társakra s a csordára nézett,
Eltemette rögtön a nótát:
Káromkodott, vagy fűtyörészett.*

Ady Endre, Budapest, 1913 (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Székely Aladár)

Rémület ütött belém, s gondolkozva mentem el: mintha én írtam volna. S ekkor már el volt döntve, hogy én nem tudok verset írni.

Újabb három év múlva egy nyári estén azt mondja Osvát Ernő:

– Adyról magának is írnia kell, barátom.

Már akkor nekem is kinyílt az ég, 1909 volt, megjelent az első novellám a *Hét krajcár*, s attól a perctől kezdve kész volt az író-életem. Megszúrt s megsértett, hogy be akarnak fogni.

– Nem írok.

– Miért?

– Nem ismerem.

– Holnap reggelre már megismerheti.

– Nincs meg a könyve.

– Bemegy a legelső könyvkereskedésbe s megveszi.

Ránéztem.

– Jó, de csak akkor írok róla s csak azt amit érzek...

– Azt remélem is – mondta Osvát, s elváltunk.

A Franklin előtt mentem haza, még nyitva volt, bementem s megvettem a *Vér és aranyt*, aztán gyalog hazáig.

A Kálvin téren belenyitottam a könyvbe s ezt olvastam:

*Én meghalok, eressz el:
Itt hagylak egy kigyúlt kereszttel,
Mint Krisztus távozom.*

*Megcsókolom az álland,
Melled és két szent puha vállad
S rajtad ég a keresz.*

Leejtettem a könyvet, oly formás tökéletesség volt s valami erotikus hőség csapott meg.

A szemközti oldalon ez a strófa volt:

*Oh esti szellő
Libegtesd vígan
Bízsergő testét a
Csúfolt vezérnek,
Léda pompás karjain.*

Borzongott a bőröm.

A hosszú Üllői útnak a végén laktam. Fél könyvet végig olvastam hazáig, s teljesen ittasan, mámorosan s felgyulladva értem haza.

Másnap reggelre megírtam a cikkemet, amely meg is jelent a Nyugatban, benne van ez a mámoros odaadás és öröm és szédület.

Akkor nyáron Borosznón nyaraltunk, egy kis Zólyom megyei fürdőben, ott írtam meg a *Sári bíró*t s ott kaptam első novellás könyvemnek a *Hét krajcár*nak az első példányát s reá az első kritikát, amit Ady írt.

A boldog láz napjai voltak.

Erős ősz volt, mikor telefonáltak a Nyugattól, hogy Ady Pesten van s délután hatkor bent lesz a Bristolban.

Mint egy szerelmes, olyan izgalmam volt az első találkozás előtt.

Az nagyon szép sarok ott a Duna partján, szemben a budai Vár üres buborék-palotájával, abban az időben ott szokott nyüzsögni a fiatal irodalom, kedves meleg emlék, valami nagy lendület volt s nagy várakozás a levegőben, mintha az Idők pezsgénének.

Mikor odamentem, már sokan voltak együtt; Ady még nem jött. Egyszer csak egy elég magas, elég nehézkes mozdulatú fekete fiú fordul be, nagyon elegáns volt s előrehajolva oly furcsán, bizonytalanul, mintha félig álmodnék...

Elibe léptem, ő is megismert, nem mutatkoztunk be, öszszeborultunk.

Soha senki úgy nem tudott kezét fogni, mint ő. Két kézzel megragadta, nagy puha kezei voltak, s beölelte az embert, s óriási nagy szemeit tágra nyitotta, s beitta, akit ölelt s széles és nem szép, de puha szája hang nélkül nyílt meg, s szinte lenyelte a szeretettől az újonjot.

Egy pakli arcképet adtak elébe, leült s mindjárt dedikálni kezdte, a Nyugat megjelent számában levő arcképének reprodukciói voltak. A tollat furcsán fogta s furcsán írt, mint aki csak kevés sort, s azt is rövidet szokott írni...

Valami különös levegő volt körülötte: mindenki belerohant, s mindenki mindent tudott róla. Tudták, hogy honnan jön, ki-vel volt, hol vacsorázott tegnap, mikor érkezett meg Kolozsvárról, csupa ilyen apró életdologról volt szó, s mégis az egész ember azt a benyomást tette, mintha sugározna belőle valami...

Másnap délelőtt felmentem a Nyugat szerkesztőségébe.

Ady már ott volt. Újra, mint az előbbi napon, adta a kezét, s úgy nézett rám, mint egy szerelmes. Aztán a gyomrára szorította a kezét s nyögött.

– Nagyon beteg vagyok – mondta, s kedvetlen volt, nyögött, nyöszörgött, a halálról mondott kis szavakat, s egyszer csak röhögni kezdett:

– Az ő vad egészségével... – szólt, s rám nézett –, ez már nem normális: az ilyen egészség... Egy betegsége van, az hogy túl egészséges...

Támadott, de a támadásában valami testvéri szeretet volt s aztán újra magára maradt, verejtékezett és nyöszörgött...

Mindkét alkalommal elfeledtem őt meghívni hozzánk. S oly szerelmes lettem bele, hogy minél előbb s minél hamarább haza akartam vinni a családba.

Pár nap múlva elmentem hozzá a szállodájába, a Meteor nevű hotelben lakott, mely a New York kávéházzal szemben volt.

Ahogy a nevét mondtam, a portás hallatlan előzékenységgel magyarázta, hogy hol lakik, hogy lelem meg.

– Ady úr, Ady úr... – mondta egy-két szolga s boy s egyik már szaladt is velem, hogy a szobáját megmutassa.

Ahogy benyitottam hozzá, az ágyban feküdt, s mikor meglátott, a szeme szája tágra nyílt, s szinte hangtalanul mondott valami kedveset.

Két fiatal nő volt nála, akikre ránevetett, s bemutatott.

A nők nem tudom, kik voltak, de nagyon gyakorlottak voltak a vele való bánásban. Úri családból valók voltak, náluk volt előző este Ady, s feljöttek hozzá. Megigazították a párnáját, mintha beteg volna, a paplanon harminc újság, napilap szét-dúlva; közben egy hatalmas vizes poharat vettem észre az éjjeli szekrényen, rémülettel néztem, mi az abban: orvosság?

Ady fogta a poharat beszélgetés közben s ivott.

Sör volt. Három-négy palack üresen az ágy előtt.

Délelőtt fél tizenkettőkor.

A vacsoráról beszéltek, hogy milyen volt a hal, a tartármártás és ilyen részleteket s valami pletykát, s nagyon jól mulattak hármasban, mindenki idegesen kacagott, s Ady is úgy nevetett, hogy a könnyei hullottak.

Akkor jött a borbély. A nők elmentek.

Engem nem engedett, maradjak, maradjak, bejött a szobalány, hozta a frissen vasalt ruháját s új inget új gallérral, új nyakkendővel.

Néztem, hol a régi?... – Te sohase mosatsz?

Nevetett. – Hát... elviszik ezek... elviszik...

Nem tudtam, ki s hova viszi? mosatni? vagy csak úgy elviszik?...

Nagyon fáj a szívem. Úgy éreztem, hogy ez a szegény ember ki van fosztva, le van igázva, el van marcangolva. Az élet szétszedi.

Beleült egy székbe, s a borbély hozzáfogott őt borotválni. Vastag kemény szakála volt s igen lágy, csaknem fekete haja. Ahogy a haját a borbély fehér kendővel s a fejét szigorúan feszesen hátrakötötte s ahogy ott ült, teljesen ellankadva, s a szemei bágyadtan s bánatosan, olyan megható, oly szomorú s szívfacsaró volt.

Intett a borbélynak, s az odaadta a poharat s ő kiitta, ami még benne volt...

Nem hívtam meg, így nem lehetett megmutatni. Úgy megijedtem, hogy mikor elmentem tőle, mély bánatban és rémületben mentem, mentem s azt hittem, vége ennek a szegénységnek... Nem is képzeltem, hogy szószterint igazat írtam, mikor versei alapján azt írtam róla, hogy „elissza előlünk a borunkat”. Délelőtt fél tizenkettőkor...

Hónapokig nem mentem arra, amerre ő járt. Akkor megint elfogott valami kimondhatatlan vágy utána, s felkerestem őt a szokott tanyáján egy este, a „Három holló”-ban.

Ez egy rendes polgári étterem volt az Andrássy úton, valahol az Opera mellett, a Három holló nem is volt kiírva, ez csak neve volt annak a belső szobának, ahol Ady s barátai szoktak étkezni. Ady ott volt, s ketten vagy hárman voltak mellette, újságírók, nem ismertem őket. Ott ült az asztalfőn, mint mámor fejedelem s azzal mulatta magát, hogy sorra mindenkit kivégezett. Újra az a fájdalom lepett meg, ami legutóbb. Akik ott voltak, eszes emberek voltak, de amíg ettek, versenyeztek

„...nem érzem magam távol Zsilinszky Endrétől”

Móricz Zsigmond és Bajcsy-Zsilinszky Endre kapcsolatához

BARTHA ÁKOS

Bajcsy-Zsilinszky Endre (Fotó: Gottl Egon)

egymással a kajánkodásban, megbeszélték, hogy az este hol voltak vacsora után s éjjél után még hány kávéházban...

Mély bánatban ültem köztük, pláne jött egy raj, újságírók s affélék, jöttek, hízelegtek, törleszkedtek s túrték a kigúnyoltatásukat boldogan, s úgy fájt a szívem.

A vizit fényesen sikerült. Elfeledkeztem róla, hogy éppen nagymosás volt, a feleségem főzött a konyhában s lángvörös lett, mikor Adyval beállítottam. Babfőzelék volt ebédre benne főtt disznóhússal, de rá való tekintettel rögtön hozatott borjúszeletet.

Bandi elmondhatatlan kedves volt. Senkit sem ismertem, aki nőekkel annyira a saját nyelvükön tudott volna beszélni. Minden nőhöz azonnal alkalmazkodott s oly kedvesen gonosz tudott lenni, gáncs és félelem nélküli lovag.

Nagyon kedves volt az egész nap, otthon volt, nem is tudott elmenni, este kilenckor érte jött a titkára, úgy hancúrozott a gyerekekkel a díványon, az édesanyjáról beszélt, Lajos öccse házasságáról, pajkos gyerekemlékekről, meleg, boldog családi kör, s másnap az összes ismerősöknek elmondta, hogy a borjúszelet oly kemény volt, hogy az ő fogai...

Aztán sokszor voltunk együtt s láttam élete kettősségét, ahogy reggel s reggeltől estig a világ minden magyar lapját hozatta, hordatta s minden személyi hírt végig vaklált benne, s ahogy nagy krizantém fűrtös álmokat álmodott...

Budai korcsmában néztem, ahogy a versét írja... Számtalan tiszta papír volt előtte, s ha egy hibát csinált, nem korrigálta, hanem összegyűrte s újraírta az egész verset, húsz-harminc lapot is elpusztított, minden szónyi variáns egy új papírt fogyasztott...

Egyszer csak megjelent köztünk a menyasszonyával váratlanul egy délelőtt, autó állott meg a ház előtt, s jött Ady, egy édes kis óriási nagyszemű szép kis teremtéssel, modern nőcske, aki erdélyi urak vérét és a modern kultúra pezsgőjét hozta magában.

Nagyon kedves volt: annyira összeillettek, annyira kiegészítették egymást, s annyira jó volt ez a vígjátéki bonyodalom...

Szép és boldog pár év...

Beleszólt a háború s mindent elrontott. Adyt bevették Erdélyben katonának.

A két rossz lábával, a rossz gerincével, az életre nem való mindennapjaival... Reklamációk, utánjárások, felmentés, kimentés, új sorozás, tizenhat sorozás, izgalmak, bánatok, az egész nemzetért... versek... betegségek rohama, áradata, özöne, jajja: az egész élet s az egész világ fájdalma... a cassandrai jövőbelátás... a duhaj vérmámorok idején folyton a térképen az ujjá...

Élünk?... ugye nem élünk...

Valakinek rossz álma...

Lidércseregre válva:

Csak rossz álom vagyunk mink?

Piros Ősz, piros Föld, piros Ég.

De a gondolatok ma: komorak,

De a gondolatok feketék.

Lelke egyre komorabb, elmúlnak a hejehujás önfeledt vídamságok, a betegség is nő. Már nem szeret kimenni hazulról... kész... Mit láthat még az életben, mit várjon, mit adjon... egyetlen öröme:

Ifjú szívekben élek s mindig tovább

Hiába törnek életemre

Vén huncutok és gonosz ostobák,

Mert életem millió gyökerű.

S verseire azt mondják, most már aztán igazán azt mondják, hogy érthetetlenek... Még ezzel is harcolni... Ki értené azt meg, hogy valami másképp lásson és lelkesedjen, ahogy a vezércikkek?...

Mikor a világ megveszett

S a minden-jók dögbe hullnak,

Tudom, hogy a legnemesebb

Szegény, hű, hivalkodó ember...

Aztán egyszer fent voltunk náluk. Ott feküdt az ágyon, a sarokban, szemben az ablakkal. Ködös, csúnya ködös téli nap. Kint piszok és forradalom, jaj nem is tudni, hogy múlt el a sok mindennap láncon lógó esztendő... Már akkor hónapok óta nem kelt fel az ágyból, nem volt kedve fel se kelni... Minden újság ott volt a paplanán, emberek jöttek hozzá, akik behordták a napi pletykát... Rossz volt a szájíze, rossz volt minden. A tőzsde, minden odaveszett...

– Telefonáljatok... még nem telefonáltatok... még nem jött telefon... semmi posta?

Előveszi a pénztárcáját a párna alól s benne kotor:

– Vojnyi, eredj, hozd fel Az Estet.

– Még nem jelent meg, még csak egy óra.

– Már megjelent, eredj, várd a sarkon, az első rikkancstól kapd el.

– De nekem főzni kell, nagyságos úr.

Bandi nevet, folyton nevet, ez mind nevetve tréfába... s alig tud beszélni.

– No csak ne beszélj: kinek van ételre szüksége, már éppen eléggé jóllaktunk... eredj az újságért, azt kell most nézni, minket hogy esznek... Idáig jönnek... a Tiszáig...

Még akkor álmodni sem mert senki arról, hogy az idők mit hoznak, megfagyottan s rémülettel néztem: az utolsó napok vívódásában is szakadatlanul az egész jövőt látja...

Büntetem magam egy kacagásért,

Egy feledt óráért kínzom magam:

Minden, amiért illett örülnöm,

Oda van.

Három nap múlva telefonálnak, hogy szaladjak: még él. Rohantam. A Városliget fáira nyíltak a büszke palota ablakai. Nem is tudtam hogy bevitték...

Már nem élt.

Ott feküdt... mereven, büszkén, csodálatosan kiegyenesedve, fölvetett fejjel, repülve a mindenségben...

Halott volt... Olyan volt mint egy isten. Felséges és szép, és megnyugodott és kiteljesedett és idvezült...

■ (Nyugat, 1933. február 16.)

* Hét éve írtam, szintén évfordulón. Nem akartam kiadni, de az új költőgenerációk már annyira szeretnék bebalzsamozni s szavát Evangéliummá nevezni ki – mert szabadulni szeretnének az élet-ténytől, a mértéktől. Legyen inkább Biblia...

Látszólag nem sok hasonlóságot találunk a bajsa alatt csendesen mosolygó, általában jovialis figuraként láttatott író és heves vérmérsékletű kortársa, a cikcakkos életpályát befutó publicista-politikus között. Móricz Zsigmond ráadásul szerepet vállalt az 1918–19-es forradalmakban, ami a Nagy Háborút végigharcoló, majd több sebesülés és kitüntetés után csapataival rendezetten visszavonuló huszárhadnagy számára egyenlő volt a hazaárulással a húszas években. Bár Móricz 1919-től – saját szavaival – csak „nézője” volt a forradalomnak, újságírói munkássága és az íródirektóriumban történő szerepvállalása miatt többször támadták a Horthy-korszakban. Nevéhez fűződik az őszirózsás forradalom 1919/XVIII. néptörvényéhez írt broszúra, vagyis *A földtörvény kiskatéja* is, ami bizonyára nem kerülte el a nála hét évvel fiatalabb ifjabb Zsilinszky Endre figyelmét. Ő ugyanis szintén foglalkozott a témával, sőt időről időre papírra is vetette földreformterveit. Ezek közül a legismertebbet az *Egyetlen út: a magyar paraszt* című – Kelet Népe kiadásában megjelenő – kötetében fejtette ki 1938-ban.

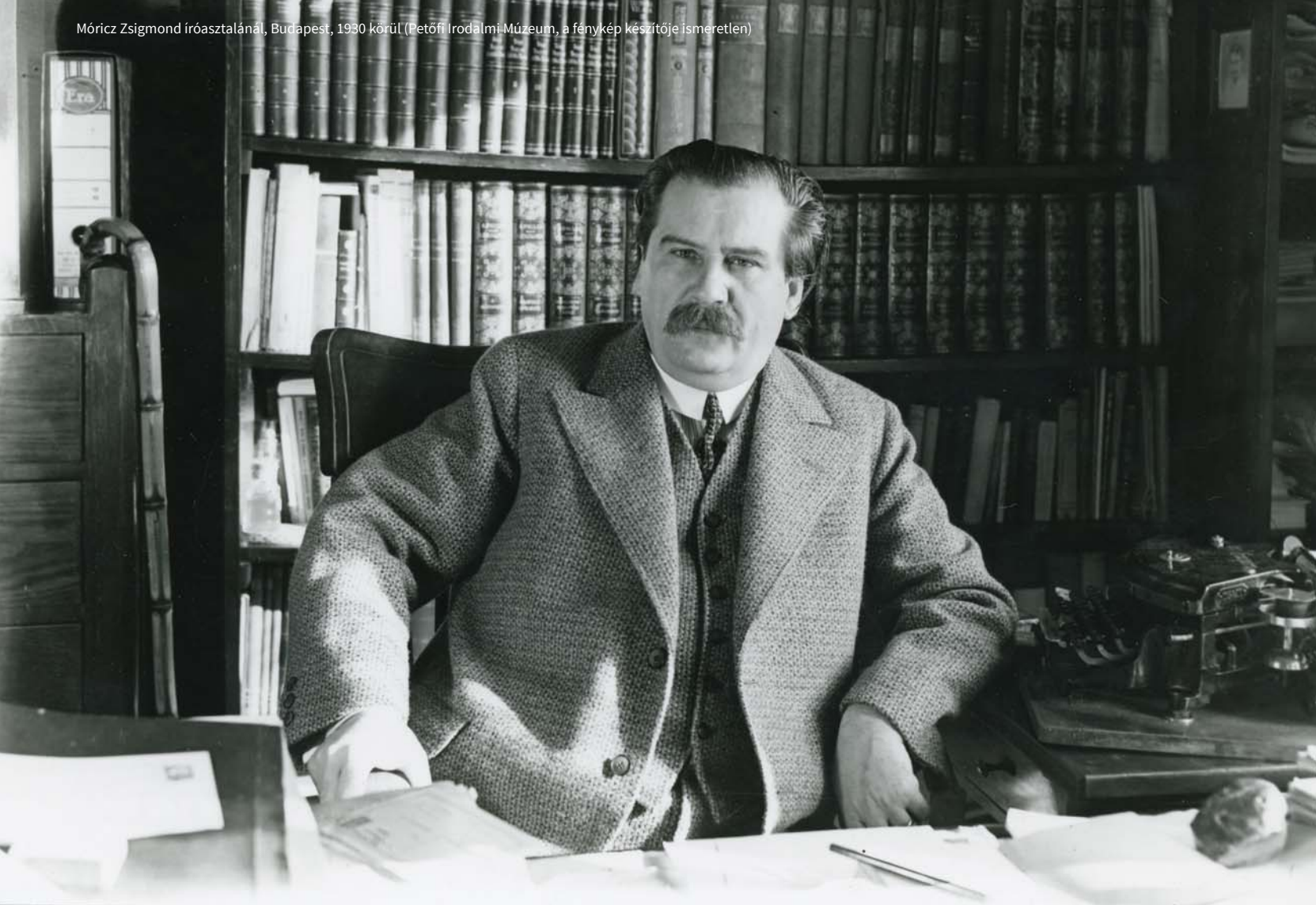
Közös pont az alföldi származás és a vállalkozó kedvű apa tönkremenetelének sorsélményszerű tapasztalata is. Idősebb Zsilinszky Endre az apai örökséget gyarapítandó részt vett az Arad vármegyei jószágigazgatóság kincstári birtokain folyó parcellázásban. Nagyobbik fia – jóval később – Szekfű Gyulával folytatott polémijában úgy fogalmazott, édesapja e szikes földterületen „bihari nagybirtokosokkal [...] egy nagyszabású öntözőréti érdekeltségben vett részt”. A vállalkozás azonban túlmutatott a család anyagi kondícióján

és a századelőn nagymérvű eladósdáshoz vezetett. Kevésbé közismert, de Bajcsy-Zsilinszky publicisztikájában a legváratlanabb helyeken bukkan fel a szimbolikus értelemben használt és – külföldi tanulmányútjainak köszönhetően – nemzetközi összehasonlításba helyezett „szikesedés”, mely funkciójában erősen emlékeztet Ady Endre „magyar Ugar”-jára. Ennek ellenére a békéscsabai fiatalember eleinte nem volt jó véleménnyel a modern magyar irodalomról. Egyik 1907-es újságcikkében költészetünk újabb kori „elsekélyesedéséről” szólt, 1911-ben pedig az „élet”-et nagybetűvel író „provokátor”-okról érkezett, akik „sem életet, sem költészetet nem tudnak elképzelni kávéházi ablakon besütő holdvilág, füst, kifényesedett pincérfrakk, piszkos galér és még piszkosabb erotika nélkül”. Az egyértelmű célzások ellenére Zsilinszky 1920-ban már megértőbbnek mutatkozott Ady iránt, későbbi rajongását pedig érzékelteti, hogy *Helyünk és sorsunk Európában* (1941) című történetpolitikai kötetének egyik fejezetcímét (*Az eltévedt lovas*) is tőle kölcsönözte.

Szögezzük le: Zsilinszky Endre – aki 1911-ben országos szenációt okozva testvérével halálosan megsebesítette Áchim L. András parasztpolitikust – az úri középosztálynak ahhoz a részéhez tartozott, akik – miután végigharcolták az I. világháborút – nem tudták elfogadni a történelmi Magyarország összeomlását. Ez vezette el őt is az ellenforradalom táborába, ahol a fajvédő mozgalom meghatározó publicistájává és propagandistájává vált a húszas évek első felében. Az erősen antisze-

mita, militarista, ugyanakkor szociálistan érzékeny Zsilinszky a Szózat című szélsőjobboldali lap főszerkesztőjeként szerzett szélesebb körben nevet és elismertséget magának. 1922 januárjában részt vehetett a Bethlen István miniszterelnök és neje által Thomas Mann tiszteletére rendezett estélyen, melyre az MTI híradása szerint „hivatalos volt a magyar író művészársaság számos tagja”. Egy hónappal később pedig a Budapesti Hírlap tudósított róla, hogy – többek között Kosztolányi Dezső és Kodály Zoltán társaságában – a kormányzónál és feleségénél vizitálhatott ötórai teán, „a budapesti író- és művészvilág kitűnő ségeinek” tagjaként.

Noha a fenti rendezvények meghívottjai közt hiába keressük a már a forradalmak előtt befutott, ám 1919 végétől partvonalon kívülre került Móricz nevét

(aki azért Tóth Árpád kíséretében szerét ejtette a német írófejedelemmel való találkozásnak), Zsilinszky *Nemzeti újjászületés és a sajtó* (1920) című programadó munkájában meglepően jóindulatúan emlékezik meg az „eltévelyedett” íróról. A fiatal propagandista eklektikus felfogásában jól megfért egymás mellett Tisza István kultuszának ápolása a '67-es liberális világ elutasításával és az erős állam által végrehajtott radikális társadalom-átalakító tervekkel. Pamfletjében a sajtókérdést az egymással szervesen összefüggő változások egyik kulcskérdésének tekintette, mely által „új közszellem, megújuló faji lélek: új magyar ember” születhet. A Lipcsében a népléktan atyjának, Wilhelm Wundtnak az előadásait is látogató politikus-publicista úgy vélte, hogy a magyar sajtó „hamis értékeket, áltudást, ferde eligazítást nyújtott a magyar tömegléleknek”, mely ragaszkodik a formakultuszhoz, „irtózik a szakszerűtől” és „kevés érzéke van a közgazdasági problémákhoz”. Mint fogalmazott: „nem a magyar faj szelleméből, erényeiből és bűneiből nőtt ki szervesen ez a sajtó, hanem idegen faji szellemből, de mélyen beleágyazva a

magyar faj gyöngéibe és bűneibe”. Zsilinszky abbéli véleményének is hangot adott ekkor már, hogy nemcsak a „destruktív” zsidó újságírók, szerkesztők, de a „magyar sajtó korábbi tapintatlan és türelmetlen álszovinizmusa” is hozzájárult a történelmi Magyarország összeomlásához, mivel elidegenítették hazájuktól a „nem magyar nyelvű honfitársainkat”. A százhusz oldalas írás szerint elsődleges célja a „sajtóharcnak: gyorsan és gyökeresen új, egészséges irányba terelése a magyar közvéleménynek”, távlatosan pedig amellel érvelt a szerző, hogy „a magyar fajt ki kell tenyésztenünk”, a zsidóságot pedig „hatalmilag vissza kell szorítanunk”.

A kiadvány utolsó fejezete tárgyalja az írókat, akiknek a sajtóhoz hasonlóan „a faji önismereten keresztül a faji megerősödés útjára” kell irányítaniuk a magyar népet. Az ekkor még határozottan germanofil politikus szerint a moralista hajlam „igen mélyen fekvő kapocs a magyarság és a germán törzsek között és mélységes, soha ki nem tölthető szakadék magyar és francia, magyar és zsidó lélek között”. Zsilinszky „röntgensugár-szerű realizmust” és

„moralista emelkedettséget” várna el az új irodalomtól. Immáron Adyt is mentve a magyar irodalom alapvetően moralista hagyományáról értekezik és a Zrínyi Miklós, Petőfi Sándor, Arany János, Vörösmarty Mihály, Katona József, Kemény Zsigmond, Eötvös József, Gyulai Pál, Mikszáth Kálmán, Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc nevével fémjelzett sorba állítja be Móricz Zsigmondot. A l'art pour l'art művészeteszményt tagadva kijelenti: „távol áll tőlem, hogy Móricznak a proletárdiktatúra alatt való eltévelyedését mentegessem. Itt csak arra a tényre akarok rámutatni, hogy minden kommunizmus előtti írásában, még a sokat gáncsolt *A Fáklya*-ban is olyan vérbélien, olyan ösztönösen, olyan tisztán és könyörtelenül magyar, mint Gárdonyin kívül egyetlen mai írónk sem, sőt talán általában egyetlen írónk sem az egész magyar irodalomban. [...] Az ő könyvei minden belső realizmusuk mellett a szó felsőbbrendű értelmében erkölcsös könyvek, melyek a ténybeli valóságon át az erkölcsi igazságot is keresik. [...] alapjában nem tesz mást a szépíró tollával, mint amit Széchenyi István a politikus tollával és szavával tett, kristálytükröt

tart népe elé: »Ilyenek vagytok, ez vagytok«. A hiú magyarnak fáj ez a kíméletlenség és szívesen keres kibúvót az ilyen drasztikus önismeret elől. Pedig mássá, többé, jobbá sohasem lehetünk e nélkül a hiánytalan önismeret nélkül. Hiszen magunkat kell átgúrnunk, hogy fölépíthessük újból Nagymagyarországot!”

Az ekképp jobboldalról elismerően megszólított Móricz a Nyugat hasábjain vette górcső alá Zsilinszky kötetét, abból egy idézetet választva címül (*Vérig vágó erkölcsi sarkantyú*). Móricz a kurzus első őszinte politikusi hangjaként méltatja az írást, mely szerint „megdőbbenően őszinte tükre” Zsilinszky „gazdag, s mély nemzeti szemléletének”. A továbbiakban sem fukarkodik az elismerő megállapításokkal, így megtudhatjuk például, hogy „Zsilinszky Endre abba a típusba tartozik, amelynek kitermelése lett volna az én politikai álmom”. Meggyőződése szerint ez az új generáció a magyar „közép és felső osztály” szociális érzéketlenségében „nagy változást fog hozni”. Ugyanakkor kritizálja is a szerzőt, aki a Móricznál inkább országok vetélkedéseként felfogott faji harc mellett nem veszi észre az „egy társadalmon belül egymás feletti rétegeknek belső szociális ellentétét”. Az író víziója szerint „az első harc eredményeül készül Európában a három nagy faji közösség: a szláv, germán és román néptengerek kialakulása. A másiknak eredménye lesz a különböző társadalmi rétegek megegyezése, a kasztok megszűnése, a kultúrnívó egységesülése.” A politikus egyoldalú militarizmusát ostromozva szinte a hatvanas évek szexuális forradalmát előlegezi: „nem az a jövő katonája, aki öl, hanem aki ölel” – fogalmaz. „A másik túlzása a zsidókérdés beállítás”, teszi hozzá Móricz – aki a zsidóságról jót és rosszat egyaránt papírra vetett gazdag életművében –, mivel „Zsilinszky Endre taglalja ugyan a magyar nép eredendő hibáit, [...] de végeredményben mégis csak bűnbak-politikát folytat”. Harmadrészt saját megítélését is vitatja, ám konklúziója szerint: „nem érzem magam távol Zsilinszky Endrétől. Inkább szívem szerint közel érzem magamhoz őt s őket”. Bár nem egyértelmű, hogy a többes szám pontosan kiknek is szólt, a penitenciáját töltő író vallomása a fajvédők felé tett gesztusként is olvasható.

Kapcsolatuk a mindkettőjük számára igen zaklatott húszas években sem szünetelt teljesen. Móricz Csokonairól írt rövid szövege helyet kapott a Szózat 1923-as képes almanachjában, két évvel később pedig mindketten hivatalosak voltak a Bethlen István miniszterelnök és felesége által adott estélyre. Bajcsy-Zsilinszky 1926-ban Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszterhez címzett nyílt levelében tette szóvá Móricz kulturális életből történő kiszorítását, amit megismételt egy 1930-as cikkében is. Féja Géza szerint ebben az időszakban, a húszas évek második felében Bajcsy-Zsilinszky igyekezett megnyerni újrakraformálódó politikai terveihez az író, ám nem járt sikerrel. Ha hihe-tünk a Viharsarok szerzőjének, „a döntő találkozón, az utolsó vacsorán Móricz éppen csak letette az evőeszközt, megtö-rölte a száját, és ijedten menekült.”

Közel másfél évtized telt el, míg az immáron Bajcsy-Zsilinszky Endre nevet viselő és időközben markáns ellenzékivé lett politikus „visszaadta az 1920-as kölcsönt” a Nyugat hasábjain. Időközben mindketten megtapasztalhatták Pekár Gyula erejét, aki a Petőfi Társaság elnöké-ként igyekezett meggátolni Móricz rehabilitálását, míg politikai ambícióinak Bajcsy-Zsilinszky látta kárát (derecskei mandátumának elvesztésével 1926-ban). Bajcsy-Zsilinszky *Rokonokról* írt kritikája (1933) elején újra hitet tesz a közügyként felfogott irodalom mellett, ám szellemi terepszemléjén már nem a nevén nevezett zsidókérdés foglalkoztatja, hanem „egyén és a közösség, a szabadság” viszonya, mely szemben áll az ezúttal már ostromozandó „germános [...] egyoldalúságok”-kal. A politikus itt is a realista Móriczot ünnepli, ám továbbra sem a megszokott érvekkel: „nagy része van Móricz Zsigmondnak abban, hogy mi fiatalabbak, akik végkép elundorod-tunk a '67-es világ avult és hazug, dísz-magyaros és szavaló műhazafiságától, megtaláltuk az utat egy új nacionaliz-mus felé, amely a nemzet fogalmát már a magyar népre készül újjászabni.” A mű kapcsán kiemeli: „minden pillanatban és mindenütt ott érezzük e kiragadott életrészleten túl az egész fájdalmas és torz csonkamagyar világot lélekzeni és vonaglani.” Bajcsy-Zsilinszky szerint a *Rokonok* jellemábrázolása nem megsemmisítő, mivel még a negatív szereplőknél is „ott reszket [...] Móricz halhatatlan és olthatatlan szerelme a magyarság iránt és féltő aggodalma”, ezért érezhető a „gazdokon” is „a magyar szín, eredetiség, szépség”, a „rossz útra tévedt elevenség és életrevalóság”. Az összefonódó helyi elitcsoportok erejét ekkorra már választásokon megtapasztalt politikus szerint „éreztetni az író, hogy mind ennek így

kellett ugyan történnie az adott viszonyok között, de érezteti azt is, hogy [...] ezeket a viszonyokat [...] meg is kellene változtatni”. Kopjáss főügyész sorsa ek-ként – hasonlóan a *Sárrarany* Turi Danijához – „nagy imádatos szeretettel és részvétellel vegyül el az olvasó lelkében”.

Móricz Zsigmond és Bajcsy-Zsilinszky Endre a fenti reflexiók után már csupán különböző irodalompolitikai csatározások kapcsán kerültek egymással össze néhány alkalommal. Móricz 1942. szeptember 5-én távozott az élők sorából agyvérzését követően, míg Bajcsy-Zsilinszky Endre alig több mint két évvel élhette túl az általa nagyra becsült író, mivel a nyilasok 1944. december 24-én kivégezték a németellenes politikus. Az 1945-tel beköszöntő új kor-szak mindkettőjük számára kitüntetett helyet biztosított szellemi panteonjában, ám ennek a tördésnek ára volt: az életművek megcsonkítása és tendenciózus értelmezése.

Felhasznált irodalom

- Bajcsy-Zsilinszky Endre bibliográfiája, szerk. BARTHA Ákos. (Kézirat.)
BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: *Helyünk és sorsunk Európában*, Budapest, Gergely, 1941.
BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: *Egyetlen út: a magyar paraszttól, Budapest, Kelet Népe, 1938.*
Bajcsy-Zsilinszky Endre. *Írások tőle és róla*, szerk. TILKOVSKY Lóránt, Budapest, 1986.
CZINE Mihály: *Móricz Zsigmond*, Budapest, Gondolat, 1979.
Cséve Anna: *Móricz Zsigmond*, Elektra, 2005.
GYURGYÁK János: *Magyar fajvédők*, Budapest, Osiris, 2012.
Ifj. Zsilinszky Endre – szüleihez, 1900–1918, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, 28. fond. 178.
Ifj. ZSILINSZKY Endre: *„Egy magyar lipcsei naplójából”*, Szabadság, 1907. jan. 23., 1–2.
Magyar Távirati Iroda. Hírkiadás (belpolitika, külpolitika). 1922. január 16., 13.
Móricz Zsigmond a Kelet Népe szerkesztője. *Levelek I.*, szerk. SZ. FEHÉR Judit, G. MERVA Mária, TASI József, Budapest, PIM, 1998.
Móricz Zsigmond levelei II., szerk. F. CSANAK Dóra, Budapest, Akadémiai, 1963.
SZILÁGYI Szófia: *Móricz Zsigmond*, Budapest, Pesti Kalligram, 2013.
VIGH Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. 1886–1944, A küldetéses ember*, Budapest, Szépirodalmi, 1992.
ZSILINSZKY Endre: *Nemzeti újjászületés és a sajtó*, Budapest, 1920.
ZSILINSZKY Endre: *A sportról*, Békésmegyei Közlöny, 1911. márc. 30., 2.
[Név nélkül] *A sors órája*, Budapesti Hírlap, 1918. ápr. 27., 1–2.
[Név és cím nélkül] Budapesti Hírlap, 1922. febr. 28., 6.
vitéz BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: *Rokonok*, Nyugat, 1933/3.
MÓRICZ Zsigmond: *Vérig vágó erkölcsi sarkantyú*, Nyugat, 1920/19–20.
Budapesti Hírlap, 1925. május 13. 8.
BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: *Magyar film?*, Előőr, 1930. jún. 21., 1–2.
BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: *Nyílt levél Klebelsberg Kuno gróf kultuszminiszterhez*, Magyararság, 1926. okt. 27., 1.
FÉJA Géza: *Lapszélre*, Budapest, Szépirodalmi, 1982, 102.
MÓRICZ Zsigmond: *Csokonai*, A Szózat képes almanachja az 1923. közönséges évre. Stádium, 1923, 70–72.

„Minden ember Nyilas Misi”

Schöpflin Aladár Móricz Zsigmond drámáiról a Nyugatban

KARÁDI ZSOLT

Aligha van a magyar irodalomban még egy olyan legendás szellemi kapcsolat kritikus és író között, mint Schöpflin Aladár és Móricz Zsigmond esetében. Schöpflin recenziók, kritikák, esszék sorában kísérté végig a novellista, a regény- és drámaíró gazdag pályáját: hatvan alkalommal szólt róla. Publikált műveiről – többek között – a Nyugat, a Vasárnapi Újság, a Huszadik Század, a Szózat, a Könyvbarátok Lapja, a Prágai Magyar Hírlap, a Magyar Csillag s a Tükkör hasábjain. A Nyugat vezető kritikusaként érzékeny írásokban beszélt az epikus Móricz mellett a színházi sikerért elszántan küzdő íróról is.¹ Megállapításai jórészt ma is helytállóak;² felfedező szenvedélye ma is példaértékű.

Az 1920-as évektől, amikor Móricz nagy lelkesedéssel akarta meghódítani a színpadot, Schöpflin a Nyugatban valamennyi bemutatott darabjáról közölt írást. Az ő Móricz-értésének vizsgálatához azonban szükséges pár szót szólni a korszak kritikai horizontjáról. A színháztörténet eme periódusának kutatói, Gerold László, illetve P. Müller Péter tanulmányaikban alaposan elemezték a huszadik század első fele színi bírálatának jellegzetességeit. Az ún. esszéista cikkek dilemmái kapcsán Gerold rámutatott: az említett időszakban „nem jött létre a színházi szakma által áhított önálló szakkritika...”³ P. Müller Péter összetettebben fogalmazott, amikor arról beszélt, hogy a színikritikusok ekkor „szinte teljesen egyformán vélekedtek dráma és színház viszonyáról, és szinte teljesen egyforma szerkezetű cikkekben szóltak” az előadásokról.⁴ Azaz: a szövegek nagyobb hányada a darabról beszélt, elmesélte a cselekményt, majd pár sorban megemlítette a főszereplők játékát. A rendező munkáját alig méltatta. Egy-

öntetű volt az a nézet, amely „a színház feladatát és küldetését a színdarab megszólaltatásában, tolmácsolásában látta.”⁵ P. Müller a legnagyobb problémát egyrészt abban látja, hogy a színházról szóló munkák túlnyomó része „az írás közvetítésével próbál megragadni egy lényege szerint nem nyelvi produktumot”, másrészt abban, hogy a „színházat kritikusai az irodalom függvényében, a színdarab szolgálólányának szerepében látták”.⁶ Ezek a megállapítások igazak a Móricz Zsigmond drámáiról a Nyugat hasábjain közzétett ismertetésekre is.

Schöpflin *A magyar irodalom története a XX. században* című könyve *Drámai irodalom* fejezetében röviden jellemezte a jelzett korszak színházi viszonyait, amelyek között Móricz fellépett. Szerinte a század elején a színpadokon a francia dráma és a „szabad szájú bohózat” uralkodott, később azonban ez vesztett népszerűségéből, s megjelentek az eredeti magyar színművek. A közönség könnyed szórakozásra vágyott. Sok író kiszolgáltatta ezt az igényt, s szép számmal születtek vígjátékok és bohózatok. „Mondhatni, új színpadi műfaj keletkezett, mely a commerce-színdarab nevet kapta a sajtotban.”⁷ (Schöpflin persze tisztában volt azzal, hogy a színháznak szüksége van a közönséget vonzó „alacsonyabb rendű” művekre is...).⁸ Móricz tehát olyan kulturális közegben igyekezett meghódítani a publikumot, amelyben a színházba

járó polgárság nem igényelte különösebben az általa művelt drámatípust. Ez az ellentmondás pontosan tükröződik Schöpflinnek a Nyugatban közzétett írásaiban.⁹ Ezekben érvényesíti a drámákkal szembeni legfontosabb elvárását, a „feszés felépítés” igényét.

Schöpflin Aladár számos Móricz-darabról tudósított: bírálatot közölt *Az egérfogóról*, *Az óráról*, a *Sári bíróról* s annak felújításáról, a *Búzakalásról*, a *vadkanról*, az *Úri muriról*, a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül*ről, a *Forr a borról*, a *murányi kalandról*, a *Kismadár*ról, s a *Légy jó mindhalál*ig. Igen pontosan látta az írónak a színpaddal való küzdelmét. A *vadkan*mal kapcsolatban írta 1924-ben: az utóbbi tizenöt-húsz év magyar drámafejlődésében a legígéretesebb dolog „Móricz Zsigmond nehéz és keserű vívódása a drámai formával és mondanivalóinak a modern színpad keretei közé préselésével.”¹⁰ A *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* 1928-as Kamaraszínházban történt premierjét követően ismét szóba hozta, hogy e kitűnő vígjáték előtt darabjaiban az író „viaskodott” a formával, „gyúrte-gyúrta, s hol ő kerekedett felül, hol a forma.”¹¹ 1929-ben azt emlegette, hogy Móricz kezében, aki „nem tudott beletörődni egy hagyományos forma fékébe”, még a „sokszorta lazább regényforma is sokszor összeroppan” [...] és akkor „kezdődött a nagy viaskodás a színpadra formálódni

nem tudó anyag és az író színpadra gyűró akarata között.”¹² A *murányi kaland*ról gondolkodva azt fejtette: Móricz „Nem akart alkalmazkodni a színpadhoz. A színpadot akarja az őt mindenben jellemző impetuozitással magához idomítani. Mondhatni, két dráma folyik le előttünk: a tulajdonképpeni színdarab és az író viaskodása a színpaddal.”¹³ A *kismadár* hasonló gondolatra készítette: „Bámuljuk azt a macacsságot, ahogy Móricz birkózik a színpadi formával. Egyszer-másszor sikerült fölébe kerülni, egyszer-másszor alája került, végképp magáévá tenni nem sikerült.”¹⁴

A Móricz mellett Molnár Ferenc és Szomory Dezső drámaírói ténykedését elismerő Schöpflin Aladár irodalomtörténeti-kritikusi megközelítésére jó példa a *Sári bíró* felújításakor fogalmazott bírálat, amelyben a népszínmű Gárdonyira tett hatása kapcsán vizsgálta a műfajból sokat tanuló, de azt meghaladó móríci módszert.¹⁵ Ugyancsak figyelemre méltó az *Úri muri* „környezetéből kinőtt magyar emberének tragikus helyzetét” elemző textusa,¹⁶ miként számottevő élelítésre vall a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül*, valamint a *Légy jó mindhalál*ig 1929-es, illetve 1931-es értelmezése is. Ez utóbbi hermeneutikai szituációjában a szöveg oly módon szólítja meg az értelmezőt, hogy az az önmegértés egyben a másik ember megértésének közelébe viszi, midőn azt írja: „...az írónak sike-

Schöpflin Aladár, 1910-es évek eleje, a dedikáció szövege: „Móricz Zsigának, a kit szeretek 1914. január 8. Schöpflin Aladár” (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

Móricz Zsigmond és Somogyi Erzsébet színházi próbán, Budapest, 1934 körül (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

rült valami egyetemest, minden emberre érvényest kifakasztani. Minden ember Nyilas Misi. Minden ember kapott gyermekkorában valami olyan sebet, ami felnőtt korban is sajog. Minden ember szenvedett gyermekkorában igazságtalanságot, amelyet nem tud elfelejteni [...]. Minden embernek volt konfliktusa az iskolával azért, mert a tanárok felnőttek, akik nem értik, nem érthetik a gyermek lelkét. Egyszóval: Nyilas Misi majdnem tragikusra fordult története lényeges elemeiben minden embernek története.”¹⁷ Schöpflin analízáló vívódásai közül kiemelkedik *A vadkan* és a *Búzakalász* összevetése: ez utóbbiról töprengve mélyrehatóan sikerül elemeznie férfi és nő szükségszerű drámai küzdelmét.¹⁸ Minden lényegesre kiterjedő, tág asszociációs mezőket egybeölelő, átfogó szemléletű kritikái között akad egy, amelynek sajátos szóhasználata félreértésre adhat okot: a *Légy jó mindhalálig* formáját avantgárdnak tartja. „Móricz – írja – az egyetlen magyar igazi avantgardista, és új darabja az első magyar avantgarde darab, mely diadalmasan megáll a színpadon.”¹⁹

A kifejezést arra vonatkoztatja, hogy a sok epikából drámát alakító kísérletezés után Móricz Zsigmond végre megtalálta azt az igazi formát, amellyel a regényből színdarab készíthető...

Az „impresszionista kritika” másik mesteréhez, Kosztolányihoz hasonlóan Schöpflin is tartózkodott a direkt bírálattól. Ritkán ragadtatta magát egy erőteljesebb kijelentésre. Többször dicsért, mint ahányszor elmarasztalt.²⁰ Megtekintve a *Forr a bort* azonban bírálta a drámát, a kamasz Nyilas Misi „eltulzott” alakjáról beszélt. Nem kevésbé látta negatívnak a hőst életre keltő Ungvári László „üres szavalását”.²¹ *A murányi kaland* sem nyerte el tetszését: „Móricz többet gyúrt bele darabjába, mint amennyit a színpad megbír”. De – szerinte – ezt azért tette, mert „többet akart egy történeti anekdota mulatságos megfogalmazásánál: mintegy átmetszetét akarta adni az egész kornak, amelyben az anekdota lejártsódott.”²²

Schöpflin Nyugatban megjelent színbírálatainak vázlatos áttekintése nyomán elmondható, hogy Móricz korszakos zse-

nijét, epikai és drámai alkotó erejét,²³ s ennek színházi megjelenítését a folyóirat kritikai rovata mindvégig figyelemmel kísérte. Nem véletlen, hogy az írónak a színpadi kifejezési formáért folytatott harcát éppen ő látta meg a legmélyebben,²⁴ hiszen a kor esztétikai horizontján Schöpflin volt az, aki magában egyesítette a prózaíró, a drámaszerzőt s a kritikus. Ez utóbbi szerepre Komlós Aladár szerint az tette alkalmassá, hogy „éppúgy tudta élvezni a komikum minden fajtáját, a bohózat jókedvét is, mint a komoly problémákkal terhes drámát, értéssel, szeretettel, behatóan foglalkozott a színészi játékkal is.”²⁵ A színház iránti elfogódottságát mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény: 1929–1931-ben az ő szerkesztésében jelent meg a *Magyar Színművészeti Lexikon*.²⁶ 1942 őszén, Móricz halálakor pedig azt vallotta: „...Móricz Zsigmond konzseniális volt minden magyarral, aki ma él, akár száz évek előtt, semmi, ami magyar, nem volt előtte idegen, vagy érthetetlen [...]. Olyan könyve nincs, amely – Kölcey szavával – a zseni lángjegyét ne viselné homlokán.”²⁷

22 Uő.: *A murányi kaland*, Nyugat, 1933/6 = Uo., 249.

23 Erdődy Edit a „műfajmegújító” *Sári bírót*, a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* és a *Légy jó mindhaláligot* tartja a legfontosabb Móricz-daraboknak. Rámutat arra, hogy két egyfelvonásosa, a *Groteszk* és a *Ház az erdőben* azt példázza: az írótól „nem volt idegen a kísérletezés, nyitott volt az új formákra és a modern áramlatokra” Erdődy Edit: *i. m.*, 91. Később hozzáteszi: „E két egyfelvonásos mellett idézhetnénk még számos figyelemre méltó színpadi művet Móricztól, melyek szintén a drámai modernség paradigmájába illeszkednek.” Uo., 92. Míg Schöpflin mindenekelőtt a színházi szerzőt méltatja, addig Erdődy megjegyzi: „Móricz, szemben a korszak több kiválóságával, felismerte a dráma színpadi létezésének esztétikai-poétikai konzekvenciáit, vagyis, hogy a drámaszöveg másfajta megközelítést igényel, mint az irodalmi szöveg.” Uo., 89.

24 *A magyar irodalom története a XX. században* hasábjain Schöpflin Aladár Móricz „Legszilárdabb szerkezetű” színművének a *Sári bírót* tartja. A „molière-i formába” öntött drámáról mondja: „A paraszt életnek ilyen reális ábrázolása még nem volt magyar színpadon...”. Későbbi, gyakran regényeiből készített adaptációival kapcsolatban mondja: ezekben Móricz „...eleven, a magyar életbe beágyazott, három dimenzióban élő embereket és mindenki számára meghitt élethelyzeteket vittek a színpadra. Móricz Zsigmond az egyetlen, akinek színpadi művei sikerrel dramatizálják a különleges magyar életet. A hagyományos színpadi formát felbontja a valami laza, félig epikai formával igyekszik pótolni; gyakran téved a színpadi akusztika megítélésében, de még elhibázott műveiben is érezni erős írói reliefjét annak, aki elhibázta őket.” Uo., 166–167.

25 Komlós Aladár: *Schöpflin Aladár* = S. A.: *Válogatott...*, i. m., 24.

26 Lásd: <http://mek.oszk.hu/08700/08756/html/> (Letöltés: 2016. 06. 20.) A kiadvány harmadik kötete a 286–287. oldalon beszél Móriczról. http://mek.oszk.hu/08700/08756/html/IIIa/szin_III.0335.htm, http://mek.oszk.hu/08700/08756/html/IIIa/szin_III.0335.htm. (Letöltés: 2016. 06. 21.)

27 Schöpflin Aladár: *Móricz Zsigmond halálára*, Tükör, 1942. október = *Schöpflin Aladár Móricz Zsigmondról...*, i. m., 306–307.

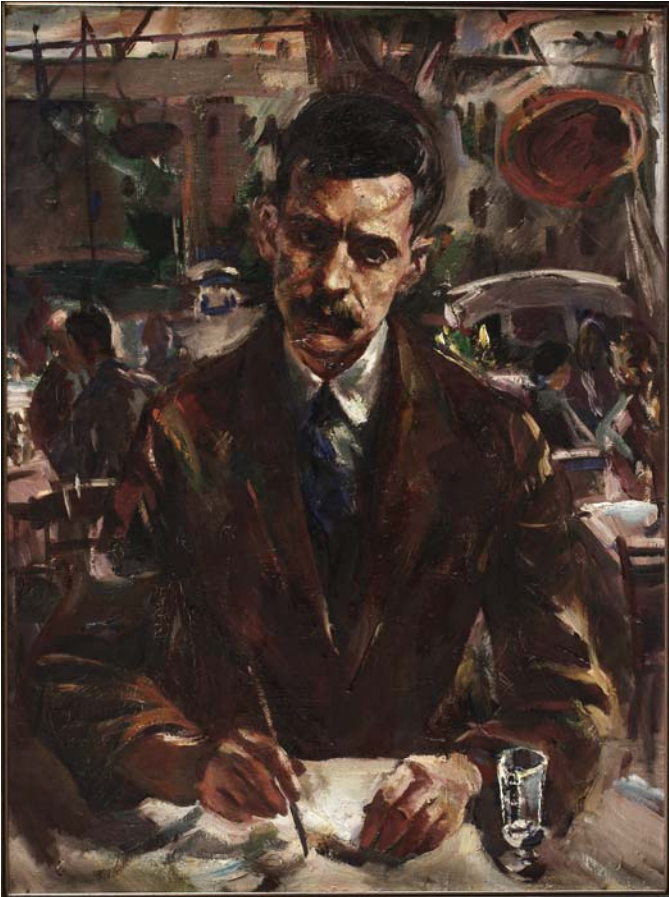
Móricz Zsigmond NAGYON FÁJ

■ (részlet)

József Attila emlékeztet magamra; Az egyetlen teher: az élet

Soha, soha reménytelenebb szemeket, mint József Attiláé volt, most egy éve. Telefonon hívott, szeretne velem beszélni. Váratlan volt, hogy rám gondol, s úgy tűnt fel, mintha régen nagyon közel volnánk, s valami gát tartott távol, ketten, valakik valahogyan egymásra utaltak, s nem érintkezhetők. Közös atmoszféra s kozmikus távolság. Folyton élek számomra lelkek, kikkel lehetetlen egybegyűlni, s mégis együvé tartozunk, egy bandába, egy „irodalmi társaságba”, egy szellemi közösségbe. S ezek a legdrágábbak fizikai akadályok miatt sem egymással, sem velem nem szakadnak össze: folyók csak a tengerben találkozhatnak, ahol már megszűnnek létezni, s ott egybekavarodva felsóhajtanak: akkor kellett volna, egyenémű, egycélú idefutók, s mégiscsak a cél előtt identikusak. [...]

Dátumot beszélünk meg, s én pontosan és sietve értem a Hadik-kávéházba. Ez egy túlvilágított rideg hombár. L-jének sarkán ültem néha, ha valakit vártam, hogy jobbra-balra látszós legyen a várakozás. Balról bridzasztalok voltak, magasrangú méltóságok s kegyelmesek kastélyzugot teremtettek maguknak, ahol fesztelenül s csöndesen kergették a poent. Jobbról kisvárosi intelligencia... az egész kávéház olyan győri, soproni, szegedi hangulattal tele, az ablak alatt pecsétviaszból faragva Gárdonyi Géza svájci munkakabátos kis álló szobra, a lábánál az olvasós kis öreg parasztasszony.

Bér Rudolf: *József Attila*, olaj, vászon (Petőfi Irodalmi Múzeum)

Hiába néztem, vártam és kietlenkedtem: József Attila nem jött meg két teljes óráig, akkor felállottam s elmorogtam, zörgtem: tedd bolondd a nagyapádat.

Alig értem haza, szólt a telefon: ne haragudjak, elkésett, de annak roppant nagy oka van, s szeretné, ha új terminusban állapodunk meg.

A második találkán már gondoskodtam hasznos időöltésről. Ugyanoda s ugyanakkorra hívtam meg Kálmán Katát, akinek most oly nagy sikere van a *Tiborcával*: akkor is titokzatos fényképlencséjén kötődött a költészet és érdek: mivel szeret szegény világot fotografálni, külön aknákn lebecsátottam a mély kútba, ahol a Csibe-problémák rajzoltak. Éppen az első szállítmányt hozta ebből a világból. Megdőbbsentő, hogy nem kell a szó a beszédhez. Az élet az arcra mindent ráírt, amit el kell s el akar mesélni... S a fényképművész kezében van olyan közlőszerszám, mint bármi művészi szer, a hang, a szó vagy akár az agy, ha kell, jobb, mint a festék...

Míg egy döbbenet a másikat szülte, egy-két órai késéssel megérkezett a költő. Pár perc múlva külön ültünk: vannak titkok az ember életében.

S itt s ekkor valami különös csodálatos dolog történt: József Attila rémülettel nézett bele a képcsomagba, ami előttem volt, s zavar, habozás és sápadozás után szólni kezdett.

– Kérlek, Zsiga bátyám, hát ez az én életem... Ez az én bajom, hogy ez az életem... én csibe vagyok: apátlan, anyátlan árva, ebből a mélységből származom, és emiatt nagyon nehéz is nekem az élet, hidd el... mert az ember soha le nem vetkezhetsi önmagát, az ember halálig egy és oszthatatlan marad, és úgy viszi magán az életet, mint csiga a házát, mert nincs más búvóhelye, csak az élete, másutt nem talál menedéket, most már hogy találjon az, akinek nincsen élete, semmi kemény anyagból készült fedele sincs, csak az utca gyermeke lett, ahogy világra jött, s az is marad örökké, s az a kellemetlen...

Nevetett. Mintha az arcán a rém előtti rémület víziója ülne ki. – Apám elment a háborúba... soha többet nem jelentkezett... nem tudjuk, él-e, vagy meghalt... minden az én kicsi jó anyámrá maradt... az anyámnak sikerült egy iskolába takarítóné lenni, és ez valami biztos egzisztenciának tűnt fel...

1 Fülöp László 1993-as kisonográfiájában összefoglalóan ismertette Schöpflin Aladár kritikus (ezen belül színházkritikus) munkásságát. Szerinte Schöpflint a drámaírás elsősorban a színjátszás felől érdekelte. „A színpadra állított, előadott drámák készítették megszólalásra, vagyis mindenekelőtt színikritikusként volt drámakritikus és drámatörténész.” Fülöp László: *Schöpflin Aladár pályaképe*, Studia Litteraria, Debrecen, 1993, 133.

2 Réz Pál vele kapcsolatban „csaknem mindig találó, érzékenyen és pontosan elemző” kritikákról, „megingathatatlan” kritikus tisztességről, „biztos, jóformán tévedhetetlen” ízlésről, nagy világirodalmi műveltségről, „társadalomszemléletének kiegyensúlyozott radikalizmusáról” beszél. Réz Pál: *Móricz és Schöpflin = Schöpflin Aladár Móricz Zsigmondról*, vál. és előszó Réz Pál, Bp., Szépirodalmi, 1979, 11.

3 GEROLD László: *A századvég és a századelő színikritikája = Magyar Színház történet (1832–1920)*, főszerk. SZÉKELY György, Bp., Magyar Könyvklub – Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet, 2001, 853.

4 P. MÜLLER Péter: *A színházi kritika helyzete és változásai. Magyar Színház történet 1920–1949*, főszerk. BÉCSY Tamás és SZÉKELY György, Bp., Magyar Könyvklub, (é. n.), 1178.

5 Uo.

6 Uo., 1178–1179.

7 Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom a XX. században*, Bp., Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1937, 156; 167–168. Igaz azonban az is, amiről Kárpáti Aurél beszél: az olcsó komédiák műsoron tartása nem az igényesebb közönség, hanem a színházak érdeke volt. Lásd SZILÁGYI Zsófia: *Móricz Zsigmond*, Pozsony, Kalligram, 2013, 510–511.

8 Uo., 169.

9 Móricz-bemutatókról a folyóiratban Schöpflinen kívül Ignotus, Szini Gyula, Lengyel Menyhért, Gellért Oszkár, Fenyő Miksa és Szép Ernő is közölt bírálatokat.

10 Schöpflin Aladár: *A vadkan*, Nyugat, 1924/20 = *Schöpflin Aladár Móricz Zsigmondról...*, i. m., 141.

11 Schöpflin Aladár: *Nem élhetek muzsikaszó nélkül: Móricz Zsigmond vígjátéka a Kamaraszínházban*, Nyugat, 1928/24 = Uo., 193.

12 Schöpflin Aladár: *Légy jó mindhalálig. Móricz Zsigmond drámája a Nemzeti Színházban*, Nyugat, 1929/24 = Uo., 210.

13 Schöpflin Aladár: *Színházi bemutatók*, Nyugat, 1933/6 = Uo., 245. Szilágyi Zsófia könyvében – Erdődy Edit kutatásainak (*Móricz Zsigmond és a színpad*, Alföld, 2005/9, 87–93) felhasználásával bizonyítja, hogy az író „minden erejével alkalmazkodni akart a színpadhoz” = SZILÁGYI Zsófia: *i. m.*, 500. Ezért dolgozta át műveit többször, s irt boldog végkifejletet némely regényből adaptált darabjához; így akart igazodni a szórakoztató színházi hagyományhoz. Uo., 508–509. Vö.: A színházba járó közönség „jó érzését” tetőzte be „a boldog vég is, amely a magyar drámairodalom egyik meghatározó jellegzetessége, mindig jelenlévő konvenciója” – állítja Bécsy Tamás a „jó végűvé” formált, a tanya felgyújtását és az öngyilkosságot elimináló Uri muri kapcsán. BÉCSY Tamás: *A magyar „sikerdarab” = A magyar irodalom története*, II, főszerk., SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Gondolat, 2007, 859.

14 Schöpflin Aladár: *Színház*, Nyugat, 1941/1 = Uo., 292.

15 Schöpflin Aladár: *A Sári bíró felújítása*, Nyugat, 1923/10 = Uo., 125–132

16 Schöpflin Aladár: *Uri muri. Móricz Zsigmond magyar játéka a Vigaszínházban*, Nyugat, 1928/6 = Uo., 177–183.

17 Schöpflin Aladár: *A Légy jó mindhalálig századszor*, Nyugat, 1931/18 = Uo., 236–237.

18 Schöpflin Aladár: *A vadkan...*, i. m. = Uo., 143.

19 Schöpflin Aladár: *Légy jó mindhalálig. Móricz Zsigmond drámája...*, i. m. = Uo., 211. Az 1920-as évek formabontó törekvéseiről lásd: JÁKFAI Magdolna: *Avantgárd színház = A magyar irodalom története*, III, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Gondolat, 2007, 108–112.

20 A kezdetben Gyulai Pál-, Péterfy Jenő- és Ignotus-, majd Taine-, illetve Sainte-Beuve-hatásokat is asszimiláló Schöpflin pályáján többször érkezett a kritika, s a kritikus feladatáról (lásd: *A kritikus*, Nyugat, 1927/1 = S. A.: *Egy apolitikus elmélkedései*, Bp., Századvég–Nyilvánosság Klub, 1994, 62–65. Vö.: „...a kritikus Schöpflin épp a kritikát, az értéketélt kimondásának mozzanatát vizsgálja.” RÖZSAFALVI Zsuzsanna: *A portré alakváltozatai Schöpflin Aladár életművében*, Bp., Ráció, 2013, 48.

21 Uő.: *Színházi bemutatók*, Nyugat, 1936/5 = *Schöpflin Aladár Móricz Zsigmondról...*, 270.

Őszinte ember volt, s akkor a proletárvilág szörnyalakjainak fényképénél még dúltabb és véresebb őszinteségbe kapaszkodott –, de engem most nem a nyersanyag, nem a miként érdekel, hanem a miért izgat.

Az emberiség legnagyobb problémája az „ős szülés”, az, hogy nemzheti-e a sejt önmagát? Az agy megérintheetlenül új gondolatot? Az egyéniség megválthatja-e, megfordíthatja-e, új útra viheti-e saját valóját?

A proletárgyermek ott nyüzsög az utca porában, mint pondró a hordóban, a napon. De a proletárgyermekből nem lesz pillangó, csak proletár: elrontott emberi példány.

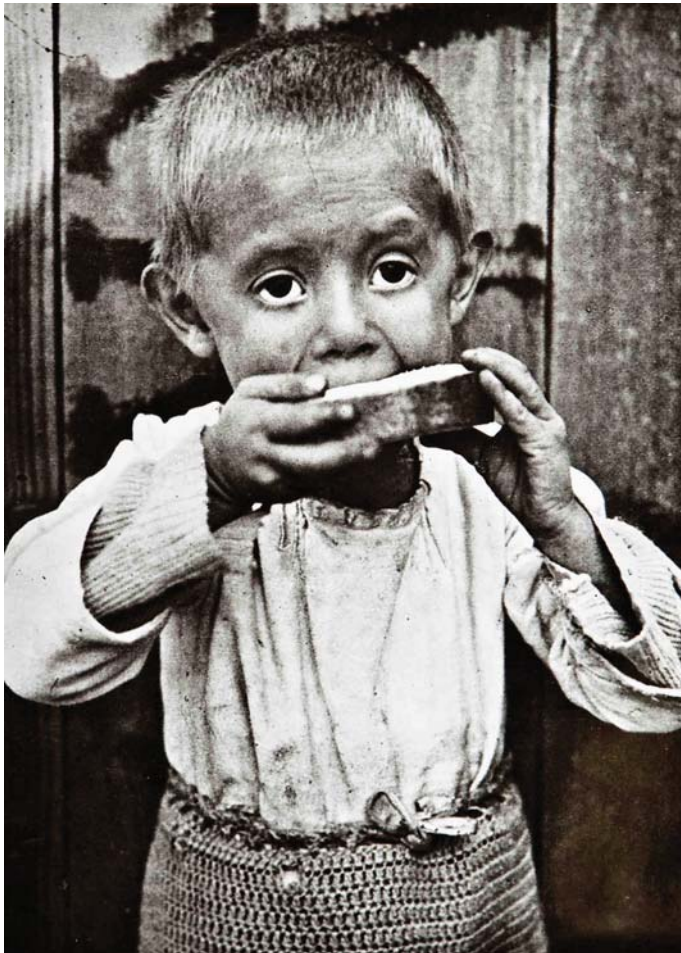
Mert a proletár az nem valami egységes típusa a társadalomnak, sőt, a proletár a félben maradt lény, akiből nem lett se paraszt, se gazda, se gyári előmunkás; se gondterhes kereskedőfőnök. Aki elért valahova, az már nem proletár, azt meg lehet nevezni műfaj szerint: éjjeli portás, vagy szén- és fakiskereskedő, vagy bádogos, vagy valami, aminek neve van, mert a neve után adót fizet: a polgár ott állapodik meg, az adófizetés az ő stigmája. De a proletár, az a semmi. Az a híg és kocsonyás élőlény, amely egyszer gilisztának látszik, mert földet majszol, máskor békának, mert kuruttyol, vagy lócitromnak, mert ott felejtette a sors a kerekék alatt: pedig mindig ugyanaz, a semmivé alakult valami, amiből már soha valami nem lesz, mert elnyelte a semmi.

Most ez a Semmi ez megválthatja-e magát: hogy lesz némely semmiből Valaki?

Akkor mi ketten éjfélig együtt maradtunk József Attilával. Ő szegény bús élete különös hányattatásait mesélte, mintha most az egyszer szíven szúrta volna valami, s minden vérét el kellett folytatnia, míg csak az üres artériák maradtak lazán, fehéren és lankadtan. De minden eseményének filozófiája oda torkollott: belőle nem lehet semmi, mert nem lehet elhitetni a világgal, sem önmagával, hogy ő még ebben az életben valamit elérhet. Nem is tudja, mi az, amit elérhet. Mikor kislány volt, azt mondja, történt, hogy az édesanyja azt mondta neki, menjen el és hozzon kenyeret. Már akkor senki más nem tudott hozni csak Ő. Mert volt neki egy boltosa, aki neki hitelezett, de csak neki, természetesen folyószámlahitel volt, mondta, mert soha befizetés nem történt erre a számlára... Hát ő elment a boltjába, háború volt, sokan voltak. Ő szerényen várt. Már akkor tudta, hogy neki a sorsa a várás. Sorra várni. Akkor esetleg ő is kaphat. A boltba új és újabb vevők jöttek, s mindenkinek volt pénze, és mind fizetett és kapott. Kapott és fizetett. A könyöke mellett ott volt egy polc, amelyen bélesek voltak. Olyan házisüteményféle hadisütemények. A boltban sokan voltak, s mind takarta őt. És ő akkor úgy gondolta, életének legfőbb célja, ha egy bélest elemel, s azt hazaviszi az anyjának, hogy ezt is adták „hitelbe”. Sikerült. Akkor még mindig csak ott kellett állnia a bélesek mellett. Gondolta, a nagyobbik nővérének is visz egyet. Azonban mikor éppen nyúlni akart, a boltos rászólt: „Te mit akarsz?” Majd meghalt, míg kinyögte, hogy kenyeret. A boltos levágott egy fél kenyeret, s odaadta és azt mondta: „Akinak kenyér kell, annak kenyér kell.” Nem mondott semmi egyebet. De ő tudta, hogy biztosan meglátta, mikor elvette a bélest és arra célzott. És soha többé nem mert bemenni a boltba... Ez a proletársors.

Lehet-e ezt áthidalni?... Lehet az, hogy valaki saját magát újra teremtsen, és az emlékekből kitörülje a múltat?

Kérdeztem, hogy lehet, hogy iskolákat végzett? Vártam, hogy itt bukkan ki az őserő: hogy valamiképp, ahogy milliomosok szokták elmondani gyermekkorukat: újságot árult, aból fedezte a vizsgadíjat... Ez nincs... Egyik nővére egy hód-

Kálmán Kata: Varga Laci, 1931, Budapest (Kálmán Kata: Tiborc, 1937)

mezővásárhelyi ügyvéd felesége lett, s akkor azok magukhoz vették, és gimnáziumba járatták...

Hát a szerelem: az egyetlen erő, mely áthidalhatja az „osztályokat”? A nővér szerelme, ahogy fölemeli a porból a Megváltót?

„Igen, de, mondta, úgy tartottak a háznál, mint szegény rokont. Nővéremben a nagyságos asszonyt láttam, s a sógoromban a doktor urat.”

Ennél már nagyobb csodát még egy költő sem tudhat elképzelni. A proletársors nem eresztette ki markából. Egy magasabb társadalmi szinten a mélybe leszorítva éltette. Egyidejűleg volt hatodik gimnazista és ferencvárosi utcagyerek. Hogy egy pillanatra se szűnjön meg benne a tudat, hogy ő nem jogérvényes jelölt az úri huncutság síkján, ő csak egy pórázon tartott utcai ebecske, aki véletlenül nem a szeneskamrában hál, a Haller-mozi udvarán, hanem az ügyvéd sógornál a hátsó kisházban, de a kettő ugyanaz.[...]

Az ő élete kireperálhatatlannak látszott előtte, már akkor is. Energiakészletét a proletársors emésztette föl, már semmije se maradt, csak költői zsenije... Nem tudom, szokott-e ezekről a titkokról másoknak, barátainak beszélni: előttem akkor úgy nyilatkozott meg, mint a gyónó a pap előtt, mint az elítélt a mentő tanú előtt, akire rábízta elveszett állapotának titkát. Azért hívott találkozóra, mert arra kért, hogy ha egy szerzői estet tart, én is beszéljek ott vele, de ez már réges-régen eltűnt benne, mikor a nagy titkokat kidermedt szemmel, rám függesztett áhítattal mondta s mondta – fájdalmas véletlen folytán, hogy éppen egy proletársors fényképei voltak előttem –, tehetetlen apellálás lett, már nem hozzám: önmagához. Az Is-tenhez. Ahhoz, aki Nincs, s kellene, hogy Légyen.

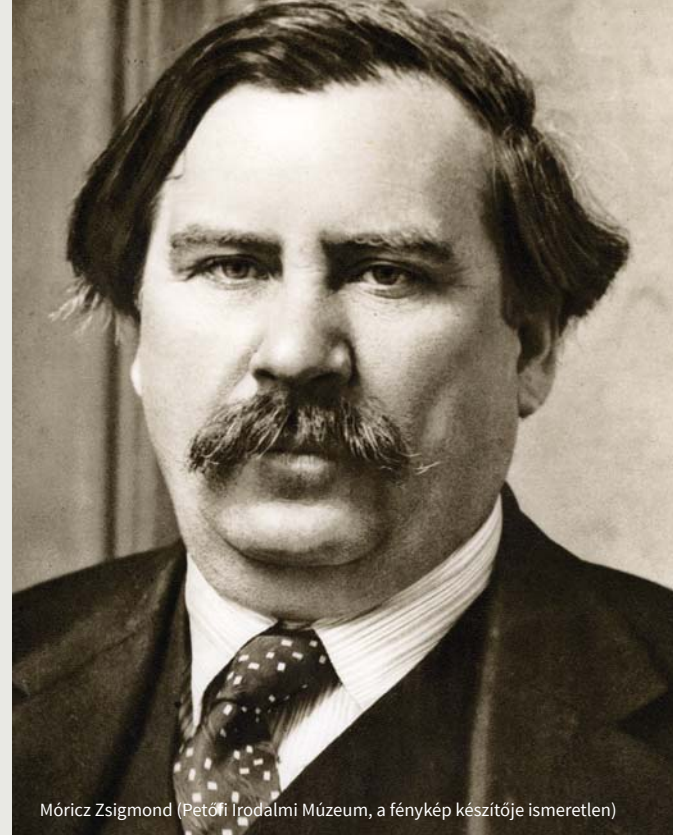
■ (Szép Szó, 1938. január–február)

Nagy Endre MÓRICZ ZSIGMOND ARCKÉPE 99

Szemöldökcsontja és poccsontja mongolosan kiszögellő. Hatalmas, homlokát hosszúra növesztett, sűrű szőghaja keskenyíti. Ferdemetszésű apró, zöldes szemét ritkán látni tágra nyitva. Legszívesebben hunyorítani szokott vele. Orra tömpe, alatta bozontos bajusz, mely – ha leveses ételt eszik – belelóg a kanálába. A bajszát kezefejeével szokta elsimítani. Szája szép metszésű, de ha nevet, csúfondárosan széthúzza, ilyenkor látszik gyönyörű hibátlan fogsora. Ilyen egyforma, hibátlan fogakat már csak sátoros cigányok és nagyon öreg hölgyek szájában látni. Álla élesen rárajzolódik széles tokájára. Nyaka kurta kálomista-nyak, alakja tömzsi, szélessége a valóságnál alacsonyabbnak mutatja, hasa kicsit pohásodó, de általában inkább izmos, mint kövér.

Lassan, de hosszú léptekkel szokott járni, mint a magvető paraszt a barázdában. Ha leül, mindig mintha nagy testi fáradtság terhe roskasztaná le. Megüli a széket, mint ahogy Deák Ferenc szobra ül a Duna-parton. Mielőtt megszólal, tétovázik és akkor is mindig messziről kezdi, csak lassú kacskarin-góval kanyarodik rá a mondanivalójára. Kiejtése tisztaháti, az é-ke-t egy kissé í-kké nyújtja. Anekdotáinak sohasincsén előre kihegyezett csattanója. Ha valamit elbeszél, az mindig úgy hat, mint valami kiszakított regényrészlet, se eleje, se vége, de minden szava pontosan élethű. Vitákban aperszükkel, fölvil-lanó elmésségekkel csatázni nem szokott. Véleményei sokkal mélyebben gyökeredzők, semhogy könnyelmű szócsatákra bízná azokat. Szeret munkájukon bibelődő szegényemberekkel elbeszélgetni, ilyenkor úgy beszél, mintha egy szinten állna velük. Beszélgetéseit fel szokta jegyezni, legjobban szereti a szür-ke mondatokat, egy-egy szürke szó finom árnyalatát gourmet módra élvezi. Hangja mindig vontatott, egyforma. Indulatai nem ütnek át rajta. Mérges talán sosem volt még. A feleségét úgy szólítja: „kedves”. Ha véleményét kérdezed, sohasé válaszol azonnal, előbb nagyot hallgat, aztán ő vallat ki téged. De egy-szer kimondott véleményében hajthatatlan. Vendégszerető, de nem tüntetően. Ha beállítasz hozzá, ehetsz-ihatsz asztalánál,

Móricz Zsigmond és családja, Leányfalu (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

Móricz Zsigmond (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

elszállásolhatod magad házában. Nem kínál, de nem is kérdezi, hogyan kerültél ide.

Ruhájának a kelméje mindig finom, nehéz szövet, maga szokta kiválasztani, kialkudni. De a szabásán meglátszik, hogy kis szabó munkája. Ékszer, cifra nyakkendőt sohasé hord, de mindig kifogástalanul tiszta. A felesége szeme ragyog rajta mindig. Nyaranta Leányfaluon kihajtott gallérú inget visel borjúsza-jú ujjal, ezt a felesége maga varrja neki. Ha dolgozik, szemér-mesen elzárkózik. Emberfia még rajta nem kapta a munkáját. Masszában is rengeteget dolgozik, de akármikor állítasz be hoz-zá, mindig egy lézengő kisbirtokost találsz, aki az utat araszolja, valami kibicsaklott padot kalapál helyre vagy más ilyen semmi-munkán piszmog, hogy az idejét agyonverje. Amikor *A fáklya* című hatalmas regéjét írta, párhuzamosan szobányi területen a japán módszerű kapás-búzával kísérletezett. Mikorra a búza kalásza megérett, a regény is elkészült.

Dohánnyal, szesszel nem él, tehát jó étvágyú. De egyáltalán nem ingyenc. A cifra francia ételkültemények iránt nincs érzéke. Szereti a babot, lencsét, füstölt oldalast. Kedvenc étele, a fele-sége főztje. Gusztusában maradt néhány atavisztikus vonás az ősparasztból:

1. Nem dohányos, de ha vendége kedvéért szivarra gyújt, olyan élvezettel szívja végig, mint választópolgár szavazás nap-ján a Médiát.

2. Szeszestalt nem iszik, de ha az ivótársaság csúfolkodik vele, szürcsölés nélkül nyeli a bort és leissza az egész társasá-got.

3. A kútvíznek olyan rajongója és ismerője, mint némely gavallér ingyenc a francia likőröknek. Szomjúság nélkül is inni tudja a kútvizet és élvezi eltérő sajátságait. Ez a víz „lágý”, az „kemény”, amaz „vasas”. Régebben néha az ő nyugalmas, mély lelkén is végig borzongott a nyugtalanság. Úgy érezte, hogy ő még nem „élt”. Ilyenkor monoklit tett a szemére és bemerészkedett a zsidobongó „New York”-ba. De hamarosan csalódva kotródott haza. Aki az ő intim életrajzát akarja majd megírni, nem sok dolga akad, megírhatja a bibliai pátriárkák történetelen történetét.

■ (Nyugat, 1924)

„Nagy terveket főzők”

Móricz Zsigmond mint a Nyugat szerkesztője

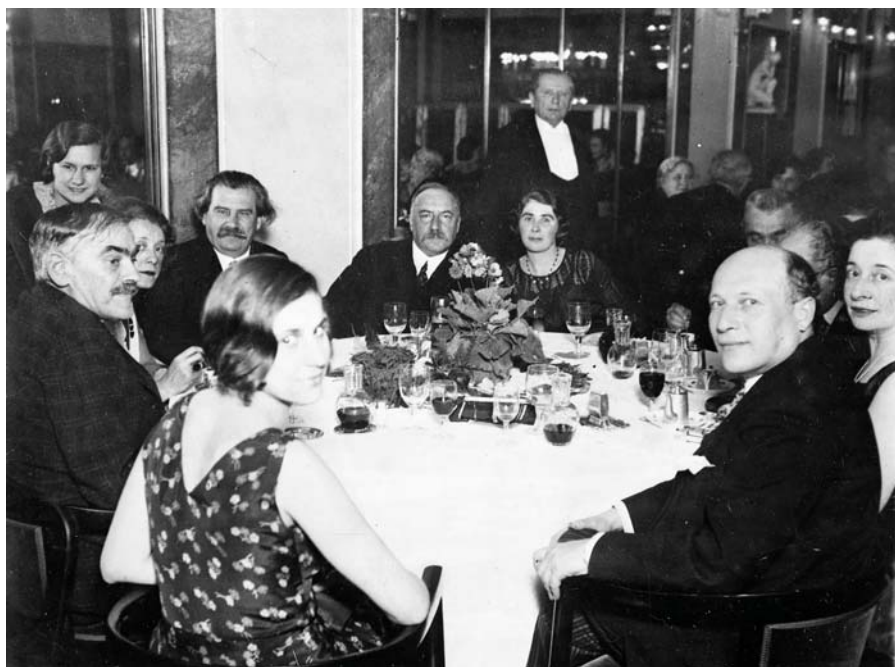
BUDA ATTILA

1929. október 28-án Osvát Ernő, a Nyugat addigi első embere, lánya halálása mellett, követve gyermekét, öngyilkos lett. A szerkesztőségben – mivel Babits Mihály az év első felében, Osváttal megegyezni nem tudván, felhagyott a szerkesztői tevékenységgel, amelyet érdemben úgysem gyakorolhatott –, egyedül Gellért Oszkár képviselte a folytonosságot, akinek (és népes családjának, valamint testvérének) ez volt az egyetlen megélhetési forrása. Ő azonban addig csak a technikai feltételek biztosításában szerzett jártasságot, viszont egzisztenciális kényszert jelentett számára – egyetlen bevételi forrásként – a lap fennmaradása. A következő napokban tehát – a résztvevőket a maga módján manipulálva – több tárgyalást kezdeményezett Fenyő Miksával, aki a Nyugat-részvények többségi tulajdonosa volt, illetve Babits Mihállyal és Móricz Zsigmonddal, akiket, részben presztízssokokból is, tényleges szerkesztőnek akart megnyerni.

Móricz Zsigmond november 5-én, a Gellért Oszkárral folytatott meg(rá)beszélés után gondolt először a Nyugat átvételére. A következő nap megkapta a részvénytársaság gazdasági nyilvántartását, s abban fehéren-fekétén előtte állt a folyóirat anyagi helyzete. A Nyugatnak adóssága 24 000 pengő, s ez csak ezer pengővel volt kevesebb, mint a lapot fenntartó részvénytársaság alaptőkéje; Osvát szerkesztési gyakorlata csődbe vitte a lapot, illetve: nem sikerült annyi olvasót találni, akik előfizetéseikkel fedezték volna az összes működési költséget. Móricz még aznap tervet is készített az általa vezetendő lap működéséről, de pénze nem volt az adósság kifizetésére, ahogy a kezdőtőke előteremtésére sem. Ezért további tárgyalásokat folytatott Fenyővel és Babitscsal, utóbbi a prózai

közlésekbe nem akart beleszólni, őt csak a versek és a kritikai rovat érdekelt. Móricz azonban csak egyszemélyes szerkesztést tudott elképzelni, az adósság három részre osztása mellett. Több egyeztetés és tárgyalás után, miután a lap és a kiadó gazdasági ügyeiben döntő jogkört kapott, mégis belenyugodott a közös szerkesztésbe.

Ezt követően azonnal hozzákezdett a Nyugatnak saját szájíze szerinti átalakításához. Először is levetette a főszerkesztő Ignótus nevét a lapról. Majd nagyarányú

Nagy Endre, Móricz Zsigmondné Simonyi Mária, Móricz Zsigmond, Pekár Gyula, Gellért Oszkár és mások (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

levelezésbe kezdett, melynek célja a régi munkatársak értesítése a változásokról, és invitálásuk műveik közlésére, új szerzők felkutatása, és az olvasóközönség bővítése volt; ebben nem gátolták az ország megváltozott határai, sőt: fokozott mértékben kívánt támaszkodni az elcsatolt

NYUGAT	
SZERKESZTIK: MÓRICZ ZSIGMOND és BABITS MIHÁLY	
XXVI. évfolyam 1. sz. 1929. január 1.	
BABITS MIHÁLY: Bűntudat (Vers)	1
MÓRICZ ZSIGMOND: Újvi közlés	2
KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Önmagamról	4
TÖRÖK SOPHIE: Hítt tanácsadó ír (Regény, I)	9
BUDAY GYÖRGY: Az agrárpolitika-megvalósulása	32
ILLYÉS GYULA: A Kapuvölgye (Vers)	36
DALLOS SÁNDOR: Mit a kiveri kutyá (Elbeszélés)	40
NYUGAT-KONFERENCIÁK:	
LAJTHA LÁSZLÓ: A népszavazás	21
GARTNER PÁL: Vann-e szabad akarat?	24
MARKUS LÁSZLÓ: A színház és a közönség jövője	27
FIGYELŐ:	
GYERGAI ALBERT: Kosztolányi	57
RENDEK MARCELL: Tamás Aron új könyvei	62
NAGYPAL ISTVÁN: Oláh György: Lelki és Történelmi	63
ILLYÉS GYULA: Gereblyés László: A döntés felé	64
GYÖRGY OSZKÁR: Jankovich Ferenc: Kenyér és Szegénység	65
KASSAK LAJOS: Schalom Asch: Pétervár	66
FRANÇOIS PREIGNAC: A francia értelmiség és a forradalom	67
REMENYI JÓZSEF: Új amerikai regények	69
SCHÖPFLIN ALADÁR: Színházi bemutatók	70
FARKAS ZOLTÁN: Képzőművészeti kiállítások	73

Előfizetési ár: negyedévre 10 P
60 sz., 600 ltr., 100 dinár
Egyszeri kiadás: 12.50 P

Egyes szám ára: 2 pengő
12.50 Kr., 60 ltr., 80 dinár
Egyszeri kiadás: 2.50 P

UJÉVI SZÁM

területek íróira. Figyelmet fordított az anyagi háttérre is, a közléseket, amikor csak tehetett, igyekezett összekapcsolni az utódállamokban a folyóirat előfizetéseivel. A határon túliak mellett természetesen inspirálta és felhasználta a hazai szerzők munkáit is.

A megjelentek névsorát összehasonlítva az Osvát szerkesztette lappal, látszik a változás, amely bizonyos értelemben jót tett a Nyugatnak. Valóban felfrissítette a folyóiratot és egyes hangsúlyain módosított: mivel az 1908 óta megváltozott társadalomban próbálta a helyét *máshol* megtalálni. Ennek a törekvésnek azonban kettős következménye lett. Egyfelől a régi szerzők egy része elhatárolta magát az új Nyugattól, másfelől a politikai paletta bal és jobb oldaláról egyaránt támadások érkeztek. Ahogyan Osvát személye polarizálta a Nyugattal kapcsolatba kerülőket, ugyanúgy az új szerkesztő is mintegy megszürtte a lappal kontaktust kereső szerzőket.

Móricz igyekezett a saját elképzelése szerinti olvasóközönséget is megtalálni. Elsősorban az általa személyesen ismert kálvinista egyház vezetőin keresztül a fennhatóságuk alá tartozó lelkészeket, valamint tanítókat, mint a falusi intelligencia képviselőit kereste fel, olvasóként s terjesztőként egyaránt számított rájuk. De sok sikert nem ért el, az egyházi vezetők legfeljebb nyugtázták a szándékot, ám szemükben a Nyugat ugyanaz maradt, ami volt: a változás nem tudta ellensúlyozni a lap számukra ellenszenves múltját. Egyedül Ady Lajos írt ajánló

kutatása, a kiadóhivatal munkájának, a terjesztésnek a javítása, itt viszont a Gellért-testvérekkel került érdeklentetőbe. Ráadásul Babits és Móricz alkati és művészetfelfogásbeli különbsége sem oldódott fel, csupán rövid időre látenssé vált. De már az első közös szám szerkesztése után Babits szóvá tette, hogy az általa lényegesnek tartott versközlési és kritikai elvek ugyanúgy nem teljesültek, ahogy korábban sem. Erre Móricz felosztotta a Nyugat terjedelmét kettőjük között: az öt ívből kettőt Babits, kettőt Móricz vehetett igénybe, a maradék egy ív pedig a regények számára lett fenntartva, bárki is írta azt.

Móricz leveleire az anyaországból, a környező területekről és a világban szétszóródott magyarság képviselőitől egyaránt érkeztek válaszok, kéziratokkal együtt. Másik terve a magyarság sorskérdéseinek, legégetőbb gondjainak felderítése volt. Ennek végrehajtásához minden Nyugat-számot egy központi téma köré akart szerkeszteni. Azonban nem elégedett meg csak avval, hogy így, a lapon keresztül szóljon olvasóihoz, a tízes évek országjárásaihoz hasonló vidéki Nyugat-matinéket szervezett, valamint folytatta a határon túli propagandát is. Eredményei sajnos elég vegyesek voltak. A ha-

ködedi szerződést, s ennek következtében Fenyő a saját részvényeit Móriczknak ajánlódokozta, aki immár többségi tulajdonosként Babitsot kiléptette a szindikátusból, viszont havi fizetéssel járó szerkesztői állást biztosított neki, Móricz pedig a lappal és a kiadóval kapcsolatos teljes cselekvési szabadság mellett megszerezte a működéssel járó összes felelősséget is. Új elképzelése a Nyugat Barátok Körének a létrehozása volt, a tagoknak rendszeres előadásokkal és kedvezményes, a kiadó által megjelentetett könyvekkel, amelyek ára fogja a vállalkozást fenntartani. Ezzel azonban ismét beleavatkozott a kiadó életébe, ami fokozta a Gellért-testvérek ellenkezését. Ráadásul a fizetések csökkentését szorgalmazta. Ezt az intézkedést megpróbálta összekapcsolni avval, hogy Gellért Hugó (Gellért Oszkár testvére) helyébe lányát, Virágot alkalmazza majd titkárként – vagyis a Nyugat az egyik család vállalkozásából a másikba került evvel.

1931 januárjától elkezdődtek a Britannia szálló egyik termében a Nyugat Barátok Köre napi előadásai, eleinte hetente előre megállapított programmal. Az újdonság varázsával azonban csökkent az érdeklődés és a résztvevők száma, megtartásukhoz nem volt elég érdekes, vonzó és változatos a műsor. Móriczknak voltak más elképzelései is: reklámcélok-ból fényképsorozatot jelentetett meg a Nyugat íróiról, könyvek árusítására felállította a Nyugat sátrát a Nemzetközi Vásáron. Könyvkereskedést és színházi osztályt is létrehozott, mert bevételt remélt ezekről. Együttműködési szerződést kötött a Genius–Lantos részvénytársasággal, s két antológiát jelentettek meg, az egyiket Móricz, a másikat Babits szerkesztette. Előfizetők szervezésével akarták biztosítani a sikert, de Móricz, talán némi túlzással azt jegyezte fel október végén naplójába, hogy a tervezett háromezer előfizetéből hármát sikerült megszerezniük.

Az 1932-es év előfizető- és olvasószervező eseményei közé tartozott a Nyugat fennállásának 25. évfordulója a Zeneakadémián, jeles képviselők fellépésével, az ekkor készült fényképek közismertek. Május elsején tartották meg Budapesten a Pen Clubok íróinak nemzetközi kongresszusát, ami kiváló reklámlehetőséggel járt. Érdekes kettőség figyelhető meg Móricz gazdasági elképzeléseiben. Leányfalui építkezéséről ezt írta naplójában: „A kútépítés kétezer pengőbe kerül, s ezt most adósságra csinálom, és pedig sürgősen lebonyolítandó adósságra. De a

Nyugat-est a Zeneakadémián. Bíró hangversenyrendező, Ascher Oszkár, Gellért Oszkár, Laczkó Géza, Móricz Zsigmond, Schöpflin Aladár, Török Sophie, Füst Milán, Erdélyi József, Szép Ernő, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes, 1930 (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Turul Fotóriport Iroda)

levelet a tankerületébe tartozó iskolákba; az általa küldött, testvéréről szóló írást viszont Móricz nem közölte a Nyugatban. Ugyanakkor szerződést akart kötni az Athenaeummal a lap fenntartására, de a nagy kiadó vezetői nem láttak üzletet ebben a lehetőségben. Marad tehát a korábbi aprómunka: könyvkereskedők fel-

táron túli magyarság képviselői ugyan örömmel fogadták jelentkezését, mégis csak személyes látogatását pártolták, a Nyugat ismertetését már nem annyira.

Móricz először 1930 augusztusának a végén döbbsen rá, hogy mit is vállalt, mibe vitte az anyagi nyereség illúziója. Módosítani kívánta az alig fél éves mű-

„Inkább van képességem az üzletre, mint a filozófiára”

”

■ Naplóbejegyzés, 1929. december 15.

Két teljes hétig beteg voltam. [...]

Ez alatt a két hét alatt éjjel-nappal a Nyugat ügyével foglalkoztam. Lassan tisztába jövök az egészszel. Elég reménytelen. A közönségre alig lehet számítani. Úgy látszik Gaál Endrének igaza van, aki azt mondta – a lapot nem az előfizetők tartják fenn. A lapot úgy kell kezelni, hogy az előfizetők ingyen kaphassák. Hirdetést és szubvenciót kell szerezni.

Szubvenciót! Hegedüs Lórántnak¹ írtam, el is jött. Tízezer pengőt szabtam ki, a TÉBÉ²-re, amelynek ez a bolond az elnöke. Meg is ígérte, január végére. Van régi pausále³ kb. 10.000. Még tízet kellene keríteni. De az irodalmi társaságainknak semmi pénze. Ha Voinovich⁴ ügyesebb ember volna –, de az nem csinál, pedig a Magyar Írók Egyesülete így közlönnyhöz jutna. Ha ki tudna tízezeret szorítani, lehetne nekik egy rovatot adni.

És a hirdetés. Most van évi 4000 P. Ezt legalább tízre kell emelni. Blockner iroda a legfontosabb hirdetési iroda nálunk. Ezzel.

Vágy Mikessel.⁵ Tele vagyok ötletekkel. Van egy ideám, hirdetési albumokat csinálni íróilag nagy cégeknek. Rimának⁶ négy nyelven stb.

Érdekes – Miklós öcsém jót mondott tegnap: „a közállapotok itt úgy leromlottak, hogy az alkalmazottaknak kell az üzemet átvenni a művészeteknél. Színházigazgatók, írók lesznek, szerkesztők, tulajdonosok szintén. Pénzembernek nem fizeti ki magát többé, mint üzlet, komplikáltabb is lett. Érdekes, hogy írók stb. ezt a képességet is bírják.”

Érdekes nálam, hogy ötven éves koromig eszembe se jutott, s úgy látszik, most tényleg kisül, hogy erre is van bennem képesség.

Inkább van képességem az üzletre, mint a filozófiára. Írók jönnek össze nálam, s a vitáikat elméleti kérdésekről úgy hallgatom, mint egy üzletember. Hadd vitatkozzanak: nekem dolgozniuk.

Milyen távolság január 1. óta. Nálam.

Egész évben voltaképp csak gyakorlati dolgokkal foglalkoztam. A színpad technikai problémái foglalnak le. S most egy folyóirat.

Aranyban is volt gyakorlati érzék. De nem sikerült neki, mert korlátozva érezte magát. Csak érzéke volt – nem fejlesztette tudássá.

Nyugat sok mindenben segítségemre van és ellenszámlára vásárolok meglehetősen dolgokat, hirdetési ellenszámlára, tehát ingyen.” Másfelől viszont az anyagi nehézségeken úgy próbált meg úrrá lenni, hogy saját írásaiért nem vett fel honoráriumot, és sokat írt a lapba, hogy másnak se kelljen fizetni. Ugyanezt az önzetlenséget, a megszorítások elfogadását kívánta a kiadó alkalmazottjaitól is. Amikor azonban erre sem javult meg az anyagi helyzet, nem szaporodtak az előfizetők, s a két Gellért sem vette osztatlan örömmel elképzeléseit, úgy érezte, hogy őt olyan vállalkozásba csalták, ami eleve nem lehet nyereséges. Így aztán, az általa hozott áldozatok ellentételezésekképpen a Nyugat lehetőségeit felfedezve, maga is igyekezett bizonyos összegeket, mintegy vigaszdíjként is, megszerezni.

Ősszel egy újabb terv, a Nyugat Akadémia megvalósítása ötlött fel benne, meg is tartották az első találkozót az Ostande Kávéházban, de sikert nem aratott vele. Végül, más megoldás nem lévén, Móricz és lányai váltót írtak alá, s az így szerzett pénz biztosított alapot a Nyugat további megjelenéséhez. Móricz a Nyugat talpra állítását ezután nem a közönség, hanem az írók felől próbálta meg. Egy Nyugat Irodalmi Társaság létrehozását tervezte, mely a legjelentősebb alkotók megszólaltatásával, műveik átengedésével támogatta volna a folyóiratot. Csakhogy már az első megbeszélésen, szinte csak a társaság nevében és az első három elnökségi tagban tudtak megegyezni.

1932 február elsején Móricz Zsigmond váratlanul levelet írt Babitsnak, melyben elmondta, hogy nagyon belefáradt a szerkesztésbe, szeretné azt abbahagyni, s részvényeit felajánlotta megvételre. Ám ekkor újabb, nemvárt fordulat következett be. Gellért Oszkár, aki nyilvánvalóan törleszteni akart a korábban testvérével együtt Móricztól elszenvedett sérelmekért, kijelentette, hogy arról szó sem lehet, mert csőd esetén büntetőjogi felelősség áll fenn a meghamisított mérleg miatt, amiért az igazgatóság minden tagjának felelnie kell, sőt: Móricz elveszítheti akár Leányfalut is. Móricz először csak nevetett ezen, aztán megdöbben, majd érdeklődött és végül belátta, hogy Gellért Oszkárnak igaza van, s még aznap megfogalmazott egy szerződéstervezetet Babits Mihálynak, melyet késő este Gellért Oszkár vitt el neki. Ennek értelmében, ha a Nyugattal kapcsolatos anyagi felelőssége nem kerül nyilvánosságra, akkor cserébe hajlandó átadni részvényeit Babitsnak, elengedni a lappal szembeni követeléseit a fel nem vett honoráriumokért (amiért egyébként az ellenszámlás fizetésekkel kárpótolta magát), csupán lányai kapják meg a februári fizetésüket, és 300–300 pengő végkielégítést. Egy nappal később elkészült az a jegyzőkönyv, mely az előzetes tárgyalások alapján az átadás körülményeit és feltételeit tartalmazta, – Móricz pedig naptárába ezt jegyezte fel: „Nyugat-ot átadtam Babitsnak. Szerződés aláírása este 1/2 8-kor.”

Móricz Zsigmond felolvas a Nyugat 25 éves jubileumán, Budapest, 1932. január 10. (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Turul Fotó, port Iroda)

Tersánszky Józsi Jenő NAGY ÁRNYAKRÓL BIZALMASAN – Móricz Zsigmond

”

A Nyugat ülte huszonötödik évfordulóját, nagy nyilvános ünnepség keretében, [...] természetes, hogy az emelvényre vonult minden jelentősebb író is.

Hát ott nyüzsgünk, kicsik-nagyok, a föllépés előtt. Legtöbbünk papírral a kezében biflázik. Az izgulat elég nagyra csap ebben a hadban. Hiszen nem hivatásos, gyakorlott előadók gyűltek ide. Sok a félénk szobatudós. Őszinte reszketést, szurkolást is lehet megállapítani egyes szereplőkön.

Nahát, ebbe a társaságba küldte el fiatal, nagy becsvágyú tudósítóját egyik képes színházi újság élelmes szerkesztője. Feladata: vegyen ki nyilatkozatokat az írókból, hogy micsoda hatással van lelkületükre az, ha nem műveik útján, távolból, hanem közvetlen, személyileg lépnek érintkezésbe a nyájas olvasókkal?

– A nagy neveket beszéltesd, fiam, jó hosszan. Amit csak ki tudsz sajtolni belőlük!

Ez a szerkesztői utasítás. Érthető. A két légy egy csapásra esete. A szóbeli nyilatkozat egészen ingyen kézirat a lapnak, sőt az írók hálásak a közlésért.

Hát a fiatal, ügyes újdondász furakodik, nyomakodik oda-fele a nagyságokhoz. Jegyzőkönyvébe szorgalmasan firkantja le gyorsírással a nyilatkozatokat.

Elkapta már Kosztolányi Dezsőt.

Kosztolányi oda nyilatkozott neki, hogy: számára majdnem testi gyönyört jelent az, ha a közönség elé kell állnia, mert úgy érzi, az életnek egészen különös ajándéka egy írónak, ha közvetlen érzékelheti, amint a saját lelkének rezdülleteit átviszi a tömegek lelkére, és rajongást, elbűvölődést csihol ki azokból a művészettel.

Remek!

A kis újságíró ezután Szomory Dezsőnek állja útját.

Szomory Dezsőnek, a maga választékos, egyéni, különös modorában illenék tenni finom nyilatkozatot. De valami föl ingerelte őt. Hát azt mondja:

– Nézze, jó fiam! Az keserű megaláztatása az embernek, ha ahelyett, hogy egyedül önmagával, tehát a legjobb társaságban eregeti sarkányos ragvogással szellemét csapongásra, egy író-

asztal és kitűnő toll támasztékával, megfelelő nivójú lelkeknek adresszáltan, ahelyett így, kihajtva és meggyötörtén, a hallgatóság vegyes és válogatlan tömegének kiszolgáltatva, mint egy rossz ripacs... Mit faggat? Írja, hogy csupa lelkesedésnek látott itt népszónoki ambícióimon csámcsogva... És amit akar!...

Tessék! Pont az ellenkező végtel.

Nosza! Már ront is neki Krúdy Gyulának az ifjú.

Krúdy egykedvűen melázik. És érdekesen fejtegeti:

– Hát tudod, édes kisöcsém, kedves dolog, hogy így beszélgetésre van alkalmam valakinek, író létére, olvasóival, csak hát az emelvény, a túl sok ember, az olyan rideg dolog. *Ha fröccsöt tennénk magunk közé, és úgy csevegnénk, az lenne bűbájosabb...* Ha már erről van szó! Mi a fenének várni ilyen soká itten, szárazon... De ezt ne írd bele, hé! Mert összemorzsollak!...

Na, most Babits Mihály ellen indul ifjú barátunk. Ezt szedi ki belőle:

– Kérem, uram! *Itt nem tudnám ezt a kérdést olyan egzaktul megfogalmazni önnek, mint kifejtettem nemrég kisebb esszémben.* Talán ajánlom, onnan írja ki szó szerint, hogyan kapcsol a közvetlen érintkezés írónál a közönségével...

Ennyi zsákmánnyal megrakodva, kissé mélyebb lélegzetet vesz a fiatalember, amint megpillantja Móricz Zsigmondot. Azt hallotta róla, hogy goromba, és nem szívesen nyilatkozik. Móricz le s föl sétál magában, és olvassa, magolja a papírlapot a kezében. Közben pedig szinte dühösen és riadtan figyel egy és más irányba.

A kérdésre így felel:

– Én?... A közönség előtt?... Őszintén mondjam meg magának? Nekem legelőször is *a hasamra megy, ha ki kell állanom a közönség elé. Most is úgy csikar, pedig mindjárt rám kerül a sor.* Hagyjon most, legyen szíves, békémre. Azt sem tudom, be vagy ki fussak...

Hát ez volt Móricz legőszintébb nyilatkozata. Ugyanaz per se, ami nem jelenhetett meg a színházi közlönyben. Épp azért adom itt közre utólag.

1 Hegedüs Lóránt (1872–1943) gazdaságpolitikus, pénzügyminiszter (1920–21), író.

2 TÉBE: Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete. 1925-től Hegedüs Lóránt volt ennek az egyesületnek az elnöke.

3 Pausále (német): átalány, átalánydíj.

4 Voinovich Géza (1877–1952) író, irodalomtörténész, a Magyar Írók Egyesületének elnöke.

5 Mikos Lajos (1872–1930) író, hírlapíró, műfordító; az Est-lapok irodalmi szerkesztője.

6 Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság.

Bata Imre

A KELET NÉPE FŐSZERKESZTŐJE 99

■ (részlet)

Móricz a Kelet Népe 1940. május 15-i számában Ady Lajost búcsúztatta; a búcsúztató címe keményen csattan: Ady-kor volt. A nekrológ első mondatát pedig nem lehet elfelejteni: „Ha az ember hatvanéves lett, csak két út van előtte: vagy öngyilkos lesz, vagy megfiatalodik.” „Lajoska” is itt hagyta; már csak azt érzi, élni kell, de már csak úgy lehet, hogy „kénytelen újra kezdeni az életet mindennap”.

Sokat változott a világ az Ady-korhoz képest! Különösképpen pedig Móricz életalakulása tekintetében. Már 1933-ban elvesztette azt az intimus kört, amelyben – akárhogy fordult is a világ! – élete állandóságát őrizhette. A Nyugat az ő fiatalága volt, az Ady-kor! Kilépett köréből, de maradt az Athenaeum, maradt az Est-lapok, a megszokott robot, amely azonban élete ritmusa volt. 1939-ben az állami kézbe vett Est-lapoktól is obsitot kapott. Oláh Gábort is ő búcsúztatta a Kelet Népében: „Megfogtuk egymás kezét, két öreg ember, s tűnődve búcsúztunk az ifjúkor reményeitől, vágyaitól és a rövid in-termezzóktól, amit úgy hívnak, hogy: élet.” – Ez az elégikus alapérzés is számít, mikor a Kelet Népe főszerkesztőjével találkozunk!

Annyira számít, hogy a Kelet Népe átvállalásában ez volt a rejtett indíték. Mint ahogy az is fontos, ami azért mit sem változott Móricz életében: az anyagi egzisztencia bizonytalansága. Mint Jókainak, Mikszáthnak, neki nem jött a nemzeti díszkiadás, aminek jövedelméből megszerezhetne volna a birtokot. Aki az élethez ragaszkodik és szegény ember, annak el kell felejtene fárasztó éveit. Móricz úgy érzi magát a Kelet Népe átvállalása pillanatában, mint aki teljesen megifjodott. Körülveszi magát fiatalokkal, föladatokat hajszol, s már-már azt hiszi, az egész magyar irodalmi életet a Kelet Népe köré tudja varázsolni. Programot kínál a lap köré seregülőeknek, s ugyanakkor engedi őket a maguk feje után.

Szélső példát kínál Németh László szereplése a Móricz szerkesztette Kelet Népében. Ismeretes ugyanis, hogy Németh László milyen nehezen igazodott egy-egy folyóirat rendjéhez. De soha olyan jó érzéssel nem dolgozott, mint Móricz keze alatt. Tőle még azt is boldogan viselte, ha meghajszolta. Az *Iszonyt* is kikövetelte műhelyéből a főszerkesztő, s Németh zokszó nélkül tette a dolgát. S ment a főszerkesztővel olvasó-szerző vidéki utakra. Az egyik ilyen útját utóbb bele is írta az *Égető Eszterbe*. Lelkesültsége, jó közérzete titka az volt, hogy Móricz hagyta kibomlani minden mániáját a lapban.

Szabó Páltól vette át a Kelet Népét Móricz Zsigmond. Az utolsó olyan fórum volt, ahol a reformok új nemzedéke

(Petőfi Irodalmi Múzeum)

(Petőfi Irodalmi Múzeum)

még a köz elé állhatott. A Válasszal meg-bővült Kelet Népe azonban ekkor már csak vegetált. Móriczot megfogta a lap címe, megragadta könnyen hevülő képzeletét a lehetőség, s átvállalta Szabó Pál bukdácsoló lapját. Mindjárt át is alakította. Formátumát is kicserélte, amivel azt jelezte, hogy kiszakítja a lapot az irodalmi szűkebb körrel, s az olvasót tette meg a lap egyik főszereplőjévé, mert közvetlen hatást akart.

A Kelet Népe sátor: Móricz Zsigmond és Litkei Erzsébet (Csibe), Budapest, 1942
(Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

Móricz Zsigmond

KELET NÉPE 99

Széchenyi lánglobbanással világított rá a nagy titokra: Kelet népe vagyunk.

Igen: keleti a tűzünk és a hamvadásunk. Keleti a lelkesedésünk mindenért, amit szépnek tartunk, jónak vélünk, s keleti a közönyünk, amellyel hagyjuk elmúlni a szépet és elaludni a jót. Keleti a bölcsességünk, amely mindent megért, s megmagyaráz és keleti a közönyünk, amely előtt lóhalálban vágat el a siker. Keleti a hősiségünk, mellyel folyton nagy fába vágjuk a fejszénket, s keleti a tunyaságunk, amely miatt engedjük, hogy szorgalmasok, ügyesek fát vágjanak a hátunkon. Keleti az úri gögünk, minden fényűzésre, parádéra, pompára való hajlamunk, s keleti az ezeréves szolgaság bennünk, mely kitartóvá tesz a koplalásban és a megmozdíthatatlan szegénységben. Keleti, hogy hibáink az erényeink, amelyek asszimilálnak minden idegent, aki közénk kavarodik, s erényeink a hibáink, hogy elbűvölő értékeink mellett semmi mást el nem tudunk érni, csak a szellemi egységet, s büszkék

vagyunk, hogy evvel ezer év óta fenn tudjuk tartani a magyar szót, nevet és léte-zést, s ez nekünk elég csoda, amin magunk csodálkozunk a legtöbbet.

Keletiek vagyunk vagy nem? Ki tudja? Nem ismer-jük magunkat.

Nem tudjuk eredetünket, saját magunk előtt a legnagyobb rejtelem, hogy az ezer év előtt kelt latin oklevelekben már mai magyar szavakkal vannak meg-jelölve a falvak, a folyók, a sédek, a hegyek, völgyek, a rókaluk és a bikkfa, tehát már akkor magyar tündérekkel volt népes a Dunántúl, s ez arra mutat, hogy talán évezredek óta magyar dal zengett a ligeteinken.

De nem ismerjük mai magunkat sem. Nincs meg a magyar faj pontos felvétele, vegyelemzése, karakterkategóriái. Nincs meg az igazi, határozottan magyarnak éró elem földrajzi, gazdasági, jogi és szellemiségi feltárása. Nem tudjuk, kik, miért és hol vagyunk? Nem tudjuk, kit, miért és mi célból nevezünk magyarnak? Nem tudjuk, hogy a beolvadás mily jelentőségű, hány lángelmét és hány elődsit tulajdoníthatunk ennek a fo-lyamatnak, s mit kezdjünk az egésszel.

Nem ismerjük a jövőnket. Nincs célkitűzésünk, nincs prog-ramunk, nincs tájékozásunk, és nincs szilárd elhelyezkedésünk. Nincsenek nyelvrokonaink, s nem házasodtunk össze mások-kal, hogy elvi rokonokat szerezzünk. Egy napról a másikra élünk, és nyugodtan tudunk aludni a subán, s nézzük a csilla-gok állását az alföldi pusztá egén, s abból tájékozódunk a jövő ezredév felől, mint a három királyok.

Egyet tudunk csak: élni akarunk.

Ezer év óta, évezrek óta lakunk Európa szívében, a született csatatere: ha eddig megtartott ott a magyarok istene, mond-juk, majd csak tovább is elpásztorít jó selymes mezein.

Mert élni akarunk! Élni! Élni! Élni!

S mi öregek, szívesen látjuk: a fiatalok készek a munkára, készek a szervezkedésre, készek a tettre.

Köszöntjük azért az Ifjakat és íme köszöntöm az Olvasót, akivel egyet akarunk: a Magyar jövőndőt kiépíteni.

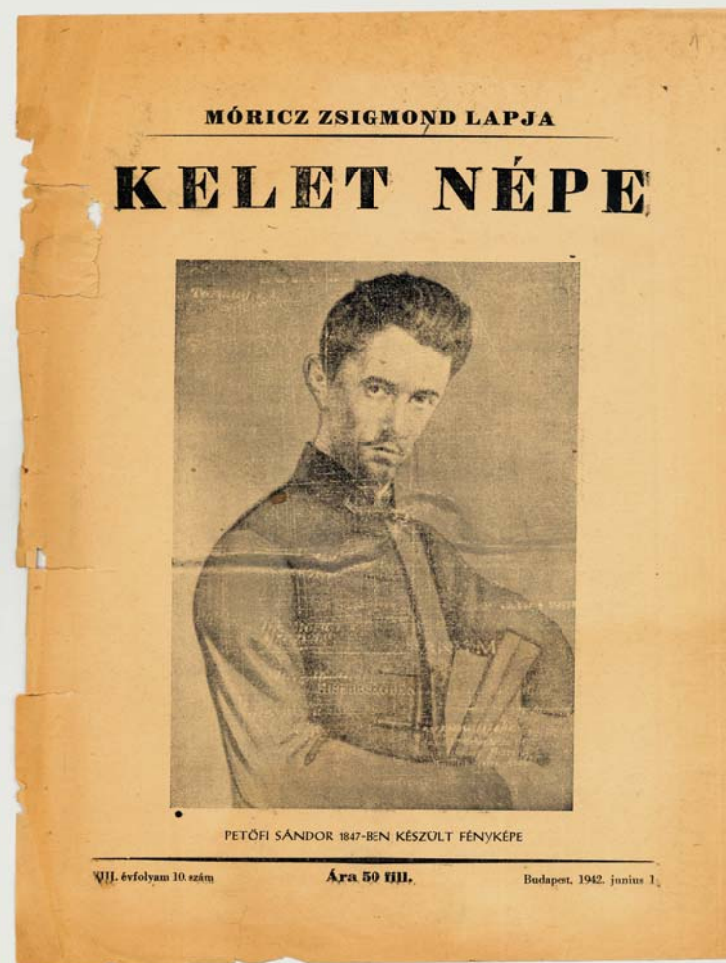
Mint Széchenyi látta: ebben a keleti rajban kicsiny és nagy egyformán megteszi kötelességét.

Térjünk azért munkánkhoz, kevesebb rajongást és több al-kotó munkát.

Evvel nyitom meg a megújult Kelet Népe folyóirat karácso-ny-i lapjait.

■ (Kelet Népe, 1939. december 15.)

(Petőfi Irodalmi Múzeum)

(Petőfi Irodalmi Múzeum)

Az írói lelkiismeret móríczy mértéke

Egy 1931-es levélváltás margójára

CSEKE PÉTER

Móricz Zsigmond ezeket az 1931. március 30-án kelt kolozsvári sorokat olvashatta a Nyugat szerkesztőségében:

„Az elmúlt hetekben heves támadások érték azt az író, akinek műveit mi – erdélyi magyar főiskolai ifjúság – mély megértéssel olvassuk, s akinek tősgyökeresen magyar művészi világlátását és életvallását eszményünkül vállaljuk.

Ha lehet valami egyáltalán több a művészetnél, akkor a Móricz Zsigmond művészete több annál számunkra: szabadságot, bátorságot, tisztánlátást és megtisztulni akarást jelent az nekünk – a józan és becsületes magyar jövő reményét.

Önképző irodalmi szemináriumaink keretében nemrég foglalkoztunk nemes művészetével, és most, ezzel a levéllel, mély tiszteletünk és rokonérzésünk megnyilatkozását óhajtjuk az Ő kezébe juttatni méltatlan bántalmaztatása idején.

Az öntudatos erdélyi magyar főiskolai ifjúság tisztán látja a támadások hátterét, ismeri mindazok mentalitását, indokait és céljait, akik a rohamot vezényelték. Távol áll tőlünk, hogy olyasvalamibe árt-suk magunkat, amihez közünk nincs, és még távolabb, hogy azt higgyük, mintha Móricz Zsigmond bátorításra vagy erkölcsi támogatásra szorulna.

Szeretetünk, becsülésünk és együttérzésünk mégis szinte gyermekesen lelkes szavakat keres, és jólesik magunkat abban a hitben ringatnunk, hogy egy eszméket képviselő, ideálokért küzdő írónak örömet szerez, ha olyanok keresik fel lélekben, akiknél az Ige termékeny talajra talált.

Kérjük, fogadja az alulírott erdélyi magyar főiskolás ifjak lelkes rokonérzésének és tisztelő szeretetének kifejezését.”

Kolozsvári látkép, 1939 (Zempléni Múzeum)

A levél szövegét a Trianon után fellépő első erdélyi írónemzedék (*Tizenegyek*, 1923) egyik szervezője, a Nyugat munkatársa, Jancsó Béla fogalmazta, ugyanő adta közre az általa életre keltett Erdélyi Fiatalok 1931. május–júniusi számában. Természetesen Móricz válasszával:

„Kedves Barátaim, fogadjátok szívából jövő hálás köszönetemet, hogy bizonyosságot tettek a fellélegző magyar kultúra mellett. Addig is, míg személyesen találkozhatunk, szeretettel ölel Benneteket egytől egyre, barátotok: Móricz Zsigmond”

A 74 aláíró között ott találjuk az akkor joghallgató Mikó Imre kisebbségpolitikus, I. Tóth Zoltán későbbi történész, a kolozsvári Hitelt 1936 és 1944 között

szerkesztő Kéki (Kekel) Béla, Kodály zeneművészetének erdélyi szálláscsinálója, Péterfy László (a neves szobrászművész édesapja), a tanulmányait Kolozsvárt végző Makkay Piroska grafikus- és festőművész, Venczel József későbbi szociológus, Debreczeni László építő- és iparművész, Gyallay-Pap Zsigmond szociográfus, Tompa Miklós (Tompa László költő fia, a későbbi rendező, színészpedagógus, színházigazgató), Jancsó Elemér irodalomtörténész, Flórián Tibor költő, Dsida Jenő költő, műfordító, szerkesztő, Demeter Béla szociográfus, Bélteki László költő nevét.

Hogymiértérték támadások Móriczot? A történet dióhéjban: Hegedüs Loránt 1931. febr. 10-én előadást tartott a Cobden Szövetségben, és határozottan állást foglalt a konzervatív irodalompolitika és oktatásügy ellen. Az előadást

Móricz Zsigmond és Balogh Edgár a kolozsvári könyvnapon, 1941 (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Kántor László)

követő vitába Móricz is bekapcsolódott. Amint megjelent *Az irodalom és faji jelleg* című tanulmánya a Nyugatban,¹ a napilapok összützet nyitottak ellene – elsősorban Négyesy László, Milotay István, Pekár Gyula tollából. A vád: hazaárulás, csehszlovák propaganda, internacionalizmus. Ezzel az irodalmi vita politikai színezetet kapott. Móricz ugyancsak a Nyugat hasábjain védekezett. Nyomban kiálltak mellette az eszmeiségét valló fiatalok is.² Az Erdélyi Fiatalok csoportja úgy védte meg Móriczot a támadásoktól, miként 1930-ban József Attilát Szekfű Gyulával szemben.³

Az erdélyi főiskolás fiatalok irodalmi szemináriumai épp azért alakultak meg, hogy a középiskolák magyar irodalom tanításának hiányosságait pótolja a modern magyar irodalom témaköréből. Előadásaik 1931. febr. 17-én kezdődtek, s a programban – mindjárt Ady után – Móricz Zsigmond írói munkásságát méltatták. A vitaindító előadást Venczel József tartotta.

Az a Venczel, akit már tizenhét éves korában „tudós diák”-ként emlegettek, aki éles szemű kritikusa az addigi „cifraszűrös” faluábrázolásoknak. Díjnyertes irodalmi dolgozataival az értelmiség felelősségvállalását felkurbácsoló Szabó Dezsőre és a valóságot látó Móricz Zsigmondra irányítja a figyelmet, minek következtében Jancsó Béla és László Dezső nélkülözhetetlen munkatársává válik az Erdélyi Fiatalok körében. Felvállalja a

munkaközösség által intézményesített – szociológiai és szociográfiai kutatásokra felkészítő – faluszeminárium szervezését, ugyanakkor a Jancsó Elemér vezette irodalmi szemináriumnak is aktív résztvevője. Ez az az időszak, amikor tehetsége alapján fényes írói pályát jósolnak neki. Ő azonban a tudományművelést választja. Ennek ellenére az 1935-ös Hitel szerkesztőjeként nemcsak a leendő kutatóknak, társadalomtudományi szakembereknek biztosít megnyilatkozási lehetőséget, Makkai Lászlóval együtt tömöríti az írói pályára készülő húszéveseket is. Nagyjából már együtt vannak mindazok – Böződi, Jékely, Kiss Jenő, Szabédi László –, akikre Móricz Zsigmond is támaszkodhatott (Asztalos Istvánnal, Jordáky Lajossal, Kovács Györggyel, Nagy Istvánnal, Salamon Ernővel, Szemlér Ferencel, Veress Pállal együtt) a Kelet Népe szerkesztése során, és akik az író halála után a Termést (1942–1944) avatják korszakos jelentőségű folyóirattá. Nem véletlen, hogy a Termés belső köre Móriczot tekintette az írói lelkiismeret mértékének. Móricznak köszönhetően fedezték fel rendre a közösségi irodalom attribútumát: eszmei tisztánlátás, szociális érzék, erkölcsi integritás. Többségi helyzetben sem feledve a kisebbségi sorban szerzett tapasztalatokat.

Az egyetemes magyarság sorskérdéseinek forrásközelében

Beszélgéseink során Debreczeni László nemegyszer hangsúlyozta, hogy eszménykereső ifjúsága Adyban, Móriczban és Szabó Dezsőben fedezte fel az *eszme-teremtőt*. Az ő számbavételéből is tudjuk, hogy Móricz több ízben megdobogtatta az új erdélyi nemzedékek szívét: 1) amikor Makkai Sándor Ady-könyvét a Nyugatban köszöntötte; 2) amikor Osvát Ernő halála után Babitscal a Nyugat szerkesztését átvette; 3) amikor 1931-es szlovákiai látogatása után konzervatív magyar körök részéről minősíthetetlen támadás érte; 4) amikor a Nyugat hasábjain a *Magunk revíziója* egyetemes magyar jelentőségére hívta fel a figyelmet; 5) amikor a bécsi döntés után az erdélyi realpolitika tanulságaira figyelmeztetett; 6) amikor a Kelet Népe szerkesztőjeként a Székelyföld elszegényedésének okait kereste.

Kutatásaink egyértelműsítik, hogy az egyetemes magyarság sorskérdései értel-

mezésének ihletforrását találta meg Móricz az erdélyi témakörökben.

A Nyugat-szerkesztő keleti munkatársai

A kolozsvári Jancsó fivérek már 1926-tól jelen voltak az Osvát szerkesztette folyóiratban, Tamásira alighanem Németh László hívta fel Móricz Zsigmond figyelmét. Aki, Osvát halála után, nemcsak Tamási elbeszélő-művészetével akarta „életszerűbbé” tenni a Nyugat prózáját, Babitscal együtt szerepet szánt a Baumgarten-díjas fiatal írónak a folyóirat erdélyi népszerűségének a növelésében is. Miként a Babitsnak írt leveleiből kiderül, Tamási nagyon megfontolta már azt is, hogy ő maga mivel jelentkezzen a Nyugatban – „amelynek helyzetét és programját” 1930 februárja óta egyre világosabban látta –, azt pedig ugyancsak, hogy kiknek a kéziratáért vállalhatna kezességet. Mindenesetre döntése megszületett, mert arról értesítette Babitsot, hogy a Móricznak tett ígéretét betartotta: „A Pannóniában megígértém volt Móricz Zsigmondnak, hogy küldök egy névsort, amely körülbelül az itteni gárdát jelentené, amelyet jó volna bekapcsolni a Nyugatba is. A mellékelt lapon soroltam fel ezeket az embereket, természetesen anélkül, hogy bármit is tudnának erről.” Sem a Babits-kutató és Tamási-monográfiát író Sipos Lajos, sem a Tamási-leveleket gondozó marosvásárhelyi irodalomtörténész, Nagy Pál nem akadt rá erre a névsorra, ám így sem kétséges, hogy Tamási alighanem a hozzá közel álló – és Móriczcal is megegyező eszmeiségű – Kós Károlyra, Makkai Sándorra, Molter Károlyra, Szentimrei Jenőre, Nyíró Józsefre, Kacsó Sándorra gondolhatott. Bizonyára Jancsó Bélára is, akit még a harmincas évek derekán is arra biztatott, hogy hagyja a kisebbségi társadalomszervezést másra, és térjen vissza az irodalom világához.

Móricz Zsigmond (újra) közöttünk

Két világháború közötti eszmétörténetünk egyik legizgalmasabb fejezete – Móricz Erdély-szemléletének és erdélyi kapcsolatainak átfogó szintézise – még bemutatásra vár egy, remélhetőleg készülő (Móriczot helyi, nemzeti és egyetemes értékei szerint „kanonizáló”) nagymonográfiában. Ám addig is össze-

gezni illene mindazt, amit a Kántor Lajos szerkesztette *Móricz Zsigmond közöttünk* még viszonylag jó időben elkezdett fel-tárni; amit Tasi József nélkülözhetetlen kétkötetes munkája, a *Móricz Zsigmond, a Kelet Népe szerkesztője* a nyolcvanas évek végén nyilvánosságra hozott; amire a Kelemen Lajossal intenzíven foglalkozó Sas Péter erdélyi levéltárakban rábuk-kant; amire a Móricz erdélyi kapcsolatait bújárló kutatók rácszméltek. Ezúttal csak az egymást követő erdélyi írónem-zedékek néhány képviselőjének viszo-nyulására szeretnők nyomatékosabban felhívni a figyelmet:

Tamási Áron

Magyarországi látogatásai és hossza-sabb budapesti tartózkodásai idején Tamási többször találkozik Móriczsal kávéházakban, felkeresi őt Leányfalun. Az 1941-es könyvnapok után – amelye-ken „érték, igazság és szépség igyekezett a hitványsággal megvívni, akárcsak az életben” – Kelemen János értelmezi/ér-tékeli Tamási újabb műveit a Kelet Népe hasábjain. A mese és a valóság szálaiból drámát szövő író *Magyari rózsafa* című regénye aligha illelhető ma a „Tamási legegzenletesebb munkája” jelzővel, a székely falu vergődésének a román ura-lom utolsó (?) esztendejében azonban re-ális magva van. „Lírai játék a valósággal? De nem komolytalan játék” – állapítja meg a szerző.

Balogh Edgár

Miután a polgári demokratikusnak hitt Csehszlovákiából 1935-ben kitiltották, Erdélyben vált a népfronti gondolat hirdetőjévé, az 1937-es Vásárhelyi Ta-lálkozó előkészítőjévé, a Magyarország felfedezésére visszhangzó *Erdély felfede-zése* sorozat megálmodójává. Bizonyára a tíz évvel korábban kezdődött kapcsola-tuknak nem kis köze van ahhoz, hogy a kolozsvári Korunkban nem mulasztotta el felhívni a fiatal szociográfusok figyel-mét az „előttük járó”, *A boldog embert* író Móricz Zsigmondra.

Alighogy Móricz átveszi a Kelet Népe szerkesztését, Balogh Edgártól kér és kap cikket az erdélyi magyarság helyzetéről. Aki erdővidéki (vargyasi) felesége révén akkor kezd megismerni a székelységet.

Cikkében a székely kirajzások útvonaltát követve mutatja be a tömbmagyarság és a szórványok viszonyát. A magyar álom-világ káprázata helyett a magyar népvilág valóságát. „Most látjuk – ekképp össze-gezi felismeréseit –, hogy itt a kevesebb mennyivel több. A mi Adah Kaleh szi-getünk nem is olyan kicsiny. Erdélyen másokkal osztozunk, de kisebbségi vol-tunkban is vagyunk annyian, mint nem egy államalkotó európai nemzet. Törté-nelmet vállalhatunk tehát. Helyzetünk józan számbavételével és szociális felelő-ségünk tudatában meg is valósíthatjuk talán egyetemes magyarságunk s az egész román nemzet között a Duna-völgyi egyenlőség, béke és egyetértés hídját.”

Alighanem az is a felvidéki közös él-ményeknek tudható be, hogy a Kelet Népét szerkesztő Móricz a második bécsi döntés után az erdélyiek közül elsőként Balogh Edgárral keresi a kapcsolatot.

Bözödi György

„Igazi eszményképe az a Móricz Zsig-mond volt, aki a megoldatlan társadal-mi kérdések, nemzeti sorsproblémák iránti figyelmet mindenkor elsődleges írói erénynek tekintette – hangsúlyoz-ta a *Földre írt történelem* című Bözödi-kötetet gondozó Nagy Pál irodalom-történész 1998-ban. – Nem véletlenül került szoros kapcsolatba a Kelet Népét

szerkesztő Móriczsal, aki őt kitüntető szeretettel fogadta munkatársai – fegy-vertársai – közé.” Amiként azt a Kelet Népében megjelent Bözödi-cikkek (*A székelyföldi szegénység. Az erdélyi szövetke-zetek* stb.) is tanúsítják. Székelyföldi or-szájárása idején – 1941 pünkösdjének nagyhetén – Móricz kalauza és útjának megörökítője volt. Termékeny nyár volt ez Bözödi számára is. Befejezte új regé-nyét, kötetnyi székely népmesét gyűjtött – számolt be mesterének október 12-én. Aki három nap múltán a Kelet Népe „Szerkesztői asztalá”-ról küldi a választ: „Örömmel olvasom, mi mindent írtál a nyáron. Meséskönyvednek külön örü-lök. Küldj belőle: az írás csak akkor hat, ha állandó. S minden, ami benned van. A gejrír folyton buzog, a tó csak [akkor], ha követ dobna bele.”

Bözödi akkor még azt reméli, hogy az ő „kedves Zsiga bátyja” hamarosan visz-szatér a Székelyföldre, ahogy megígérte. Erre azonban – az író halála miatt – már nem kerülhetett sor.

1 Nyugat, 1931/1, 285–287.

2 JANCsó Elemér: *A régi és az új magyarság harca*, Erdélyi Fiatalok, 1931/4, 65–67.

3 József Attila összes művei, III, szerk. SZABOLCSI Mik-lós, 61–71, 304–314.

Móricz Zsigmond erdélyi utazása 1926-ban, Kelemen deák társaságában

SAS PÉTER

Erdély összetett – politikai, törté-nelmi, szociológiai, társadalmi, művelődéstörténeti – fogalmának pontos megértését a földrajzi ter-rénüm oly sokat emlegetett lelkét kereső és megvilágosító olvasmányélmé-nyek segíthetik elő. Az építési hivatásá-ból erdélyi mindenessé vált Kós Károly irodalmi stílusának kialakulását így hatá-rozta meg: „írói nyelvemet egyrészt a ka-lotaszegi népnyelv és a székely népballa-dák, másrészt az egykori Senczi Molnár Albert, Heltai Gáspár, Mikes Kelemen és Arany János, illetve a korosztályombeli Ady Endre és Móricz Zsigmond for-málták ki.”¹ A felsorolásban szülőhelye miatt kakukktojásként emlegethető Mó-

ricz bölcsőjét nem a tágan értelmezett Transzilvániában ringatták, mégis hatás-sal lehetett az erdélyi irodalom olyan jeles művelőjére, amilyen Kós Károly volt.

Móricz Zsigmond a novelláihoz, re-gényeihez hosszasan gyűjtötte a régies szavakat, a népies, tájspecifikus nyelvi kifejezéseket. Sajátos, helyszíni adatgyűj-tési módszerére éppen Kós Károly figyelt fel, amikor 1914-ben, a nevezetes sztánai „batyúsbálban”, a református bálban fi-gyelemmel követte. Egyik szervezőként így örököltette meg a látottakat: „Úgy forgolódt az emberek között, mintha közülünk való lett volna. Mosolygott, beszélgetett, táncolt is, és rengeteget jegyzett egész éccaka”.² Valószínű, hogy

a vendégként meghívott író az akkor és ott tapasztaltakat nemcsak a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* című kisregényében használta fel. A számára fontos adatok, kifejezések lejegyzéséhez, egy-egy ihle-tett pillanat megörökítéséhez később is ragaszkodott. Visszatérő, refrénszerű megjegyzése volt a látottak és hallot-tak alapján: „Ezt megírom...” Erre a szokására Szabó T. Attila is felfigyelt: „Köztudomású, hogy Móricz Zsigmond utazgatás, sőt még társalgás közben is kis jegyzetkönyvet tartott kéznél, s abba rózta bele apró betűs jegyzeteit a látot-takról vagy hallottakról.”³ A pesti vendég sem felejtette el kalotaszegi multság-él-ményét, közel húsz év múlva is élénken

Kolozsvár, Mátyás király tér (Zempléni Múzeum)

élt emlékezetében a sztánai báli éjszaka. „Bor és nóta és sok beszéd. Egyéni fejek, személyes haj és szakállviselések és olyan páratlan magyar dialektus, mintha az erdélyi fejedelmek korában volnánk”.⁴

Újabb erdélyi élmények átéléséhez, az ott hallottak lejegyzeteléséhez több mint egy évtizedet kellett várnia. 1926-ban teremtdőött meg annak lehetősége, hogy az *Erdély*-trilógia első kötetének, a *Tündérkert*nek folytatásához a helyszínen kereshessen adatokat és élményeket. Móricz Zsigmond szinte lehetetlen célt tűzött ki maga elé, az annyiszor visszasírt, visszaímodott nagy fejedelem, Bethlen Gábor személyisége legbensőbb oldalának, a lelki embernek a bemutatását szerette volna a széppróza eszközeivel elérni. Érdeklődésének kiindulópontját Szekfű Gyula Bethlen-monográfiájáról írott ismertetésében fogalmazta meg. „Tizenkét év óta foglalkozom Bethlen Gábor életével s történetével... Történelmet írni nagyon nehéz, mert emberek vagyunk, s a történetírónak fölötte kell állnia az emberi együttérzésnek alakjaival szemben. Az a történetíró, aki álmodik, és a jövőt akarja, a szebb jövőt befolyásolni a történetírással, nem alkalmas arra, hogy a múlt történeteivel foglalkozzék. S a konzervatív reakció emberei, kik a múlton csüggenek, s félisteneknek látják a régi nagyokat, szintén nem alkalmasak s nem képesek a történelmi igazság meglátására. De a Bethlen Gábor lelki életének vannak mélységei, amikhez Szekfű nem nyúlt hozzá. Családi életét Szekfű nem kutatta fel, s nem ismerte meg, s nem vette tárgyalásba. Pedig ott vannak életének legfontosabb titkai.”⁵ Ez a szándék, a lelki mélység megismerésének vágya űzte, hajtotta Kolozsvárra. „Szlovenszkóból Erdélybe ment, Bethlen Gábort keresni. [...] talált könyvtárosokat, tanárokat, szerény, komoly tudósokat, akik annál többet meséltek aztán neki a nagy fejedelemről” – emlékezett Móricz Virág édesapjáról írt regényében.⁶ A készülő munka iránti felfokozott várákozás az olvasókra is áterjedt, akiknek a vágyakozását tovább hevítette a Nyugat főszerkesztő-kritikusának, Ignotusnak az *Erdély*-trilógia 1922-ben megjelent első kötetéről írt recenziója: „a *Tündérkert* olyan, mint a lávaömlés, nem tud kristály lenni, mert

tűzfolyam. Isten megáldjon érette: egy darab üstökös csillag, a mindenségből minket súroló, a sarokba szorult magyar nyomorúságban.”⁷

1926 decemberében érkezett meg Móricz Zsigmond a téli hótakaróban pompázó Kolozsvárra. Szeretett volna olyan szellemi ciceronét, olyan kalauzt találni, aki nemcsak a 20., hanem a 16. századi erdélyi világban egyaránt segíti eligazodását. Drága idejét nem kellett hosszas keresgélésekkel tölteni, tudta, kit kell segítségül megnyernie. „Kelemen Lajos történelmi tájékozottságának rendkívüli voltáról a határokon túl is szíllongó hírtől ösztökélve már az 1926-beli látogatása alkalmával maga kereste a találkozást Kelemen Lajossal” – emlékezett egykori mestere és Móricz kapcsolatfelvételére Szabó T. Attila.⁸

Balogh Edgár, Szentimrey Jenő, Móricz Zsigmond, Kelemen Lajos, Nagy István és két pincér kávéházban, Kolozsvár, 1941 (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

Kelemen Lajos – ha volna, aki ezt a nevet nem ismerné – levéltáros-történész 1877. szeptember 30-án született Marosvásárhelyen. Koncz József kollégiumi és Szádeczky Lajos egyetemi tanára hatására korán eljegyezte magát a levéltári kutatómunka szépségeivel. A kolozsvári Erdélyi Múzeum könyvtárának napi-díjasaként, majd a helybeli Unitárius Kollégium tanáraként, végül levéltári és könyvtári főigazgatóként egész életét az erdélyi történelem megismerésének és megismertetésének szentelte. A kolozsvári Egyetemi Könyvtár épületében őrzött negyvenezres levéltári gyűjteményt annak államosításáig milliós nagyságrendűvé fejlesztette. Az Erdélyi Múzeum-

Egyesület titkáraként évtizedeken keresztül szolgálta az erdélyi tudományosságot. Méltatlan körülmények között élve, 1963. július 29-én hunyt el Kolozsvárt. A MTA külső tagjaként, majd posztumusz Magyar Örökség-díjasként egyik szellemi kincsünk.⁹

Kelemen Lajos – a levéltári foglalatosság mellett – lelkesen hódolt az erdélyi hagyománynak, naplót vezetett. Abban történelmi hűséggel feljegyezte: „1926. december 8-án ismerkedtem meg Móricz Zsigmonddal. Nagy Lajos, a Keleti Újság munkatársa szólott nekem, hogy Móricz föl akar keresni. Nem nagy kedvem volt akkor a találkozáshoz, mert a leánykám betegségéért kedvetlen voltam. Viszont kitérni nem akartam, sem nem lehetett s abban egyeztünk meg, hogy délután 5-re otthon várom. Fél hat

felé érkezett Nagy Lajossal s bemutatkozás után Nagy Lajos magunkra hagyott. Leültettem a kályha mellé az öreg zöldes karosszékre, mely éppen neki való volt s én is közel a kályhához egy székre ülve, az [Mikó] Imre nagy szobájában beszélgetni kezdtünk. Én vázoltam itteni sorsunkat és láthatólag sok minden újdonság volt neki. Aztán sor került Bethlen-regényére. Láttam, hogy szép készüllettel jött már s mondtam, hogy itt miféle anyagot kaphat még. Meghívtam a Levéltárba, hogy eredeti dolgokat mutassak neki. Mondtam, hogy én már nyolc év óta nem foglalkoztam Bethlen Gábor korával, de azért pár dolgot mégis tudtam mondani neki is Bethlen kolozs-

vári tartózkodásairól, itteni nagy konyhakiadásairól, a városi levéltár erről szóló följegyzéseiről, az 1628-i színielőadásról stb. bőven tudtam informálni. Háromnegyed hét felé ment el s vele mentem az Újságíró Klubig, hol találkozója volt.”¹⁰ Találkozásuk és együttműködésük nem volt titok, a kolozsvári Ellenzék beszámolt róla: „A vasárnap délelőttöt kemény munkában tölti Móricz. Kelemen Lajossal alaposan megbeszéli, hogy milyen történelmi anyagot kell áttekintenie Bethlen Gáborra vonatkozólag.”¹¹

Az elkövetkező napok is igen sok érdekességet és persze bőséges jegyzetel-nivalót tartogattak Móricz Zsigmond számára. „Hétfőn délben, 6-án – olvashatjuk további együttlétüket Kelemen Lajos naplóbefjegyzéseiben – bementem Óváryékhoz¹² hozzá pár percre. Éppen

neki, hogy ezt ő mily szépen megírja, ha reászánta magát. Hétfőn dél felé feljött a könyvtárba, de alig 20 percet ült ott, mert már telefonon hívták.” Ennyi idő alatt megcsodálhatta a Kelemen Lajos által előkészített szépen kalligrafált címeres nemesleveleket, Bethlen Gábor díszkötésű könyvét, korabeli térképeket, török levelestarisznyákat. Csütörtökön délután az egykori Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában tettek látogatást, ahol Roska Márton régész, tanársegéd korhú emlékeket mutatott. „Együtt néztük meg a fegyvereket – örököltette meg Kelemen naplója –, Bethlen Gábor nyergét – melyet ő kicsinynek ítélt s erre kipróbáltuk – s Bethlen István vadásztörét. Egy órát ültünk ott s távozva, öt percre az EKE múzeumába is benéztünk, hol Orosz Endre egy hideg

is. [...] Nagy örömmel fogadták. Orient bort hozott s tekintettel arra, hogy Móricz s vele mi is az EKE múzeumban, s az úton jól megfáztunk, megittunk a félóra alatt két hét decis üveg bort, ötön. Kétségtelen, hogy a hűléstől ez mentett meg. Orient előszedte az alchimista könyvét¹³ és fordítását, s Móricz roppant érdeklődéssel olvasgatta. Orienttől megtudtuk, hogy az alchimista fölszerelést a Vegytani Intézetből széthordozták s túlnyomólag Bucureştibe vitték. Végül abban állapodtak meg, hogy Orient le-másoltat egyes részleteket belőle s innen egyenesen az Újságírók Klubjába ment a tiszteletére adott vacsorára. [...] Móricz másnap elutazott. Utóbb tudtam meg, hogy a Siguranța adta neki az elutazási tanácsot.”

Móricz Zsigmondot a levéltáros-történész előre beharangozott szakmai tudása mellett egyénisége is lebilincselte. Az újságíróknak elragadtatással nyilatkozott erdélyi kalauzáról. „Kelemen Lajos egy angyal, akit a legszívesebben magával vinne”.¹⁴ A puritán életet élő segítőtől annyira távol állt a személyére irányult nyilvánosság, hogy az írói vélemény megjelenése után napokig csak este merészkedett az utcára.

Móricz elutazása után Kelemen december 21-én kelt levelében fogalmazta meg a regénnyel kapcsolatos javaslatait. „Számталanszor gondoltam Reád és Bethlen Gábor regényedre mióta elmentél, s most hirtelen két dolog készített arra, hogy siessek legalább levéllel föl-

keresni, s valami csekély szolgálatodra lenni nagy céloban. Egyik az, hogy a napokban itt járt Veress Endre s véletlenül, beszélgetés közt kibökte, hogy az Erdélyi Irodalmi Szemlében legközelebb publikálja Bethlen Gábor [Gyula]fehérvári palotája egykori leírását.¹⁵ Ha pedig erdélyi családtörténeti adatokra, nexusokra nézve fölvilágosításokra volna szükséged, úgy fordulj Csíksz[en]tmihályi Sándor Imréhez: Ő banktisztviselő a Magyar Jelzálogbanknál. Jó barátom volt, de itt kellett hagynia Erdélyt. Itt 13 évig szerkesztője volt a Genealógiai Füzeteknek, s nagy családtörténeti gyűjteménye van. Lelkes, Erdélyért élő-haló ember, aki örömmel lesz segítségdre ily kérdésekben. Ugyane vidék – a Mezőség

Kolozsvári látkép (Zemplé-ni Múzeum)

ebédnél voltak már s így csak öt percig voltam vele. Itt vázoltam most pár szóban a középkori mezőségi tavak érdekes vízimadár és állat életét s azt ajánlottam neki, hogy nézze meg jól a helyet, ha lehet, menjen el Szovárra, hol most is láthat ily tavat, s ha megfelel a terveknek, szerepeltethetné a tovilágot a regényében. Móricz Zsigmond felragyogó arccal hallgatta amiket mondtam, s szinte fölkiáltott: – Hiszen amiket Te most mondtál, az egy nagy ajándék nekem! Én az ecsedi lóp közelében éltem s láttam azt a toéletet, amiről beszélsz. – Akkor tehát csak a mezőségi kopár hegységekkel kell beszégetned az ecsedi lóp s átköltöztetve ide, megírhatod amiket ismersz – feleltem, s előre örvendek

szobában valami órát tartott néhány fiatal leánynak és fiúnak. Egy hálósapkát mutatott Móricznak azzal, hogy az a Bethlen Gáboré volt. Igaz is volt, csak-hogy a Mária Terézia alatt élt Bethlen Gábor kancelláré. [...] Én hazamentem uzsonnálni s találkozózt adtunk egy félóra multára, hogy együtt menjünk Orient Gyulához. Ide pedig azért mentünk, mert midőn Móricz nálam, a könyvtárban járt, az asztalomott volt Orient akkor ajándékozott új könyve, *Az erdélyi és bánási gyógyszerészet története*. Ebből mutattam Bethlen Gábor alchimista szerszámain, s nagyon szerette volna megszerezni a könyvet. Mondtam, hogy menjünk el Orienthez, mert ő ad egyet s ott meglátja Bethlen alchimista könyvét

– tóvilágára használható, bár csak vázlatos könyv Sztripszky Híador könyve: *Adatok az erdélyi halászat ismeretéhez*. Én is írtam egy cikkeskét a régi erdélyi tó-árvizekről.¹⁶ Ha gondolnám, hogy hasznát vehetné, szívesen elküldeném. Ha Te az ecsedi lápot behatárolod a Mezőség kopár hegyeivel, nyugodtan írhatod azt a vízi életet, amit ott láttál. El nem felejttem, hogy Takács [sic!] Sándor a *Rajzok a török világból* egyik kötetében miféle gazdagságát nyújtja az egyik cikkében a vízi és mocsárvilág szókincsének. Te ezeket bizonyára ismered; de ismervé sem árt belepillantani, oly szép az a cikk. Végül oda mellékelem azt a csodálatos délibábszerű látványt leírva, melyet Gyallay Domokos barátommal és 50-60 emberrel együtt láttunk dec. 17-én. Fejérvárra alkalmazva is használható. Az akkori embert még jobban megdöbbenette az ily látvány, mint hogy minket meglepett.”¹⁷

A levélben említett melléklet, a kolozsvári Főtéren átélt „csodálatos délibábszerű látvány” leírása elkallódott. Ennek ellenére át tudjuk élni Móricz Zsigmondnak a második apró adatsomót. [...] Kiírtam néhány veszekedő feleselést egy székelvöldi vallatásból, pár jó mondást s végül azt az érdekes, és csodálatos látványt, melynek a régi unitárius kollégium sarkáról Gyallay Domokossal együtt voltunk tanúi. A nagy templom keresztjéről egy óriási függőleges sötét sáv meredt az égnek. Mintha száz drótszállal a tornyot akarta volna valaki fölhúzni az égbe. Ettől jobbra violaszínű, balra szennyes sárga volt az ég. Egyszerre aztán a nagy torony mögött egy hatalmas, óriás méretű, a kölni dóm tornyához hasonló, de fiókos torony árnyéka jelent meg az égen. Megdőbbenve néztük a furcsa látványt. Mind többen állottak meg és senki se tudta, hogy mi. A nagy árnyéktorony pár perc alatt elhomályosult és eltűnt, de az égből meredő drótkötél-forma sötét ibolyaszín sokáig látszott azután is. Az emberek nézték. Mellétünk egy pék azt mondotta: Még 1913-ban láttam ilyenféle dolgokat az égen s akkor is háború lett. Érdekes, hogy a sötét sávot a keresztől az ég felé a főtér nyugati soráról is többen látták. Egy tűzoltókocsi rohant el előttünk s előbb azt hittük egy percig, hogy füst lehet, de mozdulatlan egyenes vonala teljességgel más jellegű volt. Lassan, csendesen eltűnt.”

Móricz Zsigmondot annyira magával ragadta a látomány, hogy *Erdély*-trilógiájának második része, *A nagy fejedelem* ennek felhasználásával kezdődött. (Mégsem ott, hanem az Erdélyi Helikon 1929-es Bethlen-számában, *A nagy fejedelem* című írásában adta közre először.)¹⁸ A jelenség Kelemen-féle korábbi közlése után olvassuk regénybeli, írói metamorfózison átlényegült, három évszázadot régiesített változatát. „A tiszta hideg napban csodálatos látomás volt. A templom tornya felett valami violaszínű köd, amelyet, hogy jobban néztek, olyan volt, mintha fonalak ereszkedtek volna alá a nagy magasságokból. Nyílegyenesen szöktek fel ezek a szálak a mennyboltozatig, mint ha isteni jel kötötte volna a tornyot az éghoz. A fejedelem nagy fekete szemeit merően függesztette a természeti csodára s amint ott állott s nézett, lassan, mintha a torony mögött egy másik torony nőtt volna roppant magasságba. Különös volt ez a második torony, gótikus óriási építmény formáját mutatta, ezer csipkével s apró tornyocskákkal, tisztára kivehetetlen volt, olyan volt, mint a Szent István-torony Bécsben, vagy olyan volt, mint a János Jelenéseinek tornya, mely néz keletre, nyugatra, északra és délre... Sokáig állottak ott s nézték a rendkívüli jelenséget. [...] Egyszerre csak, mintha újabb csoda történt volna, az egész látás ellobbant, eltűnt szemeik elől. Körülnéztek a piacon s íme, az emberek ott álltak, ahogy munkájukban mentek, jöttek, vagy a fejedelmi urakat kíváncsian lesték s valamennyien oly álmélkodó és ijedt mozdulattal kövültek meg. Mindenki látta a látományt. Egy süttőember állott a Koós-ház lába alatt, megszólalt: – Ily-félét láttunk most tizenöt esztendője s meghala Boldizsár s háború leve.”¹⁹

Móricz Zsigmond az *Erdély*-trilógia második kötete, *A nagy fejedelem* egyik dedikált példányát hálája jeléül elküldötte Kolozsvárra. A könyv mai sorsa ismeretlen, de Szabó T. Attila igazolta egykori létezését. „*A nagy fejedelem* megjelenése után olyan saját kezű ajánlósorokkal és aláírásával hitelesítve juttatta el Kelemen Lajosnak műve egy példányát, amelyben köszönetet mond a látomásért Kelemen Lajosnak.”²⁰

Móricz Zsigmond nagyon sikeresnek ítéltette kolozsvári útját, mert a Kelemen Lajostól kapott segítséggel úgy mozgatható Bethlen Gábor korában, mint ha kortársa lett volna. Köszönetképpen az *Erdély*-regénytrilógia harmadik részében – *A nap árnyéka* kötetben – feltűnik a kolozsvári levéltáros jellegzetes alakja.

A mindenről tájékozott Kelemen deák képében örökítette meg kolozsvári nesztora emléket: „S Kelemen deáknak olyan feje volt, hogy abban minden megmaradott és semmi össze nem zilálódott.”²¹

Móricz Zsigmond 1926-ban tett erdélyi utazásának köszönhetjük a magyar történelmi irodalom egyik legnagyobb remekét, *A nagy fejedelem* című regényt. Olvasásakor ne látományként, hanem valóságos személyként emlékezzünk egyik ihletőjére, Kelemen Lajos levéltáros-történészre.

1 Kós Károly: *Ars poetica*, Utunk, 1963, 25. sz. 2.

2 Kós Károly: *Találkozásaim Móricz Zsigával*, Erdélyi Helikon, 1939/9, 607.

3 SZABÓ T. Attila: *Móricz Zsigmond és Kelemen Lajos találkozásai* = Uő.: *Nyelv és irodalom*, Bukarest, 1981, 212–213. (Válogatott tanulmányok, cikkek, 5).

4 MÓRICZ Zsigmond: *Varjúvári legenda (Kós Károlyról)*, Erdélyi Helikon, 1933/10, 677–680.

5 MÓRICZ Zsigmond: *Erkölcsei sarkantyú*, szerk. NAGY Péter, Bp., Szépirodalmi, 1982, 720–725.

6 MÓRICZ Virág: *Apám regénye*, Bp., Szépirodalmi, 1954, 302.

7 IGNOTUS: *Tündérkert* = Uő.: *Válogatott írásai*, szerk. KOMLÓS Aladár, Bp., Szépirodalmi, 1969, 266.

8 SZABÓ T. Attila: *Móricz Zsigmond...*, i. m., 209.

9 Lásd SAS Péter: *Erdély legendás levéltárosa, Kelemen Lajos és az erdélyi magyar tudományosság*, Bp., Lucidus, 2009. (Kisebbségkutatás könyvek)

10 Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj. Fond 593. Naplója megszerkesztve, megjelenés előtt.

11 *Móricz Zsigmond erdélyi programja*, Ellenzék, 1926. december 7., 3.

12 Kolozsváron Purjesz Zsigmond egyetemi belgyógyász professzor a Monostori út 19. szám alatti háza közkedvelt irodalmi és zenei szalon volt. Halála után leánya, Purjesz Olga és férje, Óvári Elemér ügyvéd – Óvári Kelemen jogtudós fia – folytatták az irodalom- és művészetpártoló tevékenységet. A társadalmi élet egyik központjává tekintélyesedett házukat Óvári-szalontként tartották számon. A szalon állandó vendégei közé tartozott Kuncz Aladár, Hunyady Sándor, Bánffy Miklós és Kemény János, valamint a kolozsvári bíró, később politikus, a Nagy Péter álnéven író Grandpierre Emil (Kolozsvári Grandpierre Emil édesapja). Gyakori vendégnek számított Krenner Miklós – írói nevén Spectator – is. Sok kávé elfogyasztott s közben nagyokat vitakozott Kós Károly. A kör bővülésével lépett a szalon tagjai közé Dsida Jenő, akit atyai jó barátja, Kuncz Aladár vezetett be. A Magyarországról érkezett írók és művészek közül Bartók Béla, Dohnányi Ernő, Móricz Zsigmond, Harsányi Zolt, Karinthy Frigyes és Kosztolányi Dezső szerzett felejthetetlen délutánt. Lásd SAS Péter: *Bornemisza Elemérné Szilvassy Karola*, Művelődés, 1997/9, 31–34.

13 Lásd ORIENT Gyula: *Erdélyi alchimisták, Bethlen Gábor fejedelem alchimistája*, Cluj-Kolozsvár, Minerva, 1927.

14 RUFFY Péter: *Világaim*, Bp., Szépirodalmi, 1979, 386.

15 VERESS Endre: *Új adatok Bethlen Gábor fejedelem építkezéseiről*, Erdélyi Irodalmi Szemle, 1927/I, 60–61. Móricz levélben kereste fel a történelmet a palota leírása ügyében. Lásd SAS Péter: *Kelemen Lajos és Móricz Zsigmond találkozásai a levelek tükrében*, Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1997/2, 188, 16. sz. jegyzet.

16 Ellenzék, 1926/42, 9–10.

17 SAS Péter: *Kelemen Lajos és Móricz Zsigmond találkozásai a levelek tükrében...*, i. m., 185–189.

18 *Erdélyi Helikon*, 1929/10, 779–792.

19 MÓRICZ Zsigmond: *A nagy fejedelem*, Bp., Athenaeum, 1939, 3–4.

20 SZABÓ T. Attila: *Móricz Zsigmond...*, i. m., 211.

21 MÓRICZ Zsigmond: *A nap árnyéka*, Bp., Athenaeum, 1939, 36.

Miniatúrák

Móricz-regényekről

N. PÁL JÓZSEF

Az Isten háta mögött

Általános vélemény szerint az első alkotói korszak legsikerültebb regénye. A történet alapját, a házasságtörési históriát a felvidéki Jolsván – első felesége szülőföldjén – hallotta az író. A kisváros nevét Ilosvára igazította. A Flaubert *Bovarynéja* magyar megfelelőjének (a „karikatúra karikatúrájának” – ahogy a Veres tanítót Bovary úrnak nevezgető albíró mondja) is tekintett művet 1917-ben *Bovary úr* címmel is kiadta a szerző.

Korábban az elmaradt s az élet nemesebb esélyeit pusztító kisvárosi viszonyokat leleplező regényként beszéltek róla, ma már a vágyak s e vágyak kiélési lehetetlenségének a lélektani mesterdarábjaként. A sokrétű epikai megalkotottság modern – a realizmus 19. századi gyakorlatával szakító – példaműve. A cselekmény negyvennyolc óra csupán, ennyi idő alatt történik „minden”, pontosabban ennyi idő alatt nem törté-

nik „semmi”. Nincs főhős, a szereplők jó részének (az albírónak, a káplánnak, a papnak) neve sincs, a korosodó tanító szerelemért égő fiatal feleségét hatan is körüljongják, de minden cselekvési szándék kudarcra ítéltetett, hisz „ez az élet [...] lehetetlenné teszi magát az életet”. A vágyak tombolnak ugyan, de állóképszerű vegetáció itt a létezés. A házasságtörés és az öngyilkossági szándék egyként nevetségességbe fül. Nemcsak a katarzis: a megváltás, a „megváltódás” esélye is lehetetlen. Az értéktelített vágy – a „beteljesülés” titkának – reményében lázadó, ám a bordélyházban „beavatott” Veres Laci csömöre, Isten szolgálóinak számítóan kisszerű élete s akár a regény címe is sugallhatja ezt. A lélektani hitellel sorjázó – s rendre következmények nélküli – tragikomikus szituációk, az értékigény fel-felvillanó pillanatait menten hatálytalanító ironikus látás írói ítélet-ről is tanúskodhat: történjen bármi, itt minden a látszatörzés familiárisan hazug derűje szerint, a megszokott mederben csordogál tovább.

Erdély

Tán legtöbbet elemzett műve. A téma 1913 óta foglalkoztatta, az első kötetet (*Tündérkert*, 1922) a háború, a forradalmak kudarcra s a trianoni országvesztés lélektani, történelmi tapasztalatai nyomán írta meg. A történetet 1927-ben folytatta, majd évekre félretette, így a második (*A nagy fejedelem*) s a harmadik (*A nap árnyéka*) résszel 1934-ben lett készen csupán, melyeket aztán (mivel az Athenaeum egy könyvben adta ki) le kellett rövidítenie. 1939-ben a trilógia eredeti formája három kötetben is megjelent, a későbbi kiadások ezt követik.

A cselekmény Báthory Gábor uralmának utolsó évét s Bethlen fejedelem-

ségének első hat esztendejét idézi meg 1612-től 1619-ig (*A hadak ura* címmel tervezett negyedik kötet nem készült el). Az első könyvnek Báthory, a másodiknak és a harmadiknak Bethlen s első felesége, Károlyi Zsuzsanna a központi alakja, de Báthory élő emlékezete jelen van ekkor is. A feudális és a polgári, illetve a forradalmi és a reformer út – a nagyot álmódó, de pusztulásba rohanó Báthory s a realitásra figyelve építkező Bethlen – kettősségéről, különbségéről beszéltek hosszú ideig az értelmezők, noha Móricz eredetileg a „mát kívánta megírni történelmi keretben”, ám „a valóságos 17. századi problémák elnyomták a márt”, s a magyarság fennmaradásának kérdése, esélye foglalkoztatta inkább. A trilógia érték szerkezete összetett, a férfi-nő viszony, a hatalom, a magánélet egymást kioltó problematikája éppúgy része, mint az alkotás lehetőségének változati-változásai, a móríci – az írás másfél évtizede alatt némileg módosult – történelemszemlélet kérdései. Az „építő” Bethlen alakjába az „álmódó” Báthoryé is belejátszik, a „boldogasszony” (Károlyi Zsuzsanna) mellett élő Bethlent a „szép-asszony” (Báthory Anna) is vonzaná. Egyértelmű válaszok nincsenek. Erdély történelmi sorsa a magyar történelem tragikummal telt metaforája. Az álmok és realitások éppúgy szétszálazhatatlanok, miként a remény és rezignáció katarzisban feloldódó minőségei.

Légy jó mindhalálig

Az író legnépszerűbb regénye, színpadi változatát sokszor játszották, musical is készült belőle. Forrása a Tanácsköztársaságban való naív hite, kiábrándulása s a bukást követő durva meghurcoltatásának tapasztalata: „Nyilas Misi tragédiájában nem a debreceni kollégium

(Országos Széchényi Könyvtár)

szenvedéseit írtam meg, hanem a kom-mün alatt s után elszenvedett dolgokat. [...] olyan naiv s gyermekes szenvedésen mentem át, hogy csak a gyermeki szív rejtelmek közt tudtam megmutatni azt, amit éreztem.” 1919 végére megírta, de (1921-es évszámmal) 1920 karácsonyára jelent meg csupán.

A szerző szándéka ellenére ifjúsági könyvként olvasták-forgalmazták évtizedekig, ma a kiszolgáltatottság, a szorongás pszichológiai példázataként, a krisztusi szeretetvallás és szenvedéstörténet evilági parabolájaként vagy beavatástörténetként is értelmezik. A tizenegy éves Nyilas Misi, a debreceni kollégium szegény származású, másodikos, társai által többször megalázott, de igen jó eszű s jó szívű diákja a felnőttek jóságában próbál bízni rendületlenül. A létezés szellemi magasa – könyvek, színház, a magyarság története, az önki-fejezés vágya – vonzzák őt, ötven ív tiszta lapot hoz magával bekötve, tanító („az emberiség tanítója” – mondja a történet zárlatában) s vágyai szerint író akar lenni majd. A lélekből fakadt tisztaság, a szü-lők tisztelete, az eredendő becsületesség igénye uralja a könyvet: Misi a kapott egy forint helyett kettőt küld vissza családjának, ártatlanul megszenvedi a tőle ellopott, kihúzott reskontó ügyét. Szembenálló motívumokként, egy torz érték-szerkezet logikáját példázva, a pénz és a haszonvágy van jelen. Misi gyanúsítása, iskolai „bíroság” elé citálása, felnőttek általi gyöttrése a teljes és tragikus illúzió-vesztés pillanata. Hitében kifoszva, de édesanyja biblikus gyökerű mondatával a szívében („Légy hív mind halálig, és néked adom az életnek koronáját” – a *Jelenések könyvében* így olvasható) hagyja el a kollégiumot.

Pillangó

Mint élete „legbájosabb regényéről” beszélt és üzent az éppen készülő *Pillangóról*, noha az ihlet legfőbb forrása magánélete válságának tragikussá lett végkifejlete volt. 1923–1924 fordulóján lobbant szerelem-re darabja, a *Búzakalász* főszerepét játszó Simonyi Mária iránt. Kibíráhatatlannak érzett otthonából rendre menekült, a kis-regényt – mert a kitört veszekedés miatt írógépét sem vihette magával – az irodalmi legenda szerint hat nap alatt, kézzel írta Debrecenben, 1924 karácsonya előtt. Holics Janka, a feleség – aki, bár mindent elkövetett ennek érdekében, a kéziratot nem olvashatta el – halott volt, amikor a könyv megjelent: újabb öngyilkossági

kísérletét követően már nem tudták meg-menteni.

Az *idill* műfaj-meghatározású történet a lélektani csapdahelyzetből való kitörési-menekülési kísérlet művészi példája, hagyományos témán elbeszélve. A helyszín Debrecen pereme s környéke, a kemény törvények keretezte szegényparaszti lét s a fel-feltűnő új vágyak, életformaelemek (lakkcipő, vasúti állás, mozi) határvidékén valahol. A cselekmény ideje jó felesztendőnyi. Hitves Zsuzsikának és Darabos Jóskának az aratás forróságában született szerelmét a nyomortól rettegő családok nem tűrik el – módosabb partit is kerítenek igen gyorsan mindkét fiatalnak –, ám a történetet nem a boldogságot megölő társadalmi-szociológiai ellentét írói kibontása uralja. Mindez a téma természetéből fakadó törvényszerű háttér csupán. A zenei elemként visszavisszatérő motívumok – a pillangó megfogása, elengedése, Jóska kedves dala –, a nyelv Móricztól szokatlan lírai telítettség az érdekre nem tekintő – így minden akadályt legyőzni képes – szépségben és szerelemben való hit szinte transzcendens, mesei erejét sugallják. Zsuzsi szerelme Jóskát a jómódot ígérő esküvő utáni lakodalom végéről is visszarántja, eltűnnek a násznép elől, miközben „a hó vastagon hullott a debreceni kövér házakra, angyalok rázták boldogan, ragyogón, és tündérek csengettek víg muzsikát”.

(Petőfi Irodalmi Múzeum)

Rokonok

Az indíttatást az 1929-ben kezdődő gazdasági világválság jelenségei adták többek között. A Pesti Napló közölte 1930 őszén, ám nemsokára jelentősen átdolgozta utolsó „dzsentirégényét”. A módosításban, a tónus radikalizálódásában nemcsak a válság elmélyülésének,

de az öt hazaárulózó 1931-es konzervatív támadássorozatnak, az országjárások tapasztalatainak is része lehetett.

A *Rokonok* a középosztállyal való „le-számolás”, a „nép felé fordulás”, egyben a kiteljesedett móríci kritikai realizmus példája volt évtizedekig. Valójában a „rokonság” (a protezsálás és viszontszolgálat) problematikájával a személyiség elfogadtatását (az oly szükséges cselekvési tér elnyerését, megőrzését) s a szándékait (az alkotó, értékteremtő „értvényesülést”) egyszerre megvalósítani akaró törekvés csapdaserű modelljét alkotta meg a szerző. A „boldogasszony” s a „szépasz-szony” közötti örlődés nála nem ritka

tematikája ütközik a kor magyar társadalmi viszonyaival.

A Zsarátnok városa főügyészéül véletlenszerűen megválasztott Kopjáss István bukása szinte az első pillanattól kódolható. Kopjáss eddig jelentéktelen kistisztviselő volt az öt mindentől megóvó, de ambícióit folyvást nyirbáló feleség, Lina oldalán. Az alkotás (reform, a panamák visszaszorítása) s a rég várt sikerek (az „elit” tagja lett, s a bódító, érzéki Magdaléna-szerelem van a láthatáron) reményével indul a főügyész. A közeg törvényei s vállalt „a kecske is jóllakjon, a káposzta is megmaradjon” magatartása lehetetlen helyzetbe sodorják őt. Öngyilkossági kísérlete katarzisz nélküli, ha megmarad, nyilván beáll az érdekek vezérelte, megbonthatatlan „rokoni” rendbe („igen hasznavehető ember lesz”, mondja a polgármester), s alighanem megbékél a feleséggel is. Egy csökönyös történelmi hagyomány – a „kéz kezét mos” család és közösség – könyörtelen kritikája ez, de a békés, inspiráló „hátországért” s az alkotás mámoráért egyszerre küzdő, ám ekkortájt (az országos változás reményétől a szerelemig) mindenből kiábrándult Móricz vallomása is.

„Az ember még a saját testének sem ura”

Test és elbeszélés összefüggései a *Sárarany* egy fejezetében

BARANYAI NORBERT

Annak vizsgálatához, hogy miképpen írható le test és elbeszélés viszonya a modern magyar prózában, mindenképpen olyan szerzőre érdemes fókuszálnunk, akinek életművében kiemelt szerep jut a testiség, a test általi megtapasztalás bemutatásának. Ebből a szempontból kézenfekvőnek tűnik, hogy Móricz Zsigmond alkotásaira irányítsuk olvasói figyelmünket, akinek műveiben a testi lét különféle vonatkozásai (pl. szexuális vágy, fizikai erőszak és az abból fakadó szenvedés) oly módon válnak az elbeszélt világok részévé, amire korábban nem igazán volt példa a hazai regényirodalomban. Jelen írás keretei között pusztán arra vállalkozom, hogy egyetlen Móricz-regényre, a *Sáraranyra* koncentrálna mutassak rá, miként járulhat hozzá a szöveg újraértéséhez az alkotásban megnyilvánuló testelbeszéléseknek a vizsgálata.¹ Azonban a teljességre törekvést nélkülözve a testrepresentációknak a regény narratív struktúrájával való összefüggését pusztán egyetlen fejezet szorosabb olvasatával kívánom érzékeltetni. A *Sárarany* második részének 19. fejezetét általában a korábbi interpretációk is kitüntették már a figyelmükkel,² nem véletlenül: a többi részhez képest szokatlannak tűnő nézőpontú és narratívájú leírás értelmezésem szerint, a szöveg egészében, de főként a zárlatban érvényre jutó ironikus többértelműségnek a kicsinyítő tükröként is olvasható.

A fejezet annak az esemény-sornak a bemutatását követi, amelyben arról értesülünk, hogy hosszas – és kölcsönös – vágyakozás után a főhős, Turi Dani végre magáévá teheti a grófnőt. Magáról az aktusról nem értesülünk, mivel az előző rész végén épp az együttlét kezdetét jelző cselekvéseknél szakad meg az elbeszélés. Ezt követően pedig a 19. fejezet az alábbi mondatokkal nyitja meg különös beszámolóját:

„Valami távoli dörrenésre, kettős dörrenésre felpattantak a szempillái. A hosszú pillák alól bágyadtan, megtört fénnel csillant ki az okos két szem. Aztán úgy maradt nyitva, sokáig nem domborodott ki a ványadt szaruhártyákon az élet ruganyos csilláma. Végre öntudat verődött az agyvelő belsejében. S rájött a grófnő, hogy hihetetlenül győnge...”³

A nyitómondatok az eszmélés testi reakcióit állítják a középpontba: először a hangzás, majd a látás öntudat nélküli érzékelésként jelenik meg, ami lehetetlenné teszi nemcsak a külvilág megtapasztalását, hanem néhány mondat erejéig még a leírás tárgyakként megjelenő személy kilétét is. Az előző fejezet utolsó mondatában Turi Dani válik a kijelentés jelöltjévé, aminek köszönhetően a két egységet összekapcsoló, folyamatos olvasás a 19. fejezet első mondatának jelöletlen alanyát könnyedén a férfival azonosíthatja. (Már csak azért is, mert feltűnő, hogy a fejezetek első mondataiban az elbeszélő mindig hangsúlyozottan jelöli, hogy kire irányul az adott mondat és az egész egység elbeszélése.) A test eszmélését érzékeltető narráció révén maga az olvasó is részévé válik az öntudatra ébredés fokozatosságának és a percepció bizonytalanságának. Ahogyan a felnyíló szem lát ugyan, de valójában nem érzékel és nem ért (erre hívhatja fel a figyelmet paradox módon az a kontraszt, ahogyan a szövegkörnyezetben kissé idegenül csengő *okos* jelző a szemhez társul), épp ahhoz hasonló az olvasó reakciója is: a szöveg megfosztja őt a megértéstől és a jelentés bizonyosságától, referenciájától (vagyis, hogy kire irányul az elbeszélés, ki érzékel és mit). Nem véletlen, hogy csak

az öntudatra ébredést jelző mondat után válik valamelyest világossá, hogy milyen szituációban és kit jelenít meg a szöveg. A folytatásban (és a fejezet egészében) is ez a logika érvényesül: a test nagyon is részleges érzékeléséhez igazodva töredékes, sok tekintetben nehezen rekonstruálható információkat nyerünk arra nézve, mi történt/történik éppen:

„Nincs semmi fájdalma, de nem bírja megemelni a kezét... Lába lecsüng a díványról... jobb lába valahol messze lóg az úrben, s nincs hatalom, hogy közelebb vonja magához. Milyen jó, hogy a karja nem esett le, milyen jó, hogy az legalább itt fekszik mellette a pamlag puha bárszonyán.

Az öntudat új szünete.

Azután valami apró nesz, valami egyhangú, egyenletes nesz...

Csöpp, csöpp, csöpp.” (149)

A fokozatosan végbemenő öntudatra ébredés leírásában az válik nyomatékos-sá, hogy az egyes testrészek (végtagok) a test egészétől függetlenül, mintegy attól való elszakítottságban érzékelhetőek. A részeknek az egésztől való távolsága és elválasztottsága egy olyan narratív ábrázolás részeként jelenik meg, amelyben a végtagok (és a test) tehetetlenségének érzékeltetése a világos referenciával bíró jelentéstől („nem bírja megemelni a kezét”) az egyre inkább irreálisabb és metaforikusabb hangoltságú szemantikai tartományok felé halad („jobb lába valahol messze lóg az úrben”). A jellegzetes móríci szabad függő beszédben a kar leesését jelző megnyilatkozás („milyen jó, hogy a karja nem esett le”) kétértelműsége, mely az ágyról való lehullás mellett a végtag leválásának elvi lehetőségét is magában foglalja, határozottan

groteszk jelleget ölt, kétségbe vonva az öntudat működését, és azt, hogy ezáltal a saját test érzékelése valamiféle racionális percepció nyomán menne végbe. Ezt jelzi az is, hogy az idő múlása (szereplő és befogadó számára egyaránt) rögzíthetetlen és bizonytalan tapasztalként jelenik meg (az „öntudat új szünete” és az „azután” pontatlan deixisei jelzik). A csöpögés hangját jelző mondatnak – ami a lírai hangoltságú szöveg szinte refrénként ismétlődő alakzata lesz – az első megjelenésekor nemcsak a korábbi megnyilatkozásokhoz való viszonya válik kérdésessé, hanem az is, hogy maguknak a csöppeknek a hullása kihez vagy mihez köthető, az ennek a hangzás által megvalósuló tapasztalását ki érzékeli és minderről ki nyilatkozik meg. A fejezet folytatásában nem véletlen, hogy a szöveg által megképződő korporális és narratív sajátosságok hasonló logikával íródnak tovább:

„Nagyon jó így elterülni, ily kényelmesen, ilyen teljesen.

Csak a jobb lábafejét húzza valami súly... Szeretné elereszteni, térdízületben elbocsátani, hadd essen le, ahová kíváncsozik...

Az ember még a saját testének sem ura. Mért nem lehet lebocsátani azt a lábat. Mért van az odanőve térdben. Milyen jó annak, akinek falába van. Az lecsatolhatja, mikor így lóg le az űrbe...

Elmosolyodik... Azt hiszi, elmosolyodott erre a naiv gondolatra. Tréfál... azt hiszi tréfál önmagával... Milyen jó, milyen nagyon jó lenne, ha sehol sem függnének össze oly nagyon a tagjai. Csak úgy feküdnének egymás mellett. Az volna a tökéletes boldogság...

Aztán sokáig, egy évezredig, két ezredéig némán fekszik, mit sem tud önmagáról.” (149.)

A végtag leválasztásának óhajta nem pusztán a már említett irracionális, bizarr narratív testkonstrukció továbbgondolásaként értelmezhető, hanem olyan leírásként is, amelyben a test uralhatatlansága válik a hangsúlyossá („Az ember még a saját testének sem ura.”). Ennek értelmében a test számára nincs olyan racionálisan vagy akár ösztönösen működő centrális szervező erő, mely képes lenne egységbe foglalni, irányítani a (test)részeket. A szöveg narratív struktúrája ebből a szempontból szintén szoros összefüggést mutat a reprezentált testábrázolással: az elbeszélői nyelvben a mondatok szaggatottsága, az egész fejezetet felépítő, fragmentált közlések sora el lehetetleníti azt, hogy a narráció egy olyan célvű logikát kövessen, amely feltárná a meglehetősen rejtélyesként megmutatkozó történéseket (vagyis, hogy mi történt valójában az asszonnyal a Danival való együttlét alatt). Mindezt csak fokozza egyrészt az idődeixisek továbbra is alig-alig dekódolható utalásrendje, ami a grófnő támpontot vesztő időérzékeléshez igazodva teszi lehetetlenné az olvasó számára a temporális viszonyok azonosítását („Aztán sokáig, egy évezredig, két ezredéig némán fekszik, mit sem tud önmagáról.”). Másrészt a befogadó számára az olvasottak megítélését nehézkessé teszi a szereplő és a narrátor általi észlelés távlatának állandó mozgása, rögzíthetlensége azáltal, hogy a szabad függő beszéd nézőpontokat egybemosó narratív játéka ellenében megjelenik a két látásmód éles elkülönítése is („Elmosolyodik... Azt hiszi, elmosolyodott erre a naiv gondolatra”; illetve nem sokkal később: „Elmered az arca, s elmosolyodik. Azt hiszi, elmosolyodott, pedig merev az arca.”). Ennek megfelelően a továbbiakban is csak fokozatosan derül ki, hogy feltehetően mi is történt/történik az asszonnyal:

„Majd egész tisztán felvillan előtte, hogy ő ruhátlanul hever a díványon.

Aztán mindent tud.

Elmered az arca, s elmosolyodik. Azt hiszi, elmosolyodott, pedig merev az arca...

S újabb ezredévek jönnek, mennek... Milyen soká él az ember.

Valami új nesz.

Csöpp, csöpp, csöpp...

Milyen boldog volt ma... Most. Milyen nagyon, nagyon boldog.

Ez jó volt. Ezért érdemes meghalni. Ez jó volt...

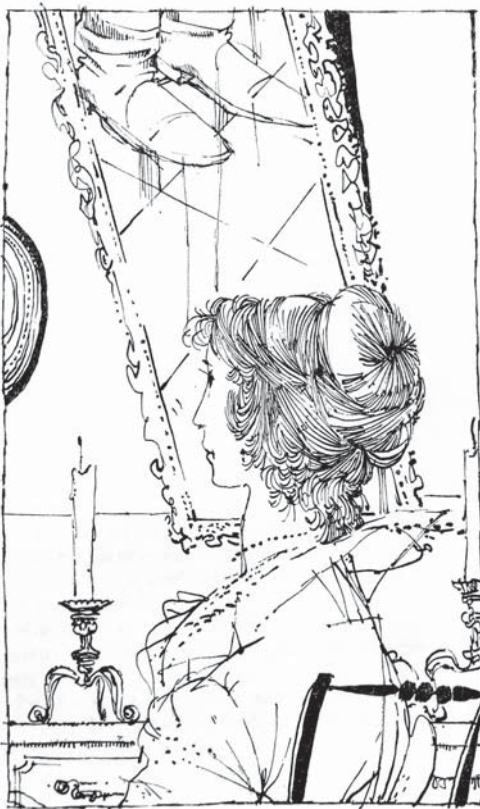
Valami megszakadt benne, s most elfolyik a vére. Nem baj... Jó...

Honnan tudja, hogy az ő vére csöpög?

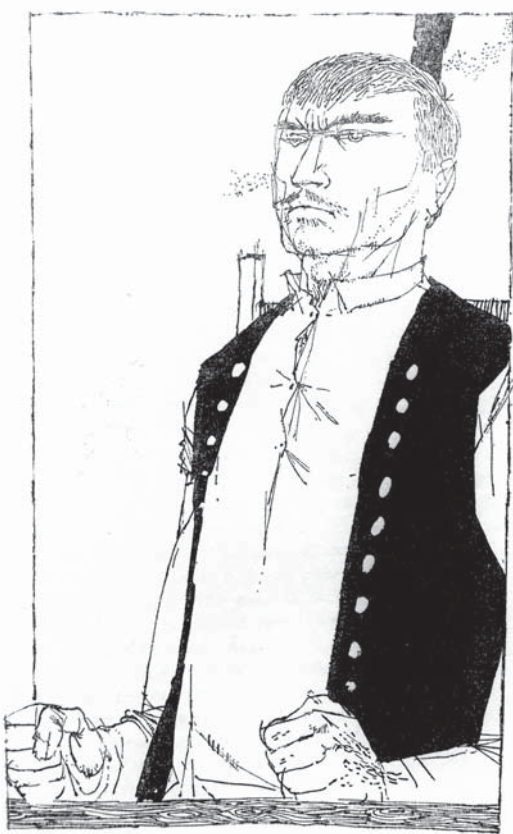
Csöpp, csöpp, csöpp...” (149–150)

A grófnő észlelt meztelensége – ami újfent a szereplő érzékeléséhez igazodva teszi láthatóvá az olvasó számára a testet – az előző fejezet kontextusában csak ezen a

Kass János illusztrációi Móríc Zsigmond *Sárány* című regényéhez (Móríc Zsigmond: *Sárány*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965.)

ponton teheti világossá, hogy a fejezet a „paraszt Don Juan”-nal megtörtént szeretkezés utáni szituációt foglalja magába. Ennek fényében pedig úgy tűnhet, hogy a test uralhatatlansága és az öntudat határán mozgó észlelés a testi kielégülés következményeként válik a grófné (és a hozzá igazodó narrációnak köszönhetően a befogadó) bizonytalan érzékelésének meghatározójává (ezt indokolná többek között a szövegben visszatérően ismétlődő boldogságnak a nyomatékossítása is). Ezzel párhuzamosan azonban fokozatosan kirajzolódik az, hogy a test mozdulatlansága és irányíthatatlansága nem feltétlenül a szexuális vágyak beteljesülésének mámorító tapasztalatából, hanem sokkal inkább a test sérüléséből és agonizálásából eredeztethető. Először még csak az arcra íródott jelek szereplői és narratori perspektívából eredő különbségének felmutatása („Elmered az arca, s elmosolyodik. Azt hiszi, elmosolyodott, pedig merev az arca...”) utal arra közvetetten, hogy eltérés mutatkozik a grófnő által érzett öröm- és boldogságérzet (amelyet a „mosoly” jelöl) és a merev arc által színekdochésan értelmezett test valódi állapota között. Az arc mozdulatlansága, merevsége már előre jelezheti a halál fenyegetését, amit csak erősít az újabb körvonalazatlan időjelöléshez kötődő, az emberi élet hosszúságára vonatkozó megjegyzés („Milyen soká él

az ember.”). A csöpögés ismétlődő jelzése után pedig az is nyilvánvalóvá válik, hogy a halál, haldoklás a saját testre irányul: az eddig rögzíthetetlen eredetű hangok a grófné sérülésével és vérzésével azonosítódnak, annak ellenére, hogy a szabad függő beszéd bizonytalanságának köszönhetően sem a szereplő, sem az elbeszélő számára nem válik evidenssé, hogy az auditív tapasztalat egyértelműen hozzárendelhető volna a sebesüléshez („Honnan tudja, hogy az ő vére csöpög?”). Ez a sajátos eldöntetlenség pedig az ezt követő leírás narratív szerkezetében is dominánssá válik:

„Ezért érdemes meghalni. Ez jó volt. Ez jó volt.

Ki mondta meg, hogy az ő vére csöpög?

Nincs semmi fájdalom. Olyan kellemes gyöngé; nagyon jó gyöngének, ilyen nagyon gyöngének lenni.

Nagyon jó ilyen puhán feküdni. Meleneg folyadékban feküdni; nagyon, nagyon jó a saját véreben feküdni.

Ki mondta meg, hogy a saját vére csöpög?

A komornának nem szabad bejönni, míg nem csenget. Milyen jó, hogy annak nem szabad bejönni, míg ő meg nem hal. Ez nagyon jó, nagyon helyes.” (150)

Egyrészt továbbra sem válik bizonyossá, hogy a vérzés kinek a testével hozható összefüggésbe, mint ahogyan az sem derül ki az olvasó számára, hogy milyen eredetű sérülésnek köszönhetően van a halálán a grófnő.⁴ Feltűnővé válik emellett, hogy a szöveg egyre több ismétlődő mondatot, gondolatot foglal magába (akár a kielégülés okozta boldogságnak és a sérült test agonizálásának már korábban is hangoztatott összekapcsolását, akár az újként megfogalmazódó megállapításokat tekintjük), ami az öntudat fokozatos, lassú elvesztésének, s ily módon a feltételezett haldoklásnak a folyamatát teszi érzékelhetővé a befogadás számára. Ennek megfelelően a fejezet vége felé haladva egyre inkább háttérbe szorul és ellehetetlenül az eseményeket feltáró kazális magyarázat és célvű önértés kialakíthatósága. A szinte mindvégig a grófnőnek a testi működésére irányuló elliptikus leírás azonban a fejezet vége felé egy ponton távlatot vált, ami lehetővé teszi, hogy a fejezet a regény egészének kontextusában is értelmezhetővé váljék mint annak kicsinyítő tükré:

„Szegény paraszt... Szegényke...

Borzasztó súly van ráakva az ember testére.

Miért csöpög az embernek a vére.

Szegény paraszt. Szép... Erős!... Szerelem! Szerelem!... Ez a szerelem...

Istenem Uram... legyen áldott a te neved... nagyon jó így feküdni... Istenem, de jó...

Csöpp, csöpp, csöpp...” (150)

Turi Dani személyének felidézését követően – aki az előző fejezethez hasonlóan elszemélytelenítve, csupán társadalmi státuszával azonosítottként jelölődik – az emberi test megterheltségére vonatkozó megállapítás egyszerre vonatkozhat magára a grófnőre, arra a Másikra (vagyis Turi Danira), aki a boldogság és a szenvedés okozója egyaránt, és végezetül általánosságban véve az emberi létezésre is. A lehetséges jeleneteknek ez az összjátéka pedig a regény zárlatának és egészének is egyfajta összegzésként olvastathatja a fejezetben érvényesülő, különös testreprezentációt. A boldogságában agonizáló grófnő bizarr helyzete egy olyan antropológiai elgondolást rejt magában, amely szerint a testi vágy kielégülésében megragadható pillanatnyi boldogság végeredményében az ember szenvedéséhez vezet, ami pedig a mindenkori Másik testéhez való viszonyulásban érvényesül (ezért okoz a regényben tulajdonképpen mindenki a másik számára szenvedést, és ezért nem találja meg senki vágyai teljesülése után sem a boldogságot). Másrészt a test destrukcióját elbeszélő, vagy épp fordítva, a test destrukciója szerint létesülő elbeszélés nem ad magyarázatot a grófnővel történetekre, és nyitva hagyja az olvasó számára azt a kérdést is, hogy mi lesz az asszony sorsa.⁵

Mindez pedig szoros összefüggéseket mutat Turi Daninak a grófnővel töltött brutális pásztorórát követő pusztításával, kettős gyilkosságával, amiben szintén az válik hangsúlyossá, hogy a főhős szinte egy pusztító istenné válva, önmagát egyben mintegy kívülről szemlélve képtelen racionálisan irányítani, kordában tartani saját romboló testi erejét. A hazatérő gróf, majd Takács Gyuri meggyilkolásának valódi oka azonban iga-

Kass János illusztrációja Móríc Zsigmond *Sárány* című regényéhez (Móríc Zsigmond: *Sárány*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965.)

zából homályban marad az olvasó előtt: a regény végén a Dani tetteit és az ebből fakadó bukását megindokló magyarázatok nem képesek olyan érvénnyel fellépni, amely kizárólagos értelmezést nyújtana a főhős cselekedeteire. A regény egészének ismeretében és a meglehetősen összetett személyközi viszonyokat tekintve sokkal inkább ironikussá válik az, amikor a főhős különféle vádakat megfogalmazva egy ízben az asszonyokat, másik esetben pedig – a regény utolsó sorainak bizonytalan perspektívájú narrációja által közvetítve – az Istent teszi felelőssé sorsáért.⁶ Ezek a vádak nem egy lezárt, minden kétséget eloszlató indoklásként hatnak, hanem olyan rögzíthetetlen jelentésűvé váló interpretációként, melyek kétségbe vonják a regény főszereplőjének és szereplőinek értékhierarchiára épülő megítélhetőségét (aminek alapja az a feltételezés, miszerint Turi Dani tehetsége, ambíciói révén a közösségből kiemelkedő és épp ezért tragikusan elbukó személyiség volna).⁷

A *Sárarany* 19. fejezetét ebben a tekintetben nem a szöveg mind szemléletében, mind narratív megoldásait tekintve elkülönülő egységeként érdemes szemlélnünk, mely a regény koherensnek tűnő elbeszélés-struktúráját megszakítaná, hanem sokkal inkább olyan különleges kompozíciójú részleteként, mely a test elbeszélésének összetettsége révén az alkotás egészének értelmezését meghatározó kérdéseket állít a középontba. Mindez pedig nemcsak a *Sárarany* újragondolásához nyújthat fontos támpontokat, hanem arra is rávilágíthat, hogy Móricz regényeiben esetenként érdemes figyelmünket rövidebb szövegegységekre is ráirányítanunk, mivel ezek szövegközeli, szoros olvasása akár a móriczi írásművészet jelentőségének feltérképezéséhez és alaposabb megértéséhez is hatékonyan hozzájárulhat.

1 Móricz műveiben a testrepresentációk értelmezési lehetőségeinek feltérképezéséhez részletesebben lásd még: BANYAI Norbert: *A testrepresentációk szerepe Móricz Zsigmond prózájában*, Új Dunatáj, 2015/3–4, 29–38.

2 Onder Csaba például a szexuális aktus és a gyilkosság elbeszélésének ironikus összefüggéseit a korabeli lektúriródlalom kontextusában vizsgálta (ONDER Csaba: *Hangérien bjugi. szex, lektúr, ironia, vagy Móricz Zsigmond indulása = Az újraolvasott Móricz*, Nyiregyháza, 2005, 120–129), míg Benyovszky Krisztián a regény szlovák fordításával összevetve vizsgálja meg a részlet értelmezésének metaforikus sajátosságait (BENYOVSZKY Krisztián: *Vér és arany, sár és hó. Sárarany – fordítástól az újraértelmezésig* = Uő: *Fosztogatás*, Pozsony, Kalligram, 2010, 235–255.)

3 Móricz Zsigmond: *Sárarany* = Uő: *Regények I.*, Bp., Szépirodalmi, 1975, 149. (A további hivatkozások erre a kiadásra vonatkoznak.)

4 Benyovszky számba veszi, hogy milyen spekulatív értelmezések fogalmazódtak meg arra nézve, milyen sérülést szenvedhetett el az ágyon heverő asszony, de mint hangsúlyozza, valójában „nem egyértelmű az olvasó számára, hogy mi az oka a grófnő vérzésének.” (BENYOVSZKY: *i. m.*, 248–249.)

5 Hasonlóra figyelmeztet Margócsy István is a regény narrációs megoldásait vizsgálva: „az indulati-vizionárius elemek annyira maguk alá gyúrik a cselekményes narrációt, azaz annyira nincs kifejtve, hogy mi is történik, hogy a mégiscsak döntő jelentésű jelenetnek rekonstrukciója többé-kevésbé lehetetlenné válik.” (MARGÓCSY István: *Kísérlet a narráció megújítására*. Sárarany = *A kifosztott Móricz?*, szerk. FENYŐ D. György, Budapest, Krónika Nova, 2001, 30.

6 A főhős először az alábbiakkal magyarázza, hogy mi vezetett a tetteihez és annak következményeihez: „Valami csudát, valami félelmes igazságot sejtett meg: Egy asszony! ha csak egy igazi asszony élt volna az életében: boldoggá tette volna! De kettő, három, tíz, száz... százszorosan elveszejtik őt. Bevégezve látta a sorsát. Az imént még bízott a jövőben, a szép, nyugodt, boldog egyasszonyos jövőjében. Most már nem bízik. / – Ha ezerszer föltámadnék, tízezerszer fölfalnának az asszonyok.” (163) A regény történetének ismeretében azonban ez önértelmezés meglehetősen kérdésessé válik: a feleségéhez és a vágyott nőkhöz való viszonytal kapcsolatosan a szöveg arra világít rá, hogy a kizárólagosságot sugalmazó szereplői önreflexiók érvényességét egyrészt azok ellentmondásossága, állandóan újrakonstruálódó logikája cáfolja, másrészt az, ahogyan az elbeszélő a különböző alakokhoz igazodó perspektívájának köszönhetően rendre új megvilágításba helyezi a Dani által megfogalmazottakat. Többek között ezért válik összetettebbé a zárlat elsőre didaktikusnak tűnő szövege is, amit csak erősít a *sár és arany* motívumához kötődő jelentéseknek az a többértelmű, ironikus játéka is, amelyre Benyovszky Krisztián hívta fel a figyelmet (BENYOVSZKY: *i. m.*): „Mi az élet? / Sár. / És az ember benne? / Arany a sárban. / Ki hát a bűnös, ha ebből az aranyból semmi sem lett? / – Ki? / Az Isten, aki nem csinált belőle semmit.” (164)

7 Ennek az értelmezési irányultságnak az egyik legemblematikusabb megfogalmazása szerint „nem pusztán dühében gyilkol Turi Dani, s nem is asszonyvérsége viszi romlásba. Asszonyvérsége nem ok, inkább csak okozat. A megrekedt, kicsinyes és nyomorúságos élet következménye, amelyben nincs más kiélési tere az erőnek és az életkedvnek, csak a csók. [...] Az elmaradott, szűkös viszonyok miatt lett a fákllya gyűjtőgató: világosság helyett tűzvész és romlást hozó.” (CZINE Mihály: *Móricz Zsigmond útja a forradalmakig*, Bp., Magvető, 1960, 328.)

Móricz Zsigmond 99 GAEA

99 (1925. március 27.)

A fiú a vízből csobogva rohant ki, mint egy ifjú mén, mintha valami kergette s valami vonzotta volna.

Forróan süttött a nap s egyedül volt a folyó partján. Kiterjesztette a karjait s boldogságában nagyot kacagott, mint a madár csattog az ágon.

Erős volt és fiatal és a nyári melegben a víz pergett róla, ahogy táncolt ősi szökellő szatírugrásokkal.

A parton az agyag kövér és buja, a talpát melegen simogatta, selymes volt és ruganyos a tapintása. Belehevert s elnyúlt a napfényben, kitérta magát illetlenül a napsugaraknak, úgy odaadta magát, mint egy lány.

Ficáncolt, mint a hal, nagyokat szökött, fel-feldobta magát, s tovább esett, s boldog volt, mint a csecsemő az anyaoľben: a teste, az izmai játszottak s tomboltak, a napsugarak lebegtették, mint a repülő szirmot.

– Gaea! Gaea! – kiáltotta – Gaea! Gaea!

És a tenyerével kéjesen tapintotta az ősznya, a föld emleit, kimeredt s elnyúlt – Gaea! Gaea! –, s felszökött és rohant be a vízbe.

A folyó kedvesen hűs volt, tágas és nagy, tele örvényekkel, nagy forgókkal, s mint a hal futkározott benne, úszott, mint a sirály, lebukott, meg feljött, s a forgókat úgy metszette át, mint a csík. Jaj, jaj legfőbb jó, elérhetetlen boldogság: megszűnni: vesszen el a ma és a tegnap és a holnap és a minden.

De a karjai eveztek s a teste siklott, mint az ángolna, lubickolt a mély halál fölött s a forgók szírénei kacagva nyitogatták rá csőrüket.

– Gaea! Gaea! – hörögte vágyban s eleresztette magát. Izadtság öntötte el s izadtságának parányi csöppjei szaporították a folyó végtelen árját: meghalni, meghalni most, szűzen s boldogan! Jaj!... zuhanni lefelé a végtelenbe, de a karjai egyenletes tempóval szelték a habokat s a forgók tátogetták csodálkozva kacagó szájukat. És ő messze nagyot került a víz medrén, hogy visszatérjen szökellve a partra, a füzesbe, ahol ruhái az élet parancsoló jelei, várták.

Most nagynak érezte magát és erősnek!

És most vad erő veri ki, most megverekedik a világgal!

S hogy újra földet ér a talpa, vicsorgó foggal és vizet verő térddel rohanja meg az ősz szűzet, az ősbuját és lihegve vetette le magát reá.

– Gaea! Gaea! – suttogetta és lehunyta szemét s belesimult, belefúrta magát a forró agyagba, belekuporodott a szent Földanya emlős testibe.

– Gaea! Gaea! – suttogetta és sóhajtott és lehunyt szemmel merevedett belé.

Elhelyezkedett, belevájta magát az istenanyja, a minden istennek szülője, a szűz föld ölébe s teknősen vánkost vajt magának a remegő puha agyagban.

– Gaea! Gaea! – sóhajtott s kincsek voltak e sóhajban, a sóhaj-talicska kincseket viselt, nehéz sűrű aranyat, az érzékek

iszapos, sárig aranyát és ragyogó fénysugarak verődtek bíborsugarakban szeméből lezárt pillájáin át a nap felé és egyre jobban, egyre szerelmesebben ölelték karjai, s tíz körömmel marták, vajták, gyűrték maga alá a szent föld emleit.

S most, most! hirtelen örülettel belevágta magát az anyába! gyötrelmes boldogan fúrta bele magát!

Őh a türelmes, édes, nehézillatú végtelen test, hogy adta szent magát s hogy betöltötte agyag puhaságaival mindenét, hogy befogadta, túrta, hagyta, szívta, őh kimondhatatlan szent boldogság, egész testén, végig lihegő gerincén, föl az agyig, a meredő lábujjaktól a halálig dermedt, elbutult gondolatig egyetlen nemző szörnyűséges kéz.

Gaea befogadta, s magát odaadta és boldoggá tette drága szülöttét.

És egy rithmusban lüktetett most az egész mindenség, az ég és a föld és a vizek és az istenek és bekövetkezett a végtelenség örök explóziója és lőn nagy lobbanás az Univerzumon át és fényben égett egy pillanatban az egész világ.

És utána édes lankadtság öntötte el a világegyetem teljes körét.

S csak sokára, nagyon sokára támadt annyi eszmélet és erő, hogy felpattanjanak a nehezült szempillák.

Akkor feltápáskodott s az üdvözültek lágy mosolyával nézte magát, s életének negatívját lelte a meggyűrt anyag hátán.

S végigremegett egész teste, ahogy felismerte. Alakja helyét a kék-agyagban, őh meghajlott boldog alak, igen, még a kis szálat is a bongyor nyomát és a sötét kutat, mely a föld mélyeibe visz, mélyebbre a Föld középpontjánál: a Mindenség Teremtő elvég...

Most egy kis madár elcsiripelte magát, s arra Gaea megmozdul és megvonaglott és ő felriadt, felrobbant s halálos szégyenben rajtakapottan menekült és berapult a vízbe, a bűnön fogott: mintha a Természet ellenőrzése máris pálcát tört volna az incestuson, vagy csak Gaea? Gaea? csak ő rúgta el, a kielégült Gaea?

Be a mélybe, a mély vízbe, a víz megtisztít, és a víz újraszül.

És úgy lebegett, oly gyöngén s erőtlen, karjai oly lankatlan kavartak, feje, mint a fejsze lesüllyedt a mély felé...

S hirtelen megérezte az örvényt és megérezte, hogy erejét elvette a Föld... jaj, minden erőt kiszívott Gaea.

Egyet fordult lába a forgóban és a két karja nagyot kalimpált, tétován és tehetetlen. Szája tágra nyílt s már rémülten köpködte s fújta a

vizet: késő, hogy ordítson, hangot a fellegekig: már a szürke víz ömlött belé s szeme előtt opálos lett a hullám s a forgó vitte kacagva, rémült, jaj, lefelé a mélybe...

És Gaea, örök szűz, kéjeknek ágya, kis mosollyal, lustán nézett utána boldog nyoszolyáján...

99 (PIM, M. 100/3959/285., közzétette: Cséve Anna, Holmi, 2009/10.)

Iványi-Grünwald Béla: *Az Alföld vihar előtt*, olaj, vászon, 70,5 x 100,5 cm (Fotó: Virág Judit Galéria)

Oláh János

GAIA ANYÁNK

Templomtorony hatol a földbe,
és Gaia anyánk megtermékenyül.
Szerelmesen fölkapja ölbe,
s fülébe duruzsol a jeges úr.

Szégyenlősen fordulok félre,
hogy ne lássam e furcsa, ősi nászt,
büntudattal kényszerítség térdre
Uram, te, ki zajgó lelkembe látsz.

Parázna álmok hitszegője,
avarban fürdöm, mint a farkasok,
tíz ujjal markolok a földbe,
kinek tékozló gyermeke vagyok.

Ki önmagából mássá vedlett,
lehet-e még valaha önmaga,
dédelgethet-e bármi tervet,
ráismer-e az elárult anya?

Homloka hideg kőre koppan,
el kell bukjon, ki túl magasra lát,
meg kell bélyegezni titokban,
torkára kell forrasztani szavát.

Hogyha tudom, hogy lesz ítélet,
miért kérem külön kegyelmedet,
miért nem várom ki a véget,
amikor újra egy leszek veled?

Anyám, szerelmed úri társa
halkal békíti lázas szégyenem,
s mert nincs esély bocsánatára,
mint tévedt szűnyoggal, végez
velem.

A műpártoló Móricz

(részlet)

LAJTOS NÓRA

„Móricz klasszikus értékű írói világa
összetett, sokrétű, nyitott.”

(Görömbei András)

Medgyessy Ferenc: Mórícz Zsigmond-portré
(Petőfi Irodalmi Múzeum)

Az utóbbi egy-másfél évtizedben a Mórícz-életmű újraolvasása jegyében számtalan előadás és tanulmány született. Az író legújabb értelmezői – a Mórícz-recepció korábbi képviselőivel szemben – már nemcsak a nagyregényekre és a körülbelül egy tucat közismert novellára, hanem az író regénykezdeményeire, naplóira, töredékes feljegyzéseire, közel ötezer (!) levélváltására is komolyabb figyelmet fordítanak. Ahogyan azokra a keveset emlegetett művészeti tárgyú prózai alkotásokra is, amelyek számos kortárs szerző művének előképei lehetnek.

Ezek a szövegek – alapos kutatómunka eredményeként, az író 577 novellájának többszöri átlapozását követően – akár egy csokorba is szedhetők. Körülbelül hatvan olyan Mórícz-novellát olvashatunk, amelyekben valamilyen művészeti ággal találkozhat az olvasó, hol közvetlenül, hol csak utalásszerűen. Így az építészettel (*A paszuj*), a festészettel (*Giotto és Rafael, Őt tojás, Életre ítélve, Rég szétfoszlott felhő árnya, Fioretti*), a szobrásszal (*Az agyag*), a szépirodalommal (*Az atyafiság, A Biblia fedele, Misike, Kend a pap?, Lábnymok a hóban, Nemezis, Vidéki hírek, A tehén és a szamár, A tóga, Halhatatlanság, Nővel csak nő bír, A menyasszony törülget, A gólya hálás, Harmathy bácsi*), a színházzal (*Műpártolás, A gavallér huszár*), a táncsal (*Dorkó, Komor Ló*), a zenével (*A beletört fullánk, A tüzesgép, Vízcsoport a tengerben*) és a filmművészettel/mozival (*Clára, Borcsa a moziban*).

Okkal feltételezhető, hogy az író munkásságával hivatásszerűen foglalkozók előtt is csak részben, vagy egyáltalán nem ismertek ezek az életmű perifériájára utalt elbeszélések. Ennek két magyarázata is lehet: egyrészt esztétikai szem-

pontból vitatható értékű szövegekről van szó.¹ „Mórícz Zsigmond a *Tavaszi szél* bevezetőjében és számos emlékezésében beszél »szomorú« írói tavaszáról, a csaknem tíz esztendeig tartó belső vívódásáról és vajúdásáról. Mindig egyértelműen: a *Hét knajcár* előtt minden írása – temérdek mennyiségű – olvashatatlanul rossz volt [...]. Maga is érezte, amit csinál, az rossz.”² Akad azonban közöttük igen gazdag ismeretanyagot hordozó, nyelviileg kidolgozott, jól szerkesztett írás is: „*A Biblia fedele* a legértetebb Mórícz ilyenmő fiatalkori írásai között.”³ Másrészt – és ez az előbbiből következik – a kritikaírás sem érezte kihívásnak, hogy behatóbban foglalkozzon ezekkel a szövegekkel, ezért nem kanonizálódhattak sem Mórícz korában, sem a későbbi recepció folyamat során.

A jelen dolgozat a művészeti tárgyú novellák közül *Az agyag* (1924) című írás újraértelmezésére tesz kísérletet. Az elemzés során nem hagyhatjuk figyelmen kívül a *Míg új a szerelem* (1937) című regényt, amely tematikai szempontból szorosban kapcsolódik e novellához. És mivel *Az agyag*, illetve a *Míg új a szerelem* hőse is szobrász, érdemes röviden megemlékeznünk Mórícz Zsigmond Medgyessy Ferenc szobrászművészhez fűződő legendás barátságáról is.⁴

Variációk egy témára: nimfaakt és Laokoonleány

*Az agyag*⁵ című novella, illetve a *Míg új a szerelem*⁶ egyik részlete is arról szól, hogy a főszereplő szobrász – modell után készült – aktszobrai erőlyes reakciót váltanak ki a művész feleségéből. Az előbbi műben a kissé indiszkrét módon megszólaló én-elbeszélő azt meséli el, hogy miként lett piktorból szobrász, s végül

mégis miért kellett felhagynia az „agyagyúrás” művészetével. A mester, habár szobrásznak készült, házassága éveiben „az ő drága feleségének arcocskáját” festette minden képébe, sőt: „néhány képen háromszor is rajta van, nem is vagyok képes más női arcot rajzolni, ha a férfarc bajszatlan, akkor oda is őt festem bele a képbe.” Majd egy sikertelen kiállítás utáni csalódottságában a művész – immár szobrászként – úgy dönt, hogy szülőfalujából rendel jól formálható agyagot, amelynek már a szaga is nótára derítő, kellemes hazai emlékeket idéz föl benne. Felveti a feleségének, hogy modellt állhatna neki, de az asszony csak tréfának véli a felkérést, illetve kifejezi idegenkedő különvéleményét is: „aktot!... fuj...” Így kényszerül a festő arra, hogy modellt hívjon segítségül a szoborfara-

Medgyessy Ferenc: Mórícz Zsigmond ülő szobra
(Petőfi Irodalmi Múzeum)

gáshoz: „belefogtam egy kompozícióba, tudja a fene, valami szíren vagy nimfa, vagy minek lehetne nevezni, szóval egy akt, merészebb testtartásban”. Kifejezetten izgalmas a feleség „befogadói attitűdjé”: maga az agyagszobor látványa nem kelt benne elutasítást; számára a modell-alak szoborba merevedett képe leválik az élő test matériájáról, és műtárggyá lesz. Amikor viszont megpillantja a férje előtt meztelenül pózoló „másik nőt”, hirtelen úgy érzi: érvénytelenné vált előbbi esztétikai tapasztalata, s ezt követően megsemmisítésre ítéli a műalkotásban megmutatkozó (feltároló) modellképmást.

E novella témája fog újraindítani a *Míg új a szerelem* című regényben. A mű hőse, a Móricz szerzői alakmásának is tekinthető 47 éves szobrász, Dus Péter elhunyt felesége, Margit síremlékére gondol, miközben újdonsült második

feleségével, a drámai művésznő Városy Ágnessel utazik nászútra. „Feltűnt előtte a Kerepesi temető sírja. Felette a »Laokoon-leány«. Ezt nagyon szerette Margit, s kegyeletből azért állította a sírra, s egyúttal ez volt a lelkiismeret-engesztelés is, ezzel a roppant szenvedéseket akarta beismerni, amiket feleségének okozott... De mégis, ha eszébe jutott, mindig szégyellte magát önmaga előtt, mert a szobor meztelen nőt ábrázolt,⁷ ami a Margit elveivel ellentétben volt, s azonkívül – ezt senki sem tudja – mikor a szobrot csinálta, Margit majdnem rajtakapta, hogy vétekbe esett a modellel, s éppen ez a bűn hozta aztán ki a határta-lan fájdalom izgalmát a kőben [...]” Ez a lelki kint tematizáló Laokoon-leány – mint síremlékmű – egyfajta testbe vésett emlékezetként funkcionál a szövegben; ennek megfelelően szoros rokonságot mutat a novellabeli pretextussal. Mindemellett a főszereplő barátjának, Ábrisnak a megjegyzése is figyelemreméltó: „[...] az arcképszobor a nagy művészeknek a legnagyobb prostitúció...” A beltingi képelmélet szerint ez akár úgy is értelmezhető, hogy „a képi médium egyfajta »memento mori« által képezi le a halandó test igazságát.”⁸

Végezetül essék néhány szó a szobrászbarátról, akivel még debreceni református kollégiumi éve alatt barátkozott össze Móricz. Először az író 1929. évi augusztus 5-i naplóbejegyzésében találkozunk „Medgyessy Feri”-vel, aki éppen modellje fejét faragja a kiszáradt nagy diófa alatt. A természetbe helyezett alkotói tevékenység valóságos eseményszámba ment a Móricz-családban; olyannyira, hogy még az író legidősebb lánya, Virág is hosszasan ír róla az *Apám regényében*: „Felállították a nagy követ a nagydiófa alatt egy ládára. Volt ott egy asztal, arra feltettünk egy széket, arra ült fel apa.”⁹ Életre szóló barátságukról csupán *Naplójában* emlékezik meg hosszabban Móricz. 1929. augusztus 9-i feljegyzése szerint művészetelméleti vitát is folytattak egymással. Medgyessy hevesen védelmezte a gótikát az íróval szemben: „– Michel Angelo? Annak nincs statikája. Nézd meg akármelyik szobrát, borul [...]. Ezek nagy bűnösök, a barokk, elrontották azt a szép góthikát. Hogy milyen csodálatos volt az. S ők mindent felforgattak.” „– Megállj csak – mondom –, a góthika múmiává tette az emberi alakot. Michel Angelo ledobta róla a ruhát, és mintha dinamittal tené, szétdobta a tagokat. [...] Egyik kor a másíkra rálicitál a szélsőségekben. Ha

Medgyessy Ferenc sírja Budapesten, a Kerepesi úti temetőben. A szobrász saját alkotása (Fotó: Réger Ádám)

egyszer felfedezték a test mozdulatát, abban gyönyörködtek, hogy meddig lehet elmenni?”¹⁰ Ezzel a szellemes gondolat-tal zárja rövidre Móricz a felvetett esztétizáló kérdéskört, majd a szobrászatra mint „testművészetre”, a kemény anyag és eszköz leheletfinom egymásra hatására irányítja a naplóolvasó figyelmét: „Nézem a fejet, amit farag, nehézkes eszközökkel finom vonásokat vés. Vasvésőkkel a karaktert, tehát a legbecesebbet, amit ember teremteni tud. Az egész szobor olyan együgyű. Egy vaskos tömb. Ahogy percről percre fejti, az élet virul ki belőle,

Medgyessy Ferenc: Utolsó találkozás, 1942

a fehérés kőből, de semmi kiemelkedő, szinte fátyolba burkolva.” Az élettelen matéria a Móriczban „szunnyadó” népi erő megtestesítőjévé alakul át a szobrász egyedi optikájának és kezűgyességének köszönhetően.

Medgyessynek több köztéri Móricz-szobra is van, illetve az íróról profilraj-zokat is készített. Móricz Virág könyvében is fellelhetünk két portrét 1927-ből, valamint a Móricz halála napján készült rajtot is (*Utolsó találkozás*, 1942. szeptember 5.). Ha a 23 évvel korábban elhunyt költőbarátot, a halott Ady Endrét ábrázoló rajzzal¹¹ vetjük össze Medgyessy alkotását, mindkét tanulmányfejen a mozdulatlanságba merevedett halotti arc látható mélyen ülő szempárokkal. „[...]

ha visszazsáll a szem az arcára, megdöbrent szédülettel repülök a csillagok útjain: ez az arc ott száll” – írja Móricz *Ady Endre a ravatalon* című Nyugat-beli cikkében.¹² Móricz hátravetett arcképén is egy bevégzett élet tapasztalata tükröződik, amellyel – paradox módon – egy időben születik meg s indul útjára egy immáron lezárt életmű „története”.

1 „Nem tudnék még egy ilyen jó íróat mondani, akinek ennyi sikerületlen írása volna.” ESTERHÁZY Péter: *A kitö-mött hatyú*, Bp., Magvető, 1994, 186.

2 CZINE Mihály: *A novellista Móricz Zsigmond első lépé-sei*, ItK, 1957/4., 297.

3 Uo., 302.

4 A félezernél is több Móricz-novella közül csak egyben szerepel Medgyessy neve: az 1942-es *Harmathy bácsi*-ban, amelyben félszázéves kollégiumi emlékeit idézi fel az író.

5 MÓRICZ Zsigmond: *Novellák II.*, Budapest, Osiris Kiadó, 2002.

6 MÓRICZ Zsigmond: *Míg új a szerelem* = Uő: *Regények VI.*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978.

7 Megjegyzendő: Medgyessy Ferenc Kerepesi temetőbeli sírkövén *Álló nő* című saját alkotása található. A szobor egy vékony anyaggal leplezett női testet ábrázol. E szobor másolatai a debreceni Medgyessy Ferenc Múzeum udvarán, dr. Radnai Béla és felesége síremlékén a Farkasréti temetőben (1950), illetve Hódmezővásárhelyen a Németh László emlékház kis kertjében láthatóak.

8 BELTING, Hans: *A test képe mint emberkép* = Uő: *Képan-tropológia. Képtudományi vázlatok*, Budapest, Kijá-rat, 2003, 114.

9 MÓRICZ Virág: *Apám regénye*, 354.

10 MÓRICZ Zsigmond: *Naplók 1926–1929* (s. a. r. CSÉVE Anna és SZILÁGYI Zsófia Júlia), Noran, Bp., 2012, 507. – A párbeszédet Móricz Virág is idézi könyvében: *Apám regé-nye...*, i. m., 355.

11 TÖRÖK KÁROLY: *Ady Endre a halottas ágyon*, Nyugat, 1919. január 27.

12 MÓRICZ Zsigmond: *Ady Endre a ravatalon*, Nyugat, 1919, 4–5. szám.

Rippl-Rónai József Móricz-portréja, papírlémez, pasztell, 50 x 40 cm, 1923 (Magántulajdon)

„...képébe bele igyekeztem tenni az ő nagy szel-lemi képességét, mélyen elgondolkodó termé-szetét, gondjait és örömeit és újabb keservén szerzett nyugalomát, souverén tudását akár-csak egy nagy állambölcsét.”

(Rippl-Rónai József Móricz Zsigmond-portréjáról = „Életem regénye” – Kísérő kiadvány a Petőfi Irodalmi Múzeum Móricz Zsigmond születésének 125. évfordulója alkalmából rendezett kiállításához, Bp., 2005, 14.)

„Most fölnézek s a két kép előtttem. A zongora fölött az én arcképem, Rippli zse-niális. Ez a kép azt mondja: »hagyjatok fel minden reménnyel«. Festette 1923 tavaszán. Még hó volt, el is estem a hídon. A feleségem gyűlölete kísért ezen az úton, hogy elmentem magam lefestetni, én, a híres ember. De belebe-tegedett, mert őt is lefestette már Rippl. Most itt a két kép az ajtó két felén. Az enyém oly re-ménytelen, szomorú, meggyötört ember arca, az édesanyám mikor látta, sírva fakadt.”

(Móricz Zsigmond naplója, 1924–1925, Noran Kiadó, 2010.)

„Ebben a fejben benne van az egész életem. [...] Éppen kijelenttem, hogy nem írok töb-bet... Ebben az arcan ott van a Sárarany, a Tündérkert, a forradalom, az utána következő idők... erő is, fájdalom is, dac is; s hogy nem ír, az is... remélem forr benne valami a jövőre még... az is...”

(Feljegyzések Rippl-Rónai portréjáról = Móricztól, Móriczról, szerk. KOVÁTS Dániel, Budapest, Tankönyvkiadó, 1980, 188.)

Csorba Géza: *Ady Endre*, 1919. jan. 27. (Nyugat, 1919/4. szám)

A *Rózsa Sándor* nép- és történelemszemlélete

GY. SZABÓ ANDRÁS

A Kelet Népe olvasói 1940 júniusában értesülhettek először Móricz regénytervéréről, a *Rózsa Sándor*-ról: „Új regényem – írja Móricz a lapban – úgy érzem életem fő művei közé fog tartozni. Már húsz éve készülök, hogy megírom a hírhedt alföldi rablóvezér életét, de különös módon sohase kaptam rá kiadót. Nem életrajzot írok, hanem mesét. Nem egy rablót akarok glorifikálni, hanem egy mesehőst. Nem a magánvagyon elleni bűntetteket, de a népdalok gavallérját mutatom be. Rózsa Sándor valóságos szimbólum. Társadalmi életünk szimbóluma. Már egyszer írtam egy regényt, amelynek az volt a címe: Betyár. Most ennek a betyárnak az őst akarom megrajzolni, egy igazándi Betyárnak a regényében... Nálunk éppen szociális hullámai miatt költészetté magasodott a szegénylegény-romantika.”¹

Mit jelenthetett Móricznak Rózsa Sándor? A népdalok gavallérját? Mesehőst? A parasztság legforradalmibb rétegének követét? Úgy tűnik, mindegyiket. A kétkötetes mű első részét az irodalomtörténet érettebb, átgondoltabb, egységesebb könyvnek tartja, mint a másodikat. Mindegyiket igen gyors iramban írta, az utóbbit kerek egy hónap alatt, már a közelgő halál árnyékában.

Idézzük fel röviden a regénypárról való ismereteinket.

A *Rózsa Sándor a lovát ugratja* címet viselő első kötetben a betyárkirály úgy jelenik meg előttünk, ahogy a nép képzeletében él. Nem a történelemből, a népdalokból lép elő. Ez a népmesei interpretálás az egész kötetre mindvégig jellemző. Népeposzi hangú az indítás: Rózsa Sándor bosszút áll a védtelen aszszonyt megtámadó perzekutoron. A zsisros inges, vászongatyás fiú, akinek mása sincs, mint a lova, meg a tenyere szorí-

tása, szembeszáll a hatalommal. Innen pattan ki a mű cselekménye, ekkor jegyzi el magát életre szólóan a betyárvilággal, válik a népdalok gavallérjává. A Csepgetető csárdában katonának befogott, férjüket sirató asszonyok elé már nem is Rózsa Sándor, hanem egyenesen a Megváltó érkezik. Vigasztaló és reményt keltő szavait mély csönd fogadja, „mély, mint mikor misére csöndítenek. Az aszszonyok letérgyepeltek a kocsma földjén és nem tudván egyebet csinálni, hogy adjanak kifejezést nagy szívbeli megilletődésüknek, imádkozni kezdtek: szűz márija isten anyja, imátkozza értünk.”

Mindvégig egy olyan cselekvő hősről szól ez az első regény, aki a szegények oldalán, rátermettsége, furfangja révén a maga módján sikeresen száll síkra sorstársai igazáért. Idill, mert a történelem csak nagyon távolról érinti ezt a világot, idill, mert benne nem az akkori konkrét történelmi események mozgatják a cselekményt, hanem a betyárfeljedelem személye.

Sok igazság, sok tanulság szorul ebbe az első kötetbe. Még az a kritika is, hogy az egyéni lázadás – amilyen a Rózsa Sándoré is – a történelem nagy áramlataival szemben nemigen vezet eredményre. Mindez a mű idill-voltát azonban mégsem csorbítja. Mert a pusztai élet, az iszonytató szegénység is elveszti zordságát, ha olyan valaki ugratja lovát a szegedi határban, mint Rózsa Sándor. Ő a remény, az ígéret, aki megváltoztatja, jobb sorsa fordíthatja a szolganép életét.

A második kötet – a *Rózsa Sándor összevonja szemöldökét* – új feladat elé kényszeríti az író. Úgy kell központi figuraként megtartani a betyárhőst, hogy a történesek közege már nem a mese, a legenda, a folklórba ágyazott hagyomány, hanem maga a történelem.

A szabadságharc idején játszódnak az események, amikor a nép nemzetté válását ígérte az idő. Történelmi tény, hogy Rózsa Sándor szabadsapata ott szerepelt '49 hadszínterén. A kétszáz fős gerillacapat a Temes környéki megmozdulásokban harcolt Leiningen honvédekkel, s a szegedi nemzetőrökkel együtt, halált megvető bátorsággal. Az is tény, hogy a szegedi nemzetőrök hírlapokban közölték tiltakozó álláspontjukat: sem Szeged-

nek, sem a hazának nincs szüksége egy alföldi betyár védelmére. Az akkor már országszerte ismert népszerű író, Jókai viszi Kossuth kegyelmi levelét a mocsarak mélyén rejtőző Rózsa Sándornak. Később megírja ezt a találkozást az *Emlékeim a szabadságharcról* című visszaemlékezésében.² Riasztóan hétköznapi, bárdolatlan alaknak ábrázolja az alföldi puszták királyát.

Az akkori politikai-irodalmi hangadók inkább fenntartással fogadták a szabadsapat harctéri szereplését, mint rokonszenvvel.

Rózsa Sándornak a történelemből való kiszorulását Móricz nem tartotta egyedi esetnek. A betyárkirály figuráján és hiteles történetén keresztül az alsó néprétegek reményeinek megvalósulatlanságáról beszélt. Hatalmas lehetőség mulasztását látta a szabadságharc menetében; a nemzeti egység hiányát tartotta a legnagyobb bűnnek, mely nélkül a nemzeti függetlenség megteremtése sem jöhetett létre.

Két világ váltja egymást a regény oldalain: az úri és a szegényparaszti. S minél inkább közeledik a cselekmény a szabadságharc idejéhez, annál gyéresebb a remény a szolganép és a köznemesi vezetés találkozására.

Mert nemcsak Rózsa Sándort éri sérelem Leiningen táborában, hanem a regény másik plebejus lelkületű hőst is, a költő Petőfit. A köztelherviselés, a jobbagyfelszabadítás parancsoló szükségét felismerő költő a szabadszállási választásokon vereséget szenved, alul marad, éppen úgy, mint az – írói intenció révén – vele egy szekértáborba sorolt betyárfeljedelem. Kettejük sorsa, esélye azonos: kimaradnak a történelemből. Holott a „magyar revolúciót – Móricztól az idézet – a magyar dicsőséges forradalmat két név hajtotta végre: Petőfi Sándor meg Rózsa Sándor.”

A jobboldali sajtóorgánumok, élükön Mílotay István Új Magyarágával, közvetlenül a könyv megjelenése után pergőtűz alá veszik Móriczt. Nemzetárulás, nemzetbecsmérlés, kegyelemsértés volt a vád. Nemcsak a betyárvilág glorifikálását olvassák az író fejére, de a szabadságharc köznemesi vezetésének, szerepének – így Kossuthnak – ártértékelését is. A szabadságharc esélyeinek elmulasztásáért Móricz egyértelműen a nemesi vezetést tette felelőssé. Úgy látta, hogy a jobbagyfelszabadítás szükségessége a haza nagyjaiban nem tudatosult a kívánt fontossággal; mindvégig idegenkedve

nézték a nép felemelkedését. Feudális szemléletük évszázadok beidegződésének öröksége volt, s ez az örökség végzetesen távolított el egymástól kiváltságost és nyomorban élő, urat és a parasztot, hogy azok a legszentebb közös ügyben, a szabadságharc nagy eseményében sem találkozhattak.

Ez a történelem- és népszemlélet, negyvennyolcnak illetően módon való feltüntetése lényegét tekintve már korábban hangot kapott, a Márciusi Front zászlóbontásakor. A Nemzeti Múzeum lépcsőjén 1937. március 15-én Fėja Géza, a nagy jelentőségű rendezvény ünnepi szónoka a következőket mondja: „Az egész negyvennyolcas forradalomból csak március 15-e volt töretlenül szép és igaz. A nép és szellem kézen fogva haladt, s a forradalom ünnepi szekerén Tancsics Mihály ült, a magyar parasztság előőrse. A hálás utókor 1848 hibáiból csinált kultuszt. Eltagadta, hogy '48 nemcsak a nemzeti felszabadulás harca volt, hanem a magyar nép szociális forradalma is. E két harc sajnos nem tudott eggyé forni. Éppen ezért a magyar nép nem sorakozott a maga egészében a szabadságharc mögé”.³ Hasonló gondolatokat fogalmaz meg az ünnepély másik szónoka, Zilahy Lajos is.

Nem is szerepelteti hőst sokáig Móricz a politikai miliőben. Még javában folynak a harcok, még kérdőjel a haza sorsa, még ide is, oda is billenhet a mérleg serpenyője, Rózsa Sándor hátat fordít a történelemnek: megtalálja élete társát, feleségül veszi Selyem Katát. Még egyszer és utoljára felvillan a történelem. Az emberek a szolnoki győzelmet, Damjanichot és vörös sipkásait ünneplik, amikor Rózsa Sándor és Selyem Kata kilépnek a templomból. Aztán elhalnak a kiáltások, ők ketten lóra ülnek és el-tűnnek a ködös pusztaságban. De ekkor már nem a népdalok gavallérja búcsúzik tőlünk. Rózsa Sándor utolsó mondata a kiábrándultságé:

„Mindönnek vége lesz, csak a szögénység marad örökké.”

„A köd elromlott, már nem volt olyan szép feje, már mocskos lett és világos. Ráakódott a ruhájukra, a hajukra, a szempillájukra és selyemszálakra. Szinte mintha be lett volna porozva a nagy selyemkendő.”

A népdalok mesés, ringató világa helyett nyomasztó, sötét láthatár zárja magába a betyárkirályt.

Már 1936-ban, a *Betyár* írása idején sem látott Móricz az adott politika keretei között lehetőséget a szegények sorsának

Reklámplakát a *Rózsa Sándor a lovát ugratja* című regényhez (Petőfi Irodalmi Múzeum)

Toronyai János: *Gémeskút (Délbáb)*, olaj, vászon, 1910-es évek (Toronyai János Múzeum, Hódmezővásárhely)

adatra, akkor ez a nép kibír mindent, bármit hozzon is rá a történelem.”⁵

Az utolsó kép: Rózsa Sándor Selyem Katával kivonul az eseményekből, az ősztönei mélyébe húzódó, arra hagyatkozó, abból táplálkozó magyarság remélt esélyeit jeleníti meg szimbolikusan.

Hogy mennyire egy lehetséges, követhetőnek vélt, követhetőnek tartott magatartásformát szuggereált a *Rózsa Sándor*, arra bizonyosság Németh László Magyar Csillagban megjelent kritikája is.

„Rózsa Sándor népe – írja Németh –, ha politikai álmai után megindul, csak magát és az országot tudta volna lángba borítani, a mai nép – öntudatosodó parasztság, munkásság, értelmiség – vértelenül, a meggyőződés, a lélekszervezés erejével is kivívta már államát”.⁶

Magatartásmintát mutatott fel Móricz regénye, de ennek a magatartásnak „etikai-politikai” lényege egyes népi írók műhelyében már korábban kikristályosodott. Németh Lászlónál még a Tanú éveiben, Veres Péternél, Féja Gé-

jobbrafordulásában. Öt évvel később, a Rózsa Sándor megjelenésének évében még erőteljesebb benne a meggyőződés, hogy az alsó néprétegek helyzetének alakulásában – belátható időn belül – semmi változás sem várható, ahhoz – ezt ő is tudta – az egész társadalom gyökeres átformálására lett volna szükség.

Az idillt, melyet az első kötet Rózsa Sándora előtt megnyit, ennek a regényének a végén megsemmisíti. Rózsa Sándort ugyan ismét a magánélet rejtje el szemünk előtt, de ezt az elvonulást már sűrű köd kíséri, melyből lehet ugyan visszatérni, de kérdés: érdemes-e?

Tudjuk, három kötetre tervezte a bertyárkirály történetét. A harmadik kötet Rózsa Sándor szabadságharc utáni életéről szólt volna. De miről tudott volna írni ebben a kötetben? Arról, hogy a „szögénység” megmarad Világos után is, hogy a nép nemzetté emelkedését ismét nem adta meg a történelem? Hogy a népmesei hős a szamosújvári börtönben fogja bevégezni életét? Ha marad idő a folytatásra, Móricz csak a megvalósulatlan reményekről számolhatott volna be.

Szárszó, s az 1942 novemberében megrendezett lillafüredi írótalálkozó a példa arra: az ország felelős szellemi elitje, így a népi írók zöme is tisztában volt azzal, hogy Magyarország önerejéből nem kerül ki a háborúból.

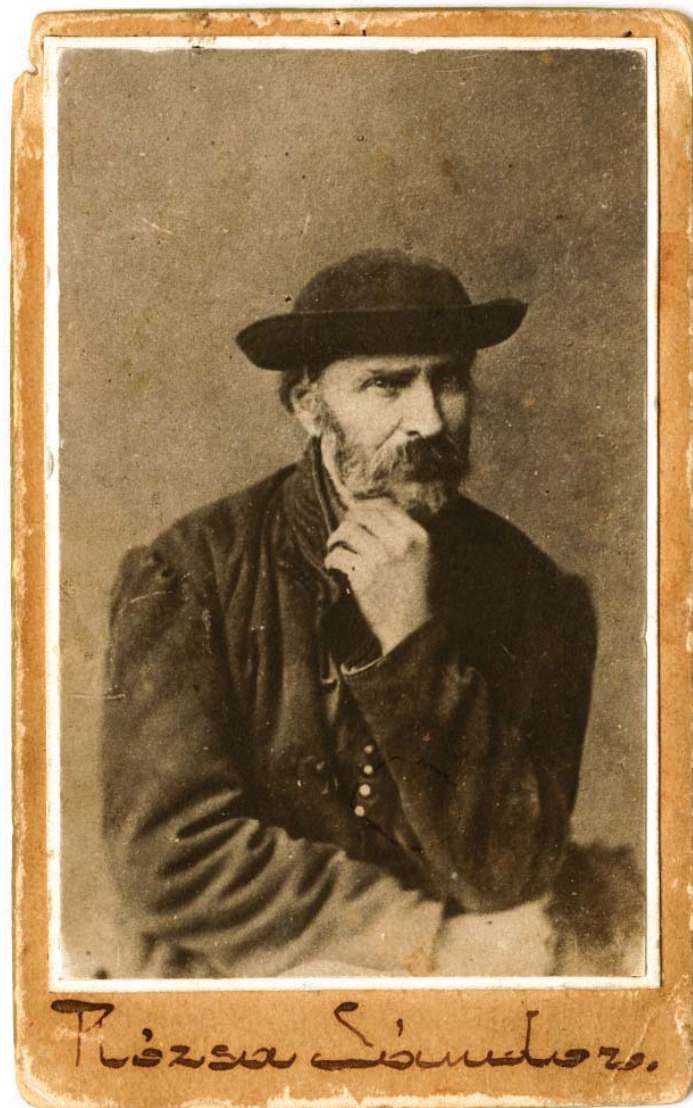
Ebben a helyzetben a népiek egy csoportjában a társadalom erkölcsi erejének megszilárdítása tűnt elérhető célnak. Az 1942-es balatonszárszói találkozáson Móricz Rózsa Sándora – Németh László visszaemlékezése szerint – több alkalommal beszéd- és vitatéma volt. A háborúba sodort magyarság útját, lehe-

tőségeit vizsgálva, a nemzetre nézve legoptimálisabb magatartásformát vélték megtalálni a *Rózsa Sándorban*. A népi írók említett csoportja – élükön Németh Lászlóval – nem akcióprogramot, cselekvési tervet dolgozott ki, hanem „egy lehetséges és általuk elfogadhatónak és követhetőnek vélt magatartás etikai-politikai lényegét kívánta körvonalazni”.⁴

Írói eszközeivel erre vállalkozott Móricz is a *Rózsa Sándorban*. Útmutató cselekvési program híján a történelmi idő túlélésére helyezte a hangsúlyt. A népi forradalom realitását elvetve, az átvészelés, a megmaradás módozatait nyomatékostotta.

A lillafüredi írókonferencián Veres Péter is jelen volt és felszólalt. Érdekes ott elmondott beszédének részletét a *Rózsa Sándor* végső tanulságaival összevetni.

„Abban mindnyájan meggyezünk – írja –, hogy ma a magyarság legnagyobb problémája megmaradni... Itt a példa, világos arra, mi a szerepünk. Nem a múltó napi szempontok szolgálata – ez az újságíró dolga, – hanem az, hogy hatoljunk be műveinkkel és emberi valónkkal a közösség mélyébe, le a legmélyébe, húzódjunk be – ha muszáj – ősi ősztöneinkbe, és itt erősítsük meg a magyarságot. Ha ez sikerül, s mi emberileg is méltóak vagyunk erre a fel-

Rózsa Sándor

zánál a Márciusi Front mozgalma idején körvonalazódnak ennek a nép- és történelemszemléletnek, s az ebből fakadó viszonyulásmódnak fontosabb elemei. A Magyar Nemzet „*Szellemi honvédelem*” című rovatát író Szabó Zoltán a zavaros koreszmék ellenében a magyar progresszió legveretesebb értékeit állította szembe. Nem a tényleges politikai cselekvés színterén vette fel a harcot a barbárság ellen, hanem – egyfajta belső felvértezetttség kialakítására helyezve a hangsúlyt – a szellem területén.

Mindinkább nyilvánvalóvá vált: a kor társadalma a parasztság helyzetének rendezését nem tekinti feladatának. A rendszer jellegéből fakadt, hogy az általános földhöz juttatás – önvédelmi okokból – ne jöjjön létre. Veres Péter *Menthetetlen-e a magyar földműves nép?* című 1932-ben írt tanulmányában szíkkár tárgyilagossággal ír erről a kérdésről: „Mert ha így marad (ti.: a társadalmi helyzet) az bizonyos: hogy a parasztság és munkásság vagy tényleg éhen hal, vagy nem tűr tovább... De ki tudja megmondani, melyiket cselekszi?”⁷

Móricz tanácsstalanságát ez a megmásíthatatlannak tűnő, vigasztalan társadalmi kép magyarázza. Érthető, ha az ő, s a köré csoportosuló népi írók megoldást kereső tájékozódásában azok az ősztönökben rejtőző, hagyományban

élő, onnan előhívható, a vészhelyzetben sikerrel mozgósítható mentális elemek kaptak hangsúlyt, melyek a történelem folyamán a nemzeti katasztrófák idején a nép segítségére voltak. Az írókonferencia Veres Péter-i felszólalása, s Móricz *Rózsa Sándora* ennek a belső védelemnek apologetikája.

A Kelet Népe „adjutánsa”, Németh László 1943-as Móricz-könyvében szól a *Kisebbségben* és a *Rózsa Sándor* párhuzamáról.

„... Nemcsak én ültem harmincöt óta veremben: minden jó törekvésünk alatt egy nagy Verem ásitott – írja. Fogott a Végzet, mint Oidipuszt. Én ismerni akartam a nevét. Mi volt a hiba, amin már nem lehetett segíteni? Úgy éreztem, nem hatvanhét, nem negyvennyolc: az egész század fejlődésében volt ott a fogantatási hiba. Kihagyta mohó lendületéből a múltat és a népet, a mélységet. Ahogy a *Kisebbségben* ezt eladogta, s a Rózsa Sándor második része szemléltette.”⁸

Az 1942-es szárszói találkozón – említettük – többször szóba került a *Rózsa Sándor*. A résztvevők itt hallottak először a regény megjelenését követő sajtóhadjáratról is. Valamennyien osztottak Móricz sérelmében. Itt, Szárszón fogant meg bennük a gondolat: Móricz-napot kellene tartani; az ország minden városában egyazon a napon tüntetni

mellette. Móricz azonban néhány héttel a konferencia után halott volt. A történelmi viharból kivonuló, a maga történelmi feladatára váró Rózsa Sándor útmutatása azonban jelen volt a ’42-esnél lényegesen nagyobb jelentőségű 1943-as találkozón is. Ott bujkált a hozzászólások egy részében, ott volt Németh László nagy ívű beszédében, Veres Péter záró előadásának utolsó gondolataiban. A figura mélyén felsejlő erkölcsi példa ott kísértett mindazokban a Szárszón jelenlévő írókban, akik munkatársai voltak lapjának, a Kelet Népeinek, „utolsó éveit kisdéd bárkájának, ... a legszebbnek tán, amit valaha öreg magyar összebarakácsolt.”⁹

1 Kelet Népe, 1940. június 15.

2 Jókai Mór: *Emlékeim a szabadságharcról* = Uő: *Az én életem regénye*, Révai Testvérek, Bp., 1912, 9.

3 Magyar Út, 1937. márc. 18.

4 M. Kiss Sándor: *Variációk egy fogalom értelmezésére*, Művelődéskutató Intézet, Bp., 1982, 56.

5 VERES Péter: *Hozzászólás az 1942-es lillafüredi írókonferencián* = *A válság éveiből*, Sarló, Bp., 1945, 208–209.

6 NÉMETH László: *Móricz Zsigmond és a betyárok*, Magyar Csillag, 1942. augusztus 1.

7 VERES Péter: *Menthetetlen-e a magyar paraszt?* = *A válság éveiből*, Sarló, Bp., 1945, 66.

8 NÉMETH László: *Móricz Zsigmond*, Turul, Bp., 1943, 44.

9 Uo., 8.

Rózsa Sándor öregkori börtönképe és egykori sírja a szamosújvári rabtemetőben korabeli képeslapon (Zempléni Múzeum)

Móricz Zsigmond nyelvi tudatossága

IMRE RUBENNÉ

„Móricz írói nyelvének elementáris hatása alól nem tudja kivonni magát az olvasó”.¹ Valószínűleg ez lehet a magyarázata annak, hogy az író személyéről, életéről, műveiről, stílusáról és nyelvéről a 20. század eleje óta nagyon sok kötet, cikk és tanulmány jelent meg.

Móricz Zsigmond realista a külső és belső világ ábrázolásában, de épp ilyen realista az emberi beszéd megfigyelésében és ábrázolásában is. Erre vonatkozó megállapításokkal bőségesen találkozunk a szakirodalomban. Már három évvel a *Hét krajcár* megjelenése után Dénes Szilárd *Móricz Zsigmond stílusa* című tanulmányában ráirányítja a figyelmet az író nyelvének újszerűségére: „Aki Móricz Zsigmondot olvassa, hamarosan észreveszi, hogy ez a fiatal író mennyire mestere az elbeszélésnek, s hogy kivált a felsőtisztai népet a lehető leghívebben szólaltatja meg. Ha minden olvasó pontosan nem is tudja érzéseit meghatározni, annyit feltétlenül észrevesz, hogy ennek a nyelvnek valami új zamata van, valami olyan sajátsága, amit más íróban még nemigen észlelt”.² A hiteles beszéd visszaadását az író éles megfigyelőképeségével magyarázza. Külön érdemének tekinti a beszédritmus érzékeltetését: „a beszélgetéseket nem tudjuk anélkül olvasni, hogy ne hallanók a felsőtisztai tiszta magyar beszédnek a ritmusát”.³ Móricz a lelkiállapot befolyásoló szerepét is vissza tudja adni az emberek beszédében: „Általában mesterien beszélgetti a parasztot minden lelkiállapotban. Híven adja vissza csipkedő, gúnyos, fullánkös beszédét. De leginkább ott van elemében, ahol ezek az agyafúrt, ravasz emberek szóharcokat vívnak. Mondatokon keresztül halljuk a célzással teli allegorikus beszédet”.⁴

Figyelemre méltóak Dénes Szilárd szinte szociolingvisztikai jellegű észrevételei is, amelyekben arra mutat rá, hogy Móricz szereplőinek nyelvhasználatát befolyásolja a környezet, az életkörülmények változása, a nem és a vagyoni helyzet. Az egyszerű parasztember, ha harangozó lesz, népies beszédmódjába bibliai hatások vegyülnek. A szegényebb aszszony, ha magánál különbbel beszél, eleinte félve ejti ki a szavakat. „Amit a kor, a nem különbsége, a társadalmi s vagyoni helyzet idomít a nyelven, mindazt az író is híven visszatükrözteti”. A fenti megállapítások hitelét erősíti az, hogy maga Móricz is egyetértett a cikkekben kifejtett gondolatokkal: „Kezdek bízni

a tudományban. Ha így el lehet találni az igazat annak, aki valakiről ír: akkor nem bolondság az írás. Alig-alig van tekintélyes munkájában valami passzus, amivel nem értenék egyet”.⁵

1911-ben Elek Ilona doktori értekezésének tárgyául választotta Móricz stílusát. A művet Móricz is elolvasta, s bőséges jegyzeteket fűzött hozzá. Ezek között olvashatunk egy tervbe vett, de megvalósítatlanul marad irodalmi tervéről: „A *Sári bíró* legközelebbi kiadásában tisztán és teljesen ki akarom dolgozni a szabolcsi nyírség fonetikus pontosságú kiejtését”.⁶ Ez a nyilatkozata is tudatos nyelvhasználatáról tanúskodik.

Hasznos tanulsággal szolgálnak az író lányának, Móricz Virágnak a visszaemlékezései is. Döntő jelentőségűnek tartja

Móricz Zsigmond riportúton a szegedi paprikások között, Szeged (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

édesapja életében az 1902–1904 közötti népköltési gyűjtőútját: „Ekkor tanult meg papírral, ceruzával járni az emberek között. Vagy húsz füzetet töltött meg, sok száz, sőt ezer történettel, jelenettel, tréfával, bajjal. Mindent fonetikusán írt le. Már ezután mindig jegyzetfüzettel járta a világot”.⁷ Egy másik visszaemlékezésében Móricz Virág azt is megemlíti, hogy ezeket a feljegyzéseket *Tükörnek* nevezte, és először vaskos kötetekbe kötötte, később fiókokba gyűjtötte.⁸ A jegyzetelés a rögzítésben, a bevésésben játszott fontos szerepet, s kitűnő emlékezőképességének köszönhetően bármikor fel tudta idézni

a leírtakat. Az előbeszéd megörökítésének tudatosságáról Móricz Virág így nyilatkozik: „A valóságot írta. Az emberek valóságos életét, gondolatait, szavait. Egyetlen eszköze a szó volt. A kincsesbányája. Mérhetetlen szómennyiségre volt szüksége, minden eszközt felhasználta, hogy összeszedhesse. Elsősorban és állandóan az előbeszédet leste. Végig az országon, a szótalan pásztortól a fecsegő politikusig, mindenki gondolatát kihámozta a szavaiból”.⁹ Tudatosságát jelzi az is, hogy haláláig átnézte a Magyar Nyelvőr minden számát, tanulmányozta az ott közölt népnyelvi párbeszédet, jegyzeteket fűzött hozzájuk, s a párbeszédet alkotó módon használta fel írásában. A táj-szavak pontos fonetikus leírására azonban sohasem törekedett, egy-egy hanggal, fordulattal jelezte a vidék beszédét.

Ugyanebben az évben, 1949-ben Dénes Szilárd egy újabb cikkben méltatja Móricz nyelvművészetének – természetességének és egyszerűségének – érdemeit. Az író nyelvi nagyságát abban látja, hogy a legegyszerűbb nyelvi eszközökkel képes minden szereplőjét a maga természetes beszédmódján megszólaltatni.¹⁰

1952-ben Péter László a *Rózsa Sándor* című regény nyelvéről szólva kifejti, hogy Móricz mennyire szükségesnek tartotta alakjai hiteles ábrázolásához a valódi népi beszédstílus, a nyelvjárás írói alkalmazását. Tudatosságát jelzi, hogy egy-egy regényének anyaggyűjtésével párhuzamosan szinte nyelvjárási tanulmányokat folytatott. A *Rózsa Sándor* című regény megírása közben többször leutazott Szegedre, tanácsokat kért az ottani munkatársaktól, elolvasta Bálint Sándor készülő *Szegedi szótárát*, s felhasználta írásában. A regény írása közben levélben

Móricz Zsigmond és Rózsahegyi Kálmán (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

többször megkérte Bálint Sándort, hogy javítsa ki a szöveget a szegedi nyelvjárás szempontjából.¹¹ Mindezek a momentumok jól érzékeltetik, hogy mennyire komolyan foglalkozott a nyelvjárás írói alkalmazásával, s így ez reális emberábrázolásának elengedhetetlen eszköze lett.

A sort Kántor Lajos *Nyelvi tudatosság és realizmus* című tanulmánya folytatja, amelyben Móricz népi realizmusának nyelvi eszközeit részletezi a *Rózsa Sándor összevonja a szemöldökét* című regénye alapján. Móricz nyelvi realizmusa abban

nyilvánul meg, hogy művének nyelvi megformálásában mindig igazodik hőseihez. A nyelvet a jellemzés eszközeként használva műveiben „másképp beszél a paraszt, másképp a falusi rektorné, a plébános, a diák, a mágnes vagy Metternich... Móricz a nyelv segítségével környezetet, társadalmi fokot, jellemet és lelkiállapotot egyaránt jellemez”.¹² A regényben szereplő népi hősök népnyelven, az uralkodó osztály tagjai a maguk sajátos nyelvén szólnak meg. A számadó esetében a pusztai életforma visszahat a jellemére, s ez tükröződik beszédében: hiányos mondatokban, odavetett szavakban fejezi ki magát.

Herczeg Gyula Móricz stílusának jellemző vonásait kutatva, alapvetőnek az előbeszéd visszaadására való törekvését tekintette. Tanulmányának bevezető gondolataiban Móricz írói célkitűzéséből indul ki: „az író legfőbb stilisztikai feladata a szereplők beszédének megfigyelése, rögzítése és pontos visszaadása úgy, ahogy az az élet valóságában jelentkezik”.¹³ Móricz a stílus eszközként használta az élet valóságának megközelítésére. Ez a stilisztikai újítás maga után vonta az írásmű hagyományos szerkezetének átalakulását: az egyenes és függő beszéd mellett megjelent a szabad függő beszéd alkalmazása. A szerző aprólékosan végigvezeti és példákkal illusztrálja, hogyan és miért alkalmazta Móricz az egyes közlésformákat műveiben. A kezdeti művekben az egyenes beszéd dominál, amelyben jól megfigyelhető a szereplők jellegzetes egyéni szólásmódja, hanghordozása (*Mári néni*, *Éjjeli szállás*, *Pancsi*, *A baj forrása*, *A debreceni ember*). Későbbi műveiben az oratio recta mellett egyre gyakrabban alkalmazza a szereplők gondolatainak visszaadására az átképzéletes előadásmódot. Az írói beavatkozást ezzel a köz-

lésformával akarta a minimálisra szorítani, mert az író objektív előadása helyett a szereplők szubjektív megnyilatkozásait tartotta elsődlegesnek. A paraszti előbeszéd visszaadására való törekvés a magyarázata a tájnyelv használatának is Móricz írásművészetében. Itt azonban nem törekszik teljességre, „észrevette, hogy az állandó tájnyelvi használat elmosza a körvonalakat, és megszünteti azt az *evokatív* művészi erőt, mely a tájnyelvi szóból, alakból kiárad. Móricznál a tájnyelv hullámszerűen jelentkezik, rendszerint csak a megokolható csúcsonál...”¹⁴

Móricz Zsigmond életútját és műveit Czine Mihály műveiből ismerhetjük meg legrészletesebben. Az egyes alkotások szereplőinek nyelvhasználatára vonatkozó észrevételeit szervesen beépíti a művek elemzésébe. *A galamb papné* című regény nyelvéről a következőket olvashatjuk: „Mindenki a saját nyelvén beszél: az úri nevelésű kisasszony, a dzsentri, az elparasztosodó pap és a füstös-gubás nagygazdák”.¹⁵ Az *Erdély* című trilógiáról pedig azt írja, hogy ebben a műben sikerült legjobban a beszéddel való jellemzés: „A magyar nyelv minden lehetőségét felmutatja művében, a hajdúk darabos súlyos katonanyelvét, erdélyi urak ékes szavát, a cikornyás szász beszédet...”¹⁶ Hasonló megjegyzéseket szinte minden nagyobb alkotás tárgyalása során találunk. A fenti példák is azt bizonyítják, hogy Móricz kiváló mestere volt a beszélgetésnek. Minden hőse a maga egyéniségének megfelelően beszél, nyelvhasználatuk tükrözi származásukat, neveltetésüket, társadalmi hovatartozásukat.

Sebestyén Árpád *A boldog ember* tájnyelvi elemeit vizsgálva szól a kérdésről. Az adott mű alapos nyelvészeti szempontú elemzésével részletesen feltárja azokat a hangtani, alaktani, szó-

tani és mondattani sajátosságokat, amelyek segítségével Móricznak sikerült hitelesen visszaadni az egyszerű parasztember gondolkodásmódjának és beszédének jellemző vonásait. A többi kutatóhoz hasonlóan ő is nagy jelentőséget tulajdonít a népköltési gyűjtőutaknak: „Ekkor alakult ki látásmódja, realista ábrázolása, a szó, a beszéd jellemző eszközként való felismerése; végső soron nyelve és művészi stílusa is”.¹⁷ Véleménye szerint Móricz írói gyakorlatában a dialektus felhasználása fokozatosan vált tudatos stilisztikai elemmé. A népköltési gyűjtőutakon kezdte felismerni a beszédmód és a jellem összefüggéseit, későbbi országhárásai tudatosították benne a földrajzi eltéréseket, s ahogyan egyre jobban megismerte az egyes társadalmi osztályokat, a nyelvi eltérések megragadásával már egyéniséget és társadalmi helyzetet is ki tudott fejezni. Végül Móricz tájnyelvről alkotott nézeteit így összegzi: „Móricz felfogása a tájnyelv lényeges és külsőleges jegyeiről, illetőleg azok szépírói felhasználásáról folyamatosan fejlődött – bizonyára párhuzamosan népnyelvi ismereteinek bővülésével. A kezdeti ríkító, olykor naturalista túlzások később lehiggadtak, elvszerűen és tudatosan adagolta a népnyelv színeit, úgy, hogy egyrészt segítse a környezet és jellem hiteles ábrázolását, de ne sértse a mindenkiben közös emberi rezonancia kialakulását”.¹⁸

A stílus elemzések között figyelemre méltó még Harsányi Zoltán Móricz Zsigmondról szóló munkája is. Nagy Péter állásfoglalásához hasonlóan ő is az élőbeszéd irodalmi stílusá emelését hangsúlyozza Móricz írásművészetében: „a legnagyobb erővel és művészi következetességgel törekszik az élőbeszédhez közelíteni írásmódját, illetőleg igyekszik stílusával az élőbeszéd hatását kelteni”.¹⁹ A szerző példákkal illusztrálja, hogyan lesz változatosabb a tájnyelv alkalmazása, s milyen módon változnak az átképzéles előadásmód formái Móricznál. Megállapításai Herczeg Gyula gondolataira épülnek, mintegy kiegészítve azokat.

A stilisztikai kutatások között meghatározó szerepű Szabó Zoltán stílustörténeti tanulmánya, amelyben Móriczot az élő- és tájnyelviség reprezentatív képviselőjének tartja: „Közlésmódja az élőszó erejével hat. Belőle a beszélt nyelv hangja és ritmusa érződik ki úgy, mintha lemezre felvett beszédet közvetítenének”.²⁰ Stílusának értékeit életszerűségében, az élőnyelvi szavak, fordulatok és a tájnyelv alkalmazásában látja.

Sötér István Móricz Zsigmondot mindmáig a legnagyobb magyar epikusnak tartja, a regényeiben szereplő párbeszédek jelentőségéről pedig így vall: „Móricz párbeszédeinek rendkívüli frissességét és hitelességét minduntalan meg kell csodálnunk: az amerikai regény (például Hemingway) „lekottázott” párbeszédeit nemcsak hogy megelőzi, de minőségében és epikai funkciójában felül is múlja Móricz „beszéltetési módszere”.²¹ Az alakok valóság-hű megjelenítését és beszéltetését az alkotó tárgya iránti szeretetével magyarázza.

Barta János Móricz Zsigmond stílusának újszerűségét szintén „életszerű nyelvében, szókinccsében”, természetes és egyszerű kifejezőmódjában látja, majd hozzáteszi: „A felsőbb irodalmi szinten a magyar elbeszélő prózában Móriczcal valóságos nyelvi forradalom zajlott le, olyan betöréské addig feltéve őrzött mezőkre”.²²

Kováts Dániel a drámai ábrázolás módszereit kutatva a dialógusok fontos szerepét emeli ki. A hősök beszéltetése Móricznál a reális ábrázolás fontos eszköze, s így az élőbeszéd erejével hat. A szerző végső következtetése szociolingvisztikai szempontból is értékes információkat sugall: „semmi sem jellemzi annyira Móricz hőseit, mint megszólalásuk. Beszéltetésükkel az író ki tudja fejezni társadalmi meghatározottságukat, kultúrájuk szintjét, érzelmi–hangulati világukat”.²³ Egy másik tanulmányában pedig azt hangsúlyozza, hogy Móricz gyakran épített be regényeibe „népnyelvi, a társadalmi

csoportok szerinti megoszlásból fakadó, a műveltségi fokot tükröző beszélt formákat”.²⁴

Szabolcsi Miklós *A dialógus rehabilitálása* című tanulmányában szintén foglalkozik ezzel a kérdéskörrel. Móricz Zsigmond műveinek nyelvét az egyenes beszéd, az oratio recta alkalmazásának szempontjából vizsgálja. Megállapítja, hogy Móricz mesterien tudta alkalmazni ezt az eljárásmodot: „A beszéd leképezése terén utóbb Móricz olyan technikára tett szert, hogy végtelenül differenciált beszédmódokat tudott visszaadni”.²⁵ Ennek a látszólag egyszerű, de a valóságban mégis nehéz technikai eljárásnak az alkalmazásában Móricz nagy utat tett meg, fokozatosan alkalmazva a tömörítés, sűrítés és válogatás módszerét.

Az említett vélemények hitelét erősíti Móricz saját alkotói módszeréről tett nyilatkozata. A *Hogy nézi a regényíró az életet* című írásában sok mindent megmagyaráz írói útjával, műhelytitkaival kapcsolatban. Visszaemlékezése szerint már kisgyermekkorában elkezdődött az írói pályára való felkészülés: „az ötéves kor lehet az a legmélyebb határ az életemben, mikor az életet regényíró szemmel kezdtem nézni...”.²⁶ Ifjúkori emlékei szerint módszertani munkájának legfontosabb jegye már írói pályaválasztása előtt kibontakozott: „Úgy tizenhat éves korom táján kezdtem figyelni az emberek előadásmódját. Az emberek, úgy láttam, mind ugyanazon a nyelven beszélnek. Hogy lehet azt elérni, hogy az író minden alaknak olyan nyelvet adjon a szájába, hogy azonnal fel lehessen ismerni, ki beszél. Az egyéniség, sőt az egyénítés problémája ez, ami egész odáig

Koszta József: Nyár az Alföldön, olaj, vászon, 51 x 70,5 cm (Fotó: Virág Judit Galéria)

kínózott, míg valóban meg nem leltem a magam írói közlésmódját. Tehát legalább tíz esztendeig. Mennyi időt töltöttem el azzal, hogy társaságban behunytam a szememet, különösen idegen társaságban, s figyeltem a beszélőket, s figyeltem az egyének előadási stílusát”.²⁷ Kezdeti megfigyeléseiben még csak a beszédtempó gyorsaságát, illetve lassúságát, a hibás beszédet és a dialektus használatát észlelte. Később már az emberek beszédéből következtetni tudott a jellemükre: „Már boncoltam az emberek jellemét, abból a célból, hogy írás

közben ugyanígy tisztán lássam az alakjaimat”.²⁸ Móricznak ez az önvallóása nagyfokú tudatosságról árulkodik. Művészetében az emberi beszéd pontos visszaadása a jellemábrázolást szolgálja. A szereplők szólásmódja elárulja emberi egyéniségüket, hitelesen tükrözi jellemüket, műveltségüket. Móricz kiválóan tudta érzékeltetni az emberi és nyelvi magatartás összefonódását.

Móricz egész pályáján az élet és az irodalom szoros kapcsolatát hirdette. Élményanyagát az életből merítette, kifejezőmódjában a valóság, az átélt élmény minél közvetlenebb eszközökkel történő kinyilatkoztatására törekedett. Műveinek szinterei fokozatosan bővülnek, s vele párhuzamosan szélesedik társadalom-ábrázolása is. A valóságra figyelő, valóságban gyökerező szemlélete szereplők sokaságát teremtette meg az irodalom számára. Hősei megformálásában elengedhetetlen a lélekrajz, amely a szereplők teljes személyiségének a bemutatását szolgálja. Jellemábrázolásának fontos eleme a jellemhez igazodó beszédmód megválasztása. Ahány figura, annyi megszólalási, nyelvhasználati forma. Realizmusának ezek a legfontosabb jegyei nemcsak műveiben vannak jelen, hanem áthatják írói hitvallását is: „Nekem valóban sokat adott az írás, mert én nem egy életet éltem át, hanem mindig úgy éreztem, ezer s ezer s ezer formájú életet. Kaptam, átéltem, s továbbadtam... Úgy érzem, az élet lámpása vagyok, s szavam közvetlenül a világűrbe száll, mint a nap sugar, s akin megáll, annak fényesnek kell lennie a rávetített igazságtól”.²⁹

- 1 SEBESTYÉN Árpád: *A tájnyelv mint stílusesszók Móricz Zsigmond műveiben*, Magyar Nyelvjárások, 1972, 9.
- 2 DÉNES Szilárd: *Móricz Zsigmond stílusa*, Magyar Nyelvőr, 1911, 254.
- 3 Uo., 255.
- 4 Uo., 256.
- 5 DÉNES Szilárd: *Móricz Zsigmond és a Magyar Nyelvőr*, Magyar Nyelvőr, 1949, 287.
- 6 Uo.
- 7 MÓRICZ Virág: *Móricz Zsigmond szavai*, Magyar Nyelvőr, 1949, 282.
- 8 TÖRÖK Sándor: *Vasárnapi beszélgetések Móricz Virággal Móricz Zsigmond paraszti-írói*, Múzsák, Bp., 1990, 25.
- 9 Uo.
- 10 DÉNES Szilárd: *Móricz Zsigmond. Hét krajcár*, Magyar Nyelvőr, 1949, 41.
- 11 PÉTER László: *„Rózsa Sándor” nyelvéről*, Tiszatáj, 1952/3, 152–161.
- 12 KÁNTOR Lajos: *Nyelvi tudatosság és realizmus*, Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1959/1–4, 55–69.
- 13 HERCZEG Gyula: *Móricz Zsigmond stílusa* = Stilisztikai tanulmányok, Gondolat Kiadó, Bp., 240.
- 14 Uo., 294.
- 15 CZINE Mihály: *Móricz Zsigmond útja a forradalmakig*, Magvető Könyvkiadó, Bp., 1960, 389.
- 16 CZINE Mihály: *Móricz Zsigmond*, 1992, Debrecen, 100.
- 17 SEBESTYÉN Árpád: *A tájnyelv*, 1972, 14.
- 18 Uo., 19.
- 19 HARSÁNYI Zoltán: *Stílus elemzés*, I, Tankönyvkiadó, Bp., 90–118.
- 20 SZABÓ Zoltán: *Kis magyar stílustörténet*, Tankönyvkiadó, Bp., 1986, 320.
- 21 SÖTÉR István: *Móricz Zsigmond és a világ szorongatása* = Gyűri, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1980, 138–149.
- 22 BARTA János: *Móricz Zsigmond az évszázadok között* = *A pálya végén*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1987, 342.
- 23 KOVÁTS Dániel: *A művészi kifejezés módszerei Móricz első regényeiben*, Magyartanítás, 1980/3, 61.
- 24 KOVÁTS Dániel: *A nyelvhasználati formák szerepe Móricz regényépítkezésében* = *A magyar nyelv rétegződése*, szerk. Kiss Jenő – Szűts László, Akadémiai Kiadó, Bp., 625.
- 25 SZABOLCSI Miklós: *A dialógus rehabilitálása* = *A Magvető nyomában. Móricz Zsigmondról*, szerk. Szabó B. István, Anonymus Kiadó, Bp., 104.
- 26 MÓRICZ Zsigmond: *Tanulmányok*, I, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1978, 700.
- 27 Uo., 701.
- 28 Uo.
- 29 MÓRICZ Zsigmond: *Tanulmányok*, II, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1992, 658.

Szentenciaszerű paraszti bölcseseletek

A boldog ember lapjain

MINYA KÁROLY

A *boldog ember* históriájával egy megmaradásáért küzdő nép eposzát, s a vergődő szegénység honkeresését írta meg Móricz Zsigmond. Megírásának a közvetlen indítását egy rokon látogatás adta. Móricz egyik unokaöccsét, a magosligeti Papp Mihályt szerepelteti regényében Joó György néven, vele beszélgeti el életét. Paraszt rokona Pesten 1932-ben találkozott az íróval, akinek – mivel munkát nem talált – elmesélte régi „boldog életét”, gyermekkorát és legénysorát.

Sokan komolyan vették és veszik ma is a „boldog” jelzőt (Móricz nem tette idézőjelbe), mások csupán szociológiai tanulságot vontak le a regény elolvasása után. Középiskolás koromban, amikor első alkalommal olvastam a kötetet, jómagam is ezzel tettem le a könyvet: milyen boldog ember! Most azonban ismét elolvastam a keserűség, dühvel vegyült szánalom fogott el. Móricz a szegényparaszt életét és a falu nyomorát akarta bemutatni. Éppen abban áll szatírájának ereje, hogy Joó György életének első szakaszát úgy olvashatjuk, mintha hinne hőse boldogságában. Pedig a beállítás Móricz részéről ironia, amely az elbeszélő hős őszinte hitelével párosul.

Tehát a boldog ember egy magosligeti szegényparaszt, aki gyermekkorát és ifjúságát – 1888 és 1914 közötti életének „boldog” korszakát – beszéli el huszonhat fejezetnyi monológban. Nem hagyományos regény ez: egy családtag életregénye. Szán-

dékosan töredezett vonalú, a közvetlenség jellemzi. Móricz ezzel első személyes közvetlenséget teremt, mégis megőrzi saját írói tárgyilagosságát.

Az író látszólag csak tolmács, aki Joó György szavait gyorsírással lejegyezte és közvetítette, írói alakítás nélkül. Vajon helytálló-e ez az állítás? Bizonyos értelemben igen, bizonyos értelemben nem. Írásomban a regény nyelvhasználatát kívánom megvizsgálni, azonban nem a szavak szintjén (arról nagyon sok tanulmány született), hanem a mondatok, sőt a mikroszöveg szintjén. Ezzel együtt azt kívánom bizonyítani, hogy a mű a népi bölcsesség aranybányája is.

A regény önreflektív módon a nyelvhasználatra történő utalással maga is „jelzi” az egyedi nyelvváltozatot: „Az ember előtt összefolyik egy ilyen szegény élet. Távol van a mi életlehetőségeinktől. Mesében is érthetetlen szavak: legelőbér, járó jószág, »ötnyolcad élet«, »bocskorpénz«, »koca«, »kantartás«, »igényelt föld«, »papbér«, öt sorban tíz idegen fogalom, amit meg kell magyarázni... Ezért nehéz a politikában is a kicsi emberek életével foglalkozni, mert a politikát olyan rétegek irányítják, amelyek alig ismerik a tömeg életét.” (15)¹ Tehát a főhős a társadalmi rétegek közötti távolságot már a szavak használatában is értelmezi.

A regény két legfontosabb nyelvi jellemzője: a nyelvjárást és az írott beszélt nyelvet szintetizáló alkata.

Móricz szerint a nyelvi stílus épüljön rá az élőbeszédre, amely az élet tükré.² Kováts Dániel e mű nyelvezetét illetően a következőképpen fogalmaz: „Ha a regény szövegét a környezet mesemondóinak stílusával összevetjük, megállapíthatjuk, hogy Móricz alig módosíthatja unokaöccse szavait. A szókincs és a

mondatfűzés annak a tájnyelvnek felel meg, amely az írónak is a legkedvesebb. Az olvasónak könnyű megérteni, mert ez a nyelv vált irodalmi stílussá, tehát nem hat provinciálisnak. Törölmetszett magyar tájnyelvi szöveggel találkozunk, melyet az író mint szülőföldjének kincsét élvezettel jegyez fel, s csekély alakítással úgy ad tovább, mint családja kis világának üzenetét a nagyvilág számára.”³

Egy kisebb vita is kialakult a regény nyelvével illetően. Lőrincze Lajos szerint a mű inkább azt mutatja, hogy Móricz hangtanilag, alaktanilag, mondatszerkezet tekintetében tájnyelven beszélteti hősét. Ezzel szemben Nagy Péter úgy vélte, hogy Joó György valójában irodalmi nyelven beszél, a mű nyelvének alapszövege az irodalmi nyelv, és ebbe szövődnek bele színezékek a tájnyelv mértékkel adagolt sajátosságai.

Czine Mihály szerint a Móricz által teremtett nyelv „belső logikája [...] magyar és népi [...] mozgalmas, eleven, képszerű, lüktető, az elődökénél szubjektívebb, vibrálóbb, érdesebb, gazdagabb, modernebb; – de azért mindent velejéig megmutató természetű és érzékletes, emocionális jellegű, mint a tiszaháti népnyelv”.⁴ Sebestyén Árpád a következőképpen fogalmaz: „Móricz nyelve a népnyelvre épülő egyéni írói nyelv. Móricz írásaiban az ország legtávolabbi területeinek tájnyelvi sajátosságai tűnnek elő: hajdúsági í-zés, szegedi ö-zés, erdélyi, somogyi, palóc színek, ahogy a szintér, a tárgy és a szereplők jelleme kívánja”.⁵

Azt természetesen Elek Ilona óta senki sem vitatja, hogy a tájnyelv Móricz műveiben tudatosan alkalmazott stilisztikai elv.⁶ „A tájnyelv stílusesszövekként való felhasználásának tanulmányozására *A boldog ember* az egyik legalkalmasabb Móricz-mű. Kevés szereplővel dolgozik: gyakorlatilag kettővel, egyik Joó György, a másik az író. Párbeszédes felépítésű: túlnyomó részben oratio recta. A műben reprezentált nyelvjárás mind Joó Györgynek, mind Móricznak a szülőföldjét, a tiszaháti tájnyelvet idézi”.⁷

Mindebből következően a tájnyelvi kifejezések változatos fajtái megtalálhatók a regényben. Alaki tájszók, amelyek

a kiejtést tükröző fonetikus leírással szerepelnek: *mingyárt, segítsége, tanétó, pallásra, vót, amék, mán, útikötséget, nyóc, bornyút, pujája, nyíridházi bank*. Schöpflin Aladár ekképpen fogalmazza meg ezt a nyelvi jelenséget: „néha valóságos hallási benyomásokat kelt Móricz”.⁸

A második csoportját a kifejezéseknek a jelentésbeli tájszók, azaz a köznyelvi kifejezések más értelemben történő használata adja: *Oszt ezek eljátszották magukat, és a jányának kisjánya lett, a fiú anyja meg nem akarta a házasságot* (13); *Negyedik beszélgetés arról, hogy kezd emberkedni a kis ember* (40). A harmadik csoportba a fogalmi tájszavak tartoznak: *mindig ott peckáskodott a gép mellett* (11); *mint egy peckás, olyan volt egész nyáron* (20); *mondtam Mártának, van egy vincfa az erdőn* (21); *az öreg meg csatorászott, hogy megmond a tanítónak* (22); *mikor legjobban szedjük, egy öregasszony végigkorcol Füles Gyurin* (23); *már úszott a kendere, úgy cserepcsépbba* (24); *hát akkor vigyél favirágot az anyádnak. Vágtam is eccer egy kökénybokrot...* (47); *Jó helyen van a házunk, csak egy kicsit bele vót süppedve a földbe, mert lábasház vót, oszt amikor a talpgerendák elkorhadtak, akkor a tető lenyomta az oszlopokat a földbe* (19); *Semmivel se tördött a világon, senkivel se beszélt, olyan vót, mint egy katufrékos öreg zsidó* (69); *...mert a gányójányok, úgy is híjták a dohányosokat, mindig csak danoláztak* (68). Két esetben idegen eredetű a kifejezés: *lelent hat szeksiós föld a gégején* (34); *Hat osztályt jártam, de csak harmadikból kerültem ki. Minden esztendőn repetáltam* (19). Ezek a kifejezések nem részei a köznyelvnek, és észrevehető, hogy gyakran hangutánzó, illetve hangulatfestő eredetűek.

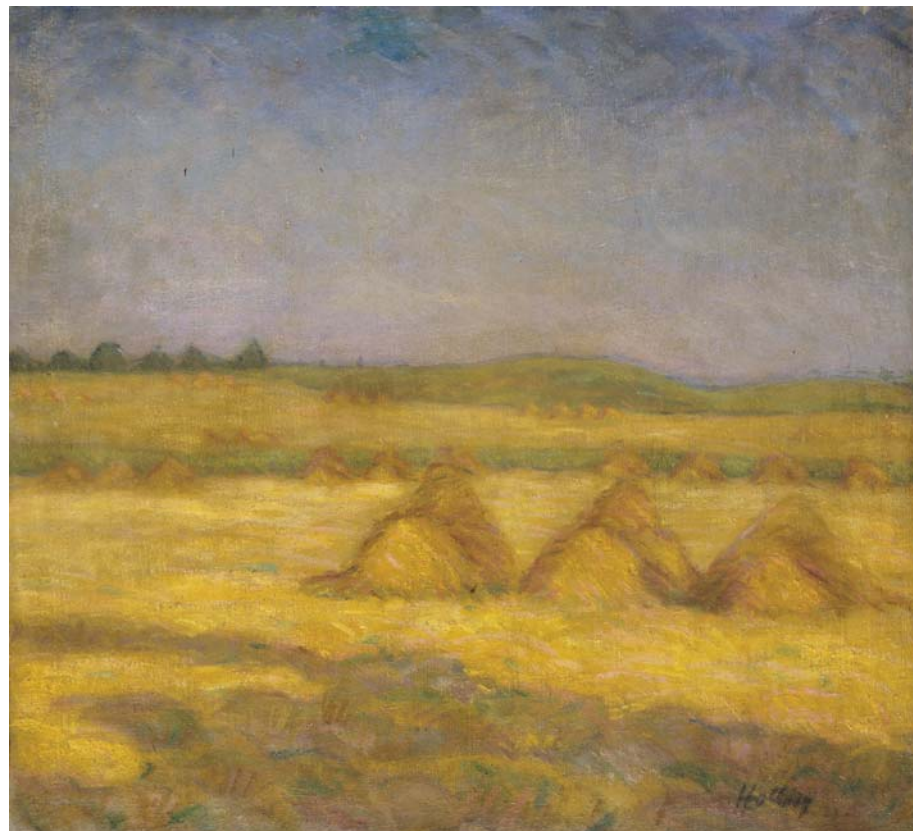
Borsos Miklós illusztrációja Móricz Zsigmond *A boldog ember* című regényéhez (Móricz Zsigmond: *A boldog ember*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974.)

Ha igaz általában, hogy Móricz stílusa az élőbeszéd oldaláról közelíthető meg, erre a műre fokozottan igaz. „Ellenállhatatlan varázását éppen az adja, hogy úgy folyik, mint maga az édes élőbeszéd”.⁹

Móricz Virág a következőképpen fogalmazott: „Egyetlen eszköze a szó volt. [ti. Móricznak] A kincsesbányája. Mérheterlen szómennyiségre volt szüksége, minden eszközt felhasználta, hogy összeszedhesse. Elsősorban és állandóan az élőbeszédet leste [...] Könyveiben aláhúzogatta a szép fordulatokat [...] Megtanulta a régi levelekből a régi élőbeszédet [...] A

betűk mögött kereste az élőbeszédet [...] Semmiben sem tudott úgy gyönyörködni, mint az őszinte szóban és indulatban...”¹⁰

Ennek egyik jellemzője a kötőszó nélküli, parataktikus szerkesztés, ezt azzal magyarázza Herczeg Gyula, hogy „A képzetek gyors felbukkanását a nyelvi szerkesztés nem tudja nyomon követni, nem tudja a gondolatot mondattanilag adekvát formába önteni”.¹¹ Íme egy részlet ennek illusztrálására: „Files Gyurinak az apjával, a csonka Filessel összefogtunk, még nem vót öreg ember, harmincöt éves, Gyuri első gyereke vót”. Sebestyén Árpád ekképp jellemzi ezt a mondatot: „Kétségtelen, hogy az írott nyelvhez képest ez a részlet szerkesztetlennek tűnik. Nem szabad azonban megfellelkezni arról, hogy ez beszélt szöveg! A hangsúly, a hangfekvés, a beszédszünetek, dallam stb. tökéletesen kizárja a logikátlanság érzését, ha megpróbáljuk felolvasni ezt a részletet! A logikátlanság tehát nem a beszédben van, hanem a beszéd írásos visszaadásának gyatra lehetőségei sugalmazzák az olvasónak. Ez a sajátosság egyébként tipikusan népi elbeszélő stílusjegy, és éppen ellentéte a fentebbi gyorsított részletnek. Ez a részletező, visszakanyarodó, mellékmondatok oldalágaiba kalandozó, közbeve-

Hollósy Simon: *Aratás után*, olaj, vászon, 81 x 88,5 cm, 1908 (Magyar Nemzeti Galéria)

tések szigeteit kerülgető stílus a ráérősen beszélő, önmagát szórazkottató, szabadon asszociáló, a tárgyában örömet lelő mesemondóra jellemző”.¹²

Móricz írásmódjának tehát másik formái jellemzője ebben a regényben a beszélt nyelv irodalomba emelése. Míg az említett mesemondók csupán a szóbeli közléssel éltek, addig Joó György „meséjét” Móricz lejegyezte. Ez afféle szöveget eredményezett – természetesen egészen más stílusban és szóhasználatlaltal – mint az internetes kommunikáció mai írott beszéltnyelvisége. Íme, egy példa bizonyításképpen:

„Ezt a vasas Krószot, ezt nem szerettem, ez nagy, fekete ember vót, igen mérges, hő de fene mérges vót, zsidóba még nem is lártam olyan kiabálós, mérges embert, úgy szidta az öccsét, valahogy németül handrikáltak, hogy csak úgy vonétott. Az öccse meg olyan hibás alakú ember vót, valami hibája vót, az ujjai is mind görbe vót, kapzsi vót rettenetesen, az nagyon szeretett félretenni mindent.” (66)

Az anaforás ez mutató névmás, valamint a *vót* igei állítmány sorozatos ismétlése, ezenkívül a beszélt nyelvi fordulat alkalmazása („hő de fene mérges vót”), az írott beszélt nyelvet idéző vonások, a „szórendetlenség” is erre utal, hiszen Joó György abban a pillanatban szóban szerkeszti meg a mondatait: „Azt mondja ősszel Pál bátyám, meglát az utcán, mert én csak tavasszal vótam nála kiskocsis, hogy...” (62) Némiképpen olyan, mintha egy illusztráló nyelvjárási szöveget, szabad függő beszédet jegyeznénk le.

A mondatok „szétaprózása” is jellemző erre az imitációra, például: „Eccer meg a nagy Krósz cselédje, Tar Gyula hívott, hogy menjek vele fáér. Jól van. Mentem. Nap-számba. Szívesen.” (166)

A tagmondatok végtelen sora szintén ezt az eljárást bizonyítja:

„De úgy van a, hogy a szegény ember könnyebben el tudja viselni, hogy veszítsen, mint azt, hogy keresse az igazát. Mert ha a gazdagok megnyúzzák a szegényt, akkor mindenki sajnálja, és ő maga is belenyugszik, hogy az ő keserves igazsága elveszett. Olyan e, mint ha valami gazdagságra tenne szert a szegény, amibe megnyugszik, hogy ha lehúzzák a napszámját vagy kisemmizték, vagy ellopták a holmiját, vagy megdögölt a tyúkja, tehene, leégett a háza, szóval ha baja van, minél nagyobb baja, annál jobban ki tudja sírni magát, kipanaszkodni, jól kiadja a begyéből a mérget, akkor aztán vigasztalják, csillapítják, hogy a jóisten majd megfizet a gonoszoknak, majd elveszi mindenki a maga büntetését, majd a másvilágon másképp lesz, ott a szegényekből lesznek gazdagok, a gazdagok meg a pokol tüzén sülnék. Ez azután úgy meg is nyugtatja a szegény embert, hogy újra tud dolgozni, kínlódni, szenvedni, van ereje, mert tudja, hogy mindenki csak jóakarattal van hozzá.” (210)

Ez talán a legőszintébb és legkeserűbb bekezdése a regénynek: summája és esszen-cijája a szegényparaszti sorsnak és az ebbe való beletörődésnek.

A továbbiakban azokat a mondatokat idézem, amelyek népi bölcsességeknek, a népi értékek tükröződésének, szentenciaszerű paraszti gondolatoknak tekinthetők.

„Legfőbb és legértékesebb sajátsága ennek a nyelvnek a rendkívül eredeti és ízes kifejezőmód, ami már magasabb lelki munka, mint a tisztán nyelvkül-sőségek. Ez a népnek igazi lelkét, szikrázó humorát, minden egyes mondatban valami eredeti, egyéni vagy általános ízetességet tükrözi. Csupa kép, hasonlat, személyesítés s magasabb poétikai figurák rajzanak beszédjében” – írja Czine Mihály.¹³

A főszereplő sajátos szóláshasonlatszerű mondatokat alkalmaz a képes és kifejező beszéd érdekében: ...addig csak olyan gyerek vótam, aki nem ügyelt semmire, csak élt, mint kis kutya az udvaron (31); A nagyságos urat, Salánky Arvédót csak úgy gondoltuk mink, mint az Istent, akit sose látni (31); Még megvan, de úgy van mán, mint a vízen a buborék, most hallottam, mikor a vonaton jöttem, hogy Szebenyinek sincsen mán semmije (38); ...úgy jártak utána korombeli kis legények, mint tavasszal a nőstény kutya után a kuvaszok (67); Csak úgy tomboltam velük. Mint csikó a zöd fűvön (67); Istenem uram, ha meggondolom, hogy mikor utójjára vótam Eszter nénéméknél, úgy bántak velem, mint a fájósfoggal (164); Jó ember lett szegény, mint a málé (147); Aj fiam – mondta édesanyám – a lány hamar kész. Elvirágzik, mint a tavaszvirág (152); Hála istennek, hogy egészségesen vittem haza a testemet. Nem volt nekem semmi bajom, ép voltam, mint egy jó edény (247); Így halt meg szegény nagyapád. Ő be kis egyenes ember vót, olyan, mint a folyóvíz (155); Így elkezdtünk beszélgetni, jó nyelvű kisjány vót, de a szeme olyan vót, mint a parázs az apja keze alatt a kohóba. Mert fújtattam is osztán sokat a mesternek (138); ...ő [Eszter néne] úgy elbeszélgetett, mint akibe beleszorult a beszéd vagy két hónap óta, most egyszerre kifolyna, ami a begyébe gyűlt (166); Éppen úgy kell kaszát verni tudni, mint írni meg olvasni (171).

És íme, a kiszolgáltatott sors aranyigazságai:

Hallgatni kell előttük [ti. a parasztnak az úr előtt], mert az úr úr, ha még olyan kicsi is, mint egy csü tengeri (109); A szegény ember nem készül a betegségre, mer neki nem szabad betegnek lenni, mer mingyárt pénzbe kerül, de ha megvan, akkor nem lehet ellene zúgolódni, az Isten adta, el kell azt is viselni (102); Tizenmegyedik beszélgetés arról, hogy mindenki úgy él, ahogy tud, nem úgy, ahogy szeretne (144); A szegény embernek nyáron kell megkeresni, amiből télen kenyerez (141); [Joó György édesanyja mondja] Fiam, Gedeon már nagy, ő már budapesti úr, ő már odatar-tozik közéjük, tanulja azoknak a lyukait, mert a rókának két lyuka van, de a törvénynak sok (196); Vigyázz magadra, ne gyűts eleven szemet a fejemre (101).

Ez a tömör beszéd gyakran elegyül a humorral:

...ha a kocsmában a tanyasiak szemtelenkedtek, azokat kihánytuk, és olyankor nem néztük, hogy puhára esnek-e (66); A tiszteletes úr meglátogatta Gedeont? Akkor már a nap is visszafelé kel fel (222); Adjon az Isten kukoricát minden köszálon, de nekem meg ne süssék, mer nekem az a halálom, ha málekenyeret kell enni (101); Nagy tornác vót. Nem csuda, hogy Gedeon jegyző tönkrement bele, mer szegény, mikor építette, csak arra gondolt, hogy nagy legyen, hogy abba semmi hiba ne legyen. De mikor fizetni kellett az adósságot, a vót hiba, hogy a lett a nagy meg a szép. Szép adósság lehetett rajta, ha bele tudott halni (146); Igende Fáni néném még jány korába elrúgta a patkót: gyereket kapott a szaporaszavú fiától Csorba Marcitul (145);

– De jó anyád van. Nem iszik pájinkát?

– Az én édesanyám? Sose ivott egy cseppet se.

– No hát akkor te is jó ágyból költél. (112)

A szerelmi élet kifejező mondatai is telítődnek ezzel a kifejező képszerűséggel:

Már Etelka meg úgy viháncolt, hogy a szívem majdnem kiugrott a lajbizsebből (141); De nem nagyon tudtam aludni, mert azon gondolkodtam, hogy milyen jó, hogy megtudtam, milyen a jánynak az íze. (136)

De a szerelemnek is megvolt a rendje és sora, hiszen:

Az ember inkább csak akkor szeret szerelmeskedésen gondolkodni, mikor hever, és jó kosztan van. De ha aratás van, akkor nemigen van kedve senkinek jány után szaladgálni. Örül az ember, ha setétedesen levetethi magát az ágyára. (186)

S természetesen az erotika is megjelenik, gyönyörű metaforákkal a Móricz által felemelt népnelyben:

Elfutotta a fejemet a vér, ahogy arra gondoltam, hogy talán nekem egy olyan jányt kell eccer elvennem, aki mással kacérolt, ölelgetőzött, és isten tudja, mit nem csinált. Pedig ha én már eddig is annyi jánynak csókoltam meg a szemet, száját, biztosan a többi fiú is azt csinálja a többi jányval. Hol van akkor az a harmat, amelyiket én fogok legelőször lerázni a rózsaról? (177); Olyan szép vót az a jány, hogy majdnem szikrát vetett a műhely is tüle. Még a vas is meglágyult, olyan forró vót annak a pillantása. De ű maga is olyan gyenge, olvadós vót, hogy egy cseppet se örözte a meggyet. Megszedtem a szép fát szapora csókokkal. A felfordított kádon dőlt meg a fa szépen. (151)

És zárásul következze a paraszti lét egyik fájdalmas összegzésének felidézése:

Minálunk az az igazság, hogy az ember rendesen viselje magát, az uraknak előre köszönjön, ne verekedjen, ne lopjon, hibát ne tegyen, akkor neki se lesz semmi baja. Egyéb igazság nem kell, mi vallásigazságba vagyunk. Nekünk a pap minden vasárnap prédikál, mi nem járunk szakszervezetbe, nem olvasunk újságot. Nekünk a kis faluba úgy kell élni, hogy egyáltalán hiba ne legyen. Én szegény ember vagyok, nekem jól kell tudni szántani, vetni, kaszát kalapálni, aratni, egyszóval minden mezeti munkát. Mi nem okoskodunk, hanem élünk szépen, békességbe. (238)

A *boldog ember* című regény nyelvi üzeneteiben sem más, mint egy szentenciózus, népi, metaforikus beszéd a keserű boldogságról.

Borsos Miklós illusztrációja Móricz Zsigmond *A boldog ember* című regényéhez (Móricz Zsigmond: *A boldog ember*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974.)

1 Az oldalszámok az alábbi kiadásra utalnak: Móricz Zsigmond: *A boldog ember*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974.

2 HERCZEG Gyula: *Móricz Zsigmond stílusa = Stilisztikai tanulmányok*, szerk. KÖPECZI Béla, Budapest, 245.

3 KOVÁTS Dániel: *Nyelvhasználati formák szerepe Móricz regényépitkezésében = A magyar nyelv régészete*, szerk. Kiss Jenő–Szűts László, Akadémiai Kiadó, 1988, Budapest, 621–628.

4 CZINE Mihály: *Móricz Zsigmond útja a forradalmakig*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1960, 194.

5 SEBESTYÉN Árpád: *A tájnyelv mint stíluszköz Móricz Zsigmond műveiben = Szülőföld és nyelvi hagyomány. (Válogatás Sebestyén Árpád írásaiból)*, szerk. Hoffmann István, (Magyar Nyelvjárások, A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 88. sz.), Debrecen, 2009, 103.

6 ELEK Ilona: *Móricz Zsigmond stílusa és nyelve*, Rákospalota, 1911.

7 SEBESTYÉN Árpád: *i. m.*, 116.

8 SCHÖPFLIN Aladár: *Móricz Zsigmondról*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979, 37.

9 NAGY Péter: *Móricz Zsigmond*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1975, 312.

10 MÓRICZ Virág: *Móricz Zsigmond szavai*, Magyar Nyelvőr, 1949, 182–188.

11 HERCZEG Gyula: *i. m.*, 307.

12 SEBESTYÉN Árpád: *i. m.*, 110.

13 CZINE Mihály: *i. m.*, 268.

Móricz Zsigmond rokonai társaságában egy kiránduláson, Bánhorvát, 1923 (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

Bántáslétániák

Árvácska bántásai

BALÁZS GÉZA

Csibe szavaiból épült regény

Az alaptörténet köztudott: 1936 őszén Móricz Zsigmond a Ferenc József hídon megismerkedik a nevelőszülőket megjárta, éppen a folyót méregető Csibével, akit később örökbe fogad és taníttat. A lány elmondja az írónak gyermekkorra megrázó élményeit. Minden előkerül, ami manapság gyermekbántalmazás (abúzus) címén olyan gyakori téma. Móricz Zsigmond *Árvácskáját* olvasva föltűnik, hogy a nevelőszülők miként beszéltek a gyerekekkel (Csörével), valószínűleg általában a gyerekekkel. A gyerekhez való szóolás szinte kivétel nélkül bántó-megalázó, előfordulnak köztük ijesztgetések, korholások, fenyegetések, pejoratív minősítések, szidalmak, káromkodások, egy diszfemikus frazeológia teljes kelléktára. Mint frazeológiai jelenségek hagyományos és közösségi jellegűek. Ez azt jelenti, hogy a szidalmak nyelvi köntöse hosszú idő óta állandó, és széles körben elterjedt szó-lásokról van szó. Kimondottan egyedi káromkodás nem fordul elő, ami bizonyítja, hogy Móricz a való életből (Csibétől és nyilván egyéni gyűjtéseiből) vette anyagát.¹ A szidalmazás-bántás erőszakosan nevelő célzatú beszédcselekvés, amelynek társadalmi és pszichikai hatásaival korábban nem foglalkoztak. Móricz Árvácskájában olyan nagy számmal találhatók ezek a jellemző stilisztikai elemek, hogy egyértelművé teszik, az író tudatos szándéka volt a bántalmazó beszéddel való jellem- és helyzetábrázolás. Móricz érzéseit az általa adott „beszélő nevek” is elárulják. A regénybeli Csöre „nevelőszülei”: Dudásék (Dudás megrontja a kislányt), Szennyesék (többféle erkölcsi rossz mellett utalva a trágárságukra is, az általuk tönkretett, istállójukban lakó bácsika szerint: Piszok és Piszokné), Verőék. „Csöre megdöbbsent. A szó ijesztett rá, *Verőné*. Már a neve is.” (108)² Móricz külön is állást foglal a trágárságról: „Zsaba Mária szidta mint a bokrot, [...] hiszen ezen az Alföldön a magyarok még ebben az időben nem is tudtak másképpen beszélni, csak trágár szavakkal”. (77) A dokumentarista, szociografikus jelleg, sokszor naturalista stílus rányomja bélyegét az Árvácskára, de mellette megfigyelhetők, a finom, érzékítő leírások is, s a kettő emeli fel a móríci szöveget.

A gyermekszidás tematikai csoportjai

A gyermek ijesztésének, szidásának a következő tematikai csoportjait mutatja fel Móricz.

Nevelési figyelmeztetések: *Fogod be a szádat?* (79); *Nem tudsz vigyázni!* *te büdös kölyök! nem tudsz vigyázni! hogy rögtön kicsavaram a nyakadat!* (9) A felszólítás-sorozatba ágyazott fel-

Standfotó az Árvácska című film forgatásáról
(Országos Széchényi Könyvtár, fotó: Réger Endre)

kiáltójelek a konatív, felszólító hatást erősítik, az írásjelek utáni – szabálytalan – kisbetűs kezdés pedig a sorozatjellegét. *No megállj csak...* (114)

Betegséggel való fenyegetőzés (fene,³ rosseb, kórság, guta, jellemzően régi népi betegségnevek, amelyek káromkodások formájában élnek tovább): *Affene ett vóna meg* (130); *Hogy a fene őtt volna meg bennetöket* (6); *Csöre, Csöre, a fene egyen meg.* (Erre válaszolva Csöre utánczásos ismétléssel gúnyolódik, arra utalva, hogy a gyakori megszólítás a nevévé vált:) *No a feneegyen meg, mán én csak feneegyen meg* (14); *Sír utánad a rosseb* (16); *A fene ett volna meg a tojásba.* *Pesti csirke. Ni, milyen kicsi, máris egy mérges kígyó* (16); *Őtt vón meg a kórság, zanyádba* (21); *Ó, a rosseb egye meg, hát te hogy jössz vissza?* *Hogy a fene rágia le a hú sod, tetüled nem lehet megszabadulni* (63); *Hogy a guta üssön mán beléd, meddig hagyysz kiabálni?* (99); *Affene ett vóna meg.* (130)

Ártó szellemmel, hiedelemlénnyel való példálózás: *őtt vóna meg a kányai rossz.* (22)

Ártó hiedelemlényhez való hasonlítás: *Jaj de megvert az isten evvel a koszos nyávuadt rontással.* (94)

Átokhoz való hasonlítás: *te átok jaj te átok jaj te* (23); *Ez az átkozott.* (106)

Szenyhez, piszokhoz, mocskokhoz (fertőzőthöz) való hasonlítás: *No te mocskok* (69); *Te piszok, te disznó...* (81); *Jaj de megvert az isten evvel a koszos nyávuadt rontással* (94); *Egy ilyen rüheshöz menjen a Jézuska.* (138)

Állathoz (kutya, disznó, kígyó) való hasonlítás: *Nem tudod, te alávaló disznó, hogy a dinnyét el kell adni...* (17); *Uhh, ez a kígyó* (20); *Nem kénlódok veled többet, te kutya, adlak vissza annak, aki rám szózott* (98); *Megállj kutya, nem kapsz enni!* (79); *Hogy az isten döglösszön meg te gyalázatos disznyó...* *Így vigyázol te az én fiamra, te kutya.* (92)

Döghöz, rohadáshoz hasonlítás: *Mit szeressen ezen a kis döngön?* (120); *Lopot? lo-pooooott? dinnyét lopott ez a dögszem?* (Sajátos, talán egyedi szóalkotás a dögszem.) (18); *Rá se tudok nézni erre a rohadtra* (21); *Te rohadt, te büdös...* (35)

Rátekintési, nézési tilalom alá vetés: *Rá se tudok nézni erre a rohadtra.* [...] *Menny má a mezőre, eluntalak mán – hónap kimécc.* *nem foglak itt nézni napszámba* *nem sok látvány vagy* (21)

Csökkent értékűnek, csúnyának, alacsonyabb rendűnek (pl. prostituált, állami gondozott, zabigyerek) titulálás: *Eriggy innen a fenébe, te ronda!* (16); *No te ronda, gyere ki az istállóba...* (47); *No megállj, te bitang...* (14); *Mi van neked, te bitang?* (20); *nem sok látvány vagy* (21); *Most beviszem ezt a robancot* (Ribanc.) (63); *Fuj, hát akkor te egy rühös vacak letél* (Utalás a megrontásra.) (101); *Fuj disznó, minek is szeretne egy ilyen rothadt államit.* *Zabigyerek* (121); *Mit hozott volna egy rongyos államinak?* (139)

Szégyellnivalónak, szégyenteljesenek titulálás: *Mé rágtad le te gyalázatos...* (22)

Primitív (középkori) tortúrákkal, kínzással való fenyegetés (kedveskedésnek, csalogatásnak szánva): *most megtöröm még a csontodat is, megeszlek, lenyellek, megzabállak* (26); *Nem tudsz vigyázni! büdös kölyök! nem tudsz vigyázni! hogy rögtön kicsavaram a nyakadat* (9); *Kettéhasítalak!* (15); *mék vette le (az almát), hadd vágom le az ujját. Te voltál, te tolvaj?* (39); (csalogatásban) *gyere már no, nem harapom le a füledet.* (100)

Megöléssel, halállal való fenyegetés: *No várj, most végzek veled* (39); *Na most végzek veled!* (42); *majd leváglok benneteket* (43); *Gyerelő mán, ha mondom, mer kitekerem a nyakad...* (51); *Itt döglesz meg a lábam előtt, ha meg nem mondom, mit akartatok a csendörökkal?* (91); *akkor jaj nektek, apátok a tökére teszi a fejeteket* (41); *Bár téged is felakasztott volna magával láb-bal felfelé.* (102)

Ételmegvonással való fenyegetés: *No megállj, te bitang, ezér eszed a kenyere met.* *No várj, nem kapsz vacsorát.* (14)

Társadalmi megbélyegzés (stigmatizáció). A bántások-sértések a társadalmi hovatartozásra is utalnak – jelen esetben Csöre állami gondozott voltára. (A vele egykorú kislány sem kíméli Csörét): *Minek tartasz Mutterkám ilyen ronda államit* (119); *Mit hozott volna a Jézuska egy rongyos államinak?* (139)

Nyelvhasználatvaló megbélyegzés (lingvicizmus): *Az is vagy, te kis pösze, beszélni se tudsz* (67); *Ekkora ló, de még beszélni se tud* (70); *Mi az a csemmít cse? Mikor tanulsz már meg beszélni?* (101); *Jaj de rondán beszélsz, mint valami paraszt [...]* *Nézd csak, hogy megtanult szájalni azon a pocsek nyelvéen.* (115)

Gúnynévvel illetés: *Csöre* (9); *Pösze.* (67)

Anyára való utalás (anyázás): *Hol az anyádba vótál?* (76)

A feszültséggel teli élő nyelvhasználatban bizonyos esetekben megbicsaklik az egyeztetés: *A fene ett vóna apróra benneteket, te kutyák.* (38) Nyelvünkben lefokozást jelent a közeli vagy távoli mutató névmással személyre való utalás: *Jaj, a lábam szakadt volna le, hogy gyalog bemöntem ezér e* (74); *Minek is a földön lenni egy tjennek.* (101)

Létánia, zsoldár

A gyermek szidását a mostohaszülő szinte litániaszerűen, Móricz úgy írja: létániaszerűen végzi. A litánia itt használt, átvitt értelmében: monoton, terjengős, unalmas, esetleg, mint itt: ritmusos, kántáló beszéd. Móricz a szakrális vagy költői szövegekhez hasonlóan a kántáló (dorgálódó, zsémbelő, károgó, kárpáló stb.) ritmus szerint tördeli a prózai sorokat, beépíti a szinte katonai ismétléseket, s a népi beszédet hangsúlyozva olykor a kiejtés szerinti helyesírást követi (betűnépiességeknek mondjuk ezt a jelenséget):

Őtt vón meg a kórság, zanyádba – morgolódott, ahogy jöttment.
Rá se tudok nézni erre a rohadtra.
pesti csirke.
eemenny elölem...
így dorgálódott. (21)
Menny má a mezőre, eluntalak mán – hónap kimécc.
nem foglak itt nézni napszámba
nem sok látvány vagy
őtt vóna meg a kányai rossz (21–22);
Te, te
te átok te
jajte
gyere te, hadd kössem be te
nem elég nekem az én bajom
még evvel is
hogy megvert engem az istenem
jaj te
de ki is kergetlek reggel a mezőre
a Boriskával te
ha leboncinárod a kötést
azér etetlek, azér tömöm beléd
így hálálod meg
te átok
jaj te átok
jaj te (23)

A litánia szakrális műfaj, az átvitt értelmű litánia (létánia) vulgáris. Az alapvetően népies, szabadszájú, vulgáris szöveget Móricz a fejezetek megnevezésével ellenpontozza. A kötet hét fejezetből, azaz hét zsoltárból áll.

A nyelvet utánzó gyerek

A gyerek utánozza a nevelőszülőket: *Csőre, Csöre, a fene egyen meg.* (Csöre utánzásos ismétléssel gúnyolódik, arra utalva, hogy a gyakori megszólítás a nevévé vált:) – *No a feneegyen meg, mán én csak feneegyen meg.* (14)

Ő meg riogatja (a tehenet), *mint kedvesanyám* ötet:

– *Boris, Boris, booohoriihoizs*

megvágglak

agyonüttelek

a fene ött vóna meg

Booorizs (24)

Csőre a templomban: *Meddig beszél még az a marha? – kérdezte a bácsikától, s rámutatott a papra. A bácsika megrántotta a karját: ne beszélj hangosan, olyan gorombán.*

Ő megijedt, elhallgatott, nem tudta, hogy az gorombaság, hogy marhának mondta a *fejéringes* bácsit, mit szólna a bácsika, ha mindent kimondana, amit *Zsabamári szokott mondani őrá.* (82–83)

Epilógus

Móricz regényének végszava ez: *A nyelvekből üszök lett, s a sértegetésekből füst és pára.* (140) Hinni szeretnénk, hogy mindez a múlté.

1 „A regény is Csibe szavaiból épült: az adatok, a szereplők hangja, »mozgása«, szójárása, sőt az egyes részletek naiv (de milyen biztos ítéletű) »dramatizálása« az ő jellemzőkészségére, szerencsén minden rontásból kimenekített intelligenciájára, is vallanak.” (HORVÁTH Zsigmond: *Utószó* = MÓRICZ Zsigmond: Árvácska, Szépirodalmi, Budapest, 1982, 143.)

2 A zárójeles oldalszámok a regény alábbi kiadására utalnak: MÓRICZ Zsigmond: Árvácska, Szépirodalmi, Budapest, 1982.

3 A fene szó jelentésével és hatásával Zsaba Mári tisztában van: „a naccsága nevetett az eredeti »fene« szón: aztán megijedt, hogy árt a gyerekeknek.” (65)

Móricz zsoltárparafrázisai népénekként

FARKAS DOMONKOS

A bibliai *Zsoltárok könyve* a keresztény ember legfontosabb imádságos könyve. A századok során teológusok, gondolkodók és művészek sokaságát ihlették meg e szövegek, amelyek értelmezése és művészi feldolgozása sohasem volt idegen a keresztény kultúrától. A nemzeti nyelvű irodalmak ilyen irányú érdeklődését a középkor végén az anyanyelvűség iránti fokozódó igény indította el, amelyet később a reformáció messzemenően megerősített és tovább táplált. A prózai zsoltárfordítások mellett megjelentek a verses zsoltárparafrázisok is, amelyek a bibliai szövegtől többé-kevésbé elszakadva, a költők személyén, gondolkodásán és szavain átszűrve juttatják el a zsoltárt az olvasóhoz. Az ilyen formában született verseket gyűlekezetű énekként is előszeretettel alkalmazták, mindenekelőtt a reformátusok. Magyarországon legismertebb a – Szenczi Molnár Albert fordításában megjelent – genfi zsoltárok váltak, amelyekből maga Móricz is bizonyára gyakran énekelt.

E hagyományba illeszkedik az a tizenegy zsoltárparafrázis is, amelyek Móricz Zsigmond *Zsoltárok könyve* című ciklusát alkotják. Hálát, nyomorúságot, örömet, panaszt, szabadulást és esdeklést kifejező versein végig átszűrődnek az eredeti szövegek, de mégis egy érezhetően sajátos, móríci megfogalmazásban.

Érdekes adalék, hogy a hetvenes évek során, az új katolikus énekeskönyv, az Éneklő Egyház szerkesztésekor felmerült e szövegek népénekként történő felhasználása is. Végül négy ének jelent meg Móricz szövegei alapján (XXX. zsoltár, XCIII. zsoltár, CXXX. zsoltár, CXXXI. zsoltár), amelyek közül kettőnél a végző dallamválasztás is szerencsésnek bizonyult. A *Magasztallak, Uram* kezdetű (ÉE 194) egy széles körben ismert Oltáriszentség ének (*Ó, ki ez oltáron*) felvidéki dallamán, a *Szívem, Uram, nem fuvalkodott fel* (ÉE 203) pedig egyik legrégebbi Mária énekünk (*Angyaloknak nagyságos asszonya*) népi gyakorlatban fennmaradt dallamán vált énekelhetővé, és több templomban ma is éneklük.

Poco rubato

Ma-gasz-tal-lak, U-ram, fel-e-mel-tél en-gem,
nem hagy-tad, nem tűr-ted, más rab-já-vá len-nem,
ó, U-ram, Is-te-nem, hoz-zád ki-ál-tot-tam:
kö-nyö-rül-jél raj-tam!

Parlando

Szí-vem, U-ram, nem fu-val-ko-dott fel,
nem is néz-tem föl rád ke-vély szem-mel,
nagy dol-gok-ra, túl-ság-ra nem vágy-tam,
e-rőm fö-lött cso-dák-ra nem jár-tam.

Móricz Zsigmond szerelmei

Móricz Zsigmond és felesége, Holics Janka, 1902–1905 körül (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

Közismert tény, hogy Móricz Zsigmond „egészséges férfi” volt, aki szerelmi téren az aszketizmus és a „donjuanizmus” végleteit egyaránt elkerülte. Ám párkapcsolatai mégsem alakultak szerencsén. Igaz, a magánéleti stabilitás hiánya – mint a „folyamatos újrakezdés”, „kísérletezés” alapja – a művész számára ihletadó változatosságot is biztosított.

Móriczra – és nemcsak a magánemberre, hanem az életélményeit „irodalommá emelő” novellistára, regény- és drámaíróra is – négy nő gyakorolt elemetáris hatást. Mindenekelőtt Holics Eugénia (Janka), a tragikus sorsú „tisza nő”, a józanság polgári eszményének megtestesítője; húsz esztendőn át Móricz hűséges társa; hitves és édesanya. Aki ugyanakkor – az évek múlásával – elviselhetetlenül merev személyiséggé vált. Aki férje örökös műzsája, megalkuvást nem tűrő vitapartnere, zsarnoka és áldozata volt egy személyben. Majd következett Janka egyetlen komoly riválisa, a Móricz „életközépi válságát” megszépítő Simonyi Mária, a démoninak hitt színésznő, a modern „testi intelligencia” képviselője. Aki azután – hosszabb távon – mégis szürkének, mindennapinak,

megunhatónak bizonyult az író számára. Máriával egy időben, mi több: a Máriával eltöltött évek után is fontos szerepet játszott Móricz életében Magoss Olga, az intellektuális és végletesen érzékeny „magasztos hölgy”, paradox módon: a túlfűtött érzékségre is hajlamos férfi plátói vonzalmának tárgya. És végül jött Litkei Erzsébet (Csibe), a szomorú és fájdalmas gyermekkor ellenére Móricz számára az elemi ősegészséget megjelenítő egyszerű, fiatal lány, aki üde (ál)naivitásával és tartalmas konfabulációival úgy lenyűgözte az apja korabeli férfit, hogy az ország legismertebb írója érte még a „polgári erkölcsöt” is semmibe vette.

A következő oldalakon egy túlnyomórészt Móricz Zsigmond levelezéséből – Cséve Anna *Modell és társ. Móricz Zsigmond szerelmei* (Holnap, 2005) könyve alapján – összeállított szemelvénygyűjtemény tárja fel az író mozgalmas magánéletének néhány lényegesebb összetevőjét. E mozzanatok megismerése azok számára is érdekes és tanulságos lehet, akik az intimítások hátterében a mélyebb irodalomtörténeti és -elméleti összefüggéseket keresik.

M. G.

Holics Eugénia

Janka

Móricz Zsigmond Magoss Olgának

■ (részlet)

Budapest, 1926. február 14.

1902. februárban egy kispesti teastélyen láttam meg azt a lányt, akit előzőleg már igen komolyan vett ismerős, idős úri-asszony úgy dicsért előttem, mint az egyetlen komoly leányt, akit ő hosszú élete alatt látott, s olyan adatokat mondott el komolyságáról, eszességéről, tudásáról, hogy én már látatlanban is szerelmes lettem bele. Mikor megláttam, furcsa, első pillanatra nem érintett, vagy nem ismertem fel, csak egy, vagy több órával később értettem meg, hogy ez az a lány, akiről beszéltek, s akinek a kedvéért jöttem el. Bemutakoztam, s ő nevetve azt mondta, hogy már egyszer bemutatkoztam. Nagyon elröstelltem magam.

Ebben a pillanatban már alólra kerültem, s attól kezdve ugyanez maradt köztünk a viszony. Ennek a lánynak sem volt ismeretlen a nevem, sőt kíváncsi volt rám, mert valaki azt mondta rólam: „a jövő legnagyobb költője”. Kíváncsi volt rám, mert éppen szerelmes volt egy jogászba, aki verseket írt, s már meg is jelent valahol nyomtatásban verse. Tehát a költők izgatták. Nem képzelte, hogy egy „legnagyobb” költő beleszeressen, de viszont abban a körben kis hadnagyocskák, egyetemi hallgatók, ügyvédjelöltek, tanárok társaságában azonnal az én témáim s furcsa modorom s mondanivalóim, vakmerő kritikám s effélék igen feltűntek neki.

Én, aki abban az időben már négy éve nem voltam szerelmes nőbe, csak a könyvekbe s a témáimba, boldogan azt hittem: ez a lány belém szeretett. Futottam az utcán, és kacagtam s táncoltam, s verset írtam, (bár nem tudtam).

Pedig ez a lány még hónapokig nem volt szerelmes. Inkább meghatotta az én ragaszkodásom, s izgatta is. De jött az ő nagy csalódása: neki abban az évben eljegyzése volt kilátásba helyezve, s nagyon szép volt a helyzet, mint parti is, mert az illető szegény fiú volt ugyan, de jeles diák, nagy családi összeköttetés, Berzeviczy Albert unokaöccse volt, s igen kedves fiú, jó, rendkívül jó lélek, (s nagy családi ellenzés), az katolikus, ő protestáns volt, az a legfőbb akadály, s mindketten igen fiatalok, ő csak 18 éves volt, a fiú sem végzett még... Akkor nyáron szétment ez az egész ábránd, s az ő véleményét a férfiakról egy egész életre megmérgezte: soha többet nem bízott a férfiban, mint férfiban.

Én voltam ott kéznél, állandó hűséggel és szerelemmel csak kissé megbízhatatlan jövővel, mert nem akartam elvégezni az egyetemet, nem is tettem. De egyszer csak belesodródott velem a hínárba, egyre jobban összeborultunk s egy versemre, melyet betegségben írtam, a halálra gondolva, azt válaszolta arra a kérdésre, hogyha meghalok, ő szeret-e tovább?

Móricz Zsigmond és Holics Janka fürdőzőkkel, Abbázia, 1923 (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Photomanufaktur E.felussich)

„Most, mikor már tudok epedőn szeretni, most akarsz itthagyni?”

(Ő nagy író lehetett volna ha ír!)

Dehogyan akartam: érte akartam élni! És neki akartam írni!... Sohase jutott eszembe, hogy kenyeret keressek neki, hogy társadalmi pozíciót szerezzek neki, mindig azt feltételeztem, hogy ő velem jön, s ami velem lesz, az lesz az ő öröme. S ő oly halálisan belém szeretett, hogy jobb meggyőződése ellenére meg is tette. Én nem akartam megházasodni, mert a világon semmi fix s biztos jövedelemem nem volt, de megéreztem, hogy egy lánnyal nem lehet másképp életközösségben lenni. Hozzám jött, mihelyt száz korona havi fizetésem lett Az Ujságnál. S ő egy zseni elszántságával s boldogságával valami hallatlan energiát fejtett ki, hogy ebből az összegből megéljünk. [...]

■ (Móricz Zsigmond és Magoss Olga levelezése, Püski Kiadó, 1995)

Móricz Zsigmond és felesége, Janka, Budapest, 1905 (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Uher Ödön)

Móricz Zsigmond Holics Jankának

■ (részlet)

[Debrecen, 19]25. január 5.

Édes feleségem,
ma van húszesztendő fordulója házasságunknak.

Leírom gondolataimat. Leírjam? Ne írjam? Jobb, ha nem írom. És mégis leírom.

Ugyanilyen kétségbeesett, szoruló szívvel éltem azon a napon, mint ma. Semmi pénzem nem volt és semmi kilátásom pénzre. Száz korona havi fizetés? Ez még a szüleim háztartásában is töredék összeg volt, pedig én annál úribb életre vártam. [...]

Mikor a nagy frizurával megláttam, megrémültem: egyik érzésem az volt, hogy ezt a nagyvilági fejet nem ismerem, idegen, – a másik az, hogy ilyen frizurát én nem tudok eltartani.

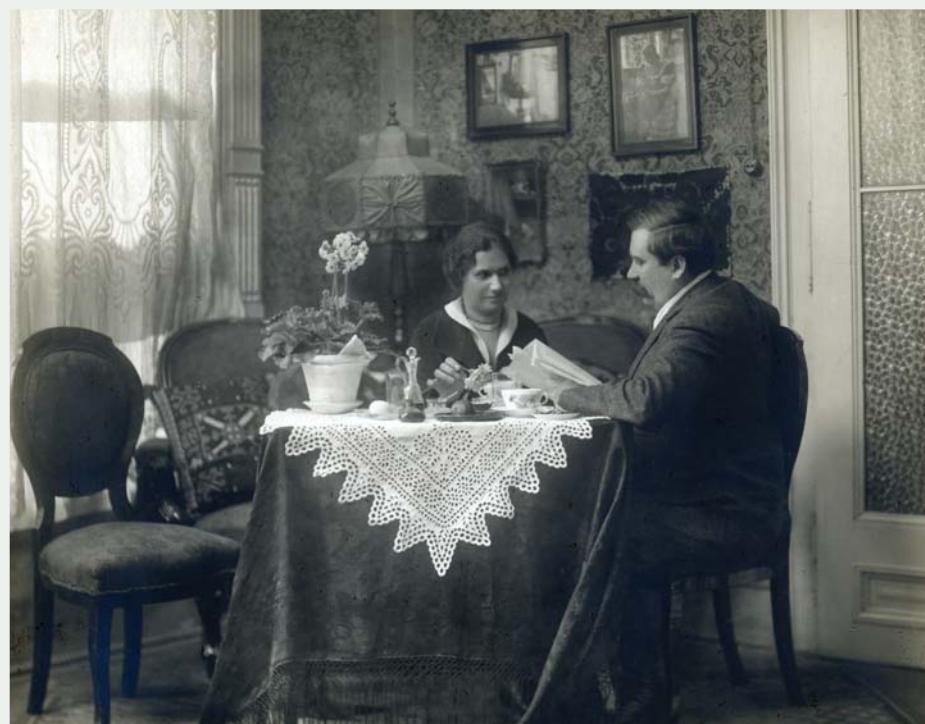
Frakk volt rajtam, Formanek szabó igazította rám, és idegen anyagból csinált neki gallért, – égett a testemen: ha frakk, legyen frakk. Ezzel szemben maga kifogástalan, letompított estélyi ruhában.

Tornyos frizurájával magasabb is volt nálam.

Én úgy éreztem s ez volt egyetlen, az egyetlen szál, ami magasztossá emelte az egész eseményt, mely velem történt, hogy maga felsőbbrendű lény, aki engem ki fog emelni addigi életem zűrzavaros sötétségéből és én nemsokára nagy író leszek és mindaz, ami most hátrányomra van, eltűnik az emberek szemében s a tanúk és násztársaság büszke lesz, hogy jelen volt az esküvőmön.

Erre a jövőre oly határtalanul sokat bíztam, hogy ennek a kedvéért képes voltam mindent nélkülözni, mindent lenyelni és várni, várni. Mert összes idegeimben ott feszült valami rettenetes, elszánt akarat, nagy író lenni. [...] Édesanyám majomszeretettel gyűjtötte írásom, – nem számított már. Édesapám nem sejtette mi az, de hiúságát izgatta, ha siker lesz, de nem volt, pénz nem volt.

Móricz Zsigmond és felesége, Janka, Miskolc, 1925 (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Móriczné H. Lenke)

Rokonom senki, tanárom egy sem fedezte fel tehetségemet. [...]

Sehol senki a világon, aki előtt megértem volna egy szál gyufát, amelyből láng lobbanhat ki.

És akkor jött egy lány, aki beleszeretett a borzas hajú, suta, félszeg, csöndes szegényszagú fiúba. És az egyetlen lány, aki életemben imponált nekem, mert eszes volt, pontosan olyan eszes, mint egy korombeli fiú. Ugyanannyi iskolát végzett, mint én, ugyanúgy lehetett vele beszélnem bármilyen elméleti kérdésről, mint egyetemi társaimmal, – holott addig minden lány, akit megismertem, üres, hiú, bögyösködő, nevetgélő, szellemileg jelentéktelen nőcske volt, akit csak gúnyosan, viccesen és megvetően tudtam kezelni.

És ez a lány szép volt, gyönyörű volt, almavirág színű, karsú, sötét szemű, finom ajkú, széplábú, furcsa lebbenő szépségű, fejét előre dugta, és belenézett zavartalanul a dolgokba.

És engem inspirált. Neki írtam, rá gondoltam, előtte produkáltam magam... Most már igen, már megvolt az élettársam, aki ugyanúgy rá fog szólni egy életet arra, hogy nagy író legyek, mint én. [...]

Mert lehetetlen másképp; lehetetlen, hogy neki ne az legyen az egyetlen éjjeli-nappali gondolata, vágya, álma, izgalma, gyötrelme, munkája, – ami nekem: hogy én nagy író legyek.

Ez a meggyőződés adott nekem nyugalmat s férfias elszántságot, mikor beültem mellé a kocsiba, hogy a templomból már mint férj és feleség visszatérjünk.

Csók, csók, csók

Zsiga

■ (Móricz Zsigmond levelei I., i. m.)

Móricz Zsigmond és felesége, Budapest, 1905 (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Uher Ödön)

Kodolányi János VISSZAPILLANTÓ TÜKÖR

■ (részlet)

Ekkor néztem meg Móríc Zsigmond meghívására a Renaissance Színházban *Búzakalász* című darabját. [...]

Este megjelentem Móríc Zsigmond páholyában. Hárman voltunk: ő, Janka meg én. Az előadás végén benyitott még egy ismeretlen úriember, máig sem tudom, ki volt, s ottmaradt a függöny legördültéig.

Janka ezúttal barátságos volt irányomban, jóllehet láthatóan rosszkedvű, elgondolkodó, tépelődő. Mi ketten a páholy korlátjánál ültünk, Móríc a hátunk mögött hol állt, hol ült, s nagyon följazottnak látszott. Folyton beszélt, hol a feleségét kérdezte, jól érzi-e magát, „édes”, hol a publikumról ejtett szót, hol a színészekről. Előadás közben gyakran kiment, néhány perc múlva megint halkán visszatért, figyelte a játékot. Egy-egy mozzanatra fölhívta a figyelmemet, hangtalanul nevetgélt. Olyan volt, mint egy villamossággal telített battéria.

Szép este lett volna, a darab érdekes, friss, az akkor debütáló Somogyi Erzsi egy kis parasztlány szerepében végtelenül kedves, egyszerű, üde. A főszerepet azonban Simonyi Mária alakította, s én őt nem szerettem, nem tartottam vérbeli színésznek. Mégis, mondom, szép este lett volna, s még szebbé tette Janka barátságos viselkedése irányomban.

Ám az első felvonás után, legördülvén a függöny, Móríc Zsigmond fölkelt, s ezt mondta:

– Meg kell mondanom Máriának, hogy vigyázzon egy kicsit valamire.

És kiment.

Alig csukódott be a páholyajtó, a felzúgó tapsviharban Janka felém hajolt, s elfúló hangon, szinte reszketve; ezt súgta (de a sutto gása kiáltozásnak hatott):

– Láta? Figyelte? Hogy nézi, hogy falja, hogy csügg rajta? Hogy nem tudja titkolni, hogy elárulja magát a viselkedésével, minden porcikájával?

– Kicsoda? És miért? – kérdeztem én tudatlanul.

– Hát ő! Ó! A maga Zsiga bátyja! – hadarta igen kemény hangon, bár sutto gva. – És hogy azt a szajhát... azt a senki rongyot...

Megdöbrentő volt. Hihetetlen, érthetetlen.

– Somogyi Erzsi kitűnő színész, nagyszerűen játszik, mintha nem is játszana... De másról szó sem lehet. Nagyságos asszony súlyosan téved, verje ki a fejéből, nyugodjék meg.

– Ó, maga mafla! – kiáltott föl hangtalanul s megvetően Janka. – Nem Somogyiról beszélek. Az nem játszik, az él. Hanem a másikról, arról a másikról... Simonyiról! – lökte ki kínosan ezt a nevet.

Nevettem. Nohát, erről igazán nincs mit mondani. Réme ket lát. Elvakítja a féltékenység. Pedig nincs rá oka. Színház, színészi játék folyik itt, s ne feledjük, hogy Zsiga bátyám a szerző. Hát persze, izgatja a dolog. Ez az egész.

Ő úgy nézett rám, olyan elbámulva, hitetlenkedve, mint a világ legostobább emberére. Képtelenségnek tartotta, hogy ne tudjak arról, amiről már nemcsak ő, de „mindenki” tud. És ha már nem tudok, lehetetlen észre nem vennem férje viselkedését, s a közte meg a színésznő között az egész nézőteret áthidaló láthatatlan, ám annál feszültebb lelki hidat.

Elfordult, csaknem megvetőleg fordult el, hallgatott, ujjai val dobolt a páholy korlátján.

Folyt, pergett tovább az előadás. Janka hallgatott, Móríc hol megjelent mögöttünk, sutto gott néhány szót, hol kiillant.

A harmadik felvonásban Simonyi Máriának, a főhős feleségének férje után kell futnia az ajtóig, ott le kell omlania, s ezt kell mondania (vagy ilyesmit):

– Szeretlek! Gyereket akarok! Tizenkét gyereket!

Nos, a hős ridegen kifordult az ajtón, Simonyi utánafutott, leroskadt, s az ajtófélfát markolva olyan mesterkéltén, olyan „megjátszva” zokogta el a teljes megadás szavait, a tizenkét gyerek kívánását, hogy hátamon végigfutott a hideg. Nem, ez nem volt őszinte. Ez az asszony sohasem érezte az anyaság sóvárgó vágyát, sohasem akart nem tizenkét gyermeket, hanem egyet sem.

– Látja, hogyan csinálta ezt? Milyen nagyszerűen? Láta? – sutto gta mögöttem Móríc Zsigmond, szinte lázasan. Úgy meredt a színpadra a homályból, mint egy megbabonázott. Arca szinte ragyogott a színpadról áradó fényben, olyan volt, mint a Paradicsomból kikergetett Ádám, amint visszatekint a fénybe, a teljességbe. És máris indult a páholyból. – Ezt meg kell mondanom neki, ezt hogyan csinálta, ez remek volt!

Elsietett.

Janka is feszülten figyelte a jelenetet. Sápadt volt, minden arcizma megkeményedett, vékony ajkát összeszorította. Majd, csaknem erőszakkal fordítva fejét felém, kivillantak a fogai fehérén, mintha marcangolni akarna.

– Megy már, rohan már – sutto gta vadul. – Láta, hogy rohant? Ó, a gyalázatos, a gyalázatos! Egy percig sem bírja ki! Ó, az a rongy, az a senki, az a...

Még néhány olyan jelzót mondott, amit nem kívánok leírni. S miközben a színésznő a földön hevert, és görcsösen zokogott, jól vigyázva, hogy ruhájának redői festőien, dekoratíven omoljanak végig rajta, s azt takarják el, azt hagyják fedetlenül, amit kell, Janka görcsösen megmarkolta a párkányon heverő csuklómat, körmei a bőrömbe vájtak.

A drámai jelenet itt játszódott előttem, a páholyban, az, ami a színpadon történt, puszta szó és magamutogató hazugság volt.

■ (KODOLÁNYI János: *Visszapillantó tükör*, Magvető Kiadó, 1968)

Holics Janka BÚCSÚLEVÉL

[1925. április 2.]

Míg én élek, addig maga nem tud szabadulni attól, hogy adósa valakinek és azt az adósságot miattam nem törlesztheti le, úgy érzi talán, hogy van egy elintézetlen ügye avval a valakivel, amit miattam nem intézhet el, látom az arcán, hogy elvágjik innen és miattam nem mehet el, hogy tombol benne a düh ellenem és nem töltheti ki, hogy szerelemre vágyik, éppen úgy mint én, és ezt nem érheti el. Édes! Ez így van a maga arcára írva; a belső tombolását így mutatja az arca – de emlékezzen rám, édes, ez mind csak adósság, képzelt ügy, képzelt vágy, képzelt düh és képzelt szerelem. – A valóság a maga élete, múltja, amelyik tiszta, szent volt, a jelen, amelyik kínos, elviselhetetlen és a jövője, amelyikről én hiszem, hogy megbékélt, visszatérő, bocsánatkérő lesz, ez mind, mind csak én vagyok. De csak az életem árán hiszi ezt el. Ha én már meghaltam, magammal viszem a maga adósságát a sírba, a maga arcáról lemossa az én kicseppenő vérem mindazt a kínos, zavaros, gyötrő érzést és csak egy, egyetlen egy kép marad rajta: a tiszta utolsó és legutolsó és öröktől örökké tartó egyetlen biztos nyugalom: az én rendíthetetlen szerelmem és a maga ebben bízó, ettől élő becsületes, nyugodt lelke.

■ (MÓRICZ Virág: *Apám regénye*, i. m.)

Kodolányi János VISSZAPILLANTÓ TÜKÖR

■ (részlet)

Janka halála után, de még temetése előtt, éppen Mikeshez tartottam. Verőfényes, tiszta idő volt, az Emke kávéház előtt vártam, hogy átmehessek az úttesten a szerkesztőség Rákóczi úti háza felé.

Amint várakoztam, Móríc Zsigmondot pillantottam meg. Inkább a járásáról ismertem rá, mint az arcáról. Nehézkesen, a szokottnál is lomhábban, fáradtan lépkedett, szinte öntudatlanul bámult maga elé. Mikor közel ért hozzám, megdöbbenve láttam, milyen sűrűre az arca, milyen eszelős a tekintete, milyen kócosan s csaknem őszén gyüremlik ki kalapja alól a haja. Borotvátlan is volt. Megrendítően hasonlított ahhoz a képéhez, amely élete utolsó nyarán, 1942 augusztusában ábrázolja Csibe társaságában a Nemzetközi Vásáron. Morbid arc volt. Azt hittem, nem éri meg a másnapot.

Ráköszöntem. Mintha álomból riadt volna föl, hunyorgott, bal kezével végigtörölte arcát.

– Szervusz. Hová mész?

Ezt gépiesen mondta, s ekkor tegezett először.

Mondtam, hogy Mikeshez. Ő tétován álldogált, aztán sóhajtott, s így szólt:

– Tőle jövök. Nem ülnél be velem egy pohár sörrre a Sörszanatóriumba?

– Természetesen, Zsiga bátyám. Ráérek Mikeshez menni később is.

Ezelőtt is üldögéltünk már a Sörszanatóriumban, ha beszélgetni akart velem. Kerestünk egy üres fülkét, Móríc nehézkesen, nyögve foglalt helyet, úgy tette le a testét, mint elbírhatalan, mázsás terhet.

Sört rendeltünk, sós kiflit rágcáltunk. Móríc úgy majszolta, mintha mérget rágott volna. Sokáig hallgattunk. Nem tudtam mit mondani. Résztvétemet nyilvánítsam? Résztvétemet a férjnek, akinek öngyilkos lett a felesége? Vagy azt mondjam:

szörnyű, ami történt, Zsiga bátyám! Hiszen az arcára van írva, milyen szörnyű, jobban tudja, mint én.

Egyszer csak váratlanul így fordult hozzám vékony, nehezen kilökött szavakkal:

– Mondd, János, hiszel te a spiritizmusban?

Kérdése meglepett. Soha Móríc Zsigmond eddig meg sem pendített ilyenféle gondolatot. (Ezután sem.) Neki, látszólag, nem voltak metafizikai problémái.

– Nem hiszek, Zsiga bátyám – feleltem.

Komorán leszegte a fejét, arca merev volt, sötét. Aztán rán-gani kezdett az ajka, az arca.

– Hát akkor nem lehetséges, hogy én még valaha találkoz-zam Jankával?

– Nem tudom, Zsiga bátyám – mondtam szomorúan.

– Hát el lehet gondolni, hogy többet soha egy szót ne mondjak neki? Hogy már vége, örökre vége? Bele lehet ebbe nyugodni?

– Abban semmiképpen se higgy, Zsiga bátyám – mondtam én –, hogy a „szellemét” meg tudod idézni, kérdéseket tehetsz föl neki, s ő majd felelgetni fog.

– Miért ne? Ha volt, akkor van is. Ha pedig van, akkor valahogyan érintkezni is lehet vele. Mit gondoljak hát mást? [...] No, ha nem lehet a szellemével érintkezésbe jutni, akkor hogyan gondolod? Talán úgy hogy van, de az emlékezetemben. Van, de a munkájában. Tovább él, de a hatásában. Hát ez nem elég! – Rázta a fejét, többször végigmarkolászta gyűrött arcát, sóhajtott: – Ez csak annyi, mintha a fényképein lenne. Nem élet. Ha én már nem emlékeznék rá, nem volna. Ha senki sem emlékezne rá, teljesen és tökéletesen meghalna. Hát ez már maga a teljes halál. Akkor nincs is semmi. Akkor sohasem találkozunk, és én egy szót sem mondhatok neki többet, mind-örökké.

Olyan nehéz csend szakadt ránk, hogy alig lehetett elviselni. Móríc egészen magába süllyedt, fejét a mellére lógatta, rágta a bajusza végét. (Pedig nem volt szokása.) A sör érintetlenül állt előtte. Kiflije apróra tördelve, szétmorzsolva hevert az asztalon.

■ (KODOLÁNYI János: *Visszapillantó tükör*, Magvető Kiadó, 1968)

Holics Janka (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Balogh Rudolf)

Simonyi Mária

Mária

Móricz Zsigmond
SIMONYI MÁRIA

■ (részlet)

Móricz Zsigmond és Móriczné Simonyi Mária a leányfalusi verandán, Leányfalu, 1927–28 körül (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

Mikor legelőször megláttam, már úgy tűnt fel előttem, mint a szerelem csillaga. Venus az ég alján, csodálatosan izzó fényben, de gőzkörrel körülveve.

Nem értettem, mi ez a fénytörő fátyol, melyen át ezerbe törve, szűrve, szét-szórva száll a fény. Abban a szerepben, Strindberg *Hattyúvére*, mintha éppen lényének koralltörő gazdag kiáradása lett volna, megsokszorozta szuggesztív hatását.

Karcsú, szinte vékony lány, ingóan hajlékony, mint a mesevirág lebbenő ága, minden legkisebb pszichikai fuvallatra reagál. Ez a sudár, hirtelen nőtt, sugárzón kiszökkenő, mégis éles és energikus termet a fő jellemvonása: ez a nő nem bírja a szülőnő öblös tulajdonait: ez nem egy termő asszony, nem ígér tucatnyi gyereket, hiányzanak a feminizmus nagy s izgató mellékletei, csípeje keskeny, méhe meddő, emlői nincsenek, szája vékony békaszáj, orra jelentéktelen: az összes nemi élet segéd-szervei elpárolgóan, alig is megrajzolva.

De az egész nő éppen ezért valami határtalan szűziesség, valami transzcendentális érintetlenség varázsával bír: hangja oly édes és titokzatos fuvalaszó, mint üveg-harang, mint szélmegérintett eolhárfa zenéje: a holdsugár muzsikát, és az életnél, a nemzés nyöszörgésénél és bőgésénél határtalanul mélyebb erotikai kiteljesülés.

Kétszer vagy háromszor megnéztem miatta a *Hattyúvért*, s ma, kb. 12 év után még itt remeg idegeimben az isteni jelenségnek minden hangja. Csodálatos, akkor sem értettem magából a strindbergi eseményből semmit, azóta is hiába akarok foglalkozni vele, képtelen vagyok gondolatra az írásmű körül: amint meghallom, mert rögtön hallom a Simonyi Mária édes, édes és csilingelő szívhangjait: ugyanabba a mérgező kábulatba esem, amibe akkor. Mint az ópiumnak adom át magam ennek a hatásnak, tág szemmel alszom; s a színpadi kék és színes fényekbe fürdetett lányt iszom: mert beiszom, mint napfényt szememmel, fülemmel s összes idegeimmel, egész testemmel és minden pórusommal, édes csiklandozás árad el a bőrömön, s mint álomban, elfoly a természet istenisége...

Ó, mért nem akkor... mért nem hozta a sors akkor utainkat össze.

■ (MÓRICZ Zsigmond: *Simonyi Mária* = Móricz Lili, i. m.)

Móricz Zsigmond és felesége, Simonyi Mária, Léva, 1929 (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Neuer Mara)

Simonyi Mária és egy ismeretlen férfi (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

Móricz Zsigmond levele Simonyi Máriának

■ (részlet)

Budapest, 1926. június 26.

Nagyságos Simonyi Mária úrasszonynak
Kedves szeretett Máriám!

Ma, amikor három nap választ el attól a szerencsétől és boldogságtól, hogy Maga a feleségemmé legyen, engedje meg, hogy fölvilágosítsam, egyben kötelező kijelentéseket tegyek az én életem anyagi lehetőségei felől.

Sohasem kecsegtettem olyanfajta ígéretekkel, hogy anyagi javakkal bővelkednék. Egy író, pláne magyar író, szegénységi fogadalmat tett a Sors előtt, mikor erre a pályára adta magát, s ha csak odáig is el tud jutni, hogy magát s övéit tisztességesen eltartja, már boldognak és szerencsésnek kell tekintenie magát.

Én, mikor először megházasodtam, s boldogult feleségemet, Holics Jankát feleségül vettem, oly tökéletesen vagyontalan voltam, hogy amint az esküvőről Budapestre megérkeztünk, másnap húszkrajcáros kiadásra nem lévén pénzem, a feleségem húszkoronányi nászajándékából kellett szégyenszemre kérnem.

Isten azonban minden pénznél és vagyonnál becsesebb ajándékkal ajándékozta meg életünket: én húszéves házasságom alatt egyenlő szorgalommal dolgoztam s ő nem lankadó komolysággal takarékoskodott. Nagyobb társadalmi viszonylatok között nem lehet vagyonnak tekinteni azt a keveset, amit bírok: nekünk azonban mindenünk volt. 1. Az a bútor s berendezés, melyet első darabtól utolsóig magunk vásároltunk, csináltatunk és szereztünk, s amely pesti lakásunkban és leányfalusi házunkban van elhelyezve, kb. nyolc szobabútorra tehető. 2. Második vagyontárgy a leányfalusi kert s a rajta levő ház. A kertet magunk vásároltuk s a házat teljesen magunk építettük. 3. Harmadik vagyoni érték, természetesen azoknak a könyveknek s munkáimnak sorozata, melyet kizárólag házasságom alatt s feleségem iránti szerelmem inspirációjából következőleg írtam.

Mikor a Végzet csodálatosképpen úgy rendelkezett, hogy szívem elveszítette a régi iránytűt, s újat talált: szegény feleségem a maga számára levonta a konzekvenciát, s engem itt hagyott egy olyan dilemmában, amelyből csak egészséges vérem s a bennem levő roppant munkakedv s talán gyermekeim iránt érzett kötelességtudat mentett ki.

Én már akkor elhatároztam, hogy mindazt, amit szegény boldogult feleségem egybegyűjtött, s melyet egy nemes madárörszönből, mint fészket s a jövő alapját rakott össze kicsinyei számára: a végrendeleti bíróság előtt kijelentem, hogy a hagyatéknaál lemondok a közszerzemény jogomról gyermekeim javára, s leányfalusi birtokom tulajdonjogát átíratom a három gyerek nevére, másrészt az Athenaeummal kötött szerződésemmhez egy záradékot írtam, melyben kizárólag gyerekeimre korlátoztam halálom esetén az örökösödés lehetőségét.

S miért tettem ezt? Azért, mert szegény Jankám egész életében egy mártír igénytelenségével élt, a luxusnak minden neméről lemondott, mert hiszen azt a csekély keresetet, mellyel én dolgoztam, könnyen s játszva lehetett volna kikölni, s tőle heroikus munka és önfeláldozás volt, hogy ő még egy kocsi költséget sem engedett meg magának, hogy gyerekeinek a jövőt biztosítsa. Én tehát, ha már isten tudja, hogy s miért, szívemet visszavettem tőle, becstelenségnek éreztem volna, hogy élete főmunkájának, takarékoságának gyümölcseit elvegyem gyermekei elől.

Kedves Máriám, ez Maga előtt nem újság, én ezt már elmondtam egy alkalommal, s megkérdeztem Magát, hajlandó-e egy kezdő ember felesége lenni. Csak én nem szeretem s nem bírom a tisztázatlan helyzeteket. [...]

Sohasem éreztem érettebbnek munkakedvemet s actióképesebbnek lelki erőmet, mint most. Amit egy író, s amit éppen én tenni tudok s bírok, irodalmi termelésben, regények, novellák, cikkek stb. írásával: remélem keresni fogok tudni annyit, hogy tisztességesen eltarthassam családomat, melynek főtagja ezentúl Maga lesz, kedvesem.

Mindazon munkát, amelyet Magával együtt fogunk megírni, már a házassági törvény közszereménynek, tehát közös tulajdonnak ítéli.

Én ezenfelül kötelezőleg kijelentem azt, hogy én mindenféle magyarázat lehetősége szerint féltulajdonosnak tekintem Magát, s halálom esetére még akkor is biztosítani kívánom a Maga számára ezt a fél részjogú örökösödést, ha maga időközben szíve más lekötöttsége miatt elválna tőlem.

Ezt azért teszem, mert nem tudom eléggé kifejezni azt a hálát és boldogságot, hogy Maga oly korrekt, oly nemes magatartásával ebben a mi szerelmi harcunkban mindig fenntartotta bennem a lélek értékében való hitemet, s mindig egy drága, szent, becsületes szívnek komolyságával s erejével állott melém. [...]

És most hadd jelentsem ki, hogy szeretem, nagyon szeretem magát, s kérem maga is tartsa meg hozzám való jóságát, s ha szabad így mondanom: szerelmét.

Csókolja
Móricz Zsigmond

N. B. És még egyet: Maga szintén egy dolgozó, alkotó, pénzkereső ember, akinek vagyoni értéke is van. Én ezennel kijelentem, hogy sem a Maga javára, sem a Maga keresetére nem formálok igényt, sem a magam, sem gyermekeim javára.

■ (Móricz Zsigmond levele Simonyi Máriának = Móricz Lili, i. m.)

Simonyi Mária, Budapest, 1920-as évek eleje (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Székely Aladár)

Móricz Zsigmond A PÁPA JÓL NÉZ KI

■ (részlet)

[Róma, 1926. augusztus 2.]

Szent Péter temploma egy óriási, minden eddig látott templomnál annnyival nagyobb, hogy az ember, pláne egy hívő lélek, mint a feleségem, szédülve néz föl. Tágra nyílt szemmel s egész gyermekké, bérmlásra dobogó szívvel siető kislánnyá vált. Nagyszerű természeti jelenséggé hat a Templom, s amellet oly derült, világos, felemelő, hogy az ember valami téremlékhez hasonlítja.

– Oly nagy az alapterülete – súgtam neki a főoltár előtt –, mint a leányfalusi kertünk.

Egy pillanatig nézett, aztán szája elé kapta az ujjait, s ellenállhatatlanul kezdett nevetni.

Később kiderült, hogy ő a tengerhez, hegyekhez hasonlította, beláthatatlannak érezte a távolságot, amit lát horizontális irányban és a kupola csodálatos csúcsáig, s hallatlanul groteszknak s gondolom önzőnek érezte „az én kertem”-hez való lehasználtást. Este, a számításoknál kiderült, hogy a kert egy ötödével még nagyobb, mint a templom által befödött terület, s ez egy újabb csalódást okozott benne: pedig csak álljon meg az ember bárhol, egy körülbelül négy katasztrális holdnyi kert fölött, s kezdje beépíteni azt kövekkel, egy 150-160 méter magas kupoláig. [...]

Móricz Zsigmond levele Simonyi Máriának

■ (részlet)

Kedves Mária,

Isten vele. Mély bánattal és megrendülten megyek Lányfaluba. Onnan írok. Most csak csókolom és szívem háláját küldöm ezért a szép kilenc évről, amit soha meghálálni nem lehet. Életem legszebb korszaka, mely örökre összeköt bennünket. Szörnyűség volna elrontani.

Imádom magát, drága Szívem és csókolom a sírig

■ (Móricz Zsigmond levele Simonyi Máriának = Móricz Lili, i. m.)

Móricz Zsigmond és Simonyi Mária otthonukban, Budapest, 1928
(Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Mészöly)

És már itt is a pápa.

Nem vettem észre, mikor bejött. Néhány igen díszes katonatiszt jött előbb, s egy-két fiatal kanonikus pap.

Csak látom, hogy balról közeledik egy fehér kis kövér idősebb ember, s mindenkire hozzányúl. Egyenként áld meg?

Csak akkor veszem észre, hogy a gyűrűjét csókolják, mikor itt is van. Kis, kövér, öreg bácsi. Nagyszerű színben. Piros, egészséges. Nagyon kedves, egyszerű arc: XI. Pius.

Ideadja a kezét, én mosolygó szemmel megérintem az ujját kézfogásképpen alólról: igen jó, puha, kövér ujjai vannak. Rám pillant s a lépés lendületében tovább megy.

Fehér a reverendája, semmi egyebet nem figyelek meg, igen kedélyes, jóakarátú, kitűnő, értelmes, józan, jó ember. Nagy tudós. Istenem, milyen fölösleges dolgokat tudhat.

S csak körülmegy és megáll, néhány áldó latin szót mond, kedves, meleg bariton férfias hangon, s elmegy.

Akkor eloszlott a társaság. Átvettem a meghívót, amit az aszszony gondosan eltett, s le a nagy lépcsőn.

A kocsiban, Róma közepén így szólt Mária:

– Ma öt hete esküdtünk, és rá öt hétre a pápa ugyanabban az órában megáldotta frigyünket.

Lehajoltam s megcsókoltam a kezét.

■ (MÓRICZ Zsigmond: *A pápa jól néz ki* = Móricz Zsigmond Naplói)

Móricz Zsigmond, Simonyi Mária és Móricz Virág otthonukban,
Budapest (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

Simonyi Mária Móricz Zsigmondnak

Bp. 1936. jan. 6. reggeli óra

Zsiga, mi szépen becsületesen elválunk. Azt szeretném, ha ez minél csendesebben történne. Ez csak a kettőnk dolga. Szeretném, ha minél előbb közölné velem életlehetőségeimet – hogy elindulhassak. Magyarázzak? részletezzek? Zsiga, ugye minék. – Maga pontosan tud mindent. – Nincs tovább. – Ennyi az egész. Igen sok boldogságot kívánok Magának

Mária

■ (Simonyi Mária Móricz Zsigmondnak = Móricz Lili, i. m.)

Magoss Olga VISSZAEMLEKEZÉS

■ (részlet)

Ady Lajos, debreceni tankerületi főigazgatóéknál találkoztunk először egy vacsorán. Ebben a körben akkor még igen kevesen ismerték az író. Móricz szótlanul nézegette a körülötte zajló eleven társaságot, de látszott, hogy gondolatai messze járnak. Mikor vacsora után a nagyszalonban elkészítették a helyet a táncolók részére, a kedves háziasszony gondoskodott a nézőkről is. Ezeknek a kényelmét, sorsát intézve odajött hozzám:

– Olgám, kedves, te úgysem táncolsz, mulattasd egy kicsit ezt az öreg Zsigát.

Bevallom, látva partnerem komor hangulatát, nem nagyon örültem ennek a megtiszteltetésnek. Lopva rápillantottam az íróra, aki az ő rövid fejbólintásával üdvözölt. Aztán megkezdődött az udvarias társalgás. Debreceni vagyok, özvegy? Mióta? Tíz éve. Nővérem családjával élek együtt, nagyon szeretem a gyerekeit. Így folyt a kérdezősködés és az illedelmes felelet. Elég egyhangúnak találtam ezt a beszélgetést, de mikor a személyazonosság megállapításánál kiderült, hogy ismeri édesapámat, mindjárt közvetlenebb lett köztünk a tónus. Már nemcsak szigorúan tömönatokban feleltem, hanem elmeséltem azt is, hogy amikor a háború első évében az uram elesett, igen nehezen tudtam ezt a csapást elviselni. [...]

Mikor az elbeszélésben itt tartottam, éppen odanézett felénk Adyné, Annuska, s meglepéssel állapította meg, hogy jól megy a mulattatás, és az „öreg Zsiga” felélénkülve folytatta az érdeklődést.

– Hol van eltemetve az uram? Most már itthon. Mikor felszabadult Galíciának az a része, bátyámmal megkerestük a sírját. Akkor volt egy felejthetetlen élményem. Az utazás utolsó

Móricz Zsigmond Magoss Olgának

Kedves Olgám!

[...] nekem már az is minden s elég, ha egy-egy együttlét kíváncsnak tűnik fel Maga előtt, angyali Olga: csak azt ne kívánja, hogy az egész életben való együttlétől egy életre való kiteljesedését kapja, hiánytalanul s zökkenők nélkül annak, amit egy-egy ilyen óra jelent... Janka ezt kívánta: mohón s követelősen s elszántan követelte, hogy az egész élet ezeknek az egy óráknak egy életig tartó izzása legyen. Érti? Azt akarta, hogy mindig azzal a szemmel nézzek rá, ahogy legelőször láttam meg, mindig azokat a meglepetés szavakat hozzam, amikkel legelőször értem el az érdeklődését. A halálos ágyán azt mondta: „mindig menyasszony akarok lenni!” S ezt, most már tapasztalatból tudom, nem ígérhetem. Van a napnak fáradt órája is, s van az életnek elég fárasztó szakasza is, de azon át kell menni, s együtt várni meg azokat a finom s izzó s szent együttléteket... mikor úgy tárjuk fel magunkat egymásnak... hogy nem emberi...

Csókolja szép kezét
Zsiga

■ (Móricz Zsigmond *Magoss Olgának*, 1926. március 5. = *Móricz Zsigmond és Magoss Olga levelezése*, Püski, 1995)

Magoss Olga

OLGA

szakaszát szánon tettük meg, végtelen nagy hómezőn. Amint az ég és a föld egybeolvadt, úgy, hogy még a mezsgyéje sem látszott, az az érzésem volt, hogy nincs is olyan messze egymástól az élet és halál.

Azt is csak utólag tudtam meg Adyéktól, hogy Móricz ebben az időben házasságának kritikus korszakát élte. Válni akart feleségétől, mert szenvedélyesen beleszeretett a szép és nagystílu művésznőbe, aki *Búzavirág* című darabjában szerepelt. Móricz ezt a szerelmét azzal magyarázta később, hogy reá, aki addig a legtokéletebb nyárspolgári életet élte, ellenállhatatlan varázssal hatott a színpad művészete. Adyék mondták el azt is, hogy a hosszabb időre tervezett debreceni tartózkodást meg kellett szakítania, mert felesége, Janka öngyilkosságot kísérelt meg. Ahogy utólag Móricz elbeszélte, Jankának ez a tragikus elhatározása természetesen nagy megilletődést váltott ki belőle, s gyöngédsége Jankában azt a reményt keltette, hogy ismét rendbe jön minden. De ekkor mindinkább meggyőződött róla, hogy a régi szerelmes házastársi viszony már visszahozhatatlan, újabb öngyilkosságot követett el.

Adyék említették, hogy Janka halála után pár hétre két nagyobbik leánykájával Olaszországba utazott. Mindezeket tudomásul véve, nem is gondoltam az ismeretség felújítására, s annál inkább meglepett, mikor udvarias levelet kaptam tőle, melyhez kivágott tárcacikk volt csatolva, *Feketeruhás* nő címen Budapesti ismerős aláírással. A levél dátuma 1925. május 30. volt.

■ (Idézi Móricz Zsigmond levelei, i. m.)

Magoss Olga, 1940-es évek (Déri Múzeum gyűjteménye, Debrecen)

Móricz Zsigmond: Napló

■ (részlet)

”

1936. szeptember 15. 15. 35

Tehát vége. Újra lezáródik egy korszak. Olga döntött, nem akar.

Tulajdonképp én vagyok az ostoba: folyton megijesztettem. Ahelyett, hogy egy békés nyugdíjas állapotról hitgettem volna álmokat a szívébe, mindennel elárasztottam, amivel egy nőt csak meg lehet rémíteni. Anyagi nehézségek, életbeli harcok és még börtönfélelmek is. Hogy bírja ezt el egy megöregedett, idegbajos, ezernyi betegséggel fertőzött szerencsétlen özvegy-asszony.

Most, hogy ott voltam, négy óra hosszáig tartó előadásban ismertette életét attól kezdve, hogy miattam túl nagy veronáladagot vett be, s gyomormérgezést kapott, és Svájcban hat hónapot töltött, míg kikúrálták testileg, lelkileg, s akkor egy ot-tani ismerős férfival jutalmul szenvedéseiért s dacból miattam, megb[...]atta magát.

Ez volt életének csúcspontja, hogy ezt nekem elmondhatta. Már ezután nem is kívánt tőlem semmit. Fáradt lett, s csak engedelmeskedett, hogy jött s várt s remélte, hogy még lesz valami... De már nem érdekelt semmi, én sem. Kiadta az utolsó ütőkártyáját.

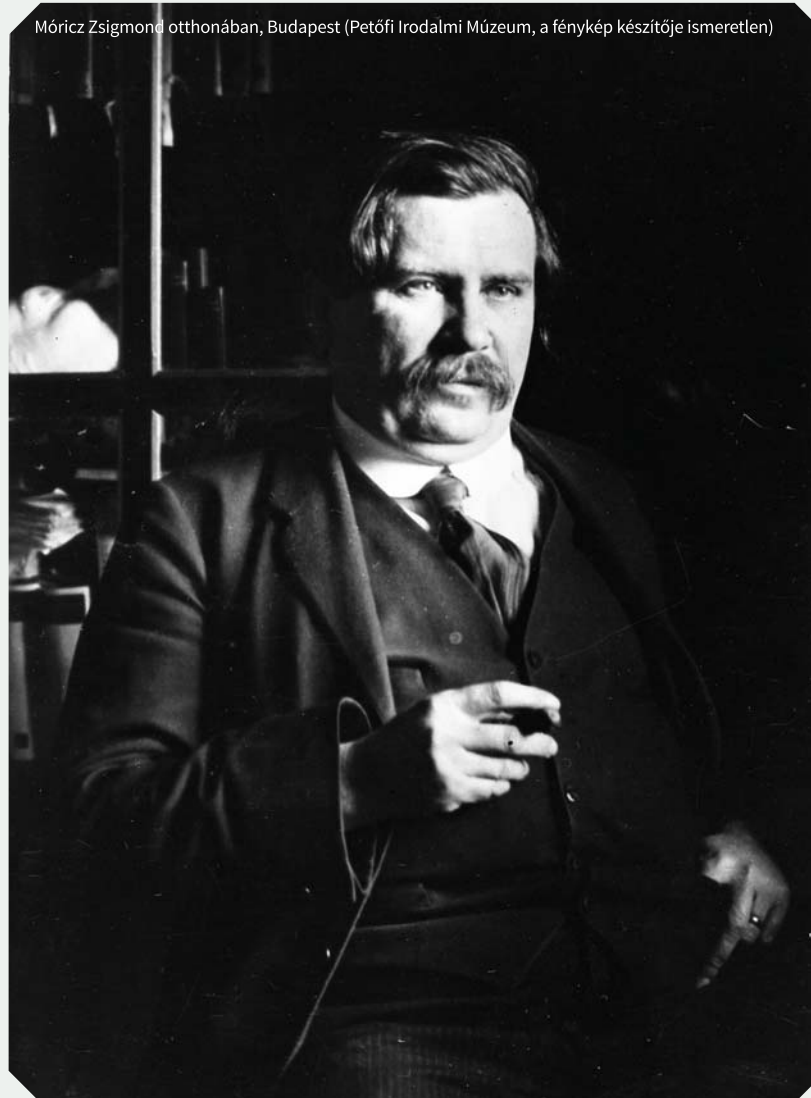
– Még azt is megtelefonáltam, hogy mi legyen vacsorára, sonkát kértem s nem tudom még mit... Nem mondom, nem voltam megsértve. Minden nagyon helyesen történt. Másnap reggel tőle utaztam el haza. [...]

Az ő regénye lezáródott, s azt hiszem, az enyém is. Nem valószínű, hogy még egyszer beugorjak. Milyen naiv számár szerelmes voltam három napig most Debrecenben. Már beleéltem magamat abba, hogy ő az enyém, s csak idő kérdése, hogy összekerüljünk.

Most nem tehetek mást, ki kell békíteni M.-t és bele kell korhadni az életbe. Szörnyű, hogy ilyen büntetést kap az ember: nem ver az isten bottal, hanem halálig hallgathatom egy együgyű asszonynak a szavait.

Félelmes, ahogy tűr és tisztel és kedvembe jár, mint egy cseléd. S ha valamiről véleményt mond, akkor a hideg lel. Hát leljen. Megérdemlek minden büntetést. Azt különösen, hogy egy lényében kicsi és kicsinyes, de számomra egyelőre nagyon izgalmas nő viszont kirúg.

Milyen buta ember vagyok én, egy nőt nem tudok elfogadni, mikor felkínálja magát, már M. sem akart a feleségem lenni, csak a metreszem, s erőszakoltam a házasságot, s itt is ugyanazt csináltam. Érdekes, hogy a nő úgy látszik, nem házasságra született, hanem szerelmi életre. Most is azt írja: „Ha úgy érzi, hogy ez a megértő szeretet és barátság, amit nálam talál, jelent magának valamit, engem mindég megtalál, idővel talán derültebb és nem ilyen vigasztalan kedélyállapotban, mint most.” Mi az a barátság, amit ő nekem adni tud: mindenben más a véleménye, mint az enyém. Ahhoz, hogy az övé az enyémhez idomuljon, együtt kellene élni, egymásra utalva lenni. Az ember magával cipeli az őseit, tehát ez ma már lehetetlen. Az ő ősisége és az enyém, kizárják egymást. Talán ez a távolság is hozzájárult, hogy vonzódom felé... De nem, ahogy legelőször

Móricz Zsigmond otthonában, Budapest (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

megláttam, szépsége fogott meg, ahogy csak női szépség tud hatni egy férfire. Biztos, hogy bennem van a hiba. Sohasem tudtam nőt igazán lekötni. S mégis minden nő, akit szerettem, meghalt, vagy meg akart halni értem. Olga mérget vett be, s M. is valami ilyenén gondolkodik. A napokban azt mondta: Nem tud elég gyorsan megölni? Megdöbbsenem, s két nap múlva minden eddiginél kegyetlenebb voltam hozzá.

Most újra összeomlani?... Az embernek nincs kedve dolgozni csak a munka kedvéért. A munka eszköz arra, hogy az ember ellássa javakkal azt, akit szeret. Nincs senkim, akit szeressek. Az csak elmélet, hogy hát a gyermekeim?... Ők már kiszállottak, s maguk férfi fogja őket megölni, ezt sem megakadályozni, sem élvezni nem lehet.

Szerelem, vagyis a nemi energia kikapcsolásával élni majdnem lehetetlen. S üres vagyok, mint a kiürített s megöregedett kosár. [...]

Nincs többé egy lélek sem, akivel szót váltani kívánnék. A lányaim is távol vannak: anyjuk vérei.

Még Olga megmenthetett volna.

De ő sem az, akinek kellene lennie, s akinek én néztem.

■ (Holmi, 2001. július)

”

Móricz Zsigmond Magoss Olgának

■ (részlet)

Kedves Olga,

nálunk itt most nagytakarítás van. Virág kijött két napra, s a földszintet rendbe rakja, az emeletre csak egy hónap múlva kerül sor, mert ott a kijövő gyerekek lesznek elhelyezve.

Ha már nagytakarítás van, én is kitakarítom magam előtt a híres-jeles országszerte nevezetes Csibe dolgot. (Nem Csibi, Csibe!)

Csak nevetve tudok róla beszélni, mert mégis csiklandós, hogy az embert pletykába keverik, mikor a legjobb szándékai vannak.

Szeptember végén hazafelé mentem éjfél után, s gyalog mentem keresztül a Ferenc József hídon. Egy kislány, majdnem gyerek, ácsorgott a híd közepén, s nézte a vizet. Megszólítottam: „Maga, mit csinál itt?”

Előbb nem felelt, aztán azt mondta: „Be kéne ugrani, az anyja szemit.” A hangja olyan furcsa volt, hogy nevettem.

Móricz Zsigmond és Litkei Erzsébet (Csibe) a Sztambul kávéház teraszán, Budapest, 1937 (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Kálmán Kata)

„Mért nem ugrott már be?”

„Nézem, hogy tán a partról könnyebb.”

Újra nevetni kellett, s elkezdtem beszélgetni a kis öngyilkos jelölttel.

Sok az adóssága, keresete nincs, a háziasszonya azt mondta: „Hát mi lesz, mi lesz?” Emiatt ő nem mer hazamenni, nem tudja, mi lesz vele. A nyaka be volt kötve, az asszony paradi-csomfőzés közben meglökte, a sparherre esett, és megégette a nyakát, s már három napja jár a klinikára.

Vagy egy óráig beszélgettem vele, s meghívtam, hogy másnap reggel jöjjön el egy budai kávéházba, a Tabánba. Én másnap tízkor ott voltam, de nem jött. Egy óra múlva észrevettem az ablakból, hogy kint sétál. Kimentem érte, de nem jött be,

Litkei Erzsébet

CSIBE

hogy ő még nem volt kávéházban, nem mer bemenni. Színházban sem volt soha. Kis proletárlány, takarítóné. Már volt szobalány egy méltóságos úréknál, de inkább csak súrolásból s efféléből él. Csúnya esős nap volt. Darabig járkáltam vele, s mivel dolgom volt, másnapra ugyanott találkozót adtam neki. De közben láttam, hogy nagyon gyengén van öltözve, hát nagy vakmerően bementem a Kálvin téren egy ruhásboltba, s küldtem neki egy egybeszabott kis ruhát, nem kilenc pengő-

Móricz Zsigmond és Litkei Erzsébet (Csibe), Budapest, 1937 (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Kálmán Kata)

ért, amennyi neki szerintem egy ruhára elég lenne, hanem huszonkilencért. (A ruha ma is megvan, s nagyon jó.)

Hát ebbe a ruhába már másnap be mert jönni a kávéházba, mikor ismét kimentem érte, sőt kide-rült, hogy egész helyes kis lány.

Ez csak azért fontos, mert az ember egy rondasággal nem ülhetne le kávéházban, az egész világ előtt. De azért nem ez a fontos, hanem az, hogy a gyerek hihetetlenül szeret beszélni, s csupa olyan dolgokat mondott, amit tágra nyílt füllel hallgat-tam és jegyeztem. Eleinte mindennap, ha csak lehetett, találkoztam vele, mindig így kávéházban, s szakadatlanul írtam, amit beszélt. Már kb. 1500 oldal jegyzetem van. S amiket mond, oly remek, hogy eddig 28 novellám jelent meg abból, amit majdnem szó szerint írtam le az ő előadásából.

Dosztojevszkij mélység, megrendítő élet és léleknyomor, gyerekek hihetetlen szenvedései, szóval a pesti legsötétebb proletárellet tünetei lepleződtek le előttem. A novelláknak irodalmi körökben óriási sikere volt.

A kislányt közben hálából egyre jobban gondjaimba vettem. Lassan felruháztam, adósságait kifizettem, s szinte gyermekemnek fogadtam. Máriának a legelső perctől kezdve mindent elmeséltem, pontosan, és szóról szóra, s Mária el volt ragadtatva a dologtól, és különösen az írásoktól s legfőképp attól, hogy már egy egész színdarabot írtam belőle, s azt remélte, hogy ez napok alatt színre kerül, s sok pénzt hoz. A Csibe (a nevet én adtam a kislánynak, akit Litkei Erzsébetnek hívnak, a nevének kívül még szülőket sem örökölt, klinikai gyerek, akit az állam

neveltetett fel, elég szenvedés gazdagságban, tanyán s falun, s iskola nélkül), így bekerült a családi levegőbe, s egész decemberig szemefénye volt a családnak. De nem ismerték.

November végén az történt, hogy a darabot Bárdos visszautasította. Úgy terveztük, hogy Lili játssza a szerepet. Irtóztatónak találta a miliőt, azon nem lehet egyet sem nevetni, csak megdermedni és rémülni. A nyomor feneke.

Megjegyzem, hogy nem az igazi nyomor, csak a kulturátlanság nyomora. A lakáskiadót papának, a feleségét mamának hívta. A papa az portás volt egy üzem gyártelepén, s a felesége elég jó család, a nővére tanítónőnek készült. De a gondolkozásuk, a rabiátusság, a féktelenség, s a pénzzel bánni nem tudás sötét és vad bandává tette őket. Most, hogy észrevették, hogy a kislánynak van valami pártfogója, persze azonnal kinevezték a szeretőmnnek, s rajta keresztül mindent elkövettek, hogy megszaroljanak. Jó csomó pénzbe került, de megérte, mert ilyen tanulmányokat másképp nem végezhettem volna. Azért érte meg, mert a kislány csodálatos zseni, ahogy beszél, csak le kell írni, s mehet a nyomdába.

Mária ennek éppen az ellenkezője. Abból, amit Mária mond, semmi megírnivalót nem lehet meríteni. Még ha hallgat, abból inkább, mert hallgatni intelligensen tud, hallgatni minden nyelven tud, de beszélni, képtelen valami olyat kimondani, ami engem, mint írórt érdekelt volna. Tíz év alatt egyetlen tárcát nem írtam abból, amit ő hozott. Erre jön egy kölyök, egy kis utcacsibész, és négy hónapon át abból éltem, hogy mindent megírtam, amit beszélt, és lehetett volna folytatni a világ végéig, ha közbe nem jön valami.

Persze, az jött közbe, hogy Mária, dacára annak, hogy kezdettől fogva valósággal eldicsekedtem neki, minden szóval, amit a Csibével beszéltem, egyszer csak szintén elhatározta, hogy ez az én szeretőm, slussz.

Megpróbált féltékenykedni, s én azt mondtam neki:

– Valamiből élnem kell. Nem elég, hogy maga egyáltalán semmi írnivaló anyaghoz nem juttat, de még lehetetlenné is akarja tenni, hogy eltartsam magát?

Miklós estélyén az öcsémnél voltunk vacsorán, s akkor megengedett magának, kis boroska hatása alatt, némi csipkelődést és célozgatást. Ez mind kedves is lehetett volna, ha már három év óta végképp el nem lett volna romolva köztünk minden. Hiszen mi már nem is voltunk „beszélő” viszonyban. Nem akartam megengedni, hogy ezen a jogcímen barátkozzunk össze, s másnap elutaztam Leányfaluba aludni. Egy heti alvás után megírtam a felmondást Máriának.

A Csibe sajnos a nyakamon maradt. Most már a régi helyről ki kellett venni, mert nem volt tovább értelme a szenvedésének, valóságos mártírium volt ott az élete. Virág keresett neki most új helyet, s itt felényibe került az eltartása, és nagy szorgalommal készül az első polgárira. Mi lesz belőle, nem tudom, nagyon szeretem, olyanformán, mintha igazán lányom lenne, erotikai érzéseim vele szemben nincsenek, pláne házasság, amivel egykettőre megvádolt az egész ország... Mit is kezdenék egy 18 éves kis nevetlen, beteges teremttel, aki a jólétben most még hozzáfogott elhízni is... Készülök rá, hogy megírom a nagy regényt, amihez az anyag együtt van, s nagyon szeretném, ha szerelmes lenne valaki neki valóba, s örömmel férjhez is adnám. Ebben a hónapban még csak kétszer láttam.

Hát ez a Csibe. (Mária még azt is mondta, hogy „megunta, hogy folyton csak a Csibét kell hallania”. Pedig ez nekem nagy program számom volt, mert nagyszerűeket lehetett róla mesélni.)

■ (Móricz Zsigmond *Magoss Olgának*, Leányfalu, 1937. április 19. = *Móricz Zsigmond és Magoss Olga levelezése*, Püski, 1995)

Litkei Erzsébet levele Móricz Zsigmondnak

1936. november 16.

Kedves Apuka,
netesék haragudni hogyilyesmit kérdezek de, nem tehetek rolla mert szeretem de azért ne tesék el bizakodni mert azért hogy, szeretem azért ne tesék roszul báni velem mert én nagyon sirok akkor mertén, én nem tehetek rolla hogy nagyon szeretem igazán nem is szeretem még senkit sem így még csak magát ezért nagyon kérem szeressen apuka is úgy mint én magát szeretem akkor nem hagyjuk el egymás [sic] soha még él apuka és én mindig boldogok leszünk mint egy kis galamb apárjával úgy élünk mi is pedig mi nem vagyunkférj és feleség. Ugy imádom én magát mint agolda [sic] az élyszakát mint galamb apárját úgy imádom én, úgy lesem a két kezét mint anyár esőt arét mint galamb a párját úgy imádom én, hogy ha maga megtagad ezt tul-nem élem én. Szivem akkor – meg hasad ezt nem remélem én. Ugy imádom én magát mint ahold az élyszakát. Édes apukám ugye most kíváncsi tetszik lenni hogy mi a kérésemm most meg mondom hát nekem az a kívánságom hogy legyen szives engem olyan álásba hejezni hogy nekem semmi bajom ne legyen, Édes apukám ne tesék haragudni hogy, ilyesmit mondok de nagyon szeretem és kénytelen voltam szerelmet vallani mert még egyszer mondom hogy szeretem az apuka rabja leszek örökké.

Sok csók csibe

Hevesy Iván, Litkei Erzsébet (Csibe), Kálmán Kata és Móricz Zsigmond, Budapest, Városliget, 1937 (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Helfgottsam Fotó)

Móricz Zsigmond halála

„1942 augusztus végének reggelén az unokák

– közöttük én is – szokás szerint ott nyüzög-tünk körülötte a szobájában lévő nagydívá-nyon. Ő szokatlanul csendesen feküdt, s szótlanul hagyta, hogy rosszalkodjunk. Jani bácsi, a kertész jött be, hogy az aznap eladott virágok árával elszámoljon, amikor is a telefon csengett az örömhírrrel, hogy Gyöngyi néni [Móricz Gyöngyi] lánya, Imola megszületett. Talán az öröm mint erős felindultság okozta az első, akkor kapott agyvérzést nála, amelyet később még egy követett. Zsuzsi néni [Jani bácsi felesége] Anna nénivel [a ház szakácsnőjével] együtt azonnal kivitt bennünket Tőle, s többé már nem mehettünk be a szobájába. Még láttam, hogy csőrös száju edényből itatták, s hogy az orvos gyakran jött hozzá. Néhány nappal később a mentőautó egészen a verandáig hajtott... Szobájának ajtaja nyitva volt. Így beláttam hozzá, amikor az emeletre indultam valamiért. Szótlanul feküdt a nagydíványon, arca fehér volt, s úgy éreztem, hogy a szemeivel kísér, amíg el nem tűntem a lépcső fordulójában. Nem mertem odamenni ágyához elbúcsúzni Tőle. Aztán elvitték...

Szeptember 5-e lett, vasárnap délben a leányfalusi ház verandáján némán könnyezve ült Virág néni [Móricz Virág], hallgatta az ebédlőben szóló rádió déli híradását, amely tudatta, hogy az elmúlt éjjel Móricz Zsigmond meghalt. Így tudtam meg én is, hogy elvesztettük a számomra legdrágábbat.”

■ (MÓRICZ Imre: *Emlékezés Móricz Zsigmondra*, részlet)

Móricz Zsigmond a Hortobágyon, 1942 (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Sőregi János)

Móricz Zsigmond és három leánya, Leányfalu, 1942 (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Simon Andor)

Medgyessy Ferenc: Móricz Zsigmond halotti maszkja, 1942
(Petőfi Irodalmi Múzeum)

”

„[1942. augusztus 29-én] éjszaka zörejre riadtam. Több, ismétlődő, zuhanó hang. S megint. Megint. Nyöszörgés és dörgés.

Ijedten szaladtam. Ott feküdt a földön, nyögött, vinnyogott.

Nem bírtam felemelni, férjemet hívtam.

Visszatettük az ágyra.

Nem tudott beszélni, béna lett a nyelve. Mégis még annyit mondott:

– Hány óra?

– Fél négy.

– Morfium! – csikorgott a foga közül.

Jött az orvos, megállt előtte.

– Megismer? – kérdezte.

Már nem tudott szólni, fél oldala, nyelve megbénult, ép kezével mutatta az injekció mozdulatát. Az orvos nevetett, s biztatta, csak pihenjen, minden elmúlik.

Összerántotta a szemöldökét, elfordult.

Hívtunk más orvost, azt is elűzte. Rémülten hallgattuk, mind a kettő azt mondta: agyvérzés. Be kell vinni a kórházba. Tegyünk jeges tömlőt a homlokára.

Telefonáltunk a mentőkért.

Egész délelőtt haragosan feküdt. A jeges tömlőt lerángatta magáról. Az ágya a fal felőli csíkon most is tele volt könyvekkel. Ép kezével magára huzigálta a könyveket. Telerakta magát könyvvel. Komor volt és eltöklét. Meg akart halni.

Mindig azt mondta, semmi mást nem kíván az élettől, csak gyors halált.

Jöttek a mentők. Orvos és két markos legény hordágyra akarta tenni.

Szegény csak a fejét rázta, béna szájával nevetett, megfeszítette magát, eltolta az embereket.

Rémülten könyörögtünk neki, de győzött. Olyan erővel tudta kifejezni a tiltakozását, hogy mi engedtünk. Elküldtük a mentőket.

Hogy örült! Nevetett a szeme, hálás volt, engedelmes. Megitta a kakaót, eltúrte a jeges borogatást, mosolygott, papírt, ceruzát kért, betűvel akart beszélni. De csak firkált, szó nem alakult már. Lemondóan félrelökte a szerszámát.

De jött az egész család, mindenki sírt, senki se merte vállalni a felelősséget. Én sem, pedig tudtam, s ma is tudom, hogy Leányfalun akart meghalni.

Új mentőkocsi, azon erőszakos fiatal orvos, injekciót szúrt belé, és mégis elcipelték.

A Korányi-klinikán ébredt fel, ahol valamikor anyám feküdt... apácák hajoltak fölé.

Mikor meglátta őket, és megértette, hol van, olyan düh fogta el, hogy legjobban szerettem volna föld alá süllyedni, amiért oda engedtem.

Fájdalmas, néma nappalok és borzalmas éjszakák. Úgy dobálta magát az ágyon, hogy deszkakeretet kellett rászerezni. Tépte magáról az inget. Nyöszörgött. Ha injekció hatására csillapodott, kifejezhetetlen szomorúan nézett rám. Azt mondták, nincs öntudatánál, mégis érteni véltem, mit mond a szeme. Olyan gyöngéd volt néha, olyan ölelő. Képzlődés, hogy senki mástól nem tűrte, hogy a csőrös csészéből megittassa?

Szeptember negyedikén már mesterségesen akarták táplálni, de nem volt az egész klinikán egyetlen tojás. Az egész városban nem lehetett kapni, Lili szaladt ki érte Leányfalura.

Éjszaka megint tombolt. Dobálta magát, szörnyű hangok... Ott feküdtem a szomszéd ágyban.

Sziréna nem búgott, a várost nem sötétítették el, s egyszerre bombák robbantak. Ijedten futottam ablakhoz: körül égtek a lámpák, most oltogatták... Az égen tűzcsóvák és zúgó repülőgépek. Az első légitámadás Budapest fölött.

Mire a félelmes muzsika elhangzott, 1942. szeptember 5-én, hajnali háromkor meghalt Mórícz Zsigmond.”

■ (MÓRICZ Virág: *Apám regénye*, Gabo Kiadó, 2009, 527–529.)

Mórícz Zsigmond síremléke, Medgyessy Ferenc alkotása, Budapest, Kerepesi úti temető (Fotó: Réger Adám)

Anton Straka műfordítása¹

Móricz Zsigmond: *Légy jó mindhalálig*

ONDREJCSÁK ESZTER

Anton Straka csehszlovák kultúrattasé² magyarról cseh nyelvre történő fordításai közül Mórícz Zsigmond műveinek: a *Légy jó mindhalálig* (*Bud' dobrý až do smrti*) című regénynek és a *Barbárok* (*Barbaři*) című elbeszélésnek van leginkább kultúrtörténeti, irodalmi jelentősége.

Móricz regénye 1920 karácsonyára jött ki az Athenaeum Kiadónál, 3000 példányban. Ezt egy évvel később egy rövidített ifjúsági kiadás, majd 1924-ben az eredeti mű újabb kiadása következett. Vargha Kálmán úgy véli, „Ha Móricz saját életéről szóló regényeit nem a megírás sorrendjében, hanem témáik szerint, az életrajz menetét követve olvassuk végig, akkor világosan kibontakozik előttünk az író életének útja és belső fejlődésének rajza a legkorábbi gyermekkori emlékektől, az iskolától elszakadó, leérettségizett diák első lépéseiig. Az *Életem regénye* a gyermekkor egyre gazdagodó és táguló határú világát mutatja be, a *Légy jó mindhalálig* az első lelki sérelem regénye, a *Forr a bor* és a *Bál* az öntudatra ébredő, önmagával, környezetével, az első szerelmekkel már harcait vívó, érettségire készülő kisújszállási diák életének belső küzdelmeit tárja föl.”³

Móricz Virág *Apám regénye* című könyvében a *Légy jó mindhalálig* kapcsán említi, hogy „1920-ban írta apám, a forradalom után. Több az a könyv, mint pusztá emlék. A tömegből, a népből jött tiszta gyermek találkozik benne az iskolával, mely út a jövő, az élet felé. Ezen az úton találkozik a gyarló bűnökkel, igazságtalansággal, itt tanul igazán szenvedni s kiábrándulni a felnőttek komisz világából. De itt tanulja, hogy harcolni kell, mert a szörnyűségeken

minden szenvedés és viaskodás árán is változtatni kell.”⁴

Móricz és Kardos Gézáné Magoss Olga levelezésében is sokszor felmerül a regény.⁵ Elsőként 1925. augusztus 21-én, amikor az író arra kéri Olgát, olvassa el a könyvét. Neki vallja meg 1930. december 12-én, hogy „Nyilas Misi tragédiájában valóban nem a debreceni kolégium szenvedéseit” írta meg, „hanem a kommun alatt s után elszenvetett dolgokat”, és „ami kedves van a darabban, az debreceni emlék, ami nem kellemes, az máshonnan jött”. Majd hozzáteszi: „Nekem a debreceni tanárokkal sose volt ilyen bajom vagy tapasztalatom, a Beöthy Zsoltokkal és Bársony Istvánokkal és más névtelen kegyetlenekkel volt bajom, akkor mikor a legtöbb segítség-

re lett volna szükségem. A legkevesebb megértést találtam ép azokban, akiknek hivatása lett volna, hogy az író megértésék... Ezeket az érzéseket vetítettem ki a tanári kar figuráiban... Ilyen furcsán alakul át az írásban az élet.”⁶

Ez az írói megnyilatkozás azonban csak egy magyarázatát adja a regény értelmezési lehetőségének. „A regény létrejöttének és belső indítékainak teljesebb magyarázatát ismerjük meg akkor, ha a Magoss Olgának írt nyilatkozatot összevetjük azzal az előszóval, amelyet Móricz a *Légy jó mindhalálig* cseh nyelvű kiadása előtt írt, 1936-ban. A két szerzői megnyilatkozás egymást kiegészítve világítja meg teljes mértékben, hogy milyen célok vezették az írókat a regény írásakor, és milyen élményeket,

Standfotó a *Légy jó mindhalálig* című film forgatásáról (Országos Széchényi Könyvtár, fotó: Inkey Tibor)

Standfotó a *Légy jó mindhalálig* című film forgatásáról (Országos Széchényi Könyvtár, fotó: Inkey Tibor)

Standfotó a *Légy jó mindhalálig* című film forgatásáról (Országos Széchényi Könyvtár, fotó: Inkey Tibor)

fájdalmakat, sérelmeket kellett kiírnia magából.”⁷

1936-ban jelent meg a *Légy jó mindhalálig* első cseh nyelvű fordítása. Straka az Athenaeum Kiadónál érdeklődött október elején a könyvről, idegen nyelvű fordításairól és kritikáiról. Katona Pál válaszában leírja, hogy sajtókritikával ez idő szerint nem rendelkezik, viszont meg fogja kérni Móríczt, amennyiben ő birtokában van ilyen jellegű cikkeknek, küldje el számára, s más kérdésekben is adjon választ. Felvilágosítja továbbá, hogy a regény idegen nyelven még nem látott napvilágot, de lengyel fordítása nemsokára várható. „A magyar eredeti eddig 14 kiadásban jelent meg, összesen kb. 30000 példányban. Szerepelt a regény Móríc Zsigmond összegyűjtött munkáiban is, amelyből kb. 15000 példánytadtunk el. Egy könyvnapi propagandakiadás ugyancsak 15000 példányos volt, az ifjúsági átdolgozás cca 10000 példányban jelent meg.”⁸

Straka nyáron kezdhette meg a regény fordítását. Szeptember 11-én Dr. Otakar Štorch-Marien szerkesztői rövid hírt és 40 soros szöveget kért Strakától a szerzőről és művéről, utóbbit azért, hogy elhelyezhessék a könyv fülszövegéként.⁹ A megjelent könyvben a szerző arcképe alatt a fülszöveg Móríc rövid életrajzát, fontosabb műveinek felsorolását tartalmazza, s hosszan kitér a *Légy jó mindhalálig* című regény és színmű bemutatására. A könyvben a fordító Antonín Straka néven szerepel, s Móríc is dedikációjában december 21-én ezt a nevet használja.

Szeptember 15-én Móríc ezt írja Strakának az Athenaeum szerkesztőségéből: „Kedves Barátom, véletlenül bejöttem a Kiadóba s itt kezembe ad-

ták ma érkezett levelezőlapját s ebből örömmel értesültem, hogy a *Légy jó mindhalálig* fordítása milyen gőzerővel történik. Örülök, hogy Ön fordítja, hiszen így legalább minden nüansz meg fog maradni, ami a munka magyarságát illeti.

Ez a regény összes műveim között a legnépszerűbb. Azt hiszem Ön épp Budapesten volt, mikor könyvnapi külön kihozták, félnap alatt elfogyott belőle 15000 példány. A könyvkiadásokból (van egy ifjúsági, rövidített formája is, de remélem Ön az eredeti teljes szöveget fordítja s nem mint a finnek, az ifjúságit), több fogyott el százezer példánynál. Ezt csak a *Nem élhetek muzsik[a]szó nélkül* c. könyvem érte még el.

A regénynek színpadon még nagyobb sikere volt. A Nemzeti Színház eddig csaknem százötvenszer játszotta. [...] Csehre is le kellene fordítani a német szöveget, már a darabot, nehézség az előadásban csak ott van, hogy akkor lehet előadni, ha megfelelő színészt lehet kapni a kisfiú számára.¹⁰ [...]

Németre le van fordítva, de még nem jelent meg. Most a Zsolnay cég lefordíttatta az *Erdély* c. nagy történelmi regényemet. (Ez is jó lenne cseh nyelvre, hiszen Bethlen Gábor a maga kora csehországi eseményeiben jelentékeny és rokonszenves szerepet játszott, bár a fehérhegyi csatát nem az ő intenciói szerint vívták meg. Itt vannak a Bethlen levelei, hogy ő nem tanácsolta a cseheknek, hogy ebbe a csatába belebocsátkozzanak. Én ezt, a regény további folytatásában fel is fogom tární.) A Zsolnay az *Erdély* után akarja a *Légy jó mindhalálig*ot kihozni. Idegen nyelven eddig csak finnül jelent meg, de most alkusznak rá a hollandok és az angolok. Valószínű, hogy mind a két szerződés hamarosan létrejön.

Örülök, ha már novemberre megjelenik. Az *Erdély* németül valószínűleg már októberben kijön.”¹¹

Ugyanezen a napon küldi meg Straka számára a könyv ismertetését is, melyben a cseh közönség számára nyilatkozik magyar nyelven:¹²

„*Légy jó mindhalálig*
(Az író, a könyvéről)

(Móríc Zsigmond nyilatkozata cseh nyelven most megjelenő regényéről a cseh közönség számára)

Egy kicsit biográfia, egy kicsit álmodás, de igen nagy mértékben a gyermeki lélek tragédiája.

Mikor én negyvennégy évvel ezelőtt debreceni kis diák voltam, valóban ámentem azon a tragikus konfliktuson, hogy meghasonlottam a felnőttekkel.

A gyermek a felnőttben magánál különb [!] lényeket sejt. Érzése szerint az életnek az a rendeltetése, hogy a gyermekből felnőtt lesz, egyúttal azt is jelenti, hogy a rossz gyerekből a végén jó ember lesz. Valahogy úgy sejtí, hogy nemcsak az iskolának, de magának az életnek az a rendeltetése, hogy erkölcsi lényeket fejlesszen ki. A gyermek a maga idealizmusát a felnőttben megvalósítottnak képzei. »A felnőtt már tudja mi a jó és mi a rossz. A kis gyerek nem bűnös, mert ő még nem tudja.« A felnőtt a gyermek szemében a fejlődés csúcspontján áll. A felnőtt mindazon képességeknek tökéletes képviselője, amit neki mintakép gyanánt tüntetnek fel.

Ritkán válik ez tudatossá a gyermekben, de ott van a felnőttek bálványozásában. A felnőtt ember, testi lelki [!] képességeinek birtokában az a példánykép, mely a gyermeket minden tanításnál jobban lelkesíti.

Ha aztán egy szerencsétlen konfliktusban, egy morális balesetben, mikor a

gyermek ártatlanul vádlottá lesz, egyszerre csak lelepleződnek a gyermek előtt a felnőttek, hogy nemcsak nem tökéletesebbek, jobbak, belátóbbak, mint gyermektársai, hanem ellenkezőleg, közönyösebbek, lelketlenebbek vele szemben, mint rossz kis pajtásai: akkor összeomlik a világkép s mérhetetlen szenvedéseken megy keresztül.

A problémában benne van az emberiség fejlődésének minden fázisa. Mi az oka, hogy az ember oly nehezen fejlődik? Mi az oka, hogy nem bírják egymást megérteni? Hogy nem bírnak a már felismert és az unalomig hirdetett erkölcsi alapokon egymásnak testvérkezet nyújtani? Mi az oka, hogy vakok a legfontosabb kérdésekkel szemben?

Ez a regény nem az intézetek helyes, vagy helytelen életének bírálata, nem a tanügyi állapotok, vagy az ifjúsággal való foglalkozás abszurd voltának felfedezése s kritikája. Itt a főkérdés az, hogy a felnőtt elbukik a gyermeki lélek előtt, mint értelmetlen lény.

Hogy lehet, hogy egy felnőtt nem érti meg a gyermek szemének kérdő pillantását? A gyermek nem tudja kifejezni érzéseit s gondolatait. A gyermek csak szenvedni tud. Mérhetetlen szenvedés az érzékeny gyermeki szív sorsa.

Ez az érzékenység s ez a csalódás és fájdalom, sokszor az egész életet befolyásolja. Ijedtté, félnékké, tehetetlenné teszi őt a felnőtt korban s épen a legkülömbeket: vigyázatok azért felnőttek, hogy meg ne bukjatok a gyermeki áhitat mérlegén: önmagatoknak ártotok, az emberiség jövőjének.

Minden könyvem valahogy filozófiai állásfoglalás, de ebben érzem legtisztábban az emberi szolidaritás mélységes vagyakozását.

Budapest 1936. szeptember 15.
Móríc Zsigmond”

Ezt a nyilatkozatot Straka ültette át cseh nyelvre. Emellé csatolja alábbi levelét:

„Kedves Barátom, ma már írtam egy levelet Önnek s most kapom a számomra írott kedves levelét. Mellékelem nyilatkozatomat, melyet a nagykulturájú cseh olvasóknak szántam. Kérem, belátása szerint használja fel. A nyilatkozatban nem tartottam illőnek külön hivatkozni a cseh közönségre. Az olvasó egyenrangú az íróval; minden ilyen vonatkozás leszállítja a megszólalás komolyságát.”¹³

Az előszó eleinte nem jelent meg sehol. Novemberben Straka megküldte Szalatinai Rezsőnek, akivel elérték a

Mazác-cég beleegyezését ahhoz, hogy a szöveg még a könyv megjelenése előtt kijöjjon. Az előszót a pozsonyi Magyar Újság 1936. november 22-i száma hozta le. Később Szalatinai közétette *Móríc Zsigmond előszava a Légy jó mindhalálig cseh kiadásához* című cikkében az Irodalomtörténet 1958-as számában is. [...] A cseh nyelvű előszó a könyv 7–8. oldalán *Autor o své knize u příležitosti vydání jejího českého překladu* címmel jelent meg. A Straka hagyatékában fennmaradt előszó címe: *Projev spisovatele Móríce o své knize u příležitosti vydání jejího českého překladu*, illetve *Az író a könyvéről. Móríc Zsigmond nyilatkozata cseh nyelven most meg jelenő regényéről a cseh közönség számára*. A két darab piszkozatban maradt cseh nyelvű gépelt előszó teljesen megegyezik a könyvben megjelent szöveggel, a magyar nyelvű pedig pár szó és jel eltéréssel a Szalatinai által közzétettelt.

Földessy Gyulához címzett egyik levelében Straka megjegyzi, Móríc követelte, hogy a *Légy jó mindhalálig* cseh kiadása elé „a neve magyarul legyen kiírva, úgyhogy: Móríc Zsigmond, minek következtében itt per longum et latum csak mint Zsigmond urat ismerik, azt híven, hogy a Móríc a keresztnév, mint Jókainál. Így írtak róla a lapok”.¹⁴

A regény kiadása után, december 5-én Móríc azt írja Strakának, megkapta a *Légy jó mindhalálig* cseh nyelvű kiadását, és nagy érdeklődéssel várja, hogyan fogják fogadni a cseh irodalomban.¹⁵ A sajtóvisszhangról, a sikerről Móríc Virág 1937. február 17-i leveléből is értesülünk: „Édesapám számára nagy megnyugtató, hogy az Ön munkája oly kitűnően és hűen adta vissza az eredeti szöveget. Már a megjelenés óta készültem Önnek megköszönni becses munkáját, de hosszú idő óta tervezem, hogy Prágába megyek, s akkor személyesen tehetem ezt. [...] ... feltétlenül szeretnék a kiadóval tárgyalni a következő Móríc regényről, melynek remélem újra Ön vállalja a fordítását.”¹⁶

Balassa József, akinek Straka szintén eljuttatta könyvét, köszönőlevelében írja, hogy megpróbálja majd „ezen kezdeni a cseh nyelv tanulását”.¹⁷ [...]

Néhány hónappal a könyv megjelenését követően Straka azt írja Szalatinainak, hogy Móríc elbeszéléseiből gyűjteményt készít, és felkéri őt a válogatáshoz.¹⁸ A könyv azonban a zavaros politikai viszonyok miatt nem jelenhetett meg, mindössze egy fordítás látott napvilágot, a *Barbárok* 1937-ben, a PAK revue februári számában.

Prágából írja 1936. május 16-án Szabó Lőrincnek, hogy most fejezte be a mű fordítását, s ennél szebb novellát életében nem olvasott. Megemlíti Babits regényét is, melyről egy cég – feltehetően a Štorché – érdeklődött ekkoriban, s ehhez készíti a szinopszist. József Attilának május 24-i levelében pedig arról tudósít, hogy jelenleg egy Márai regény van fordítás alatt, Mórictól a *Hét krajcárt* szeretné legközelebb fordítani, majd ezek után következne valószínűleg a *Gólyakalifa*.

Sándor Lászlóhoz intézett leveleiben sokszor kitér Mórícra és a magyarországi cseh nyelvű könyvkiadás állapotára. Úgy látja, annak ellenére, hogy Prágában rengeteg magyar regényt, verset fordítottak le, Magyarországon alig jelent meg mű cseh íróról. Véleménye szerint, ha Prager Jenő nem vállalta volna az ilyen munkát, nem jelent volna meg cseh könyv magyarul. Prágában többek közt kiadták Mórát, Márait, Szabó Dezsőt, talán éppen azért – mondja –, mert a csehek érdeklődési területe tágabb.

1 A tanulmány teljes változata a *Nemzet – sors – identitás* című kötetben olvasható (L' Harmattan Könyvkiadó, 2016, 149–157).

2 A szlovák nemzetiségű Anton Straka a két világháború között volt tíz évig Budapesten csehszlovák kulturattasé.

3 *Móríc Zsigmond Levelei*, I, kiad., jegyz. F. CSANAK Dóra, Bp., Akadémiai K., 1963, 5.

4 Móríc Virág: *Apám regénye*, Bp., Szépirodalmi Könyvk., 1963, 15.

5 1925-től többszöri megszakításokkal egészen Móríc haláláig leveleztek. Levelezésükben az író beavatja műveinek személyes hátterébe. Vargha Kálmán szerint a „Magos Olgának szóló levelek ily módon Móríc regényeinek legilletékesebb magyarázatait is magukban foglalják.” *Móríc Zsigmond Levelei* I., i. m., 18, 25, 27.

6 *Móríc Zsigmond Levelei*, II, kiad., jegyz. F. CSANAK Dóra, Bp., Akadémiai K., 1963, 59.

7 *Móríc Zsigmond Levelei*, I, i. m., 28.

8 Dr. Katona Pál levele Anton Strakának, Bp., 1936. okt. 7., Straka-hagyaték (a továbbiakban: SH), MTA KIK, Kézirat-tár.

9 Dr. Otakar Štorch-Marien levele Anton Strakának, Prága, 1936. szept. 11., SH.

10 A *Légy jó mindhalálig* cseh nyelvű színdarabot Štefan Letz szerette volna bemutatni Prágában. Ebből Móríc 1931. nov. 17-i levelében szíves beleegyezését adta. Tudomásunk szerint a színdarabot Belo Letz, Štefan Letz testvére fordította le, mégsem került bemutatásra, s a kézirat is elveszett. A *szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből: Válogatás hét évszázad írásából*, vál., jegyz. KEMÉNY G. Gábor, szerk. HINORA Sándor, Bp., Tankönyvkiadó, 1962, 742.

11 *Móríc Zsigmond levele Strakának* (az Athenaeum levelezőlapjára), Bp., 1936. szept. 15., SH.

12 *Móríc Zsigmond magyar nyelvű előszava a Légy jó mindhalálig cseh kiadásához*, SH.

13 *Móríc Zsigmond levele Strakának* (Az Est-Lapok levelezőlapjára), Bp., 1936. szept. 15., SH.

14 *Straka levele Földessy Gyulához*, Prága, 1940. nov. 16., SH.

15 *Móríc Zsigmond levele Strakának*, Bp., 1936. dec. 5., SH.

16 *Móríc Virág levele Strakának*, Bp., 1937. febr. 17., SH.

17 *Balassa József levele Strakának*, Bp., 1936. dec. 1 (?), SH.

18 SZALATINAI Rezső: *Móríc Zsigmond előszava a Légy jó mindhalálig cseh kiadásához*, It, 1958/3–4, 473.

A mozinéző és filmíró Mórincz Zsigmond

HAMAR PÉTER

A Nyugat első nemzedékének költői, írói érdeklődve és lelkesen üdvözölték a századforduló sok lehetőségével kecsegtető találmányát, a filmet. A *mozi* szavunkat Heltai Jenő alkotta a *mozgóképszínház*-ból törövidítéssel és a kicsinyítő képző hozzáadásával. A *Dal a moziról* kuplé-szövege Kálmán Imre dallamával 1907-ben hangzott el először, és leleménye azonnal gyökeret vert szókincsünkben. Ady Endre a *Csirkefogás a mozi számára* című publicisztikai írásával, Babits Mihály (*Mozgófénykép*), Juhász Gyula (*Moziban*), Tóth Árpád („*Letört bimbók*” című filmhez) verssel méltatja a vásári szórakoztatásból művészetté formálódó új médiumot, Karinthy Frigyes pedig már 1910-ben színes hangosfilmet vizionál a *Mozgófénykép Híradóban*.

Mórincz Zsigmond *Naplója* és publicisztikai írásai bizonyítják, hogy az író a korai Max Linder-filmektől kezdve folyamatosan moziba járó lett, s akadt példa rá, hogy egyvégtében három filmet is végignézett. S amikor a film már nemcsak szórakozási lehetőségként jelent meg az életében, hanem alkotói kifejezőmódként is, írásaiban megszaporodtak az olyan megjegyzések, amelyek már-már teoretikus módon közelítettek a mozgóképhez. Észrevételeit nem azzal a szándékkal tette közzé, hogy a ’20-as évek közepén kezdő lépéseiket megtevév filmesztéták (Balázs Béla, Hevesy Iván) munkáit folytassa, pusztán a gondolkodó néző lényegesnek vélt felismeréseit osztotta meg az olvasókkal.

Egy megfigyelésével viszont messze megelőzte korát, s olyan modern felfogást képviselt, ami mai megközelítésben is helyesnek bizonyul. Ez a *flashback*nek nevezett eljárással kapcsolatos álláspontja 1933-ból: „A moziban a felújuló emlékeket úgy csinálják meg, hogy egyszer

rűen kivágyják a film első részéből azokat a szelvényeket, amelyekre visszaemlékezik a hős. Ez nagyon olcsó és nagyon hamis megoldás. Az ember nem emlékszik vissza a történet pontosságával, világosságával és teljességével semmire. A filmben az emlékjelenetet újra fel kell venni, új megrendezésben, vizionáriusan. [...] Tehát nem helyeslem, hogy a mozi nem

kombinációkba helyezésére, s ezek így a mindennapi tudat mozgását, nem pedig a realitások fényképszerű pontosságát tükrözik.

A magyar filmtörténetet bemutató kiadványokban azt olvashatjuk, hogy az első hangosfilmünk *A kék bálvány*. Az információ igaz is, hamis is! Kétségtlenül ez a legkorábbi mozifilm hosszúságú

Mórincz Zsigmond és Mórincz Virág (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Faludi)

tér át egy új módszerre. Újra fel kellene vennie az ilyen elmúlt jelenetet, és ebben a fantasztikumra kell tekintettel lennie, nem a realitásra.”

Mórincz ugyan nem nevezi nevén az eljárást, de teljes joggal kéri számon az emlékezet formai hitelesítését. A „fantasztikum” persze nem szerencsés szó ide, de végül is a lényegre utal: az emlékezet megjelenítésében az elmosódó kontúrú képekre, a kihagyásos szerkesztésmódra, a valóságos időrend felborítására, a megtörtént események részleteinek új

magyar játékfilm, s ezt 1931. szeptember 25-én mutatták be, de az első egész műsort betöltő magyar hangosfilm mégis a *Nevető Budapest*, amely 1930. május 26-án került a mozikba, és tizenkét kisebb részletből állt össze. Azért itt hangsúlyozzuk ezt a filmtörténeti tény, mert ennek az összeállításnak a negyedik egysége Mórincz Zsigmond *Hány óra, Zsuzsi?* című tréfája, egyfelvonásos volt Dajbukát Ilona, Bárony István és Heltai Andor előadásában. Mivel a többi tizenegy rész verses vagy zenei szólószám, ezt

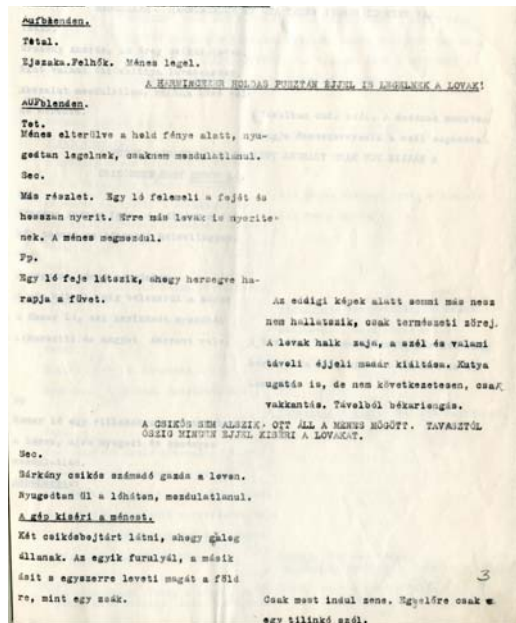
tekinthetjük az első magyar rövidjáték-filmnek, még ha nem is volt más, mint fényképezett színházi előadás. Megnézni azonban már nincs lehetősége senkinek, mert a *Nevető Budapest* egyetlen fennmaradt kópiája csonka, csak az első három részlet maradt meg belőle, ezt őrzi a Magyar Filmarchívum, a Mórincz-film pedig a pótolhatatlan veszteségek listáján szerepel.

Mégis érdemes szót ejtenünk róla, mert a *Hány óra, Zsuzsi?* nemcsak Mórincz első alkotói találkozása a filmmel, hanem egyszersmind az első betiltott magyar film, s ez nem akármilyen történelmi tény! Ugyanakkor érthetetlen is, hogy ilyen sorsra jutott, hiszen ártatlan falusi jelenet, amelyben a nem éppen makulátlan férj éjszaka érkezvén haza a kocsmai mulatozásból, visszaállítja az órát, s addig muzsikáltatja magát a cigánnyal, amíg az asszony el nem ismeri, hogy nem hajnali három óra van, hanem este kilenc. Vajon mi kivetní valót találhatott ebben az illetékes bizottság? Bajcsy-Zsilinszky Endre az Előőr 1930. június 21-i számában

kapcsolatát. Kevés művészi eredmény és sok-sok kudarc jellemezte ezt a viszonyt.

Mórincz a ’30-as évek közepén már igen népszerű író volt, így hát nem véletlen, hogy utolérte a filmesek érdeklődése. 1934-ben Farkas Miklós, a Párizsban dolgozó filmrendező kérte fel, hogy dolgozza át filmnovellává a *Sárananyt*. Az író – bár sohasem próbálkozott a műfajjal – kitűnő munkát tett le az asztalra (megjelent 1956-ban, a *Színművek* VI. kötetében), de a megfilmesítés terve kideríthetetlen okokból nem valósult meg.

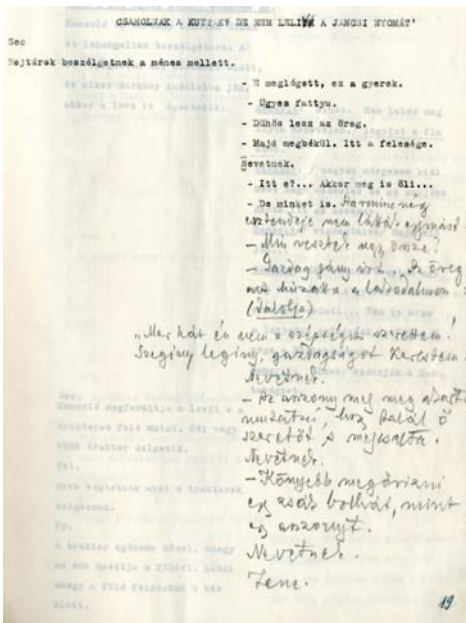
Ám ez az esztendő újabb felkérést hozott számára: Georg Höllering osztrák rendező, aki etnográfiai filmet forgatott már hónapok óta a Hortobágyon, különös kéréssel kereste fel. Az a gondolat érelődött meg benne, ha játékfilmes elemekkel dúsitáná fel az elkészült felvételeket, javulna az esélye a film forgalmazásának. Levetítette az írónak az elkészült részleteket, és arra kérte, írjon számára filmnovellát, amelynek cselekményét össze lehet házasítani a már kész anyaggal. Mórincz látott fantáziát az öt-

Részletek a *Hortobágy* című film forgatókönyvéből (Petőfi Irodalmi Múzeum)

tudatta olvasóival, hogy „a filmcenzúra nem adta meg az engedélyt Mórincz Zsigmond kis hangosfilmjének, és a letiltást szigorú dörgedelmekek keretében juttatta a nyilvánosság elé”; bár később a határozathozók – némileg megenyhülvén – a 358 m-es filmet 266 m-re megvágva a nézők elé engedték. (A tiltó határozatban egyébként azzal érveltek, hogy a film „rontja a faji és nemzeti presztízst”).

Ám rossz ómennek bizonyult ez az eset, amely – kevés kivételtől eltekintve – mindmáig meghatározta az író és a mozi

letben, bár – ahogy *Naplójában* írja – azt gondolta Hölleringről, hogy „magánkalóz lehet a filmdzsungelben, aki a Hortobágyot felfedezte magának”, de kötelnek állt, s rövidesen megírta a *Komor ló* című novellát, amely meg is jelent a Pesti Napló karácsonyi számában, bizonyítva, hogy Mórincz különleges érzékkel képes ráhangolódni a filmes közlésmód sajátosságaira.

Az osztrák rendező a filmnovella alapján elkészíti a forgatókönyvet, de alaposan felforgat mindent. Megtartja

ugyan az alapszituációt és a szereplőket, de „belerondít” a párbeszédbe, és Mórincz tiszta vonalvezetésű cselekményét több ponton is megváltoztatja, s ennek következményeként zavaros dramaturgiájú történet kerül a nézők elé, aminek élvezhetőségét a helybeli amatőr szereplők előadásmódja is csorbítja.

„Mondhatom, nem bírtam elolvasni a filmkönyvét. Remegés fogott el, hogy merészel túlmenni mindenben, ami az írónak fontos volt. [...] Én az ő filmkönyvéhez nem adom a nevemet...” – írja Mórincz a *Naplójában*. Végül mégis adta. Futott a pénze után.

A bemutató késlekedett, mert a magyar hatóságok újabb és újabb akadályokat gördítettek a film befejezése elé. „Nem hiszem, hogy lesz valami a dologból – írja Mórincz debreceni barátnőjének, Magoss Olgának –, mert három minisztérium küldött ki három tanácsost, hogy nézzék meg s a kilencek bizottsága egyhangúan megbotránkozott azon, hogy a hortobágyi vásáron a frissen főtt virslit újságpapírba csomagolják a főzőasszonyok. Hát azt mondták, hogy azt nem szabad a külföldnek megtudni, hogy itt ilyen vad műveletlenség van.”

Az ősbemutatóra 1936 decemberében került sor Londonban, a VI. György koronázása tiszteletére rendezett program keretében. Mórincz 1937 januárjában Bécsben láthatta a végleges változatot, a magyar közönség elé pedig márciusban került a film, és tökéletes érdektelenség fogadta. Mindössze egyszer vetítették, és a korabeli kritika sem lelkesedett érte.

Érdekes módon a *Hortobágy* címmel bemutatott film kritikai utóélete mégis kedvezően alakult. Szóts István az 1945-ben megjelent röpiratában, amely a magyar film céljait vázolta fel, kövendő példaként hivatkozott rá, és a későbbiek során elismert filmtörténészek a kor legjelentősebb filmjei közé emelték. Kétségtelen, hogy dokumentumjellegű részei komoly értéket képviselnek, de játékfilmes mozzanatai az előbbiekkal nem tudnak harmonikus viszonyba kerülni, ezért csak szakmai körökben tudott hatást gyakorolni.

A *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* megfilmesítésének története 1935 elején, egy olyan pillanatban kezdődött, amikor Mórincz még nem bosszantotta fel magát Höllering forgatókönyvével. „A tavaszon – olvashatjuk a *Naplóban* – felkeresett Deésy Alfréd barátom [...]. A legjobb pillanatban toppant be hozzám. Éppen benne voltam a nagy szerelemben a film iránt.” Azonnal elfogadja a rendező aján-

latát, s belefog a forgatókönyv megírásába. Ígéretet kap, hogy Virág lánya lesz a rendezőasszisztens a filmnél, s abban reménykedik, Lili lányáé lehet Pólika szerepe. Ez utóbbiban csalódnia kell: a legifjabb Móríc-z-lány kezdő színésznőként alkalmatlan a feladatra, a szubrettszerep pedig – amit Deésy írt bele Móríc-z szövegébe a közönségigényre hivatkozva – szóba sem jöhetett számára, mert azt a filmet finanszírozó tőkés barátnőjének szánták.

A film cselekménye végül elég messze elkanyarodott a kisregényétől, s ebben nem csak a rendező volt a ludas. A cenzúra ismét közbeszólt: „A filmalap azt üzeni, hogy a *Nem élhetek muzsikaszó*-ban a *mai* [maga Móríc-z emeli ki a szót – HP] dzsentri nem mulathat ennyit” – tudjuk meg a *Naplóból*. Az eloperettesített történetből végül nem a dzsentri kritikája szólal meg az író eredeti szándéka szerint, hanem a dicsérete.

Szegény Móríc-z Zsigmond!

Az utókor pedig elmélkedhet a pénz és a politika hatalmáról, a kompromisszumok mélységeiről, s arról az igénytelenségről, ami a filmes szórakoztatóipart jellemezte a két világháború között.

A filmet 1936. február 20-án mutatták be, de a közönségnek tett engedmények ellenére megbukott a mozikban. Ezt Móríc-z szomorúan ismeri be említett barátnőjének írt levelében: „Kibírjuk, Anki, ki a kutya fáját... ha még oly rossz is volt a muzsikaszó nélkül...”

Móríc-z filmes vesszőfutása folytatódott. Nehéz lenne eldönteni, miért váltalta újra a kockázatot. Talán még mindig hitt benne, hogy csak a körülmények esküdtek össze ellene, és lehetségesnek vélte a művészi szempontok érvényesítését a filmkészítés folyamatában? Vagy – jelentős adósságot felhalmozván – a szépirodalmi műveiért kapott honoráriumánál jóval magasabb tantième csábításának engedett? Esetleg az, hogy felesége és lánya színészi karrierjét támogassa? Az sem lehetett elhanyagolható szempont, hogy a következő filmajánlat éppen a *Légy jó mindhalálig*-ra futott be, amely önéletrajzi vonatkozásai miatt fontosabb volt számára más műveinél. Mindenesetre ezúttal már óvatosabbnak bizonyult, és nem sietett a szerződéskötéssel.

A labda kezdetben az újonnan létrejött filmvállalat, a Danubius térfelén patogott, Móríc-z pedig a következőket írja 1935. október 24-én *Naplójába*: „A Légy jónál első feltételem lesz, hogy Bellát Lili játssza, Violát Simonyi Mária. A második a rendező: Deésy. (Ebből esetleg engedek

[...].) Harmadik és legfontosabb az, hogy a szöveget én írom s csak mozitechnikai dolgozást szabad rajta végezni, de a mese vonala, a miliő, az alakok egyáltalán nem változhat. Szövegbe beleírni tilos.”

Azt hitte, dacolhat az óriási pénzeket mozgósító filmgyártás gépezetével. De a Danubius első lépése az volt, hogy a forgatókönyv megírását az e téren gyakorlatlanul rendelkező, de középszerű íróra, Királyhegyi Pálra bízta. Móríc-z az ő munkájával kapcsolatos kifogásait hosszasan részletezi, s így fejezi be: „És nem fogadom el az egész *exposé léha szellemét*.” A Danubiusszal vívott csata eredménye az lett, hogy a filmterv megvalósításának lehetősége 1936 elején átkerült a Luxhoz, ahol a rendezői feladatokat a *Hyppolit, a lakáj* rendezője, Székely István kapta, és ez a cég sem kért Móríc-z forgatókönyvírói munkájából.

Székely – miután megvívta csatáját a Vaszary családdal, s Nyilas Misi szerepét a színpadon ezt sikerre vivő Vaszary Piri helyett egy kisleányra bízta – az első próbafelvétel után kiszórta a jelöltek közül Móríc-z Lilit. A további konfrontációt elkerülendő, beleíratott a szövegbe egy félperces jelenetet Simonyi Mária számára, Viola szerepét pedig Gombaszögi Ellára osztotta. (A tények kedvéért érdemes megemlíteni, Móríc-z feleségének ez volt az első és utolsó filmszerepe.)

Az elkészült film, amelynek bemutatójára 1936. március 17-én került sor, komoly ellenérzést váltott ki Móríc-z Zsigmondból. Ezúttal is meg a levél Debrecenbe: „...semmi sem volt [benne] amiben megnyugodhattam volna: ami volt, az írás halvány emléke ... Mikor a szakbemutatón láttam, ezt írtam a naplomba: inkább villamosszékbe ülnék, mint még egyszer végignézzem.”

Ez azonban igazságtalan vélemény! Székely filmje nem kiemelkedő, de korrekt munka. Nem is lehet egy lapon említeni a *Nem élhetek...* című filmmel. Igaz ugyan, hogy egyik-másik figurája vázlatosra sikeredett, elmosódik benne a 19. század végi Debrecen regénybeli gazdag társadalomrajza, de Nyilas Misi szenvedéstörténetének fővonala szépen kirajzolódik. „Jó atmoszférájú, színvonalasan rendezett film” – olvashatjuk róla egy filmtörténeti kézikönyvben.

Ami a folytatást illeti, Móríc-z a '40-es évek fordulóján eladta a *Betyár*, a *Kerek Ferkó* és a *Sári bíró* megfilmesítési jogát, s ezek valóban el is készültek, de az író váratlan halála miatt már nem láthatta egyiket sem. Avar Jani történetét *Szép csillag* címmel mutatta be Zilahy Lajos

cége, a Pegazus. Móríc-z ezt írja neki 1941 szilveszterén, a forgatókönyv ismeretében: „Amit a *Betyárból* kellett csinálnod, a legmélyebben lesújtó emberileg. A filmszövegben nem maradt meg a regény tendenciájából egy jotta sem. De ezt neked adtam, s kérek, csinálj vele, amit tudsz.” S hogy ez szerencse vagy veszteség, döntse el ki-ki maga, de a filmnek minden kópiája megsemmisült, s kevés esélye mutatkozik, hogy valamelyik külföldi archívum raktárának mélyéről előkerül egy példánya.

A *Kerek Ferkó* első forgatókönyvét Móríc-z még együtt írta a rendező Martonffy Emillel, aki az ő halála után ezt gyökeresen átdolgozta, s a film a dzsentri apológiája jegyében került a mozikba 1943 novemberében. A jobb belátásra forduló földesúr figuráját – mint a *Nem élhetek muzsikaszó nélkülben* – itt is a kor legnépszerűbb színésze, Jávör Pál játssza. Ugyanezen év karácsonyán láthatták a nézők a vérszegény *Sári bíró*t, amelyet a fényképezett színházi előadások körébe utalhatunk.

Az utókor filmművészete forrásként szívesen fordult Móríc-z Zsigmond írásaihoz, és az *Úri muritól* a *Rokonokig* számos művének adaptációja készült el, de ez már egy másik történet.

Mály Gergő a *Sári bíró* című filmben, 1943

Móríc-z Zsigmond ÍRÓGÉP 99

Móríc-z Zsigmond és az új írógép, Leányfalu, 1929 (Petőfi Irodalmi Múzeum)

A hogy most ideültem az írógépem elé, elkezdtem nevetni. Nézem ezt a gépet, egész komoly alkotmány. Komolyabb, mint a magyar alkotmány volt háromszáz évig.

Az ember a mezőn a kezébe vesz egy – katicabogarat –, s elkezd rajta tűnődni, hogy hogyan lehetett teremteni egy ilyen furcsa élőlényt. Megcsodálja a lábait, a szárnyait s hogy mért éppen öt fehér pont vagy hét van a hátán. Én most éppen így csodálom ezt az írógépet. Másfél arasz magas, valamivel több a szélessége s még valamivel több a hossza. Van eleje, van hátulja, van belseje. Van negyvenkét szeme és annyi húrja, mint valami zongorának. Szép fekete pej, arany bötös és piros csótáros. Négy lába van, kissé elkorcsosult lábcskákkal, de úgy áll rajtuk, mint a vas. És azonfelül vannak kerekei, csavarai, nyekerei, szurkálói és piszkálni valói.

Ha az ember annyi bonctani tudással le akarná írni, amennyivel a lovat énekelték a régi költők, soká el lehetne válogatni a jelzőkben és a szavak cicomáiban, míg megfelelően jellemezheti, hogy a vadidegen is ráismerjen.

És a vicc az, hogy ez az egész, száz és száz alkatrészből összeillesztett valami arra való, hogy a lúdtollat pótolja, amivel száz év előtt a nagyapám, mint egyetlen szerszámmal, állandó csalódások közt, hogy ez lehetséges – leírta gondolatait.

No lám, milyen szépen fejlődött a világ: száz év alatt a libatollat pótolni tudta egy tíz kilogramm súlyú géppel. Ha így haladunk, hogy fognak rajtunk nevetni száz év múlva, mikor egy malom-nagyságú gépbe írja az író a gondolatait. Mert az a gép azonnal kinyomja, beköti és eladja a regényt.

Most már az a kérdés, hogy száz év alatt a gondolat is fejlődött-e annyit, mint az írószerszám?

Hogy a vékony kis lélek, aki a libatollán kibújt, s mondjuk: azt énekelte, hogy:

„Romlásnak indult hajdan erős magyar...” hogy ez ma annyszorta nagyobb költeményekben énekel-e, annyszor komplikáltabb s mélyebb érzéseket?

Erős lett-e az ész, mélyebb a becsület, komolyabb a hit, tartósabb a munka, boldogabb a világ?

A kérdéseket ugye, azért teszi fel az ember, hogy nemmel felelhessen rá.

Az írógépnek nem az a célja, hogy eszesebbé tegye az író, hanem, hogy olvashatóbb legyen az írás. És ezt megoldotta a gép. Tessék elővenni egy száz év előtti levelet: nem lehet elolvasni. Az írógépen írt levelet száz év múlva is játszva lehet majd elolvasni. De ki az ördög fogja olvasni?

Az lenne a jó gép, amely okosabb levelet íratna az íróval, mert a butaság a legtökéletesebben sokszorosítva is butaság marad.

Gondolom, a sminkelés is nagyot fejlődött száz év alatt, de nagyobb színész-e, aki jobban tudja sminkelni a színpadra az arcát?

A technikának akkor van értelme, ha az értéket emeli, a lelki kincseket sokszorosítja.

S én azt hiszem, a következő száz évben erre fognak rájönni. Az emberiség annyira előrerohant a technikában, hogy most ráeszmél, hogy a lelki dolgok felé fordítsa a figyelmét.

Vagy tévedek? S valóban valami nagyszerű fejlődésnek vagyok tanúja, most ez új 1932-ben? Az ember ezeken a gépeken előrehaladt? A vonat a boldogság országa felé repül vele? A repülőgép pláne a mennyország vonata? A rádió csak túlvilági szépségeket s igazságokat hirdet s énekel? A drótnélküli fotografilás az angyalok fényképét hozza.

Azt hiszem, a moralisták is tévednek, mikor a technikától egyebet kívánnak, mint amit adhat. Mert gondoljunk csak arra,

hogy ha most valami vad összeomlás jönne s elveszne a sok új találmány s visszasüllyednénk a vonat, a gőz és a villany előtti korba; hát az vajon visszavinné-e bennünket a morális jóság idilljébe. Nem, csak nehezebbé s a mi számunkra, akik már megpróbáltuk a jó technikát,

még elviselhetetlenebbé tenné az életet.

Nagyon keserves volna, ha elvinné egy jóteknő szellem az írógépemet, s újra a libát kellene megkopasztani, hogy kalamust faragjak a tollából, mint szegény nagyatyám.

Akkor se tudnék jobbat írni: nos, tehát ha nem, akkor már ugyanazt inkább a magasabb technikával, mint a rosszabbal.

■ (Színházi Élet, 1932. január 17.)

Szegény hősök – szegény írók?

Móricz Zsigmond és a „móriczi hagyomány”

SZILÁGYI ZSÓFIA

Divatba jött volna a szegénység – az irodalomban, és akkor, amikor az irodalomról beszélünk? Még feltenni is rémes ezt a kérdést, egyrészt, mert aligha független ez a „trend” a világunkban egyre erőteljesebben jelenlévő és egyre tehetetlenebbül szemlélt nyomortól, másrészt, mert a kérdésfelvetést elválaszthatatlanul kíséri a *bizonytalanság* és a *rossz lelkiismeret*, miként ezt Schein Gábor leszögezte *Amikor az irodalmárok a szegénységről beszélnek* című írásában.¹ És nem egyszerűen divatba jött, de különös módon, Móricz neve is minduntalan előkerül, ha akár

irodalmárok, akár újságírók a szegénységet hozzák szóba – legtöbbször olyan szerzőként emlegetik Móriczt (majd később visszatérek rá, miért tartom ezt különösnek), aki a ma már nem létező „tisztas szegénységet” írta meg, nem pedig a mélyszegénységet vagy a nyomort. Persze, amikor valamilyen összefüggésben a „móriczi hagyomány” előkerül, a legritkább esetben társulnak művek a szóösszetételhez: annyi viszont biztos, hogy a szegénység és Móricz valamilyen módon összekapcsolódik sokak számára. Érdeemes azonban ezt a látszólag egyértelmű kapcsolatot árnyalni kicsit.

2013-ban csaknem egyidejűleg zajlott le a 2000 folyóirat tanácskozása *A szegénység ábrázolása a magyar irodalomban* címmel (ők azóta még egy hasonló tematikájú tanácskozást is megrendeztek), illetve a Szépírók Társasága *Válság, szegénység, szolidaritás* elnevezésű, kétnapos fesztiválja. Utóbbinak főszervezője voltam, és az előkészítés, majd a lebonyolítás során szerzett tapasztalataimból két lényegeset szeretnék ezúttal megemlíteni. Az első az írói szegénység és az anyagi siker különös feszültségével van összefüggésben. Kortárs irodalmi közegekben mozogva számomra az már nem meglepő, hogy az írók sikerre és pénzre vágyanak, s hogy a köztük folyó beszélgetések egyik leggyakoribb témája a pénz: ebből a szempontból mintha nem változott volna a világ Karinthyék kora óta. 1934-ben jegyezte le Móricz a következőt: „Örültem Karinthynek, most valahogy jobb bőrben van, úgy látszik, kapott egy kis pénzt. [...] Vagy egy órát beszélünk, s írók szokása szerint kizárólag anyagi dolgokról. Nem akart egyébről beszélni.”² Mégsem pusztán arról van szó, hogy „most sincs másképp, mint 1934-ben”. Az azóta eltelt hetven évben volt egy olyan, hosszú évtizedekig tartó korszak, amikor a pénzben is mérhető anyagi siker kimondottan gyanús lett, és Hajnóczy Péter „jelmondata” kiemelt jelentőséget kapott: „A siker: bűn” – hangzott a mondat, amelynek hatása máig érezhető az írói gesztusokban csakúgy, mint a sikeres szerzők háta mögött folyó diskurzusokban. (Csak zárójelben: a Kádár-korszakban kimondottan sztárnak számító szerzők is tudtak panaszkodni arra, hogy kisemmizték őket. Nemrégiben olvastam, egy Szilvási Lajosról szóló könyvben,³ hogy a százazres példányszámokat elérő sikeríró sem volt elégedett a neki kifizetett összeggel, mivel, állítá-

sa szerint, az általa termelt haszonból a Szépirodalmi Kiadó eladhatatlan szerzőit is eltartották.) De vissza a Hajnóczy-féle mondathoz: az említett fesztiválra úgy kellett összeállítanom egy beszélgetést, hogy együtt legyenek ott a megélhetésért nagy küzdelmet folytató, mondanám egyszerűen, „szegény” írók, mellettük pedig kontrasztként legalább egy olyan alakire szükségem volt, aki, ha nem is gazdagodott meg, de tisztességesen megél az írói bevételeiből. A saját „gazdagságát” vállaltól viszont csak hosszas kereséssel és rimámkodással tudtam találni: egy női magazinban ugyan megejtő bármilyen emelkedéstörténet, így az írói is, az irodalmi közegben viszont inkább kínos. Az irodalmi életben ugyanis szinte senki sem hiszi el az adott írónak, hogy pusztán a tehetségének köszönhetően ért el sikert. (Hogyan is hihetné, hiszen akkor az írói szegénység⁴ és a tehetségtelenség közé is egyenlőségjelet kellene tennünk, de ezt sem a kortársi tapasztalatunk nem engedi meg, sem mindaz a fejünkben kavargó tudás, amit kicsi korunk óta felhalmoztunk nyomorgó, az utókor által felfedezett írókról, Csokonaitól József Attiláig – de erre visszatérek még.) Ráadásul, és ez újabb magyarázat a sikerrel szembeni ellenérzéseinkre, aki mélyről jön, vagyis szegényből lett gazdaggá az irodalmi tevékenységének köszönhetően, az sokszor önmagát, saját szenvedését, nyomorát „adja el”. Idézném Schein Gábor néhány mondatát, és belőlük továbbblépve térek rá arra, mi volt a másik fontos tapasztalat, amelyre a Szépírók Társasága fesztiváljának szervezése közben tettem szert: „Ha a szegénység fogalmának társadalmi meghatározásában ma az irodalom és az irodalomtudomány nem is vesz részt, a saját társadalmi mezijében rá tud és rá is szokott mutatni a jelenlétére, hiszen voltak, és ma is vannak szegény írók. Olyanok, akiknek nincs rendszeres munkájuk, és képtelenek el tartani magukat írásaik megjelentetéséből, az esetleg nekik juttatott díjakból. Nekik azonban így is van mit eladniuk, olyasmit, aminek az áru volta bizonyos esetekben éppen azért zavarba ejtő, mert keletkezésében nem mindig teljesíti be a szubjektumnak és a tárgynak a modernség korára jellemző hasadását.”⁵

S hogy ezzel, vagyis a szubjektum-tárgy viszonyral való összefüggésben mire is döbbsentem még rá a 2013-as Szépírók-fesztiválon? Arra, hogy mennyire meghaladhatatlannak mutatkozik az az egyébként már szégyenkezés nélkül aligha felvethető kérdés, vajon lehet-e másképp írni a szegényekről, mint

a megtapasztalás, az átélés helyzetéből. Hogy egyszerűsítsük: arról folytak a viták két napon át, a közönség előtt és a kulisszák mögött, írhat-e a szegényekről az, aki gazdag? Joga van-e megszólalni, egyáltalán: jelen lenni? Az indulatok egyébként, mert azok is voltak, azért is csaphattak fel, mert az ilyen, pályázati pénzből megvalósított, a fellépőknek honoráriumot biztosító rendezvények voltaképpen az egyre kevésbé működő irodalomfinanszírozás lassan utolsó bástyaivá váltak: írói ösztöndíj, neadjisten, írói nyugdíj helyett (ezt azért is emlegetem, mert utóbbinak a hiánya már Móriczt is nagyon aggasztotta) projektek és programok vannak, az íróknak pedig, ha legalább egy kis pénzhez akarnak jutni, fel kell lépniük, ha akarnak, ha nem. Vagyis nemcsak az volt a baj, hogy „milyen jogn” szólal meg a szegénységet, hajléktalanságot legfeljebb a megfigyelő pozíciójából ismerő író, de az is, hogy mindezt pénzért teszi... (A fesztiválon zajló viták egyébként, erre azóta jöttem rá, foglalkozva az első világháború alatt született magyar irodalommal, illetve az akkori irodalmiságot körülvevő vitákkal, leginkább azokra a háború alatti polémiákra emlékeztettek, hogy vajon van-e joga bárkinek is írni a háborúról, ha nem a fronton van, hanem a háterszágban, egy meleg kávéházban, kényelmes fotelben, és így tovább. Móricz maga is úgy gondolta, a személyes tapasztalatra feltétlenül szüksége van: ezért is jelentkezett haditudósítónak.)

De az indulatok szikrázása nem állt meg ezen a ponton: az is komoly vitát generált, vajon mi egy író feladata, ha nyomort, szenvedést, elesettséget tapasztal. A legradikálisabb álláspontot, emlékeim szerint, Bódis Kriszta képviselte, aki azt mondta, nem megírni, megmutatni, figyelmeztetni, felrázni kell, hanem tevékenyen segíteni, miként ő teszi a hétesi romatelepen. (Igaz, azóta ez a helyzet jelentősen megváltozott: Bódis Kriszta, most legalábbis úgy tűnik, személyesen nem lehet már jelen Hétesen,⁶ megjelent viszont időközben egy új ifjúsági regénye, a Tilos az Á könyvek sorozatban, a *Carlo Párizsban*, középpontjában egy mai, a gettóhelyzetből kitörni kívánó fiúval.) De ha meg is született volna az elszánás (nem így történt), hogy segítségünk tevékenyen, rögtön jött volna a következő gond, nyomában a bizonytalansággal és a rossz lelkiismerettel: hogyan segíthetnének az írók, ha nem azzal, hogy írnak, persze, sokkal inkább a szegényekről vagy a szegények helyett, mintsem nekik? Adományoz-

hatnának kultúrát, természetesen, ahogy erre tettünk is kísérletet, egy könyvgyűjtő akcióval, kicsit szégyenkezve amiatt, mennyire vágyhatnak a szabolcsi kis-könyvtárak és nyugdíjasotthonok olvasói az összesedett kötetekre és irodalmi folyóiratokra.

Ne gondoljuk, hogy az a kétely, vajon kiemelhet-e a kultúra a szegénységből, a mi korunkban született volna meg: miközben Móricz harcos hangvételű publicisztikákban írt arról a harmincas évek elején, a tiszazugi méregkeverők persorozatával is összefüggésben, hogyan kellene segíteni a szegényeken, miként kellene kultúrát vinni a falvakba, ezzel üzve ki onnan a barbárságot, a novelláit olvasva a legkevésbé sem állíthatjuk nyugodt meggyőződéssel, hogy világos lett volt számára, mit kellene tenni. Az *Ami megérthetetlen* című 1932-es Móricz-novellában egy tanítónő próbál a társadalmi problémákra megoldást találni azzal, hogy megkéri a gazdag családokat, lássák vendégül ebédre a szegény osztálytársakat: a munkanélküli apa lánya már az első ebéd után elmarad, az iskolába sem megy be többet, a gazdag apa, a nagyságos úr pedig nem érti, miért is történhetett ez, holott ők csak jót tettek. A kislány és az apa megalázása valóban finom eszközökkel valósul meg: a szegény Pannika egyszerűbb tányért kap, kioktatják, hogy illene tudnia az apja teljes nevét, meg kellene tanulnia késsel-villával enni, és így tovább. Ebből a novellából is egyértelmű, hogy Móricz számára gyötrő, hiszen őt közvetlenül is érintő kérdés volt az, hogy aki „felemelkedik”, miként viselkedhet a lent maradottakkal. És hiába próbált tevékenyen segíteni, mind a családján, mind a tágabb környezetén, mind az ismeretlen elesetteken, tele volt kétségekkel, jól segít-e.

Móricz ugyanis, és ezt nem lehet elégszer hangsúlyozni, miközben a „móriczi hagyomány” kifejezés nemcsak úgy általában a nyomor kapcsán, de szinte minden ma megjelenő, szegénységet, elesettséget, nyomort tematizáló műről született kritikában felbukkan, személyében, íróként éppen a társadalmi emelkedés egyik legfényesebb példája. Ha nem úgy ismerkednénk meg vele, hogy először azzal szembesülünk, a szegény, vért köhögő anyukájával pénz után kutat (persze, tudom, nem róla, hanem a hősről olvasunk, de tegyük a szívünket a kezünkre, melyikünk választotta el szigorúan hetedikes korában egymástól a szerzőt és rá több vonással is emlékeztető főhősét); aztán meg azzal, hogy egy vak bácsinak olvas föl,

Móricz Zsigmond otthonában, Leányfalu, 1937 (Petőfi Irodalmi Múzeum, fotó: Kálmán Kata)

pénzért, ráadásul megtudjuk róla azt is, mindig éhes, és folyton sír, talán könnyebben elhinnénk, hogy az írók írhatnak úgy is a szegénységről, hogy eközben ők maguk épp kifelé jönnek ebből a helyzetből. Sőt, még azon sem csodálkoznánk talán, hogy pénzt szoktak kapni a munkájukért, és nem hinnénk, hogy ezzel követnek el bűnt. (És ha ez másképp lenne, talán nem kellene egy egyetemista OTDK-dolgozatában olyan kategorizálásokat olvasnom 2015-ben, hogy sokféle író létezik ma, vannak, akik küldetésből, vannak, akik pénzért írnak.) Móricz ráadásul, éppen azért, mert a saját sorsa és az általa megélt, az elszegényedés és a nyomor változatos mintázatait kínáló kor miatt igen összetett tapasztalatok érték, sokféle módon nyúlt hozzá a szegénység témájához: a paraszti társadalom tagoltságát ugyanúgy megmutatni igyekezett, mint azt az inkább a városiakra jellemző „relatív ínséget” (Tverdota György találó fogalma ez),⁷ amikor az elvárt életnívót és a rendelkezésre álló forrásokat nem sikerül összehangba hozni. És nem is feltétlenül a legjobb műveiben élezte ki leginkább a szegény-gazdag ellentétet: a *Betyár* című regénye egyik hatásvadász jelenetében például, amikor Szörnyű Jóska betör a kastélyba, és ott kioktatja, puskával a kezében, a vacsorázó urakat, a legkevésbé sem a tisztességes szegénységről olvashatunk:

„Ne dicsérje maga nekem a falusi életet. Azt én jobban tudom, mi az... Tanulják meg, hogy falun is csak az a jó ember, akinek van valamije... Akinek nincs, az rossz ember, az tolvaj ember, az gyilkos ember... Nem azért, mert a szívébe van a rosszasság, hanem azért, mert éhes... Hát én is rossz vagyok, mer nekem muszáj rossznak lenni... mer nem

akarok elrothadni a kutya szegénységbe, nem fogok egész életembe ciberelevenesen kínlódni, és megvan... Maguk élnek a rántott csirkén, azt elhiszem, hogy szeretik hallani, mikor a papok azt prédikálják, hogy ez a föld a siralom völgye... Így el lehet ezt a siralmat viselni, terített asztal mellett, nem kívánják, hogy változzon a világ... De nekem ez nem világ... Az én szegénységemben maga se így nézne ki, hanem már régen elpusztult volna a tüdőbetegségbe, ha úgy kellene nevelni a gyerekét, hogy soha egy csupor tejet nem lát, ha az ura megszakítja is magát a dologba...”⁸

Amikor tehát ma megjelenő könyvek kapcsán „móriczi hagyományról” esik szó, mindig kérdéses nekem, mit is kellene ezen értenem. Móricz ugyanis mintha egyetlen tömbként állna a kortárs írók mögött (előtt), pedig az a Móricz, aki elszomorodva nézegette a róla a harmincas években a Pesti Naplóban megjelent fotósorozatot, megállapítva, hogy ezeken ő nagytökésnek látszik, nem parasztírónak, vagy az a Móricz, aki íróként belemontázta magát *A boldog emberbe*, és így megírta, milyen szakadék tátong a „pesti úr” és a Szatmárból megérkező Joó György között, talán nem illeszthető össze hézagmentesen a *Szegény emberek* írójával, és különösen nem a *Hét krajcár* vagy a *Légy jó mindhalálig* főhősével. És abban a vitában, amelyből az előbb Szörnyű Jóska (vagyis Avar Jani) megszólalását idéztem, a grófnő illuzorikus mondataiból világossá válik, hogy Móricz is az irodalomba és az ábrándok világába száműzi a „tisztességes szegénységet”. Ezért is érzem különösnek, ha ilyen összefüggésben példaként emlegetik: a *Betyár* ugyanúgy Móricz-mű, mint *A boldog ember*, ahol a falu szegénységének rétegzettségével is

szembesülhetünk, hiszen a főhős nemcsak a „pesti írótól” van igen távol, de a nem messze tőle élő „fődszegény” emberekől is. Dea, a grófnő ezzel próbálja meggyőzni a szegénység boldogságát dühödten tagadó betyárt:

„Az a kis falu, a maga bogárhátú házaival, valóságos paradicsomnak látszik mielőttünk, és mi, akik ezekben a kastélyokban élünk, sokszor gondolunk irigykedve a nép egyszerű gyermekeire, akik oly boldogan tudják a vasárnapot eltölteni... A költők, írók anyagi képeket festenek a népről, a világ minden irodalmában. Ha nem volna alapja, nem írhatnák meg.”⁹

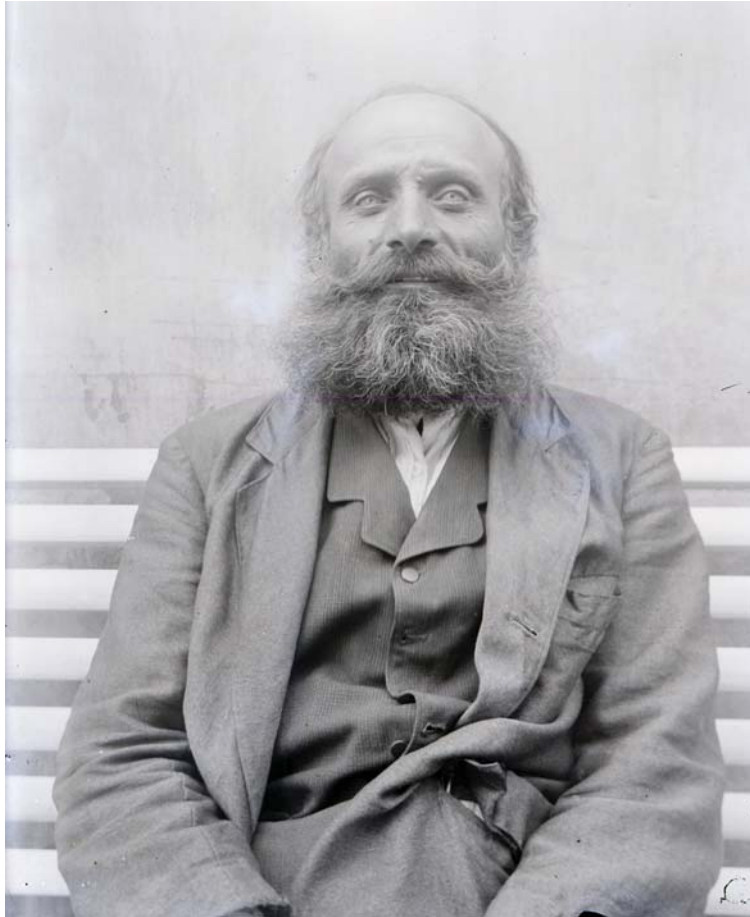
Ráadásul, ahogy ezt, például, a 2014-ben megjelent *Nincstelenek* (ezt megelőzően pedig Tar Sándor)¹⁰ fogadtatása jól mutatta, könnyen megképződik egy többnyire nem reflektált, különös ellentmondás is. Egyrészt azt olvashatjuk ki a szociografikusságot, a valóságfeltárást hangsúlyozó állításokból, hogy Borbély Szilárd a „magyar valóság” olyan láttelest adta, amelyet előtte senki, és könyve egyik értékét ez a szembesítés jelenti, másrészt azt is megtudhatjuk, hogy a *Nincstelenek* voltaképpen olyan irodalmi hagyományvonulatba illeszkedik bele, amelynek valahol az elején Móricz Zsigmond áll (meg nem nevezett műveivel, szétbonthatatlan, egységes egészként). Tehát, hogy most sokkal egyszerűbben fogalmazzak, mint a kritikák többsége, a *Nincstelenek*ről egyszerre derül ki, hogy a „valósággal” áll többé-kevésbé közvetlen kapcsolatban, meg az, hogy megelőzi az irodalom, például Móricz egyes művei, nemcsak az „élet”.¹¹

Azt gondolom egyébként, hogy a *Nincstelenek* valóban eltéphetetlenül kapcsolódik Móriczhoz, leginkább az *Életem regényéhez*, de nem a szegénység „ábrázolása” miatt, ahogy ezt a kritikák többsége jelezte, sokkal inkább az identitással, az egyén-közösség viszonytal, a felemelkedés vágyával és lehetetlenségével összefüggésben. Kapcsolódik amiatt, mert a *Nincstelenek* éppen azt nem képes megmutatni, hogyan lehet a nincstelenségből olyan helyzetbe átkerülni, ahonnan mindez elbeszélhető, mondhatnám, azzal a kétséggel hagyja magára az olvasóját, miként következhet be egy ilyen csoda. Móricznál ugyanis még létezett magyarázat, s a hiány Borbély Szilárdnál épp ezáltal válik beszédessé: az egyéni elszántságon, tehetségen kívül a szülők akarata kellett hozzá, sugallta Móricz, meg az az erő, amelyet a kiközösítés, a peremre taszítás, az apa szabálytalan társadalmi helyzete és a falu rendjét megbontó házassága adott. Móricz is írt a kitaszítottaságról, az „ő életének zsidótörvényéről”, amelyet a „cicmóric” csúfnév jelentett számára, de az, hogy a családja a falu rendjébe nem tudott belesimulni, mintegy megnyitotta előtte az onnan való kilépés útját, átszűrte az írói látásmódhoz elengedhetetlen kívülről helyzetébe. Szenvedések árán ugyan, de a cél elérhetőnek bizonyult, olvashatjuk ki az *Életem regényéből*. Borbély Szilárd regényében már nyoma sincs ennek a diadalnak, a kiemelkedéstörténet hiánya pedig Móriczhoz képest értelmezhető ugyan, de nem az ő műveivel, hanem egyes kortársi alkotásokhoz teszi a *Nincsteleneket* hasonlatossá. S hogy ennek megértésén még egyáltalán nem vagyunk túl, azt jól példázza, hogy a kérdés újra előkerült 2015. március végén, az ÉS-kvartetten,

ahol a téma Kiss Tibor Noé *Aludnod kellene* című regénye volt. Itt vetette fel az egyik résztvevő, Margócsy István a következőt: „mindig nagyon érdekesek az isten háta mögötti világot ábrázoló művek. Ha szabad egy hajszálnyit ironiával élni, akkor ezekről azt mondhatnám, olyanok, mint a *Szöktetés a szerájból*. Adva van egy rabságszituáció, és abból valaki ki akar kerülni; ez vagy sikerül, vagy nem, s mindegyik regény, amelyiket itt szóba hoztunk, valahogy ezt próbálja elmondani. Borbély Szilárd *Nincstelenekje*, Bor-dor Ádám *Sinistra körzete*, Krasznahorkai *Sátántangója* s Szilásitól *A harmadik híd* is. Itt [mármint az *Aludnod kellene* című regényben] is a középpontban van a lánynak, Szandrának a szökési kísérlete. Érdekes, hogy ahol sikerül a szökés a szerájból, ott sincs elmagyarázva, hogy ez hogyan is történt meg. Se a *Sinistra*, se a *Nincstelenek* esetében nem tudjuk meg, hogyan került ki az elbeszélő a rettenetes helyzetből, amelyről folyamatosan azt olvastuk, hogy nem lehet belőle kikerülni.”¹²

A Schein Gábor által emlegetett rossz lelkiismeretet szinte biztosan nem enyhítik az effajta gondolatmenetek. A bizonytalanságot, amely a szegénységről folytatott diskurzust körbelengi, talán valamennyire igen. S ha tudatosítanánk: nem biztos, hogy a szegényekről író egyben szegény író is, akkor a szegénység felszámolásához ugyan semmivel sem járulnánk hozzá, de legalább az irodalom mint intézményrendszer tényleges működésének megértése felé tehetnénk egy határozott lépést.

Ülő portré, Móricz Zsigmond felvétele, Nagybánya, 1909 (Néprajzi Múzeum, Fényképgyűjtemény)

1 SCHEIN Gábor: *Amikor az irodalmárok a szegénységről beszélnek*, Kalligram, 2013/10, 62–67.

2 MÓRICZ Virág: *Tíz év I.*, Budapest, Szépirodalmi, 1981, 340.

3 FARAGÓ József: *Szilvás Lajos*, Budapest, Alinea, 2014.

4 Persze, az „írói szegénység” is egyszerűsítő kifejezés, hiszen ez az állapot nyilvánvalóan nem azonosítható a kilátástalan mélyszegénységgel: ezúttal mégis meg kell elégednem vele, miközben tudom, hogy érdemes lenne valamikor tovább árnyalni.

5 SCHEIN: *i. m.*, 63.

6 <http://magyararancs.hu/kismagyarorszag/bodis-kriszta-most-elmeseli-hogy-es-kik-furtak-ki-ot-a-hetes-teleprol-94109>

7 TVERDOTA György: *Áldott ínség: magyar élet*. Az *inség móriczi gazdaságtana*, Jelenkor, 2013/4, 361–366.

8 MÓRICZ Zsigmond: *Betyár* = UÓ.: *Regények VI.*, Budapest, Szépirodalmi, 1978, 300–301.

9 Uo., 298.

10 Egy példa arra, hogyan szokott előkerülni Tar Sándor kapcsán Móricz: „Tegnap meghalt Tar Sándor, az egyik legnagyobb magyar író. Akinek olvasása közben gyakran eszembe jutott József Attila és Móricz Zsigmond. Az utóbbi néhány évtized magyar nyomorúságáról, elhagyatott-jairól, kitaszítottjairól, a hárommillió szegényről ő tudósított legtöbbször és leghitelesebben, szívszorítóan fájdalmas novelláiban és regényeiben.” TÓTH Erzsébet: *Vajon árnyos-e most hozzá minden, ami van?*, Forrás, 2005/4, 88.

11 Gorove Eszter már az addig megjelent kritikákat is összefoglalta, a következőképpen: „Borbély Szilárd könyvét a kritikai visszhang többek közt szociografikus regényként méltatta – lévén, egy kis falu és egy család rajzát adja meg a '60-as évekből –, amely mögött hagyományként Móricz is ott áll. Különbséget legfőképp abban mutat a 20. század »paraszt irodalmától«, illetve az »álnépies idilltől«, hogy Borbély művében nincs »feloldozás.«” GOROVE Eszter: *„Semmi sem a mienk”*, <http://ujnautilus.info/semmi-sem-a-mienk/>

12 Élet és Irodalom, 2015. április 3., 20.

Mórícz Zsigmond dedikál, Budapest (Petőfi Irodalmi Múzeum, foto: Athenaeum képszoalát)

Könyv és közönség

Mórícz Zsigmond azon kevés alkotó közé tartozott, akinek irodalmi munkássága műfordítások nélkül is biztosította a megbízható anyagi háttérrel, mégis kiemelten foglalkozott a korabeli írók egzisztenciális problémáival. Ezért indította a Nyugatban a Magyar Írók Sátora című rovatot, amely irodalompolitikai fóruma kívánt lenni a kortársak számára aktuális, jelentős részben gazdasági jellegű problémák felvetésével; ezért támogatta részvételével is a könyvvásárok ekkor még kialakulóban lévő kezdeményezéseit; s ezért emelt szót vitacikkekben a minőségi magyar irodalom piacképesebbé tétele érdekében.

„

„Jobb volna, ha az irodalomban csak gyönyörködni lehetne, s eszébe se jutna senkinek, hogy pártolni kell.

Nem is az irodalmat kell pártolni, hanem az írókat. S nekik is csak egy pártolás igazán hasznos és becses, az, ha kiadják s megveszik a könyveiket. Ma azonban itt igen nagy bajok vannak. [...]

Nagyon nehéz az író helyzete a kormánnyal szemben s a kormányé az íróval szemben.

Még a képzőművészeké nem olyan komplikált. Ott is vannak ugyan gátlások s akadályok. A kialakult társaságok természetesen szemben állnak a hozzájuk nem tartozó egyéniségekkel. De ez mégis a céhszerűség keretein belül intéződik el. A kormány adhat nagyobb s kisebb segítséget a rang szerint egy-

más után következő művészeti köröknek. De az író éppen azért, mert az élet gondolataival s tényeivel dolgozik, jobban szemben áll minden uralkodó, tehát konzervatív irányzattal, mint például a muzsika. Az író valahogy személyi viszonyban van az élettel.

Ha a kormány segítségére akar jönni az irodalomnak általában, úgy gondolom, csak egy módon teheti: ha nem az írókra gondol, hanem a közönségre. Nem az írókat kell nevelnie, hanem a közönséget.

A könyvre kell néznie, s a publikumot bele kell nevelnie a könyv szeretetébe.

Én már húsz évvel ezelőtt leírtam azt, hogy az az olvasó, aki egy könyvet megvesz egy forintért, közelebb van az irodalomhoz mint az, aki egy százkötetes sorozatot megvesz. Ez csak szobadíszat szerez, mert a könyv valóban a legjobb lakásdísz. Pláne, ha

szépen van kötve. De az, aki megvesz egy könyvet, azt a könyvet el is olvassa, s utána másik könyvet s harmadikat fog venni.

Itt kell valamit tenni.

A háború előtt minden könyvkereskedőnek megvolt a maga törzsközönsége, amelyik folyószámlára vásárolt. A kereskedő beküldte neki az új könyvet, s ő amit akart, megtartott, amit nem kívánt, azt visszaküldte s január elsején kiegyenlítette az évi számláját. Hány ilyen vevő van ma? ... Nagyon kevés... Megdöbbenően kevés... Még a leggazdagabb emberek sem engedhetik meg maguknak azt a luxust, hogy rendes összekötetésben maradjanak az irodalom haladásával.

Ezen hogy lehet segíteni?

Jobb gazdasági viszonyok teremtetésével.

De itt mégis tehet valamit a kormány.

Megalakult a Magyar írók Egyesülete, s ott mindjárt az első ülésen felvetődött az az eszme, hogy rendezni kell egy könyvnapot vagy könyvhetet, amikor minden eszközzel rá kell irányítani a könyvre a nagyközönség figyelmét. Egy ilyen akció több hasznót hozhat az irodalomnak, mint bármilyen alkalmi segédkezés.

Álljon ennek az élére a kultuskormány, vonja bele a társadalom elitjét, s csinálja meg a legszélesebb propagandát a magyar könyv, a magyar szellemi élet termékei számára. Gyűléseket, kiállításokat azon a napon. A magyar kiadók bámulatos munkát végeznek. Könyveink oly szépek, hogy bármely európai piac büszke lehetne rájuk. Ezeket a könyveket fel lehet fedezni, meg lehet nézni, meg lehet venni.

Egy ilyen akciót szeretnék tisztelettel ajánlani a lelkes és nagy koncepciójú kultuskormány figyelmébe.

Itt aztán nem volnának sem pártok, sem személyek. Itt eltűnne a különbség az irodalom pillanatnyi kottériái s csoportjai s egymással szemben álló irányzatai közt, mert itt a könyv állana előtérben.

Ez volna az igazi guvernementális kormányzati tény, amely méltóan nevezhető irodalompartolásnak.”

■ (MÓRICZ Zsigmond: *Irodalompartolás*, részlet, Pesti Napló, 1928. november 10.)

*

„

„A magyar író sorsa sohasem volt rózsás, de ma nagyon keserves. Két malomkő közt őrlik az író: a gazdasági nyomor és a politikai nyomás közt. A közönség nem vesz könyvet, s akiknek módjukban van, hogy megakadályozzák, nem is engedik, hogy megszülessen a könyv. Most itt áll egy hatalmas írótábor kétségbeesve és reménytelenül. Se kenyere, se szabadsága. Se jövője. Maga sem tudja, mért él és mire nézi a napot.” (MÓRICZ Zsigmond: *Magyar Írók Sátora*, részlet, Nyugat, 1931. június 16.)

*

„

„A Nemzetközi Vásár vezetősége felajánlott egy pavilont, amelyben az írók kiállhatnak a közönség elé s közvetlen érintkezésbe léphetnek olvasóikkal. Autogramot adhatnak a könyvekbe s így el is adhatják a könyveket.

A Magyar Írók Egyesülete elfogadta az ajánlatot, amely első és szokatlan kísérlet volt arra, hogy az író a vásáron megjelenjen.

Magunk sem láttuk előre, hogyan fog az történni és mi lesz ennek a hatása és következménye. [...]

Mórícz Zsigmond egy könyvsátorban (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

Rendkívül érdekes volt az a tíz nap, amit én magam személyesen kinn töltöttem ebben a pavilonban. Először is érdekes volt, hogy bár legelső tervünk azonnal az volt, hogy előadásokat fogunk tartani, két napig nem tudtuk megnyitni az előadásokat, mert egyetlen íróban sem volt bátorság, hogy egy mozgó, nyüzsgő, vásári tömeg elé álljon és beszélni kezdjen.

Az író nem tud beszélni. Aki az írók közt beszélő ember, nem azért beszél, mert író, hanem dacára annak, hogy beszélni tud, mégis író. Én magam – mert hiszen az ember önmagán keresztül ismeri meg az egész életet –, egyáltalán nem tudok beszélni. Nem mondom azt, hogy néma vagyok, de nem szoktam hozzá, hogy szavakkal, a nyelv segítségével fejezzem ki magamat. Én az ujjaimmal beszélek. Annak előtte tollal, vagy ceruzával, az utolsó húsz évben írógéppel diskurálok. A *Sárrarany* volt az utolsó regényem, amit tollal írtam, azóta mindent gépen fogalmazok, még a távirataimat is. Ha nincs gép a közelben, ma már szinte zavarba jövök, hogy hogyan írjak. [...]

Nem hiszem, hogy ez a megjelenésünk sorsdöntő lett volna. Nem hiszem, hogy az irodalom új lendületet vehetne azáltal, hogy kiállottunk és egyszerre csak egyre nagyobb számban beszélni kezdtünk a véletlen által odasodort embereknek erről, arról. Komoly problémákról, vagy tréfás ötletekkel.

Valahogy úgy éreztük, hogy a mai életnyomor ránk is hatással van. Az emberek a mai nehéz gazdasági életben legkönnyebben kapcsolják ki a szellemi szükségletek kielégítését. A kiadók az utolsó években egyre kevesebb könyvet mernek kiadni. A tömeg nem érdeklődik, a könyvek ott maradnak a polcokon s emiatt elmondhatatlan sok írás marad kéziratban s elgondolhatóan hiány áll elő a szellemi fejlődés terén.

[...]

Tapasztalatom nagyon bizonytalan. Nem abból kell megítélni a tömeget, hogy mennyit vásárolt. Háromezer-ötszáz pengő ára könyv fogyott el. De viszont közel kétharmad ennyi példány. Vagyis csak a legolcsóbb könyveket vették. Az írók nevével szemben pedig tájékozatlanok voltak s csak a legeslegismertebb nevektől akartak hazavinni valami csekélységet.

Bizonyos, hogy nem rohanták meg a könyves polcokat. De mért is tették volna? Aki könyvet akar venni, minden sarkon megteheti. Ahhoz képest, amilyen kicsiny a könyvfogyasztás, túl sok a könyvkereskedés. Tehát csak arról volt szó, hogy a véletlen találkozás kiben mozdítja meg az irodalom utáni vágyat.

Ebből a szempontból viszont nagyon szép az eredmény, mert csaknem mindenki titkos vággyal nézett a könyvekre s valóssággal visszatartotta magát a vásárlástól. Van az emberekben vágy az irodalom élvezete után, de ahogy egy iparos vevő megmagyarázta, azelőtt, mikor nyugodtabb volt az élete, szívesen olvasgatott éjfélig, ma azonban a rettenetes gazdasági nyomor miatt úgy tele van a feje, hogy azt mondja, csupa regény az élete s inkább azt szeretné, ha valaki kiírná belőle a gondolatokat és a képzelgéseket, minthogy ő a máséra legyen kíváncsi. „Most éjfélekig nem tudok elaludni kérem – mondta –, hogy bírjak akkor olvasni...”

Ez az ember azonban mégis ámtítja magát s ez a magyarázat egy a sok közül, amivel az emberek indokolják kulturális szükségleteik lecsökkentését.

Jól jellemzi a közfelfogást annak a vevőnek a szava, aki a Magyar Írónők Egyesületének pultjánál megvett egy könyvet s mikor rá akarták beszélni, hogy vegyen még egyet, azt mondta: – Elég egy családba egy könyv.

De a könyv más, mint a pillanatnyi mámor pohara. A könyv ott marad s holnap is és nemzedékek múlva is örömet és ártatlan s mégis hasznos örömet szerez. S ha a nemzet erőteljesebb érdeklődést mutat az irodalom iránt, ezzel befolyásolja az irodalmat, hogy olyat teremjen, amit ő kíván.

Elvész a nép, amely tudomány nélkül való, mondja a Biblia. A mai magyar tömeg még távol van attól, hogy a kétezer, vagy sokezer éves bibliai igazságot átértse és aszerint éljen és gondolkodjék.

Az írókon nincs felelősség, az írók mindent megtesznek, ami tőlük telik. Azt teszik, hogy erre a reménytelen pályára szánják magukat. Mert egészben csodálatos, milyen tömegben igyekez-

nek a fiatal lelkek az írói pályára. Nem tudom mi ez. A polgári pályákon oly nehéz elhelyezkedni, hogy ebben, mint pályában reményt látnak a fiatalok? Vagy néhány névnek csillogása, a világsiker álma téveszti meg őket? De hisz mind csak látszat és illúzió. A vásári sátorban jelen volt a statisztika szerint 160 író 800 különféle művel, 6000 kötetten. Elkelt kerekszámban 80 író 200 különféle műve, 2400 kötetben. De ha ezeknek az íróknak az életét megfigyeljük, nincs köztük öt, aki az írásból meg tudjon élni s még a közt az öt közt is van három, aki anyagi gondokkal küzd. Ezt minden fiatalembernek tudnia kell, tehát anyagi remények nem hozhatnak erre a foglalkozásra – mert ma már az író is csak akkor élhet meg a munkájából, ha állandó foglalkozásnak tekinti. Mi hozza hát ide? Nyilván a lélek nemesebb s legnemesebb hajlamai, vágyai s reményei. Szép az, az embereknek beszélni, szép az, gondolatoknak élni s az igazság önkéntese lenni.

Mindenkit, aki író lesz, megillet valami szerény dicsfény és mártírkoszorú. Talán ez az, ami varázssal van az ifjakra.

Az emberiség rettentő lelki válságban van. Elveszett a vallás mindent kiegyenlítő boldog varázsa, elveszett a földöntúli s a földfölötti erőkből való megnyugtató bizodalom: s az emberi lelkek nem tudnak megélni hit és misztikum nélkül. Mintha ma mindenki író akarna lenni, aki valaha pap lett volna, vagy metafizikus.

Talán ez a legnagyobb, amit a vásáron tanultam.”

■ (MÓRICZ Zsigmond: *A könyv és az író a vásáron*, részlet, 1931. május 15.)

Korpacibere

Móricz Zsigmond *Tragédiájának* gasztrokulturális vonatkozásai

GERLICZKI ANDRÁS

1935. április 16-át írunk. Móricz Zsigmond „kihúzott valami noteszt vagy papírcsomót, ke- resgélgni kezdett benne.

[...] Ilyesmit olvasott fel: Hétfő reggel, szeptember negyedikén krumplileves, délben semmi, este krumplileves. Kedden reggel krumplileves, délben krumplileves, este semmi. [...]

Vasárnap reggel kenyér, délben krumplileves, este krumplileves.

Gömbös fölfonta szemöldökét.

– Egy Szatmár megyei napszamos heti étlapja – mondta közömbös hangon Zsiga bácsi. – Így élnek a magyarok.

Gömbös [...] mérhetetlenül megsértődött. Nem volt nehéz beleérezni, hogy miért. Támadásba ment át, elég indultatosba, és rögtön személyeskedőbe.”¹

Illyés Gyula naplójegyzetei örökítették meg az eseményt, az Új Szellemi Front képviselőinek találkozását Gömbös Gyula miniszterelnökkel. Móricz gesztusa ezúttal semmi más, mint a tények beszéde, a szegényes paraszti táplálkozás pusztá dokumentációja. Nyers, egyenes, tiszta beszéd egy olyan vitában, ahol a másik fél üres szavakat használ. Illyésre olyannyira hatott a jelenet, hogy a naplóbejegyzésen túl két versben is megörökítette. Az egyik *A kacsalábon forgó vár* címmel jelent meg a Nyugatban 1937-ben. A vers – mintegy Móricz szociografikus listájának ellenpárjaként – étteremben vacsorázó úri társaságot örökít meg:

„egy heti napszám egy vacsora itt

— — —

naponta egy hidat, kórházat
ropogtat s nyal szét e bájos, vidám had
és harmincezer halvaszületett
kisdéd jövőjét”

A másik lírai reflexió 1943-ból való, címe *Hullaevők*, s a ki-semmizettek életét bekebelező úri Magyarország illúziótlanul pontos kritikája.

„Mert ha van képzeletben mérték,
a finom ujjak szét most vágják
az ezüst tálon Takács térdét,
Kántás karját, Pordán bokáját.” – írja Illyés.

„Vegyék tudomásul az urak, hogy nemcsak rablók és tolvajok, hanem emberevők is. De ne örüljenek akkor se, ha közönyük és cinizmusuk – a lelkiismeretet elkábító romlottság

Főzés szabad tűzhelyen vaslában, Matolcs, 1927 (Néprajzi Múzeum, Fényképgyűjtemény, fotó: Gönyey Sándor)

– már lelkük legmélyéig hatolt. Érezzék orruk nyálkahártyáján és nyelvük ízlelőbimbóin az elesettek, széttroncsoltak és feketére fagyottak hullabűzét, a megpörkölt emberi hús szagát.”² – kommentálja Alföldy Jenő a költeményt.

Illyés lázas indulatában ott van a *Tragédia* Kis Jánosának reménytelen lázadása is. Móricz a Nyugat 1909. szeptember 16-i számában publikálta a novella első változatát, amelynek utolsó két mondatát a későbbi kiadásokban elhagyta. Ez a két elhagyott mondat a következő: „Reggel felé egy részeg fölbukott benne. A körorvos másnap fölboncolta s meg volt győződve felőle, hogy pontosabban és biztosabban megállapította e tragikus hős halálának okát, mint valaha drámaíró tette.”³ A pontos ok természetesen az áldozat torkán akadt húsdarab, az idegen tárggyal lezárt légutak. Ebben a pontosságba semmiféle társadalmi-szociográfiai interpretáció nem fér bele. Ez csupán a pillanat racionális leírása. Természetesen nagy hatású erkölcsi-politikai látlet ez a változat is, hiszen a körorvos megállapítása vitathatatlan, de a felelősség kérdésének semmivel azokat a társadalmi viszonyokat konzerválja, amelyek a mindenkori „kisjánosokat” újra és újra a sorsvesztő-életvesztő tragédiába taszítják.

Cséve Anna elemzése megállapítja, hogy „A halálba evés történetét korábban szociális tragédiaként, vagy lélekrajzként tárgyalták a tankönyvek. A döntően tartalomcentrikus megkö-

Két ismeretlen nő, Püski Sándorné, Móricz Zsigmond, Sinka István, egy ismeretlen, Szabó Pál és Püski Sándor egy könyvsátornál, 1939 (Petőfi Irodalmi Múzeum, a fénykép készítője ismeretlen)

Kass János illusztrációja Mórícz Zsigmond *Tragédia* című elbeszéléséhez (Mórícz Zsigmond: *Elbeszélések 1900–1913*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1953.)

zelítések a novella valóságértékét tartották szem előtt. A szöveg valóban megengedi e megközelítést, ám megszorításokkal. A multiplikált szerzői hangok egyik »szólama« a néprajzgyűjtőé. »A magát halálba evő paraszt gyöngé és zavaros meséjét« érett-ségiző öccsének, Pistának 1902-ben Kisújszállásról írt leveléből ismerte meg az író. [...] A mítosz olyan történet felett lebeg, mely rokonságot tart azzal a hőstípussal, amely »a mostoha körülményekből soha ki nem fejlődve, nyomtalanul vész el«.⁴ Cséve Anna mítosz-modellje érvényes olvasatot kínál, azonban éppen a szegényes ételek és a gazdag táplálék többszörösen hangsúlyozott ellentéte az, amely további vizsgálódásra ösztönöz. A novella két drámai pontja Kis János küzdelmének két sorsdöntő pillanata: az első a végzetes elhatározás: »Otthon megette a vacsorát; korpacibere volt. Csendesen, szótlanul. Félrerúgta a macskát, amely a lábszárára kapaszkodott, s nyávogott. Nem gondolt semmit. De igen különösen érezte magát. Mintha nagy, nagy feladat várna rá, a legnagyobb életében. Nem volt tisztában vele, de félve gondolt a holnapi lakodalomra.« – Héroszi vállalás, a küzdelem lélektani kezdete. Drámaiságát az adja, hogy innen már nincs visszaút. Sem az események, sem a személyiség sajátos beszűkülése, egyetlen célnak való alárendelése – s visszafordíthatatlan átstrukturálódása – nem engedik, hogy a történesek innentől bármilyen más irányt vegyenek. Ennek a pillanatnak tárgyiasult szimbóluma a korpacibere. S itt ejtsük meg a dolgozatunk címében ígért gasztronómiai kitérőt.

Az első magyar nyelvű nyomtatott szakácskönyv, a *Szakácsmesterségnek könyvecskéje* Tótfalusi Kis Miklós nyomdász, tipográfus kiadásában (és korrektúrájával) jelent meg Kolozsvárott 1695-ben. A fent nevezett étel receptjét (a böjti ételek közé illesztve) a következőkben foglalja össze:

„Korpa-cibre

A korpából igen jól szítáld ki a lisztet, azonban végy jó savanyú kovászt, és azt meleg vízzel öntsd meg, rontsd meg jól benne, mintegy három vagy négy icce [1 icce = kb. 8 dl] meleg vízben, amint a kezéd elállhatja, azután öntsd közibe a korpát, és azt is keverd meg jól, hogy oly kemény legyen, mint a kenyérnek való tészta, egy cseberbe teheted; ez így lévén tegyed jó meleg helyre, hogy magában megposhadjon, harmadnapig jól csináld bé az edénybe, azután gyenge meleg vizet készítvén öntsd reá a korpára, keverd el jól, és azt szűrd által a szítán, a kezeddal nyomogasd ki a korpát, és tiszta edénybe szűrven, mikor megszáll, főzhetsz benne, és azt a korpát vessed el, mert nem leszen jó másszor; és mikor főzni akarod, akár egy marok köleskását vess belé, és kockára vágott kenyérszeletre tálald fel, olajozd meg, akár pedig csak mikor feltálad, tormázd meg.»⁵

Ez tehát Kis János mindennapi étele. Korábbi és későbbi szakácskönyvek, leírások ugyanennek a receptnek a változatait közlik. Kisbán Eszter néprajzi összefoglalója szerint »a korpáról leszűrt savanyú lé s az utóbbi levessé főzve azonos nevet visel: *cibere* (a Dunától K-re), *cibre* (Erdélyben), *keszőce* (Dunántúlon), *kiszi* (Hont, Nógrád, Gömörben) és alakváltozataik. (Valamennyi szó jelöl gyümölcsből főtt, ill. ecettel ízesített más savanykás ételeket is.) Ha az erjesztett gabonaleves alapanyaga, főznek bele kását (köles, hajdina, kukorica), tojást, habarják liszttel, tejfellel stb. Ecet módjára mindenféle étel savanyítására használatos. Erdélyben, Bukovinában savanyítónak is nevezték. Üdítő italként nyári mezei munkában igen kedvelt. Üledékét szükség esetén tésztaerjesztésre használták. Bár az erjesztett gabonaleves készítése nem korlátozódott az év egyetlen szakaszára, legjellegzetesebb a nagyböjti fogyasztása.»⁶ Ez utóbbira külön is kitérünk, itt azt kell megjegyezni, hogy a korpacibere a néprajzi adatok tanúsága szerint általános savanyító a népi gasztronómiában, a huszadik századhoz közeledve azonban fokozatosan szorul ki a paraszti étrendből. A cibere önálló ételként a régiségben is inkább a böjti időszakhoz kötődik, s mindennapi ételként legfeljebb a szegények táplálékként szerepel.

A mitizálódó, rituális küzdelem másik szimbolikus étele a hús, a húskonc. Ezt próbálja a *Tragédia* Kis Jánosa legyűrni, de a küzdelemben alulmarad. Korpacibere és húskonc. Nem bizonyítható, hogy Mórícz gondolt-e a két étel népszokásokban való kiemelt szerepére, mindenesetre a két kultikus étel mind szépirodalmi, mind etnográfiai forrásokból gazdagon adatolható.

A 16. században Szkhárosi Horváth András klasszikus szövege, a *Kétféle hitről* imígyen foglalja össze a böjt „gasztronómiai” vonatkozásait:

Szilke, Fülesd (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népművészete, Nyíregyháza, Jósza András Múzeum, 2014.)

„Csak a csúf innepről, az farsangról szólnak
Mennyi sok bolondság ott vagyon tudjátok,
Minden gonoszságra vagyon szabadságtok.
Senki ne féljen akkor részegségtül,
Gonosz gyilkosságtul, fertelmes ételtül,
Csak böjtbén, megszűnjék az gonosz étkektül,
Turótul, tikmonytul, és az hús-ételtül.
Ütközet nagy lesz mindenkor a farsangban,
Mikor *Czibere bán* beszáll az Bánságban,
Koncz vajda haragszik, dul-ful haragjában,
Mert nincs tisztessége az negyven hat napban.
Oh mely szemérem ez a sós szalonnának
Az disznó soldornak, hogy füstön hallgatnak,
De csak lencse, borsó tisztességben vagynak,
Az szegény kapások halat nem kaphatnak.”

Az idézet alapján nem nehéz a *Tragédia* alapszövegébe belelátni Czibere bán és Koncz vajda hadakozását. Csakhogy amíg a Szkhárosi által közvetített hagyomány minden ízében bővérrű, humoros, derűs, addig a Mórícz-novella dramaturgiája végzeteszerű, halálba futó küzdelmet ígér. Kis János tragédiája az, hogy képtelen ezen a rituális harcon felülemelkedni, s egyszerre lesz áldozata Czibere bánnak és Koncz vajdának.

A témáról először Turóczi-Tostler József közölt összefoglaló tanulmányt 1958-ban,⁷ majd Dömötör Tekla, és újabban Barabás László foglalkozott a rítus tágabb hátterével. Barabás László tanulmánya áttekinti a néprajzi szakirodalomban megjelent egyedi esetleírásokat is. A rituális összecsapás a legtöbb értelmezésben, így Bálint Sándor interpretációjában is »A tél és tavasz szimbolikus küzdelme, amely már az óév temetésével kezdődik, a farsang farkán ér tetőpontjára. Ez a télkihordás, téltemetés. A telet jelképező bábót valami módon elpusztítják: vagy vízbe fojtják, vagy elégetik. Nem lehetetlen, hogy a báb jelképes megölése ősi emberáldozatnak csökevényes emléke, amelyeket az égiek kegyének megnyerésére az élet érdekében ajánlottak fel. A szokásból több helyen Konc vajda és Cibere vajda, azaz a farsang és a böjti versengése, máshol meg a tél temetése lett.«⁸

Móser Zoltán a téma európai vonatkozásai közül emel ki egy figyelemreméltó kapcsolódási pontot: Pieter Bruegel, németalföldi festő 1559-es képét, a *Farsang és Böjt csatáját*. Fontos itt kiemelnünk Huizinga Bruegellel kapcsolatos kijelentését: »Bruegel képein nem nevetünk, pedig ugyanazt az erőteljes, groteszk képzeletet csodáljuk bennük, amely Rabelais műveiben megnevetett»⁹ – nos, anélkül, hogy a párhuzamot erőltetnénk, Kis Jánoson sem tudunk nevetni. A farsangi-böjti-utói kacagás elhal a novella közelében. A *Tragédia* címe azért is indokolt, mert hőst mindenfajta tradícióból kiszakítottan, magára maradtottan, közösségnélküli árvaságában ábrázolja. A *Tragédia* küzdelmének nincs győztese, csak áldozata. A főhős beszűkül – a történet végéhez érve bezárult – tudatához igazodik a novella határolt világa is.

Az előbbieket alapján megkockáztatható a kijelentés, miszerint a Mórícz-novella építkezésében is tettenérhető a rituálé, akkor is, ha a szerző nem tudatosan támaszkodik a néprajzi hagyománykincs ezen rétegére. Ugyanakkor Kis Jánost mégsem tekinthetjük a szó rituális értelmében emberáldozatnak, hiszen tragédiája a közösség számára a kezdettől a végkifejletig láthatatlan marad. Kis János – ahogy Benyovszky Krisztián elemzése¹⁰ fogalmaz – »szürke, arctalan bémunkás, »amolyan láthatatlan ember«, aki bosszúból a halálba eszi magát. A novella olvasóra tett hatása – a cím ellenére – nem egyértelmű, a

tragikum keveredik a morbid komikummal, s ezért a szöveg ellenáll az egyszerűsítő értelmezéseknek. Nemcsak a zárlat kelt ilyen vegyes esztétikai hatást, hanem már a főszereplő egyik gyerekkori emléke is ebbe az irányba mutat. Ráadásul ez is az evéshez kapcsolódik: »Nevetni csak egyszer nevetett életében jóízűen, akkor, amikor az apja le akarta őt ütni, amiért megette az egész tál galuskát, s amint feléje sújtott, a saját ütésétől megtántorodott, felbukott s falba vágta a fejét. Bele is halt.« Kis János nemcsak arctalan, hanem beszűkülő, vegetatív életformát folytató redukált lény.» Benyovszky Krisztián tanulmánya a lélektani tragédiára hívja fel a figyelmet, a személyiség visszafordíthatatlan izolációjának, fizikai és szociális értelemben vett eltűnésének problematikájára hívja fel a figyelmet. Szűk, semmivé foszló világ a *Tragédia* Kis Jánosé. A korpacibereől a húskoncig, a sors gyűlöletétől az öngyűlöletig.

Ebédet vivő kislány, Penyige, 1927 (Néprajzi Múzeum, Fényképgyűjtemény, fotó: Gönyey Sándor)

1 ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1929–1945*, vál., szerk. ILLYÉS Gyuláné, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1986, 87.

2 ALFÖLDY Jenő: *A bátrabb igazság*, Hítel, 2002, 11.

3 MÓRICZ Zsigmond: *Tragédia*, Nyugat, 1909, 18. sz.

4 CSÉVE Anna: *Szituálatlan üzenetek. Az újrólvasás és újírási alternatíváiról a Tragédiában*, Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2004/4, 387.

5 TÓTFALUSI Kis Miklós: *Szakácsmesterségnek könyvecskéje*, szerk. KIRÁLY Erzsébet, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1981.

6 KISBÁN Eszter: *Erjesztett gabonaleves = Magyar Néprajzi Lexikon*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977–1982.

7 TURÓCZI-TROSTLER József: *Cibere bán és Konc vajda*, MTA I. OK XIII, 1958, 171–183.

8 BÁLINT Sándor: *KARÁCSONY, HUSVÉT, PÜNKÖSD, A nagyünnep haza és közép-európai hagyományvilágából*, Neumann Kht., Budapest, 2004.

9 idézi MÓSER Zoltán: *Álmodik a múlt*, Pro-print Kiadó, 1997.

10 BENYOVSKY Krisztián: *Évődés. Az étel és az evés szemiotikája Mórícz Zsigmond műveiben*, Tiszatáj, 2004/7, 42.

Csécsei ételek

SZILVÁSI CSABA

A régi csécsei emberek eléggé egyoldalúan táplálkoztak. A mezőn többnyire szalonnát sütöttek, akkor ettek, amikor megéheztek. „A parasztember harap, ha éhes, csak az uraknak korog órára a gyomruk” – tartották.

Sohasem voltak főzelékkedvelők. Jó volt nekik (ha volt!) a hús köret nélkül is. „Elég füvet evett az a szegény állat egész életében” – mondták

„Legjobb főzelékek a hus, legjobb gyümölcs a bor, lekszebb butor a sziepasszony” – vallotta a csécsei Kósa Károly, aki azt mondta, hogy neki csak egy klasszikus zene van: a kanálcsörgés, és főzeléknek nevezett mindent, ami nem hús és nem tésztaféle. Lencse, borsó, káposzta, bab – vagy ahogy Szatmárban mondják, paszuly – csak afféle „ételpótló” volt neki. „A lucskoskáposzta-levest is csak turóvuva szeretem” – mondta. Aztán, mielőtt holmi táplálkozásbeli aberráció gyanújába keveredett

volna, megmagyarázta, hogy a „turóú” ez esetben a disznó „túróját”, vagyis az orrát jelenti, ami – és a tőle elválaszthatatlan többi fejhús – nélkül a „lucskos” neki „nem az igazi”. Károly bácsi még azt is tudta, hogy mi az a gömböc, sőt egyik kedvence volt a disznó gyomrába töltött, a magyar népmesében is szereplő, ízletes, fűszeres hurkaféleség.

A legtöbb csécsei ember, ha teheti, a húst ma is hússal eszi. A hústalan ételek közül csak a szilva- vagy somlekvárral ízesített főtt tésztával, a „mocskos haluskával”, a dióval töltött, „kazettás” felépítésű sült, kelt tésztával, az „aranygaluskával”, valamint a lekváros derelyével, az olajban sült tarkedlivel és a szilvás gombóccal „barátkozik”. A többiekkel csak köszönő-, vagy, ha már nagyon muszáj, „elfogadom” viszonyban van. A jelen csécsei asszonyát vagy csirkét kopasztó, tűzről pattant fiatal leányként, vagy telt idomú, érett, piros arcú asszonyként

látom magam előtt, akinek mind a két keze tele van fényes pléhformákkal, amelyekből csak úgy dagad a pompás, puha, finom tojássárgájával bekent tészta.

Szegény ember – ha kényszerűségből is – vízzel főz. Valaha Csécsén a parasz-asszony megpirított egy kis lisztet, belekavarta a forró vízbe, és kész volt az „ietel”. Egy dunántúli gyereknek vagy fiatalnak valószínűleg fogalma sincs arról, hogy mi az az „almásétel”, amit Móricz *Tragédia* című elbeszélésében a főhősnek, Kis Jánosnak a fia egy drótozott falú cserépedényben kivisz a mezőre az apjának. Nem tejben habart almalevesre, hanem almás pitére gondolnak azok, akik nem ismerik az itteni ételnevezéseket.

Almásétel, szilvaleves: mindennapos volt Csécsén. Gyümölcsfa szinte minden kertben volt, és ma is van. Egy szelet kenyér, egy marék magvaváló szilva, és – akkor már leves sem kellett – kész volt a szegényebb gyerekeknek az ebéd.

Móricz Zsigmond MIT ESZIK A MAGYAR EMBER? ”

A szegény ember azt eszik, ami van, a jómódú meg azt, amit akar.

Magyar ember azt jelenti, hogy földműves ember. Az az ember, az a nép, mely kizárólag azzal foglalkozik, hogy a földből ennivaló termékeket szed ki. Hát az ember azt gondolná, hogy aki termeli az élelmet, az eszik is. Hogy ő van legközelebb a tápanyagokhoz, tehát válogathat benne.

Itt van előttem egy most megjelent kitűnő könyv. Írta Ecsedy István dr., a debreceni néprajzi múzeum igazgatója. Ebből a könyvből kiderül, hogy minél közelebb van valaki az anyaföldhöz, annál kevésbé részesül annak az áldásaiban.

A könyv remekül van megírva. Aki írta, a népből származott, és egész életében csak a néppel foglalkozik. Élményszerűen írja meg a magyar ember táplálkozását. Nem szakácskönyvet ír, hanem pompás útirajzot a falu konyháján keresztül. Olyan közelről nézi a dolgokat, hogy ő maga is minden pillanatban megmondja a véleményét is az egyes ételről, hogy: „Ez a jó.” A görhére azt mondja: „nehéz nyelni”, a macskatalpas tésztával készült húslevesre pedig azt, hogy „nagyon jóízű leves.” Az ember érzi, hogy cuppant, mikor leírja, a szájában maradt az íze.

Ahogy kétszázötven nagy oldalon végigmegy az összes ételen, az ember együtt delektálja magát vele, s közben csodálatos szociális világosodások jelennek meg, anélkül, hogy ő maga valójában tendenciával csinálná: elválnak egymástól az étkező rétegek. A jó ételek a falun is kisebbségben lévő „jómódúak” tudománya és élvezete, a roppant tömegű szegénység pedig leszáll, mint vízben a salak.

A magyar földművesasszonyról kiderül, hogy kitűnően tud főzni. Ezt én is bizonyíthatom, mert gyermekkoromban ott ettem a kenyeret és a húst a szalmafedezés kis falusi házakban, s azóta is sok lakodalmat, disznótort és ünnepi összejövetelt örültem végig a kis házakban.

A magyar nép asszonyai ellen nem jogos az a kifogás, hogy nem tudnak főzni. Inkább más baj van. A táplálkozás egyoldalú. Hús és szalonna. „A magyar ember nem főzelékevő” – mondja itt egy fejezetcím. Egy kunsági tanyán töltöttem egy nagypén-teket. Öt-hatféleképpen elkészítve került az asztalra a borjú és a birka. Minden hús szárazon, zsírban sütvé. A húst hússal, a zsírt zsírral szaporítva. Kértem már egy kis salátát, legalább egy almát. Nevetve felelték a kun urak: „elég füvet evett ez az állat életibe, már nem csúfítjuk meg halála után a becsületit”. Az évezredes pásztorélet lehet az oka s az, hogy a pusztán nem terem sem gyümölcs, sem zöldség, de európai koszthoz szokott ember gyomra nem bírja el ezt az ősvilági táplálkozást. Az egyes ételek remekül vannak elkészítve, mind egy-egy ingyencsög, de együtt nehéz és megemészthetetlen.

S még a jómódú ember is, aki azt eszik, amit akar, igen egyenlőtlen élelmezésben részesül. A remek ételeket csak pará-

dékra csinálják, vasárnapra, ünnep előestjére, de a hétköznapiak elviselhetetlen sivárságban hordják fel az üres leveseket.

A leves, az víz. Még ha egy kis krompért, tésztát, árpakását tesznek is bele. A szegény ember vízzel főz – mondja a közmondás. Ezt úgy kell érteni, hogy a szegény asszony megpirít egy kis lisztet, zsíron vagy anélkül, s azt belekavarja a forró vízbe, s kész az „étel”. A disznájának is azt ad. A moslékba is beledob néhány marék korpát s megkavarja, s az állat jóízűen felhőrböli. Ez a jó neki. De miben különbözik ettől a korpa-cibereleves? A moslékba is vágunk tököket és más zöldséget. *Az alföldi nagy tömegszegénység moslékon él.*

S nem lehet a főzeléket dívatba hozni. „Főzeléknek neveznek mindent, ami nem hús és nem tészta. Tehát a lencse, borsó, káposzta, paszuly, kása és krompér. Vastagételnek szeretik, csak az edeskáposztát és a tököket főzik hússal. De a cseléd megkérdi szegődéskor, hogy főznek-e borsót. Ha igen, nem áll be.”

„Az egész szegény emberek a nagy búza- és tengeritemő tiszántúli határokon bizony téli időben hetekig nem esznek sem egy falat kenyeret, sem egy falat málét. Örülnek, ha krumpli-, répa- és káposztaleveshez jutnak, napjában egyszer. Ezeket aztán nem lehet csodálni, ha a jószág elől megszieszik a takarmányrépát.”

Nincs más segítség, csak a gazdasági és vele a kulturális színvonal emelése. „Meg kell tanítani a magyart, hogy egye meg a spenótot”, ahogy egyik miniszter az őszön mondta. Igazán nincs más segítség, csak még az, hogy egy kicsit több pénz jusson a szegény embernek, mert a legszegényebb asszony is meg tudja főzni a jót, ha hozzájut. S ha megfőzi, az aztán jó is. „Üres kamarának bolond a gazdasszonya.”

Két véglet, a debreceni civisbasa, akinek két kamarája van, külön a liszteskamara és külön a zsíroskamara, ahol némely háznál száz oldal szalonna is lóg. Másik véglet a munkás szegénység, melynek gyereke a következő módon nő fel:

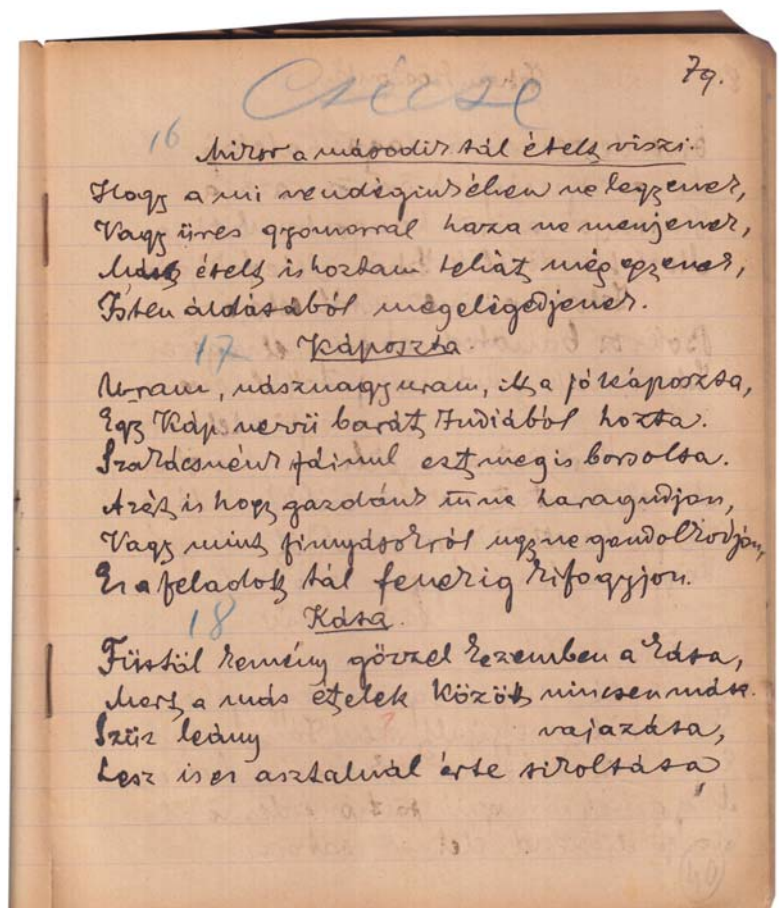
„A szegény parasztaasszony egy falat kenyeret összerág (ha van, egy kis cukorral), és ezt a pépet adja a gyerek szájába, úgy, hogy a gyerek szájához teszi a magáét, és nyelvvel kinyitja annak a kis száját. Így átadogatja, éteti. Mint a galamb a fiókát a begyében megpuhított maggal. Aztán a jól megrágott kenyeret egy kis tiszta gyolcsba köti, csimbókba, s akkor a kicsi jól *elmarad*. Még arra is vigyáz a jó édesanya; hogy meg ne fulladjon a csecsemő a csimbóktól. Madzaggal a bölcső oldalához köti, hogy le ne nyelje.”

Így nő fel az az őseréjú magyar faj, mely a nemzet büszkesége és erőtartaléka. (S a gyermekhalálozás Európában vezet.)

Ha ilyeneket olvasunk ebben a kitűnő könyvben, elmegy a gusztusunk a fajin, jófajta eledelektől.

■ (Magyarország, 1935. december 20.)

Kenyérsütés sütőházban, Kistar, 1927 (Néprajzi Múzeum, Fényképgyűjtemény, foto: Gönyey Sándor)

Móricz Zsigmond bejegyzései népköltési gyűjteményéből (Petőfi Irodalmi Múzeum)

Az író és az ország – Feljegyzések Móricz Zsigmondról

Czine Mihály emlékének

JÁNOSI ZOLTÁN

Móricz Zsigmond csizmája (Petőfi Irodalmi Múzeum)

A léte korlátaiból kitörni készülő Móricz gyújtogató lángokat dédelget már ifjú korától. Önmaga korlátainak feszül legegőbb, hogy áttörje élete és képességei vélt határainak kapuit. Önmaga nyelvének, szellemének, műveltségének pecsétjeit. Mert óriási hiány vonzza a későbbi Nyugat művelt, a nyelvet ötvösművészként kalapáló óriásainak árnyékában: a magyar vidék valóságáé. Amely neki nem csupán ízlést, kísérletet, megművelendő szellemi földet, irodalomká emelhető egzotikumot, olvadákony hópihét jelent, hanem vért, sarat és paraszt izzadságot is: történelmet és társadalmat. Az egész elveszített múltat és a teljes letakart jövőt. Eget, halált és kiveretséget, az új határok mögötti kutyavonítást, és az esztétikumon kívül is létező emberi teljességet. Amiért birokra kél a sorssal és önmagával.

Móricz nekiindul hát a magyar gyarmatnak: a hazájának, amelyről nem is tudta, hogy gyarmat. (Amíg a feje búbjáig benne volt.) Megy népköltészetet gyűjteni, s közben e világ bennszülött fájdalját gyűjti be. A haza indiánjainak a kínját. Azt a sejtelmét, hogy ez az alulsó haza: gyarmat, szépprózában és tanulmányban később sokszor leírja. „Magyarország egy bezárt dzsungel, amelyet csak mesterségesen tartottak abban az illúzióban, hogy ez egy magyar glóbus...”¹ „...nevetségesen primitív gyarmatélet ezt a kevés termost feldolgozatlan állapotban dobni ki a piacra s átengedni a feldolgozás munkáját a külföldnek.”² Az első világháború éveiben az országon átvonuló idegen katonák is, „mint a tengerparti kikötőben, körülnéztek az idegen gyarmaton.”³ A debreceni főutcán munkára várakozó „munkás magyarok hatalmas tömegében” „a városházától a Nagytemplomig”

mintha egyenesen rabszolgavásárt látta. „Ott álldogáltak az eladó magyarok, akiket még nem vittek el a háborúba, és soványak voltak. Ott voltak köztük a vas-tagok is, a vevők, a gazdák, akik embert kerestek...”⁴

A fiatal Móricz úgy kezd nézni, érezni és vágni e paraszt bennszülöttek közelében, ahogyan a harmadik világ – a huszadik század eleje egykor volt vagy még mindig gyarmatainak – alulról jött, friss értelmiségi lázadója. Megy a tikasztó magyar szavannán, ahol hegy ugyan nincsen, csak a paraszt kitasztottság Macchu-Pichu ormai, s körben a lelkek Kalahári-sivataga. Ahogy José Carlos Mariátegui⁵ vagy Henri Lopés⁶ gondolatai, feltárában, lázítóan az indián vagy a fekete sorsnak, úgy iramlik neki ő is alávetett néprétege kultúrájának. Ami azoknak Peru vagy Brazzawille Kongó – az neki Szatmár és Szabolcs. Az ötször ötven falut betalpaló és a lelkek fehér foltjait térképező útja nemcsak a harmadik világ íróihoz, hanem az egzotikus tájakra fényképezőgéppel érkező fiatal antropológusokéhoz is hasonló. Akik Új-Guineától Grönlandig lázasan keresik, kérdezik az ember antropológiai természetét, örökségét, kultúráját, gondolkodási és etnográfiai sajátosságait. Ez a magyar Új-Guinea, ez a magyar Új-dél-Wales úgy ég bele a szemébe a magadalaival, balladáival, meséivel, hogy ettől fogva már irányítja is tekintetét. Felrázni és kitörni akar a magyar pampák antropológiai magányából és nemzeti számkivetettségéből. Hazát akar Európa e rezervátumából. Mert miközben dalt, mesét, balladát talál, nemcsak dalt, mesét, és balladát talál. Hanem sorsot, létválszt, krízist és a mesére, a dalra, a balladára tapadó embertani ékességeket is. Amelyeknek zenei értékhalma-

zát Bartók lobbantotta rá az egyetemes kultúra hangversenytermeire. Így tűnt fel Móricz előtt „egy népből újjászülető, művelt Magyarország képe”⁷ –, éppen úgy, mint Kwame Nkrumah, Mario de Andrade előtt később a gyarmatosítótól és a komprádor burzsoáziától kifosztott országuké: Ghánáé, Angoláé.⁸

Móricz számára a parasztember nemcsak nemzeti, de világirodalmi kitörési pont is. A patriarchális idiltől az apátlanság-nyátlanság állapotáig: a gyermekeit megtagadó haza látomásáig vezet benne a parasztábrázolás útja. Móricz Zsigmond átvési a maga arcába a paraszt szemét. Nem az arisztokrata, a dzsentr, a polgár tekintetéből írja a paraszt életét, és nem is csupán az íróéval. Fordítva kezd tükröződni műveiben e világ. Könyvei lapjáról a paraszt nézi az arisztokratát, a polgárt és az író. Móricz Zsigmond átalakítja a magyar irodalom látóterét. Kicsereéli a parasztra néző irodalom szemgolyóit. Az írók és etnográfusok addig célzatosan beállított fényképezőgépe mögé odaállítja a kamera tekintetét szabadon mozgó paraszt bennszülöttet. S ez az új „fotós” alapjaiban szabja át a mindaddig felmért parasztsors látómezőjét s arányait. Móricz Zsigmond parasztja úgy szólal meg a papírról, mint a távoli földrészek indiánjai, mesztice, feketéi. Mint Arguedas tollán az Andok indiánjai, mint Frantz Fanon száján Fekete-Afrika kínja és öntudata.⁹ Az illúziók helyett a bőr alól kimeredő rabszolgacsontokat, az antropológiai parasztot mutatja meg. S azt is, hogy mit köszönhet neki a történelem. „Gyarmati és félgyarmati sorban ő volt a nemzeti hagyományok őrzője, a megtartó erő és a jövőndő ígérete.”¹⁰

Móricz folyamatosan a hazáját elemzi, méri, szembesíti eltékozolt időivel, és rakja össze új látomássá. Őt tükrözi vissza mocsárból és homokból, őt értelmezi hőseinek arcában. A hazáját keresi művésztársai írásaiban is. „Mennyire fáj, hogy nem tudnak rólad többet, csak hogy jó vicceket csináltál, ki vette észre, hogy vért okádtál...” – írja Karinthyról.¹¹ Szabó Pált az *Emberék* című kötete révén biztatja így: „Hivatása van: a magyar rögek nyelvének kell lennie.”¹² Ady Endre költészetében ezért ismer a legmélyebben önmagára. Ahogyan Adyról ír, betűről betűre igaz az ő prózájának irányzéka is. „Ő egy egészen új és addig hallatlan irányt jelent: az egész magyar kultúreltetl való szociális elégedetlenséget.” „Soha Ady előtt senki így és soha mellette senki így nem rohant a magyar falu, a magyar pusztá évezredes mozdulatlan barbársága ellen. Végtelen képek forgatagában, mint valami orkán, söpri fel a tornádó a szenny világ szennyest és avult gazát. Mint a torony, röpi végig vádrohama ezen az országon.”¹³

Az *Uri muri*, a *Fáklya*, az *Árvácska* tüzei egyszerre gyulladnak meg a művek végén, pernyét hullatva a papírra. Köztük is Csöre története a legszörnyűbb. Az *Árvácska* világa olyan világ, amelyben még a Megváltó is képtelen megszületni. A betlehemi fény helyén Magyarországon csak a tisztító tűzvész lobog. Karácsony éjszakáján gyullad meg az istálló és benne a jászol. A Háromkirályok, még ha elindulnának is erre a földre, csak üszköt, romot és elszenesedett csontokat, a jászol pernyéjét találnák a kised helyett. Nemcsak a keresztnek „nincsen üdve” itt már, ahogyan Ady rótt papírra, hanem az egész kétezre éves kulturális modell rombolódik le. A sors, sem mint példázat, sem mint erőfeszítés és értelem nem képes már megjelenni. Maga az emberiség válik árvává a magyar pusztán. Jöhet és jön is a barbárok világa.

A *Barbárok* nemcsak a magyar pásztorvilág, hanem a teljes ország arcképe. Julio Cortázar egyik esszéjében a dél-amerikai kontinens valamennyi országában kivételes szerepben látja a novella műfaját, aminek „hűsbavágó, maró, könyörtelen” módon és „robbanásszerű” hatással kell rávilágítania „egy emberi helyzetre”, hogy „egy-egy társadalmi vagy történelmi rend perzselő jelképe legyen.”¹⁴ Mó-

ricz Zsigmond nem olvasta Cortázart, ő az analóg létet olvasta hazájában.

Ez a mű, túl a barbár gyilkosságon, a magyar magyartól való elidegenedettségének is a műve. Összegző értékű magyarság-kép. A román *Báranyka* (*Miorita*) című balladában legalább három különböző állami tér területeiről származó pásztorok tűznek össze. Egy vancsai és egy magyarországi ütök agyon a moldvai juhászt. Móricz művében magyar öli a magyart. A testvérharc, a belső árulás, a másik nemzettárs feladásának képlete a Móricz-novellában ijesztő jóslatossággal szólal meg. Mindaz, ami a történelem következő periódusaiban a nemzet ördögi valóságává lett. A másik magyar kifosztása, legyilkolása, testi és lelki értelemben is. A szolidaritás hiánya, a nemzeti értéktudat, a testvériség hiánya. A kíméletlenség önmagunkkal szemben. A másik magyar prédálut vetése, sötét és lelkiismeretlen kirablása. A másként élő, másként látó, másként gondolkodó állampolgárral: magyar magyarral, zsidó magyarral, német magyarral, bármilyen magyarral szembeni elvakult düh, bosszúszomj, gonosztett. A *Barbárok* azért olyan rettenetes mű, mert (jól látta ezt Kosztolányi) a huszadik századi magyar lét jövőndőmondó tükre. Salvador Dalinak *A polgárháború előérzete* című alkotása az egyik legerősebb ikerpárja az európai művészetben. Móricz „hatalmas arányokat szorít parányi területre, félelmes nagy dimenziókat présel maroknyi helyre...” – írja Czine Mihály – „vérfagyasztó tárgylagossággal” bemutat egy lelkeséget...”¹⁵

Egy nemzet sötétülő arcát s lelkiismeretét.

Móricz Zsigmond nagyon következetes úton lépdel a „méltánytalan magyarság”¹⁶ bogánccsal szegett országútján Rózsa Sándor irányába. Paraszt-pásztor hősei az előremozgó időben egyre kijebbsodródhatnak a civilizációból. Egyre inkább a lét perifériájára jutnak. Turi Dani vagy Kis János még egy faluközösség lakói, Árvácska már tanyán él, a *Barbárok* hősei pedig kint a legelőkön. Rózsa Sándort a magyar létezés legszélő pontján: társadalmon kívüli peremhelyzetben mutatja fel. A hazából kifelé pörgő hősei egyszerűen a nemzet történelemből való kiszodródásának is fokozatai.

A Rózsa Sándor-regényekkel Móricz a kortárs világirodalom egyik – rövidesen – óriásira növe áramának kerül a közvetlen közelébe. A latin-amerikai irodalom Jorge Amadóhoz, Alejo Cárpentierhez,

Miguel Asturiashoz, García Márquezhez vezető folklór-alapozású társadalom- és történelemelemző vonulatához. Czine Mihály Móricznak ezt az ösztönös „nagy útra” találását már a hatvanas évek elején kitűnően látja meg. „Arra a törekvésre, mely az egyetemességet a mítosz segítségével törekedett elérni – írja –, Thomas Mann *József*et szokták idézni; Móricz Zsigmond a közelebbi folklór, a valóság-teremtette betyárköltészet regényé emeléseivel szélesítette egyetemesebb érvényűvé a Rózsa Sándorban ábrázolt tizenkilencedik századi magyar világot. Betyár-hőse túlmutat a magyar sorson: Kelet-Európa hosszú századokra jobbjátságba rekedt népeinek sorsát példázza, s az emberség minden időkben érvényes etosát.”¹⁷ A Rózsa Sándor-regények poétikai arculatának leírásával az analóg irányban mozgó dél-amerikai írók stílusát is a Móricz-hősre festi. „A realista regénynek további lehetőséget ígért a mély rétegek folklóron keresztüli megközelítése, a népi élet költészetének, a faragatlanabb, nyers, természetes emberségnek a teljesebb regénybe emelését. Ebben a mély rétegben szinte elmosódik az emberi és az állati lét határa, az arc szinte mindig ugyanaz: az emberség közös vonásait mutató; a bennük ábrázolt mondanivaló könnyebben egyetemes jelentőségűvé emelkedhet.”¹⁸

A lázadó pusztai ember (regénypoétikai környezetével együtt) így közvetlen rokonává válik több dél-amerikai hősnak, többek között Alejo Cárpentier *Földi királyság* című regénye főszereplőjének, Mackandalnak; vagy Csipo figurájának Asturias *A zöld pápa* című könyvében. Czine Mihály Rózsa Sándor-jellemrajza ezért főbb vonásaival a latin-amerikai hősök arcára is ráteríthető: „Már-már mesehős, »a népdalok gavallérja«. Ember, aki igazságot tesz, gazda, aki mindent tud, mindent számba vesz, mindent elintézhet. Már a regény elején így tűnik fel patkolatlan jó lován, hetykén, parázs szemekkel... S ő leckét ad a pandúroknak, »egy égetően reális, mégis mesés nagy jelenetben...»¹⁹ Móricz folklórt, mítoszt, társadalomelemzést, egyetemességet egybeszikráztató műve azonos időben világít fel a magyar pusztá éjszakájából, mint a távoli földrész íróinak azok a munkái, amelyek »az amerikai csodás való» feltérképezésének irányában indultak el. Abba az irányba, amit Móricz is – utolsó kézmozdulataival egyikével – jelez, ami részéről már folytatás nélkül maradt, de aminek esélyéről Czine Mihálynak a Mariátegui,²⁰

Carpentier esszéibe illő gondolatai ma is érzékletesen tanúskodnak: „A fényesedő legendát, a nép vágyaiban táplált mesét és a szigorú történeti valóságot egyszerre fogalmazza a regény. A betyár-költészet, a társadalmi korkép és tájrajz együttesen egy gyarmati sorban élő feudális ország képét adja.” „Meséje a természet bőségével és spontaneitásával áradó, oly varázslatosan örökíti a műbe a természeti és emberi szépet...”²¹

*

Móricz Zsigmond minden írása Magyarország igazi arcát és ezen át jövőképét keresi. Minden figura, alak- és helyzet, amit megfogalmaz: Magyarország arca. Tiszta, sötét, derűs vagy fekete arca, jövőbe néző, avagy letakart arca, közszemlére kitett halotti arca. Az agyonvert juhász, a börtönajtóra akasztott, kiásott nadrágszjív tehát: Magyarország. Kis János éhsége: Magyarország. A kötélre vetett Báthory Gábor fuldoklása: Magyarország. Árvácska emberi szavakat, családot kereső vágyakozása: Magyarország. A bölcső mellett ledőfött kisleány: Magyarország. S az átmuzsikált történelem, az alkotás helyetti úri murik, a patetikus öngyilkosságok, az Európából kihullott gesztusok: szintén Magyarország. Magyarország a felcsapó lángok sora, a gyilkos parasztok némasága is.

De Jóó György Gandhi-szelídsége, Rózsa Sándor kivert vadkan elszántsága és Nyilas Misi jósága – az is Magyarország. S miközben Móricz egyre faggatja, faragja a magyar lét pusztai, falusi, városi színtereinek újra és újra születő tragédiáiban hőseit – nemcsak prózapoétikai villanásaival, de az emberi lét lehetőségeit figyelő gondolataival is – az egyetemes sorsba ér el. Nem csak a magyar, de az egyetemes jövőt keresi a fia hamuvá vált arcát a tűzvész utáni romhalmazban kutató, a Biblia mögötti mélységeket vallató szavú apa kiáltásában:

„Pongó Ferenc huszár fiam, hol vagy!?”

S még egyszer, még pontosabban idézve Móriczt: „Az arcok elfordulnak, a népek rámerednek, mindenkinek elszorul a szíve, mintha mindenki felelős volna, mintha minden élő számot adni tartozna a pusztai legényért... S a tarisznás magyar belegázol a zsarátnokba... lehajlik a pernyébe, s újra kiált, újra:

– Pongó Ferenc huszár fiam, hol vagy!?”

Móricz Zsigmond a maga megválaszolatlan kérdéseit – a szünni képtelen akaratok fényességével – máig nekünk szegezi az időben.

1 MÓRICZ Zsigmond: *A költő harca a láthatatlan sárkánnyal* = Uő: *Válogatott irodalmi tanulmányok*, szerk. VARGHA Kálmán, Művelt nép Könyvkiadó, Budapest, 1952, 241.

2 MÓRICZ Zsigmond: *A legnagyobb magyar falu* = *Válogatott irodalmi tanulmányok*..., i. m., 302.

3 MÓRICZ Zsigmond: *A költő és apja* = *Válogatott irodalmi tanulmányok*..., i. m., 235.

4 Uo.

5 JOSÉ CARLOS MARIÁTEGUI: *Hét tanulmány a valóságról*, Kossuth Könyvkiadó, 1977, 207–219.

6 HENRI LOPÉZ: *Az afrikai kultúráról*, ford. SZIL PÉTER = *Néger kiáltás. Fekete Afrika. Irodalmi és politikai antológia*, vál., szerk. SIMOR ANDRÁS, Kozmosz Könyvek, 1972, 141–148.

7 CZINE Mihály: *Móricz Zsigmond = A magyar irodalom története*, V, főszerk. SÖTÉR ISTVÁN, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965, 154.

8 VÖ.: KWAME NKURUMAH: *Célkitűzéseink*, ford. KÖRÖSI ZSUZSA = *Néger kiáltás*..., i. m., 188–192; MARIO DE ANDRADE: *Kolonializmus, kultúra, forradalom*, ford. SZIL PÉTER = *Néger kiáltás*..., i. m., 141–148.

9 FRANTZ FANON: *A nemzeti kultúra és a felszabadító harc kölcsönös összefüggése*, ford. VIDA JÁNOS = *Néger kiáltás*..., i. m., 247–258.

10 CZINE Mihály: *i. m.*, 160.

11 MÓRICZ Zsigmond: *Karinthy meghalt* = *Válogatott irodalmi tanulmányok*..., i. m., 299.

12 MÓRICZ Zsigmond: *Új nagy író küldött a falu* (Szabó Pál „Emberek” c. regénye) = *Válogatott irodalmi tanulmányok*..., i. m., 279.

13 MÓRICZ Zsigmond: *A költő harca a láthatatlan sárkánnyal* = *Válogatott irodalmi tanulmányok*..., i. m., 245.

14 JULIO CORTÁZAR: *A novella néhány jellegzetessége* = *Ariel és Kalibán. A latin-amerikai esszé klasszikusai*, Európa Könyvkiadó, 1984, 396–397.

15 CZINE Mihály: *i. m.*, 214.

16 Uo., 208.

17 Uo.

18 JELEAZAR MELETYINSZKIJ: *A mítosz poétikája*, ford. KOVÁCS ZOLTÁN, Gondolat Kiadó, Budapest, 1985, 468.

19 CZINE Mihály: *i. m.*

20 JOSÉ CARLOS MARIÁTEGUI: *Hét tanulmány a valóságról*, Kossuth Könyvkiadó, 1977, 207–219.

21 CZINE Mihály: *i. m.*, 209.

”

Móricz Zsigmond MISANTHROP

■ (részlet)

Meghaltam és eltemettem magamat.

Élén ragyogtam az embereknek,
és minden szabad volt nekem.
Fáklya volt kezemben és mindenki
látni akart annak a fényinél
s toltak, toltak előre és előre
és én magasra tartottam
elől a sorban,

hogyan világoljak nekik.

S ők túlrohantak rajtam,
s már észre sem vettek,
s én fáklyámat begöngyölgetve,
szomorún vonultam ligetembe,
bánatosan nézve a rohanók után.
S leültem az ároknak partján,
ültem és sírtam.

S egyszerre csak visszaözlött
az ár, messze mögöttem véres feketén
fekete véresen tajtékozott az ár;
és korbácsosok jöttek, fejtelnek,
kutatták a zsilip felszakgatókat
és üldözők és üldözöttek
megemlékeztek az idők fáklyája felől,

melynek fényinél láttak engemet
és rám rohantak üldözők
és üldözöttek
és megtapostak.

Jött bösz csordája a huligánoknak,
s nyelvét rám vetve tombolt fenemód,
jött a kárvallottaknak végtelen hada
s bosszúját tölté rajtam iszonyún,
jött a váltó idők patkány serege
s legázolt tetemem lépcsőül vette,
és a kárörvendők, károm vad örvendői.

De én a fáklyát meg nem tagadom,
ha köd van, ha vihar:
a fáklya szent.

1919